DUKE
UNIVERSITY

Sigillum Universitatis Dukensis
Eruditio et Religio

DIVINITY SCHOOL
LIBRARY

VERHANDELINGEN

VOOR HET JAER

MDCCCIII.

PRIJSVERHANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP
TOT VERDEDIGING VAN DEN
CHRISTELIJKEN GODSDIENST,
TEGEN DESSELFS HEDENDAEGSCHE
BESTRIJDEREN.

VOOR HET JAAR 1803.

TE AMSTERDAM EN IN 'S HAAGE, BIJ
J. ALLART EN B. SCHEURLEER.
MDCCCIV.

Div. S.
208
HIIIW
1. reeks
1803
1. stuk

PROGRAMMA

Voor het Jaer 1803.

Het Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst, opgericht in 's Graevenhaege, heeft deszelfs Algemeene Vergadering gehouden op Donderdag den 1sten September 1803. De Aenspraek aen de Leden is gedaen door JOHANNES HULSIUS VAN DE WYNPERSSE, *Predikant in 's Graevenhaege*, welker inhoud diende *Ter aenprijzing eener wel bestierde Liefde tot het oude, in de zaek van den Godsdienst.*

Nae dat deeze Redenvoering geëindigd was, gaf de Secretaris bericht van den uitslag der beöordeelingen van Dirigeerende Leden over de ingekomen Andwoorden op de Vraegen en Voorstellen, sederd de Algemeene Bijëenkomst des vorigen Jaers, zijnde van deezen inhoud:

I. Het Genootschap, in correspondentie

ge-

gekomen met den Schrijver der Verhandeling over de benaemingen *Geest*, *Geest Gods*, *Heiligen Geest*, in 't Programma des verleden Jaers gemeld, heeft van denzelven ontvangen eene Verhandeling over dat Onderwerp, geteekend met de Spreuk: *de Geest is de Waerheid*. Joh. maer welke niet zoo voldaen heeft, dat 'er een prijs aen kon worden toegewezen.

II. Ondertusschen is ingekomen eene Verhandeling over de Godheid van den H. Geest, geteekend: *Rien est beau que le vrai*, *le vrai seul est aimable*, maer welke zoo laet is ingezonden, dat zij met geene behoorlijke aandagt, overeenkomstig het gewicht der stoffe, heeft kunnen worden onderzogt, waerom het finael oordeel over dezelve is uitgesteld tot eene volgende gelegenheid.

III. Over het Bewijs van den Godlijken Oorsprong en het Verbindend Gezag des Euangeliums, ontleend uit den voortreffelijken aert van desselfs Zedenleere, zijn zeer veele Verhandelingen ingezonden, die elk haere bijzondere ver-

verdienſten hadden, maer onder welke geene meerderen bijval vondt, dan die onder de Spreuk: *La Morale de l'Evangile eſt le plus beau préſent, que Dieu put faire aux hommes*, de MONTESQUIEUX; en eene andere, geteekend: *Veritas ſui Vindex.* Waerom aen elk van die beide, uit aanmerking van derzelver waerde, in dit geval, een Gouden Eerprijs is toegewezen. De naemen der Schrijveren zijn in de geopende briefjes gevonden, van den eerſten, die van den Heere JOANNES CLARISSE, *Pred. te Enkhuizen*; en van den anderen, die van den Heere ANTONIUS GULIELMUS PETRUS MÖLLER, *Theol. Doct. en Profesſor aen de Kon. Academie van Duisburg aen den Rhijn.* Noch is een dier ingekomen Stukken, geteekend: *πάντα δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε*, waerdig gekeurd, om uitgegeeven en met een Zilveren Medaille bekroond te worden, indien de Opſteller verkiest, voor den 15 October zijnen naem aen den Secretaris bekend te maeken, waer toe hij verzogt wordt.

IV. Onder de verſcheidene Verhandelingen, welke dienden, ter beandwoordinge der

 Vrae-

Vraege, eiſchende eene welgegronde aenwijzing van den weg, langs welken wij, volgens het Euangelie, deel krijgen aen de Verzoening door Christus aengebragt, is niet eene gevonden, welke aen het oogmerk deezer Vraege geöordeeld werdt volkomen te beandwoorden, waerom hetzelfde Voorſtel op nieuw wordt uitgeſchreven, om beandwoord te worden voor den eerſten September 1804.

V. Over de echte Bijbelleere, nopens de Algemeene Opſtanding der Dooden ten Jongſten Dage, zijn drie Verhandelingen ingekomen, twee voor den bepaelden tijd, en eene te laet, welke, uit dien hoofde, na den prijs niet kon dingen. De beide eerstgemelde konden door het Genootſchap niet bekroond worden, om dat de eene niet voldeedt in 't wederleggen der hedendaegſche Wanbegrippen, en de andere in 't bevestigen der Waerheid. Hierom heeft men goedgevonden bij herhaelinge te vorderen eene duidelijke opgaeve en Betoog van de echte Bijbelleere nopens de Algemeene Opſtanding der Dooden

ten

ten Jongſten Dage, met wederlegginge der verkeerde opvattingen, vooral in onze dagen, om beandwoord te worden voor den eerſten Januarij 1805.

VI. Onder de Verhandelingen voor min geoefenden is aen 't Genootſchap toegekomen een Andwoord op het Voorſtel, verlangende een duidelijk Vertoog van den voordeeligen of naedeeligen invloed onzer hartstochten op het Geloof en de Zeden, met een onderricht, hoe dezelve naer het Euangelie moeten beſtierd worden; onder het Symbolum: *Ik vermag alle dingen door Christus, die mij kragt geeft*, welke eene Zilveren Medaille is waerdig gekeurd. In het Briefje is de naem gevonden van den Heere JOHANNES CORNELIUS BOOT, *Pred. te Arnhem.*

VII. Onder de Verhandelingen over Mengelſtoffen, was eene Verklaering over *Jeſaia* VII: 14—16. met de Spreuk: *Dit eerst weetende, dat geen Profetie der Schrift is van eigen uitlegging*, aen welker Schrijver mede eene Zilveren Medaille is toegewezen, welke bleek te zijn de Heer JUSTUS LUDOVICUS

OVERDORP, *Pred. te Noordwijk binnen.*

Het Genootſchap zal zich verblijden, wanneer het bondige en aen het oogmerk voldoende Andwoorden op onderſcheidene voorheen uitgeſchrevene Vraegen en Voorſtellen van verſtandige en kundige liefhebbers der waerheid en deugd ontvangen mag, en verzoekt thans bepaeldelijk zoodaenige Verhandelingen, waer in twee derzelve voor den eerſten Januarij 1805 worden ingezonden, namelijk:

I. Eene, waerin de Echtheid van die Boeken des N. T., welke in onze dagen meest beſtreden worden, kortbondig wordt verdedigd.

II. Een bondig Betoog van de geloofwaerdigheid van Moſes, als Geſchiedſchrijver, vooral ten aenzien van de Wetgeeving op Sinai, met oplosſing der voornaemſte zwarigheden der hedendaegſche Beſtrijderen.

Het voegt bij deeze twee ook noch twee nieuwe Vraegen:

A. Een Betoog van de waerheid en godlijkheid der Euangelieleer uit de lotgevallen der Joodſche

ſche Natie, nae den dood en de verheerlijking van onzen Heere Jeſus Christus.

B. Daer men in onze dagen zoo veel ſpreekt van de kindschheid des menschdoms in de eerſte tijden der wereld, is de vraeg, in hoe verre dezelve, volgens de berichten der H. Schrijveren, kan aengenomen, of moet verworpen worden?

De Andwoorden op dezelve worden verwagt, op de eerſte voor den eerſten September 1804, en op de tweede voor den eerſten Januarij 1805.

Het Genootſchap biedt eene *Zilveren Medaille* aen elk der Schrijveren, die voor den eerſten September 1804 Verhandelingen zullen hebben ingezonden, voor de behoeften en naer de vatbaerheid, zoo wel van min; als van meer geoefenden, kunnende de Schrijveren de ſtoffen naer goedvinden verkiezen, ook uit voorheen opgegeevene en in de Programmata gemelde, voornamelijk thans

De verbindende kracht van den Eed.

of ook zich bedienen van deeze nieuwe:

Waer in mag een Christen zich naer de zeden en gewoonten van zijnen tijd voegen, en in hoe verre moet hij zich daer van onderfcheiden?

Eindelijk belooft het Genootfchap, even als voorheen, eene Zilveren Medaille aen elken Schrijver, die voor den eerften September 1804 zal hebben ingezonden:

1. Eene wel bewerkte Verhandeling over eenig voornaem Leerftuk, welk in onze dagen door de zoo genoemde nieuwe Hervormers beftreden wordt.

2. Eene bondige wederlegging van eene der dwaelingen, welke door die zelfde lieden thans verbreid worden.

3. Eene oordeelkundige opheldering en handhaeving van eene of meer voornaeme bewijsplaetzen uit het O. of N. T., bekend onder den naem van loca Claffica, *tegen de nieuwer aenvallen of verdraeijingen der hedendaegfche Beftrijderen.*

4. Eene befcheidene en duchtig wederleggende Recenfie van eenig nieuwlings uitgekomen waer-

waerheid ondermijnend of Godsdienst hoonend Geschrift.

5. Of een wel gepast Vertoog over een gewichtig stuk van de beoefenende Godgeleerdheid.

De Schrijvers, die, door het beandwoorden van alle de gemelde Voorstellen, na den prijs dingen, worden verzogt, zich der kortheid en klaerheid te bevlijtigen, en hunne Verhandelingen, *in leesbaer Schrift*, liefst in de Nederduitsche of Latijnsche, of des noods in de Hoogduitsche Taele, met Romeinsche letters, (alzoo het met Hoogduitsche characters geschrevene niet in aenmerking gebragt wordt) vrachtvrij, en, zoo veel moogelijk, met eene bij het Genootschap onbekende hand geschreven, te zenden aen den Secretaris des Genootschaps, D°. ADRIANUS VAN ASSENDELFT, *Predikant te Leiden*, en zich te schikken naer de voorwaerden, in vorige Programmata opgegeeven.

Het Genootschap verwagt voor den eersten Januarij 1804

I. Eene Verhandeling, waer in wordt aengetoond, dat de nieuwere ontdekkingen in de

Natuerkunde niets hebben toegebragt tot verzwakking van de geloofwaerdigheid der Bijbelſche Verhaelen.

II. Eene opgaeve van regelen, volgens welken uit het gebruik, 't welk Jeſus en de Apostelen van verſcheidene plaetſen des Ouden Testaments gemaekt hebben, de waere meening dier plaetſen wordt bepaeld.

Het Genootſchap behoudt aen zich het recht, om, naer goedvinden, en ten algemeenen nutte, gebruik te maeken van alle de inkomende Verhandelingen, en dezelve, ſchoon 'er de Prijs niet aen is toegewezen, geheel of ten deele gemeen te maeken, 't zij met bijvoeging der Zinſpreuken, door de Schrijvers gebruikt, 't zij met uitdrukking van hunne Naemen, indien zij, daertoe verzogt wordende, dezelve gelieven te openbaeren.

RE.

REDEVOERING,

TER

AANPRIJZING EENER WELBESTIERDE LIEFDE TOT HET OUDE, IN DE ZAAK VAN DEN GODSDIENST.

UITGESPROKEN IN DE ALGEMEENE VERGADERING VAN HET GENOOTSCHAP TOT VERDEDIGING VAN DEN CHRISTELIJKEN GODSDIENST.

1 SEPTEMBER 1803.

HOOGST GEËERDE EN GODSDIENSTLIEVENDE TOEHOORERS! HIJ, AAN WIEN ONS GEHEEL GENOOTSCHAP IS TOEGEWIJD, ZIJ OOK NU IN GUNSTE BIJ ONS EN ZEGENE ONS!

Wanneer wij aandagtig den aanleg onzer menschelijke natuur gadeslaan, en de vermogens, met welke zij begiftigd is, bezien; zullen wij redenen vinden, om den grooten Formeerer

van

van alles onze nederige erkentenis te betuigen, daar Zijne liefde in alle Zijne bestellingen omtrent ons zo duidelijk uitblinkt.

Wij zijn geschapen met een verstand, dat ons boven het redenloos gedierte verheft! Daar door kunnen wij God, onzen Maaker en Weldoener, in de grootheid Zijner volkomenheden met eerbied ons vertegenwoordigen; onze afganglijkheid gevoelen; het belang, dat wij in Zijne vriendschap hebben, beseffen; en onze daaden toetsen aan het richtsnoer der hoogste volmaaktheid, dát ons geweten ons kennen doet.

Wij vinden in ons eenen trek naar geluk; en, daar wij veel behoevende wezens zijn, zijn wij geneigd om dat geene na te jaagen, waar door dit geluk bevorderd en deze behoefte verzadigd kan worden.

Dan, helaas! zoo verheven onze natuur is in haaren aanleg, zo diep vernederd vertoont zij zig in onzen tegen-

genwoordigen toeſtand: en de wijze zelfs, waarop wij die begeerte naar geluk tragten te vervullen, overreedt ons hier van.

Als eindige wezens, waren wij voor dwaalingen vatbaar. Een heir derzelve trad met de zonde ter wereld in. Ons verſtand wierd verduisterd, en weldraa over de waarde der dingen, die als geluksgoederen in aanmerking kwamen, verkeerdelijk gevonnist. Schijngoed wierd als waar goed aangenomen, en het eerſte met opoffering zelfs van het laatſte gezogt en gretig nagejaagd.

Wilt gij een voorbeeld? Hoe menig een, die, den lof en de toejuiching van anderen als begeerlijk aanmerkende, daar naar ſtond, en, door eerzugt gedreven, ſteeds de wegen nadagt, langs welke hij daar toe zoude kunnen geraaken! —

Zag hij nu, hoe het wierook der bewondering dien wierd toegezwaaid, dien men als veel weetenden beſchouwde, eene plaats onder deze wierd bekoor-

koorlijk: en daar het veelen tijd en groote inſpanning koste, dezelve waardig te zijn, ſloeg men kortere wegen in, waar langs anderen er toekwamen. Men tragtte zulke dingen voor te ſtellen, die te vooren nog niet bekend waren, of het op eene wijze te doen, waar op dit nog nimmer geſchiedde; om zoo den grootſchen naam van zelfdenkers en wijzen te behaalen. Intusſchen wierden voorige begrippen niet gezuiverd; aangenomene denkbeelden niet getoetst; en de ijver ter beoeffening van waare wijsheid onderdrukt. Maar hoe gering dan de voldoening, die hier dwaalende eigenliefde vindt! Het moge tog gelukken; en men uitbundige lof van zulken, die nog oppervlakkiger, dan wij zelve, oordeelen, behaalen; men zal denzelven niet verkrijgen bij den waaren wijzen, wiens verſtand, meer verlicht zijnde, hem onder al het ſchitterende van zoogenaamde geleerdheid veelal eene beklaaglijke onkunde ontdekken en verachten doet. Gij

Gij begrijpt ligtelijk, als wij dit op de zaak van den Godsdienst overbrengen, hoe nadeelig zulk een bestaan zij! Hoogstgewigtig is het, in den zelven geene eere van menschen te zoeken; en niets nadeeliger voor de rust van ons hart, dan daar naar te jaagen. Onze gezegende Zaligmaker heeft ons in Zijn voorbeeld en door Zijne lessen daar tegen ernstig gewaarschouwd.

Maar wie moet dan niet treuren, als hij het ziet, hoe die kwalijk bestierde eerzugt ook veelen in onzen tijd verleidde? Wie zal ontkennen, dat zij bij veelen eene onmaatige begeerte naar het nieuwe heeft voortgebragt, en deze de moeder is geweest van veele misvattingen in de allerbelangrijkste zaak, de zaak van den Godsdienst?

Gaarne wilde ik U daar tegen beveiligen; en daar uwe tegenwoordigheid in deze plaats mij verzekert, dat gij gunstig denkt over poogingen tot handhaving der waarheid, U een behoed-

mid-

middel opgeven, dat een der beste tegen dwaalingen kan geheeten worden. Ik bedoel EENE WELBESTIERDE LIEFDE TOT HET OUDE. Die wil ik U doen kennen en aanprijzen.

Vergunt mij egter, voor af U te verzoeken, dat Gij mij onbevooroordeeld en met toegenegenheid hoort; meer op de zaaken, dan op de wijze van voordragt lettende, terwijl ik van mijne zijde U verzekeren durve, dat in alles waarheidsliefde mij zal beſtieren.

Ik gewaagde daar van *liefde tot het oude*, en noemde dus een woord, dat even als het daar tegen overſtaande *nieuwe* zijne liefhebbers vindt. In allerleije zaaken bediende men er zig van.

Wie hoorde in onze dagen niet van oud en nieuw in betrekking tot ſtaatkundige gebeurenisſen en grondwetten der volken? wie is zoo zeer een vreemdeling in de geſchiedenis onzes tijds,

tijds, dat hem onbekend zou zijn gebleven, hoe ook de Geneeskunst door ontdekkingen verrijkt, of derzelver roem ten minſten wijd en zijd verbreid wierd: terwijl egter groote ophef van nieuwlings ontdekte middelen en kragten meermaalen overdreeven of valsch bevonden wierd, en veelen van het nieuwe afkeerig maakte.

Gelijk men nu gewoonlijk *oud* noemde 't geen reeds lang voorgeſteld, *nieuw* 't geen eerst onlangs ontwikkeld of uitgevonden was; zoo kan beide ook in de leer van den Godsdienst plaats hebben, en in verſchillende opzigten onderſcheiden worden.

Betrekkelijk *de waarheden zelve* zijn dan zulke ſtellingen oud, die reeds te vooren, en wel lang te vooren, door anderen opgegeven en met goedkeuring aangenomen zijn; terwijl zij nieuw kunnen heeten, wanneer zij, nog door niemand voorgedraagen, onlangs eerst voorſtanders vonden; of welligt over lang voorgedraagen, maar, nu minder

 be-

bekend, als nieuw worden aangeprezen.

Betrekkelijk *de wijze van voorstel* kan ook hier verschil zijn, als hetzelve alleen bestaat in de manier, op welke dezelfde zaak wordt ontwikkeld. Zo kwamen, bij voorbeeld, die Godgeleerden, die na de tijden van COCCEJUS het samenstel der waarheden verbondsgewijze behandelden, voor zo verre dat met oordeel geschiedde, in 't wezen der zaak met anderen overeen. Toen egter was zulks nieuw; hoe zeer WALAEUS, CLOPPENBURG, en GELLIUS HOTZENUS daar toe de gronden gelegd hadden; gelijk deze leerwijze nu wederom oud kan hieten.

En dat ook oud en nieuw kan zijn *opzigtelijk de maniere des betoogs* en de wapenen, die men ter verdediging gebruikt, behoef ik niet aantetonen bij begunstigers van het doel dezes Genootschaps, als zijnde dit onderscheid bondig aangewezen in de redevoering

van

van eenen mijner Hooggeleerde Medebeſtuurderen, in onze Werken gedrukt.

Liefde nu tot het oude ſtaat tegen over *zugt tot het nieuwe.* En waren er in alle ſtanden, die zig door het nieuwe lieten beweegen; dat boven alles zogten; en het, zonder onderzoek niet zelden, gretig aannamen.

Zoo ging het in verſchillende wetenſchappen. Nooit kwam een nieuw ſtelſel ter baane, of het vond zijne volgers.

Hoe veele toejuiching had de groote DESCARTES, toen hij zijne wijsgeerige onderrigtingen voorſtelde, en de duiſternisſen der ſchoolſche ſpitsvindigheden moedig verdreef. Welke meenigte van aanhangers verkreeg de groote LEIBNITS, toen hij in 't begin der volgende eeuw zijne van de voorige geheel onderſcheidene lesſen mededeelde: en nu, nu in onze dagen de Koningbergſche KANT weder eenen gansch anderen weg inſloeg, ontbrak

het ook dezen aan geene begunftigers.

Dit, vertrouw ik, zult gij bij dit alles mij wel toeftemmen, zonder dat ik thans de genoemde ftelfels behoeve te beoordeelen, dat in alle de gezegde gevallen veelen de opkomende zon hebben aangebeden, zonder nog de kragt of waarde haarer verlichting te kennen.

Zoo, ook in den Godsdienst. Hoe veele zijn er geweest, die met het oude zig niet gaarne vergenoegden, offchoon anderen het voldoende keurden? wier nafpooringen eene hoogere vlugt namen: die niet wilden rusten, eer zij iets ontdekten, dat nog door niemand was opgegeven: die bewezene ftellingen alleen daarom verwierpen om dat zij oud waren, en de wetenfchappen, taalen, aardrijkskunde, oudheden, wijsbegeerte alleen daarom beoeffenden, om zo hunnen wensch vervuld te vinden.

Dan, 't geen elders voorviel, gebeur-

beurde ook hier: en alles was niet nieuw, wat met dezen blinkenden tijtel vereerd wierd. Men zag met grooten ophef wapenen aangevoerd, als onverwinbaar aangevoerd, die lang verſtompt en nu nauwlijks opgeſcherpt waren. Oude ſtellingen wierden in eene nieuwe gedaante herhaald, en vrienden van het nieuwe verblijd over ontdekkingen, welker oudheid alleen door hunne onkunde, hun konde verborgen zijn.

Schreef TINDAL voor lang een boek, ten bewijze dat het Christendom zo oud was als de Schepping, tragtte hij te betoogen, dat in de egte leer van het Euangelij niets te vinden was, dan zuivere Godsdienst der natuur, merkte hij al het overige, dat men er in aantrof, als bijvoegſel aan, door ſtaatkunde en misverſtand er bij gedaan: hoe veele waren er in onze dagen, die langs andere wegen zaakelijk het zelvde verdedigden, en hunne gevoelens als nieuwe verhieven. Die

iets weet van de Schriften van STEINBART, ECKERMAN, en anderen zal hier veele overeenkomst vinden.

Wilt gij meer? had men in de tweede en derde Eeuw, ten einde de Heidenen tot het Christendom te brengen, willen bewijzen, dat in de Schriften hunner Wijzen het zelvde reeds te vinden was het geen hen in het Euangelij ergerde, was het dan wel geheel nieuw, als men deszelfs Leerſtukken in onzen tijd, als door de bloote reden kenbaar, opgaf, en daar toe zig van dezelvde bewijzen bediende? of als men moeite doet om ons diets te maaken, dat Jeſus zij omgegaan met verlichte Prieſters, met Griekſche of Egyptiſche Jooden, of dat Hij zijne leer uit de Schoole der Esſeën ontleende, als men de overeenkomst tusſchen Zijne en hunne lesſen, bij voorbeeld, in het ſtuk van de gemeenſchap der Goederen, het beſtier der Gemeente, de waarde der Zedeleer, het geoorloofde van den Eed, en het Vasten, hoog

hoog verheft; als een STÂNDLIN en RIEM tot verſtand van Jeſus egte leer ons daar bij bepaalen; zullen wij het dan vergeeten, dat reeds vroege Kerkvaders de beſpiegelende Esſeën voor Christenen gehouden hebben, en de Engelſche Deïsten, naar de aantekening van den geleerden PRIDEAUX, in zijne dagen ſoortgelijke proeven aanvoerden, als men thans herhaalt.

Dan, waartoe meer? de overeenkomst van vroegere en laatere beſtrijders is te uitvoerig geſtaafd in de bekroonde Verhandeling van den geleerden PIPER, dan dat ik bij het gezegde iets behoeve bij te doen.

Daar nu de liefde tot het oude woont, die ik U wil aanprijzen; daar zal men het oude van het nieuwe zorgvuldig onderſcheiden, en aan het eerſte als zoodanig wel gekend zijnde verbonden blijven.

Ik voorzie wel, dat ſommigen Uwer over deze mijne ſtelling zig verwonderen, en de taak, die ik op mij neem,

 met

met bevreemding beschouwen zullen; vreezende, dat ik, liefde tot het oude verdedigende, alle lust tot onderzoek zal verdooven. Het is tog, helaas! te waar, dat onder dezen naam de traagheid voedzel vindt. Dan, dit wil ik voorkomen, en noemde daarom, *welbestierde liefde tot het oude* (*): die ik mij haast U wat nader te schetsen. Die

(*). *Oudheid* of *nieuwheid* maakt, op zig zelven beschouwd, iets nog goed, nog kwaad. Wat *ouds* of wat *nieuws* is even daarom nog te prijzen nog te laaken. Dit heeft zelfs plaats in zaaken van Godsdienst. Men moet strijden voor 't geloof, eenmaal den heiligen overgeleverd (*Judas* vers 3.). Bij den regten Christen is egter het oude voorbijgegaan en alles nieuw geworden (2. *Cor.* 5: 18.) terwijl hij den ouden mensch afgelegd en den nieuwen aangedaan heeft (*Eph.* 4.) en leeft in de hope van een nieuw lied in den hemel te zingen (*Openb.* 5.).

Intusschen vindt oud en nieuw, en wel beide in 't afgetrokken beschouwd, zijne liefhebbers, en de reden daar van is duidelijk.

Het oude heeft voor zig alle de kragt der gewoonte. Waar aan wij gewoon zijn, is ons gemakkelijkst te betragten. Men beschouwt het als eigen ge-

Die hier wel geſteld is, *houdt zig vooraf verzekerd, dat de zaak van den Godsdienst eene zaak is van de hoogſte aangelegenheid.* Anderen moogen dien als een ſtuk van loutere beſpiegeling aanzien, en in betrekking van menſche-
lijk

geworden, en laat het zig niet gaarne ontneemen. De gevestigde goedkeuring van het zelve wekt vooroordeel. In het Godsdienſtige is het een voorwerp van overreeding, eerbied en vertrouwen, en men acht het vaak ligtvaardig, dat te betwijffelen.

Aan *de zijde van het nieuwe* is egter ook veel, dat bekoort. Door de gewoonte houd iets op, ons aan te doen: het wordt met den tijd onverſchillig; de reden, waar op het gegrond wierd, wordt vergeten. Het *nieuwe* treft nu onze aandagt: nieuwe redenen neemen het ongewapend oordeel in: de omhelzing daar van vermaakt, en men rekent zig los van voorige banden.

Daar nu het overwigt van *oud* en *nieuw* in den wederzijdſchen ſtrijd veel afhangt van het verſchillend temperament, de jaaren, de omſtandigheden, waar in wij leven, het gezag onzer vrienden, en andere redenen: is het duidelijk, dat *onbepaalde liefde tot het oude* even min als *onbepaalde zugt nae het nieuwe* mag worden aangepreezen, en dus de opgave van eenige beſtieringen ter bedagtzaame keuze hoogst gewigtig is.

lijk geluk onverschillig keuren, hoe men daar over denke, hij, van wien ik hier spreek, en wiens voorbeeld ik U ter navolging wil voorhouden, is van het tegendeel volkomen overtuigd. Hij beschouwt zig als geschapen ook voor een volgend leven, hij kent zijne behoeften voor het zelve, en gevoelt, dat, gelijk de leer van den Godsdienst alleen den weg aanwijst om in dit leven waarlijk verlicht, deugdzaam en gelukkig te zijn, zij ook alleen dien opent, waar langs men in een volgend leven regt zalig zal wezen; dat hij zulks te meer zal zijn, naar mate hij meer gelijkt aan de voorschriften die hij daar in vindt. Ligtvaardig dan hieromtrent te verkeeren, er onbedagtsaam in voort te gaan is verachtelijk in zijn oog. In het eenzaame denkt hij menigmaal, hoe ontzettend het wezen zoude, indien hij zijne hope op onvaste gronden bouwde; hoe nodig daarom een redelijk geloof. — Met ontroering leest hij, hoe een VOLTAIRE

RE

RE in de jongste oogenblikken zijns levens zijne zedeloosheid beklaagde, troost zogt in de stellingen van het Roomsche bijgeloof, die hij te vooren bespottede, en de leeringen verdenkende, die hij met letters van gal had te boek gesteld, tot zijne eigene schande dat geen bevestigde, dat hij als dweeperij eertijds uitkreet. — Is niet het einde van eenen TINDAL schrikkelijk, van wien men verhaalt, dat hij, door eenigen zijner vrienden bij het naderen van zijnen dood over de gevolgen zijner levenswijze vermaand, vol angst en vrees uitriep „ Indien er „ een God is, bid ik hem, dat hij „ mij genadig zij." Gaarne wenscht hij zo te denken in zijn leven, dat het hem in zijn sterven niet berouwe en hij in den laatsten tijd zig den voorigen vrolijk herinnere. — In zijn onderzoek wil hij daarom tegen verhaasting des oordeels op zijne hoede zijn, en zig door de regelen der wijsheid laaten geleiden. Gelukkig in zijn oog die

man,

man, die eenmaal in beter leven maaien mag, dat hij in het tegenwoordige zaaide!

Maar dan *prent hij het zig ook diep in, dat er redenen moeten zijn voor zulke gevoelens over zaaken van den Godsdienst, die ſedert lang door veele wijze waarheidzoekers zijn aangenomen*: en de aandagtige overweeging bevestigt zulks telkens.

Het is waar: de ondervinding leerde, dat ook zulke ſtellingen konden omhelsd worden, voor welke niet alleen niets pleitte; maar die men naderhand algemeen als ongerijmd en hoogst verfoeiclijk veroordeelde. Gij herïnnert U, terwijl ik dit zeg, die dagen, waar in de Veelgoderij zoo algemeen haare liefhebbers had, dat een HUME daar uit beweeren wilde, dat deze de oorſprongelijke Godsdienst van het menschdom was. Gij denkt aan de feesten ter eere der gewaande Godheden. Wien ontglipt geen traan bij de vertegenwoordiging der plegtigheden voor

voor Venus en Bacchus aangerigt, en door aanzienlijken onder het volk en den roem der geleerden voorgeſtaan?

Maar gij zult mij ook geredelijk toeſtemmen, dat wij in den aart dier tijden genoegzaame redenen dezer wangevoelens vinden: en gelijk de geſchiedenis der weereld ons zeer gemakkelijk de vraag beantwoorden doet: „ Hoe „ dezelve zoo algemeen konde zijn?" zo zal ook niemand lochenen, dat toen eene bijkans onverwinnelijke onkunde in den Godsdienst heerschte, die het onbevooroordeeld onderzoek bij het gros des volks onmogelijk, bij het meer verlichte deel ten uiterſten moeielijk maakte. En zulks heeft derhalven geene kragt tegen ons geſtelde.

Ik gewaag tog van zulke gevoelens, welker waarde men konde onderzoeken, en daadelijk onderzogt heeft met deze uitwerking, dat zij door onbevooroordeelden en verſtandigen gretig aangenomen en met kragt van redenen verdedigd zijn. Het kan niet anders: daar

daar voor moeten bewijzen pleiten, en hoe ongegrond, hoe redenloos zelfs, een of ander daar van schijne, er moeten gronden van toestemming zijn. Let de vriend van het Oude op die geenen, die het stuk nadagten, en waren die met genoegsaame kundigheden toegerust; waren zij zelve vrienden der waarheid, die tot geenen prijs tegen hunne meening zouden spreeken, het staat dan bij hem vast, dat zij door kragt der waarheid bewogen zijn. Vindt hij — op dat ik ook hier iets noeme — dat uitmuntende Mannen, bedreeven in Staat- Volks- en Oudheidskennis, Moses als eenen grooten Wetgeever, het Joodsche volk in vroegeren tijd als een boven anderen verlicht volk beschrijven, hij kan het niet aanstonds aanneemen, dat de Eerste een laage gelukzoeker, de laatste, minder vernuftig dan alle hunne nabuuren zouden geweest zijn: en hij heeft te veel eerbied voor de namen van GROTIUS, SPANHEIM, WITS en anderen, dan dat

dat hij aanſtonds met eene FLUGGE de Israëllers als kreupele verſtanden zou willen verachten.

Verheft zig de beſtrijder hier tegen, inwerpende, dat zij ook zulke ſtellingen hebben voorgedraagen, die zij zelve verklaarden niet door te zien; hij blijft gelooven, dat zij ook daar voor redenen hadden: en hoe zeer de nadere overdenking het ongenoegſaame daar van welligt zoude kunnen aanprijzen, wil hij ze niet aanſtonds verwerpen. In de natuur ondervindt hij te veel zijne kortzigtigheid, om alles te willen begrijpen. Zoude hij het nu vermetel keuren, alles te ontkennen, dat hij daar in niet doorziet, de voorſtanders van de genoemde verborgenheden kunnen dan een gezag gehad hebben, dat ter hunne redelijke overtuiging genoegzaam was.

Bijzonder is het bij hem zeker, *dat er redenen moeten geweest zijn voor de gevoelens, door Wijzen lang aangenomen,*

men, indien dezelve het voorwerp van beſtrijding geweest zijn.

Beſtrijdingen wekken den ijver tot onderzoek op, en als verdediging van bevattingen gevaaren of den dood moet kosten, zijn er altoos, die dezelve laaten vaaren. Als de aankleeving daar aan, in weerwil van dat alles, volſtandig is, moet of overtuiging of verhitte dweeperij er de bron van zijn. Verhitte dweeperij! Ja die vermag veel. Zij deed ijveren voor dwaalingen, en den dood boven het leven kiezen. Maar zij was het ook aan den anderen kant, die redelijk onderzoek verdoofde, de bedaardheid der ziele wegnam, de driften den teugel vierde, en den brandſtapel deed aanrigten voor den vriend zijns volks; die opregtheid en moeds genoeg bezat, om aan de verlichting en verbetering zijner tijdgenoten te arbeiden. Dat leerden de Kerkgeſchiedenisſen — Laatere dagen verhieven dikwijls zulken tot getuigen der

der waarheid, die in de domheid hunner tijden als gevaarlijke Ketters omkwamen.

Ziet nu de vriend van het Oude ſtellingen als waarheden door zulken verdedigd, wier ziel eene edele kalmte vertoonde; die in andere gevallen door geene eer tot onopregtheid zig lieten beweegen, en aan den anderen kant door geen geweld verſchrikken; ontdekt hij het, dat zij in dezelve hunnen troost bleeven vinden in weerwil van den ſpot en den ſtrijd, dien zij daarom verduuren moeſten; dat zij voor derzelver belijdenis alles veil hadden, dan zoude hij zijns bedunkens of nader overreed moeten worden, of hij kan het niet gelooven, dat deze meeningen zo geheel redenloos zijn geweest.

Verneemt hij, bij voorbeeld, hoe Ariaanſche gevoelens de Kerk in de vierde eeuw en vervolgens beroerden, hij ontdekt er in, hoe de leer van Jeſus eeuwige Godheid reeds vroeg een

ſteen des aanſtoots was. Ziet hij evenwel dezelve niet alleen vastgeſteld door beſluiten van Kerkvergaderingen, die op zig zelven, niets minder, dan bewijzen van waarheid zijn; maar beleden zelfs in tijden, waar in deze geenen invloed hadden, en dat van zulken, die de geſchiedenis vrijmoedig beoordeelden: beleden als eene fonteine van vertroosting; ſteunde daar op hunne hope, terwijl zij eenen bedaarden blik ſloegen op het onbetreeden pad des doods, het ſchijnt hem dan zeker „ er moet iets geweest „ zijn, dat die overtuiging billijkte". Ten minſten de langduurige bedaarde toeſtemming doet bij hem meer af, dan de driftige ontkenning, die in magtſpreuken haar ſterkte vindt.

Zorgvuldig wil hij egter op zijne hoede zijn, om niets in den Godsdienst alleen op menſchelijk gezag te gelooven. Dien in deszelfs hoog belang aanmerkende, wil hij alleen de ontdekkingen der Godheid volgen, en zijn hart bloedt, als

als hij het bedenkt, hoe meenig een tot zijne zekere schade zig door het tegendeel liet bestieren.

Met aandoening doorbladert hij de gedenkschriften der eeuwen, waarin bijgeloof, door Priesterlist, of onkunde der Priesteren zelve gedreven, de onzaligste toneelen aanrigtte; toen de meenigte van de lippen haarer blinde leidslieden hing, en het groote voorregt der menschelijke natuur, dat van eigen onderzoek, vergat. — Als een redelijk wezen acht hij zig daartoe verbonden, en dankt den hoogen Albestierer, die door de gezegende Kerkhervorming dit voorregt hem vernieuwde. Maar niet minder treft het hem, als hij zulken ontmoet, die op eenen hoogen toon vrijheid van denken roemen, die als hun voorregt verheffen, en door den waan van geleerdheid anderen bedwelmen, hen met bijtenden schimp bedreigende, zo men hen niet volgt, die even daarin toonen, geene discipelen van onzen Heer te zijn.

Hij wil daarom zijne liefde tot het Oude toetſen, op dat hem niet iets dergelijks gebeure.

De ervaaring heeft tog de menſchelijke feilbaarheid wel eens treffend geleerd in den wijsten en meest doordenkenden, en hoe zeker het van voren ſchijnt, dat zulken zig niet zonder grond zullen laaten vervoeren, is het tegendeel meer dan eens overtuigend gebleeken. Hij beproeft de gevoelens, die zig uit 't gezegde aanprijzen, nader aan de regels der waarheid, nauwkeurig oplettende, of in derzelver voorſtanders ook eenige verkeerde aanleiding ter toeſtemming geweest zij.

Zo veel hij kan, ſlaat hij hunnen levensſtand en betrekkingen, met den geest hunner tijden, na, om te weeten of misſchien zoo en niet anders te denken hun voordeelig zij geweest: want te wel kent hij zijne eigene aardsgezindheid, om onkundig te zijn van den verleidenden

in-

invloed, welken deze meenigmaalen oeffent.

Dit maakt hem ook bedagtzaam, als hij in uitkomende boeken ſtellingen ontdekt, die, of in zig zelven, of in wijze van voordragt, van het oude verſchillen. Weetende, hoe veel de geſteldheid van temperament en charakter op iemands geloof vermag, vergelijkt hij deze bij de ſtellingen zelve, die verdedigd worden. Hoort hij met gloeienden ijver ſommige waarheden van het Christendom, als de noodzaaklijkheid van bekeering, de ſtraffende gerechtigheid Gods, de vergelding in een volgend leven, de eeuwigheid van de ellende der verdoemden, lochenen; die als God onteerende en alleen uit zwartgallige menſchenhaat voortgeſproten uitkrijten, en zoo de deur ontſluiten voor losbandigheid en zinlijke wellust; geſchiedt zulks door menſchen wier leven toont dat zij aan de laatſte gehegt zijn; hij begint te vreezen, of zij ook op deze wijze hun

geweten tragten gerust te ſtellen, hunnen kommer te verdrijven, en zig in zorgeloosheid te voeden. —

Gaf het een BOLINGBROKE als een voorregt zijner denkwijze op, „ dat „ dan de brandende poel zoude ver„ dwijnen", ſchreeven andere beſtrijders, „ dat hun oogmerk was, „ zielen te bevrijden van de verſchrik„ kelijke bevattingen eener eeuwige „ verdoemenis en haar te ontheffen „ van de ongerustheïd, die er uit „ voortvloeit, als Christendom en wel„ lust in ſtrijd komen"; hij wordt in 't vermoeden bevestigd, dat waarheidsliefde nog tong nog hart beſtierde. Verneemt hij elders den trotſchen aanhef, waar mede men drijft, dat deugd alleen om haar zelve moet gezogt worden zonder inzigt van voordeel; maar ontdekt hij te gelijk, hoe men de beginſelen onzer zekerheid, zelfs omtrent het beſtaan des Opperwezens, verzwakt, en de liefde Gods ondermijnt; ziet hij deze ſtellingen met

met groote toejuiching nagevolgd; door allerleie pennen als nieuw verdedigd; hij vraagt, of roemzugt ook hier de drijfveer zoude kunnen zijn, daar hij de twisten kent tusſchen de leerlingen van EPICURUS en de ſchoolen van PLATO en ZENO, over de beweegredenen der deugd, reeds in oude dagen gevoerd.

Veel meerdere uitwerking heeft het, om hem zijne aangenomene ſtellingen te doen toetſen, als een LAVATER eene algemeene herſtelling predikt, een man, die, hoe men ook over ſommigen zijner bijzonderheden denke, bij hartelijken eerbied voor Jeſus Christus, eene vuurige liefde tot zijnen naasten voegde, en op het denkbeeld om zijn geweten te verkragten beefde, terwijl hij buiten zig zelven troost in den Gekruisten zogt; dan zo een zedeloze BAHRD, een verleidende NICOLAI iets dergelijks ſtaande houden: en hij bedroeft zig, als men zulken aan malkander gelijk ſtelt.

Vindt hij dan het nieuwe zoo aangeprezen, dat hij niets kwaads in het oogmerk vermoeden kan, hij zet zig, om het bedaard te overweegen, en deszelfs bewijzen te toetſen. Deze egter overweegt hij niet alleen, daar de onwaarheid zig ook gemaskerd vertoonen kan, en het gewigtig „ audi & alteram „ partem", „ *hoort ook wat men van de „ andere zijde aanvoert*", in dit geval zeer te ſtade komt. Nu gaat hij na, wat de verdedigers van het oude, wat de vrienden van het nieuwe bijbrengen, en vergelijkt dat te ſamen nu alles in verband. Of zou hij, die van zijne jeugd af de leer, bij voorbeeld, der aanbidlijke Drieëenheid voor waarheid hield, die door wijzen en belangelozen daartoe wierd aangemoedigd, haar nu aanſtonds in twijffel trekken, zoo draa men met kragt van taal de zwaarigheden openlegt, die daarin zijn opgewonden. Die zwaarigheden zijn waarlijk groot, en, zoo ergens, zoo is het hier: „ De kennis is te hoog".

Maar

Maar edelmoedige Waarheidsvrienden moesten immers dit eveneens voor langen tijd ontdekken en belijden.

Nu ſtelt hij daar tegen, hoe zij in weerwil er van hunne gedagten gevangen leidden onder de gehoorzaamheid des geloofs, overtuigd zijnde van het Godlijk gezag des Bijbels, en door zijnen letter geleid. Nu gevoelt hij, hoe dat gezag te verminken of verborgenheden te gelooven noodzaakelijk zij, en zijn beſluit is gereed, om het Oude aan te kleeven. Vindt hij eene leer der gelukzaligheid aangeprezen, die meer ſchijnt te ſtrooken met het getuigenis des Euangeliums, dat God liefde is; met de eiſchen die het voorſtelt, dat de mensch zig zelven reinige, zijne eigene zaligheid werke, en tot God den Vader wederkeere, dan die, welke Hem als eenen wreekenden Rigter teekent, voldoening noodig keurt, en in de gerechtigheid eens anderen hope bouwen doet; de bedagtſaame vriend van het Oude zoude

zig verwonderen, indien zulks nu eerst uitgedagt ware; — nagaan, wat wel versnedene pennen tot betoog der laatste hebben aangeschreven, en van zijn voorig geloof niet afgaan, daar hij bij dit onderzoek zal vinden, dat men, door de eerste denkwijze, zo dezelve niet in verband, maar in tegenstelling met de laatste gebragt worde, wel verre van God te vereeren, Hem vernedert, Zijne rechtvaardigheid verdonkert, Zijne liefde bezwalkt, en den mensch, dien men verheffen wil, in rampzaligheid nederstort. Opzigtelijk de hoofdleeringen van het Christendom zal hij hartelijk onderschrijven het geen de Hoog Eerwaardige GYSBERTUS BONNET, bepaalder in betrekking van die der Hervormden schreef:
„ Ik omhels het leerstelsel onzer Kerk
„ van harten, niet om dat er geene
„ bedenkingen tegen het zelve over-
„ blijven, maar om dat ik geen ander
„ samenstel ken, dat aan mindere
„ zwaarigheden onderworpen is", en al-

altoos vast houden, dat de bedenkingen tegen, en de bewijzen voor beide vergeleeken en getoetst moeten worden.

Maar ontdekt hij bij zijn onderzoek, dat het verschil meer in de wijze van voordragt, dan in de zaak zelve is, hij rekent deze niet onverschillig. Maar is op zijne hoede, om niet aanstonds af te keuren 't geen hem als *onverlicht* word opgegeven. Hij wil nagaan wat meer strooke met de voorstelling des Bijbels, die hij als de beste eerbiedigt: vooral waakende, dat hij door het verwerpen der gewoone en daarop gegronde uitdrukkingen, geene geheele leerstukken verlieze. Dit zou het gevolg van twisten over een woord kunnen zijn, en niet zelden wierd de aandagt daar door van de hoofdzaak afgetrokken. Hier tegen wenscht hij bewaard te worden. Kent hij de beroeringen in de Kerke over de benaamingen van *Weezen*, *Persoon*, *Gelijkwezigheid*, *Generatie*, en soortgelijke ontstaan,

ſtaan, hij zal er niet voor ijveren, zoo dra hij ontdekt, dat zonder haar, of dezelfde zaak ontwikkeld kan worden, of op eene betere wijze: maar hij is aan den anderen kant afkeerig die te laaten vaaren, indien hij daarom waarheden zoude verliezen die hij voor zig beſlisſend bewezen acht.

Schijnt na alle deze behoedſaamheid het nieuwe zig aanteprijzen, hij vermaakt zig na te gaan, of er ook reden zij, die de Ouden belette, dat te vinden.

Te wel weet hij de vorderingen onzer tijden in taalkennis en andere wetenſchappen, dan dat hij halſtarrig het oude zoude willen aankleeven als zig het nieuwe kan ſtaande houden, de zelve zijn te rijk in hulpmiddelen tot het vinden der waarheid, om daarin te volharden; maar hij toetst ook dan, in hoe verre deze vorderingen op het tegenwoordig ſtuk licht verſpreiden kunnen, daar men veelal de gewoonte heeft als vordering in Uitlegkunde op

op te geven, het geen eerder verachtering van dezelve aanduiden, en met haare regels ſtrijden zoude. Zoo ongenegen hij is, eere te behaalen langs wegen, die op verachting behoorden uit te loopen, en de waarheid aan dwaalende eigenliefde te onderſchikken; zoo is hij het in tegendeel om die te willen verdedigen door bewijzen, die bij elken oordeelkundigen reeds lang haar kragt verlooren. Dankbaar erkent hij, wat een LOWTH, MUNTINGHE, MICHAËLIS, HARMER en anderen reeds hebben aangewezen, en maakt gebruik van het licht door hen ontſtoken, om in te zien in het verhevene der Oosterſche Dichtkunde, de regten van Israël en de gebruiken van het morgenland; maar hij kan het niet begrijpen, dat er in 't geheel geene zouden geweest zijn, die voorgangers dezer uitmuntende Mannen waren.

Hij beoeffent de Ouden, om hier te vinden, wat zij reeds geweeten hebben:

ben: en dit te ijveriger, naar maate hij het meer ondervond in zig zelven, dat men zig ſomtijds den roem van eigene uitvinding toeſchreef over iets, dat men naderhand in vroegere Schrijvers aantrof. Zoo leerde ook de ervaaring meermaalen, dat iets met grooten ernst voorgeſteld wierd en zig aanprees, 't geen voor eeuwen reeds wederlegd wierd; en hij zoude niet gaarne hier door verbijsterd worden. Hoe gereedelijk egter gebeurt dit! Getuige die meenigte van hedendaagſche Uitleggers, die met eenen WALTER en anderen onzen Heer als den natuurlijken Zoon van Jozef aanmerkten, en, met veelen ſchijn, voor den onkundigen, deszelfs wonderbaare Ontfangenis lochenden, terwijl de vriend van het Oude hier de dwaaling der vroegere naarvolgers van *Cerinthus* en ſommigen der *Ebioniten* opgewarmd vindt, waar van IRENAEUS reeds het ongerijmde aanwees.

En blijft ook nu het nieuwe zig aan-

prij-

prijzen hij neemt het zonder aarſeling aan. Dan volgt hij die Mannen, wier naamen in zegening zijn; die edele Hervormers, die wij nooit dan met eerbied ons kunnen voorſtellen, onder welken het genoeg zal zijn den zaligen LUTHER te noemen. Op hem ſtaart de vriend des Ouden met aandagt en verwondering. Hij ziet hem de kluisters van het bijgeloof moedig verbreeken, en nog maar nauwelijks, egter op goede gronden, overreed van de verkeerdheid der gevoelens, die hij zoo lang omhelsde, voor de waarheid uitkomen, gevaaren tarten, en alles verachten, om door zijn licht anderen te beſchijnen? Met genoegen ziet hij hem, eene toen nieuwe leer aanneemende, nader tot het oude komen, en verblijdt zig over zig zelven, dat ook hij, nu van het voorige te rug gekeerd, opwast in de kennis, en zo nadert tot de oorſprongelijke eenvoudigheid der eerſte tijden.

Dan, *hij kent zig zelven in zijne zwak-*

zwakheid. Hij gevoelt, hoe de Wijzen dezer eeuw dikwijls dwaas zijn bij God, en het geen hij waarheid keurt, dwaaling zou kunnen zijn, voor zoo ver hij het niet uitdrukkelijk in zijnen Bijbel aantreft. Hoe oppervlakkig oordeelen wij in zaaken, die niet onder het bereik onzer zintuigen vallen!

Daarom laat hij niet af, wijsheid van den Vader der lichten te vraagen. Dien bidt hij om tegen alle traagheid bewaard, en in het midden van de paden des regts geleid te worden; ten einde nog het Oude, nog het Nieuwe, maar de waarheid alleen, hem beſtiere; en hij hier over den weg der gelukzaligheid zoo moge denken, als de verlosten daar boven doen, die hij hier ſtamelende nagalmt, en dit ſchrijft boven zijne navorſchingen: „ Hem die ons „ gewasſchen heeft in zijn bloed, en „ ons gemaakt heeft Koningen en Prie„ ſters Gode den Vader, zij de heer„ lijkheid! Hem die op den troon zit „ en het Lam zij de eer"!

Mogt

Mogt ik U zulk eene liefde tot het Oude niet aanprijzen, Toehoorers? Zij is het, die tegen veele dwaalingen beveiligt. En hoe noodzaakelijk zulks voor ons allen zij, is uit het gezegde in den aanvang mijner rede, en het daar na aangevoerde, ten duidelijkſten gebleeken. Wij beleeven tog dagen, waarin de hoofdleer van het Euangegelie op eene verſchillende wijze, maar hevig, aangevallen wordt: en terwijl Beſtrijders ons beſchuldigen, dat wij veele menſchelijke ſtellingen in ons ſamenſtel van Godgeleerde waarheden inlasſchen, hebben wij veel meer regt, om ſtaande te houden, dat zij de eerſte in de plaats der laatſte ſchuiven: en heeft men in onze tijden onder den naam van *'t reine Christendom* verminkte ſamenſtellen van Natuurlijken Godsdienst verbreid, en kinderen der duisternis kinderen des lichts genoemd. Die beveiliging is des te nodiger; daar men de voorgeſchrevene gevoelens listiglijk aanprijst; door bedrie-

gerij ingang zoekt in de harten; en er ook in onzen tijd zulken gevonden zijn, die openlijk beweerden, dat men in den Godsdienst anders denken en anders ſpreeken mogt, en om zoogenoemde bijgeloovigen te winnen wel iets kon toegeeven dat men zelve niet erkende. Men ontzag zig zelfs niet deeze handelwijs, met eerlijkheid en goede trouw zoo zeer ſtrijdig, met den naam van wijze voorzigtigheid te beſtempelen, en den grooten Leeraar der Waarheid, als had hij ook zijn Character daar door bezwalkt, af te ſchilderen.

Gelukkig die Christen, in wien eene welbeſtierde liefde tot het Oude haaren zetel heeft! Zij zal de bronnen van veelerleije dwaalingen ſluiten. Of hoe?

Zoo gij eenigſints gemeenzaam zijt met den gang der zaaken in onzen tijd, hebt gij 't dan niet opgemerkt, hoe *bedwelmende hoogmoed* daarin zijne verachtelijke rollen ſpeelt? Terwijl de een de vooroordeelen zijner jongheid

heid hardnekkig aankleefde, en verhevene gedagten van de zuiverheid zijner aangenomene begrippen koesterde, wilde hij daar aan vast houden, kantte zig tegen alle overtuiging aan, versterkte zig zoo in verkeerde bevattingen en wierd onvatbaar voor de kragt der waarheid, die hem had kunnen verlichten.

Een ander in tegendeel sprak van Jesus meer te eeren, maar beoogde zig zelven, en wilde wassen, naar maate die minder wierd. Gelukte het niet langs den eenen weg, men beproefde het langs den anderen. Op den toon van ernst en belangeloosheid veinsde men onpartijdig te werk te gaan. Den onkundigen boezemde men verachting der Ouden in; men smeedde nieuwe samenstellen, en stigtte zijnen eigenen eerezuil. Liefde tot het Oude beveiligt aan beide zijden.

Zoo geregeld, als ik ze U tekende, doet zij den arbeid van vroegere Geleerden met dankzegging gebruiken, en

gaarne erkennen, waar men zijne kaars aan hunne vlam ontſtak. Daar zij woont, kent men zig als voor dwaalingen vatbaar, en, helaas! tot dwaalingen geneigd. Daar wil men vroegere denkbeelden toetſen, maar ook niet zonder onderzoek verwerpen. Zij beveiligt tegen traage vadſigheid en kwalijk geplaatſte roemzugt te gelijk. Men beziet er den mensch, zoo als hem de ondervinding kennen doet, als diep gevallen; en wil haare ſtem niet wederſpreeken. Daar is men geduurig biddende bezig, en nederigheid gaat er voor de eere; terwijl hoogmoed meenig eenen ten val brengt.

Zij wapent ook tegen *Zedeloosheid*, die insgelijks groote ſchade deed. Zij was Moeder van zo veele ſtelſels in laatere tijden. Wien kan dit gezegde bevreemden, die het vorens aangevoerde bedenkt, en het leven met de leer der Beſtrijderen vergelijkt? Wij zouden geheel vreemdelingen moeten zijn in ons eigen hart, indien wij niet

wis-

wisten, hoe groot de kragt der zinlijkheid zij; en hoe meenigmaalen zij de reden overheerscht. Maar het is de leer van 't Euangelie, die daar tegen ſtrijd voert Geloof aan haare voorſtellingen doet de vrijheid der zonde als ſlavernij aanmerken; de genoegens der aarde als bedriegelijk beſchouwen; en den weg der wellust als eenen weg des doods verwerpen.

Maar geen wonder dan, dat het menſchenhart, zoo jammerlijk verdorven, zig daar tegen aankant! en als wij dan het verſchil van vroegere en latere Beſtrijders in oogenſchouw neemen, wat zullen wij ontdekken? juist zulk eene verandering, waar door Zedeloosheid voedſel krijgt. De Deïsten trokken de leer der Voorzienigheid in twijffel; ontkenden meestal het leven na dit leven, en rekenden alle bovennatuurlijke openbaaringen onmogelijk, of ten minſten hoogst onwaarſchijnlijk? Nu ſcheen men naar zijnen wil te kunnen leven: maar de reden zelfs keur-

de het denkbeeld onzer vernietiging af, en het Christendom bleef zig in dat opzigt aanprijzen, dat het met onzen trek naar voortduuring ſtrookte en uitzigten van duurzaam geluk opende. Men tastte het nu aan eene andere zijde aan en bande de vreeze der eeuwigheid door zig op te dringen: „ God „ is enkele liefde; Zijne rechtvaardig„ heid is niet dan wijze goedheid". Door ijderen mensch in een volgend leven geluk te ſpellen, van zinlijk geluk in het zelve te droomen en al wat in het Euangelie dien waan verdenken deed als verbastering er van op te geeven.

Liefde tot het Oude doet hier vreezen. Haar voorſtander denkt aan de kragt van dit bewijs: „ indien de leer
„ van vergelding na den dood en eeu-
„ wige ſtraf waarheid is, zal ik geluk-
„ kig zijn, bijaldien ik mij tot geloof
„ laat beweegen; en is zij geene waar-
„ heid, ik verlies er niets bij: maar
„ heb ik mij gevleid met Gods liefde;
„ de rampen van dit leven als eene ge-

„ noeg-

„ noegſaame vergelding voor mijne
„ zonden beſchouwd; Jeſus Christus
„ als Borg verſmaad, en is zij dan
„ waarheid, wee mij"! Hij beeft op de gedagte, van zig in zonden toe te geven en wordt door dezelve niet vervoerd.

Wat vermag daar bij *het vooroordeel des gezags* niet! — Zoo onbetwistbaar het is, dat onze omſtandigheden in de weereld, onze zwakheid en een ſamenloop van oorzaaken het telkens van ons vorderen, om op het getuigenis van anderen te ſteunen; dat zelfs de wijste der menſchen zig daar aan niet altoos onttrekken kan, zoo zeker is het ook, dat kundige Wijsgeeren dit ſedert lang met het hoogſte regt onder de bronnen der dwaalingen geſteld hebben. — En wie is er, die de gevoelens zijner kindsheid zig te binnenbrengt, die dit getuigenis zoude in twijffel trekken? Ja wie, die in zijn volgend leven geene proeven van deszelfs regtmatigheid ontdekte?

 Bren-

Brengen wij nu dit op den Gods-dienst over, ook daarin was het genoemde vooroordeel ten hoogsten schadelijk. De onkundige meenigte gelooft, ook zonder eigen onderzoek, zoo gereedelijk 't geen is voorgesteld door zulken, die zij als Mannen van naam beschouwt, en vereert als door geleerdheid en oordeelkunde roemwaardig. Onvatbaar om zelve verdiensten te schatten, stemt men hun toe, die men meent, dat dezelve waarlijk hebben, en wat kan gevaarlijker zijn? Zoo volgde een groot aantal in onze dagen eenen PAULUS, EBERHARD, LÖFFLER, SEMLER, BAHRD, zonder na te gaan, of de eerekroon, hun gevlogten, uit onverwelklijk loof bestond. Die eenigsins anders denken of spreeken durvde wierd uit de hoogte veracht, bespot, als een weetniet uitgekreeten, en de onkundige spoedig verleid. Een eenvouwige, die niet bestand was tegen deze wapenen, dagt niet om het character zijner leidslieden

den te verdenken, ſchatte hen zijn vertrouwen volkomen waardig, en beefde bij het denkbeeld van eene zaak anders te beſchouwen, dan zij het deeden. Hij begon nu weldraa aan zijn eigen gevoelen te twijffelen: en het gevolg was, dat meenig een de meest gegronde begrippen vaaren liet, om andere in derzelver plaats aan te neemen: terwijl hij ondertusſchen te hoog dagt van de eerlijkheid, de kunde, den ernst der geenen, wien hij zijn hart gaf, en in het uitzigt der eeuwigheid zijne hope op loſse grondſlagen bouwde.

Welbeſtierde liefde tot het Oude waarſchouwt daar tegen. Zij raadt, om de waarde der Leeraaren, die men raadpleegt, der lesſen, die men volgt, te overdenken. Zij boezemt eerbied in voor groote Mannen, maar houdt in het oog, dat zij menſchen zijn. Vonnist gij zelve. Als men dan ontdekt, dat niet zelden al wat goed is bij Nieuwere, zelfs beroemde, Uitleggers uit die van voorige tijden is

 uit-

uitgeſchreven, offchoon dikwijls derzelver naamen verzweegen zijn; dat in tegengeel 't geen zij oorſpronglijks hebben door Ouderen wederlegd is; zal dan dat vooroordeel des gezags zijne kragt niet verliezen, en men ten minſten huiverig worden in zijn oordeel?

Ik erken: het gezag der Ouden zal dan rijzen: maar rijzen niet uit vooroordeel, maar uit eene aandagtige overweeging, en de goede zaak zal er bij winnen. Liefde tot het Oude zal veele der nieuwe verklaaringen doen vinden in 't geen door GROTIUS, EPISCOPIUS en de Poolſche Broeders reeds is te boek geſteld; de trotſche onbeſchaamdheid, waarmede men het als nieuw opgeeft, doen verzachten, en de goede zaak zal er bij winnen.

Blinde hoogachting van al wat oud is, even daarom omdat het zoo is, zal dan te gelijk zijn voorgekomen, en de waarneeming der regels, die ik opgaf, ook wapenen tegen die ondankbaarheid,

heid, waar aan zig Mannen van naam ſchuldig maakten, die, verachtende het geen zij zelve niet verſtonden, de uitnemende dienſten vergaten, die de beoeffening der wetenſchappen aan de zuivere waarheid deeden, en de gelegenheid verſmaadden, om hunne kennis reiner, hunne onderſcheidingen nauwkeuriger, hun onderwijs redelijker en in den egten zin van 't woord hunne Godgeleerdheid meer Bijbelsch te maaken.

Zoo zullen veele dwaalingen worden voorgekomen, en zij ons niet bekooren. Het gevolg moet allerzaligst zijn.

Men zal bekend worden met het waare wezen van het Christendom. Met grooten ophef moge men vraagen, waarin dat tog gelegen zij. De een zal eenen reeks van waarheden tot deszelfs grondleere brengen; een ander die als bijvoegſels van laatere tijden aanmerken: deze alle deszelfs voorſchriften binnen den kring van den Natuurlijken Godsdienst beperken; die ge-

geheel onderſcheidene er bij gelooven; liefde tot het oude zal daar over licht verſpreiden, en de geſchiedenis der Kerke hem onderrigten. Wat toonde hier de ondervinding! hoe moedigde zij ijder, die er gelegenheid toe heeft, tot haar beoeffening aan! Gij begrijpt reeds, wat ik bedoele. Was het niet eene welbeſtierde liefde tot het Oude, die ons de uitmuntende Verhandelingen van den geleerden VELINGIUS, den oordeelkundigen SEGAAR en den reeds zaligen GAVEL ſchonk? Verhandelingen waarin de kwaade trouw van eenen PRIESTLEY onwederlegbaar aangewezen, en het geene hij verbastering noemde als echte Christenleer gehandhaafd wierd.

Zij is het, *waar door de eer des Bijbels zal gehandhaafd worden.* Een SEMLER moge een groot deel van de boeken des Ouden Testaments, als te onregt in den Heiligen Bundel opgenomen, verwerpen. EVANSON drie der Euangeliën en veele Brieven uit die

die des Nieuwen Testaments uitmonfteren. ECKERMAN ons tragten diets te maaken, dat de verhaalen van MATTHEUS en zijne Amptgenoten het werk zijn van laatere dagen, en eerst in of na de tijden van Keizer TRAJANUS opgefteld; daar men de zaak met liefde tot het Oude nagaat, zal het niets vermogen, en eene flegts oppervlakkige kennis van de gefchiedenis der uitbreiding des Christendoms deze gevoelens wederleggen, terwijl de meer geoeffende derzelver ongegrondheid uit IRENAEUS, en andere Kerkvaders kent.

Veelen mogen met ECK de wonderverhaalen des N. T. natuurlijk pogen te verklaaren, of met GABLER die tot de Mythologie van het eerfte Christen tijdvak brengen; oplettenheid zal dezen waan verdrijven, en liefde tot het Oude doen befluiten, dat zugt naar het Nieuwe hier tegen den ganfchen inhoud, zoo wel als bijzondere plaatfen des Euangeliums aan, dat ftaande hield.

Langs

Langs den zelvden weg, *zal men versterkt worden in eerbied voor den Heere Jesus Christus.*

Hoe treurig wordt Hij verlaagd in onze tijden! Eerst roemde men Hem als een uitmuntend mensch en eenen voortreffelijken Leeraar. Men herschiep Hem naderhand in eenen vroomen bedrieger, die wel dwaalingen voorstond en versterkte, maar tot goede oogmerken. En hoe veelen laater, die Hem tekenden als eenen laagen baatzugtigen, die een aardsch rijk bedoelde; ja er zelfs één was, die voorgaf te mogen twijffelen, of Hij den aart zijner eigene heerschappij wel gekend had. En dit alles, Toehoorers! geschiedde door menschen die Hem hunnen Meester noemden!!!

Maar onderzoekt men alles op de gezegde wijze, men zal toestemmen moeten: „Hij was, of deugdenloos, of „meer dan mensch, waarlijk God: de „verachtelijkste Bedrieger, of in den „eigenlijken zin de Verzoening on-

„zer

„ zer zonden: een verhitte Dweeper,
„ of een Leeraar, die onbepaald in 't
„ geen Hij zegt ons geloof verdient:
„ een onverstaanbaar Wijsgeer, of een
„ werkdaadig Koning." Het gevolg zal zijn, dat wij voor Hem zullen neêrvallen en tot Hem zeggen: „vee-
„ len gaan terug, maar wij, tot wien
„ zouden wij gaan? Gij hebt de woor-
„ den des eeuwigen levens."

Mij dunkt: ik zie hier de fontein der vertroosting ontsloten. Laaten wij ons door het Nieuwe wegvoeren, wat zal het zijn?

Wij zullen dan hoog denken van de waarde onzer natuur; de geboden Gods in vaderlijke raadgevingen herschep-pen, of ten minsten die naar onzen zin beperken: onze verkeerdheden als kinderlijke afwijkingen en onbedagt-saame struikelingen verschoonen: de natuurlijke rampen als de eenige straf-fen, die ons wagten, bézien: en voor de toekomst hopen op eenen onbepaal-den rijkdom van liefde Gods, wiens hei-

heiligheid wij miskennen, wiens regtvaardigheid wij verdonkeren zullen. Voor Jesus Christus zullen wij eerbied hebben als voor eenen, die in zijn voorbeeld en in zijne leer ons den weg der deugd aanwees; en den eeuwigen Vader, dien hij juist kende, zoo predikte, dat wij Hem moeten beminnen, als den Bevorderaar van ons geluk.

Versterkt in die gevoelens zullen wij in gerustheid voortleven, en allen kommer verbannen! Ja akelige gerustheid waarlijk! — Hoe tog de mensch het tegendeel zig moge opdringen, zijn gewisse zegt: „ God straft in den „ eigenlijken zin de zonden. Zijne „ wreekende geregtigheid herschept „ Hem in geenen Tyran, is geene „ haatelijke, maar beminnelijke, vol„ maaktheid, die nodig is tot behoud „ der orde ". En wat zal het dan wezen, in eigen persoon te ondervinden 't geen hier de reden leerde, ons hart bevestigde, maar zondenlust betwijffelen en ontkennen deed!!

Be-

Bestiert ons in tegendeel liefde tot het Oude; wij zullen — en dat zonder redelooze slavernij — van deszelfs waarheid overreed worden; met traanen erkennen, dat wij zondaars voor God zijn; Hem belijden, als wiens liefde zig aan ons verheerlijkte daarin dat Hij ons droeg, verschoonde, en op duizend wijzen beweldaadigde; beweldaadigde vooral in de bekendmaaking van zijnen eeuwiggezegenden Zoon. Dien zullen wij uit volle overtuiging als den eenigen Zaligmaker vereeren, Zijn bloed als dat der verzoening hoogschatten, en met onze zonden tot Hem vlugten, om, in Hem gevonden, om zijner verdiensten wille vergeving bij den Rigter te vinden. Hartelijk zullen wij toestemmen, dat wij uit ons zelven in onzen tegenwoordigen stand onbekwaam zijn tot eenig goed, en daar tegen troost vinden in de verzekering, dat de almagtige Geest harten reinigt. Aan deszelfs bewerking zullen wij ons opdraagen, en dan door Hem geleid op het pad van waare

 deugd

deugd gerust voortwandelen; voortwandelen in de aangenaame verwagting van eenmaal daar te zijn, daar het gebrek onzer Godsvereering zal overwonnen, en onze natuur tot haare eerste voortreflijkheid verheven zijn.

Als wij dat vergelijken, zeer Geëerde Toehoorers! wie zal dan de liefde tot het Oude niet hoogachten?

Dat wij dan daartoe ons zelven en malkander veel opwekken!

Wij streeven allen naar geluk, en het is ons niet onverschillig, of wij het zelve verkrijgen: maar niet onverschillig dan ook, welken weg wij er toe inslaan. Het zou ondankbaar wezen, na eene duidelijke ontdekking van dien die derwaarts leidt, dezen te versmaaden en eenen anderen te zoeken: de grootste vermetelheid, ons bloot te stellen aan de gevaaren die ik U schetste. En zijn wij met redelijke vermogens begiftigd, het is dan ook onze pligt, die aan te leggen, en onze kennis te vermeerderen, op dat deze invloed hebbe op onzen wil. Wij ont-

onteeren den aanleg onzer natuur, indien wij zelve nu niet onderzoeken, waarop wij onze hope gronden. Slaafsche verkleefdheid aan het geene men in zijne jongheid leerde verlaagt den mensch, is de bron van twijffelingen en vermeerdert het gevaar der verleiding. IJder in zijnen kring beproeve dan hier. Men gewenne zig vooral aan 't gezet leezen der H. Schrift, en oordeele eenvouwig over haaren zin. Men houde hier voor zeker 't geen men uit soortgelijke gronden in het dagelijks leven genoeg bewezen acht. Men besluite hier niet uit zulke beginselen, waar op men in tijdelijke zaaken niet gaarne bouwen zoude. Men arbeide nooit zonder opzien tot God. Dan zullen wij, wel verre van kinderen te zijn, die als de vloed door allen wind der leere bewoogen worden, de waarheid betragtende in liefde opwassen in Christus (*).

Wie

(*) Eph. 4: 14—16.

Wie zou zulk een einde niet hartelijk wenfchen? Doen wij dit alle, dan keurt Gij ook de bezigheden onzes Genootfchaps goed, die daar toe ftrekken; en terwijl Gij zegen bidt over onze poogingen, verlangt gij te weeten, welke vrugt dezelve in het afgelopen Jaar hadden, en welke waarheden op nieuw ter beproeving en bevestiging worden voorgedraagen.

De Heer Secretaris zal aan beide deze begeerten voldoen.

Gij, die, op uwen troon verheven,
Ô JESUS! 't roer der weereld houdt,
Befcherm fteeds onze Maatfchappij!
Dat U haar doel behaaglijk zij!
Gebied daar zegen en het leven!
Dan word uw rijk door ons gebouwd.

Wil met uw' gunst de Schrijvers kroonen,
Met lof bekend in 't letterperk.
Scherp veele pennen U ter eer!
Vel dwaalingen en boosheid neêr!
Blijf met uw Geest in Neêrland woonen,
En zet het zegel op ons werk!

HET ZIJ ZOO!

ZINSTOORENDE DRUKFEILEN.

Bl.	XII	*reg.*	11	afganglijkheid	*lees*	afhangelijkheid
—	XVIII	—	18	hieten	—	heeten
—	XXIII	—	1	STÂNDLIN	—	STÄUDLIN
—	XXV	—	3	*van onder* nae	—	naar
—	XXIX	—	10	konde	—	konden.
—	XXXI	—	1	eene	—	eenen
—	——	—	5	*van onder* hunne	—	hunner
—	LVIIII	—	7	*van onder* verzachten	*lees*	verachten
—	LX	—	7	haar *lees* haare		

OVERZICHT.

INLEIDING.

Belangrijkheid der bevestiging van de Goddelijkheid van het Euangelie. — Vereeniging van het Uitwendig en Inwendig Bewijs. Aangelegenheid van het Inwendige Bewijs. §. 1.

Eigenlijke aart van het Inwendig Bewijs. Betrekking van hetzelve tot het Beroep op de bijzondere en algemeene Ervarenis. §. 2.

Waar het hier vooral op aankome. — Wijze van behandeling. — Ontwerp. — Schrijvers voor en tegen. §. 3.

I. AFDEELING.

I. STUK.

De voortreffelijke aart van de Zedenleer van het Euangelie.

1. Aanmerkingen vooraf, over — de Zedenleer, — de Zedenlijkheid, — de Zedenleer van het Euangelie, en — de betrekking van Zedenlijkheid op Geluk. §. 4.

2. Het

2. Het betoog zelf, behelst de bewijzen, ontleend van

a. De bespiegelende Waarheden, ten grondslage der Euangelische Zedenleer liggende. §. 5.

De Tegenwerpingen beandwoord. §. 6.

b. De uitnemendheid van derzelver Voorschriften. §. 7.

De Tegenwerpingen beandwoord. §. 8.

c. De menigte en voortreffelijkheid van derzelver drangredenen. §. 9.

De Tegenwerpingen beandwoord. §. 10.

d. De hulp, welke dezelve aan de hand geeft. §. 11.

e. De voordragt van dezelve, door Jesus en de Apostelen. §. 12.

f. De vergelijking van dezelve, met die der Oude Wijgeeren, — der Deïsten, — der Kritische School. §. 13.

II. STUK.

De invloed der Christelijke Zedenleer op de verbetering en het Geluk der menschen.

1. Die invloed beschouwd, ten aanzien van *bijzondere persoonen.*

a. Van voren beredeneerd. §. 14.

b. Van achteren door de Ondervinding gestaafd. §. 15.

De Tegenwerpingen beandwoord. §. 16.

2. Dezelve befchouwd, ten aanzien van *geheele Volken en Maatfchappijen.*

a. Omtrent de *Zedenverbetering.*

α. Van voren beredeneerd. §. 17.

β. Van achteren door de Ondervinding geftaafd. §. 18.

γ. Door eene en andere Aanmerking aangedrongen. §. 19.

b. Omtrent het *Geluk.*

α. Van voren beredeneerd. §. 20.

β. Van achteren door de Ondervinding geftaafd. §. 21.

c. Een en ander tegen Tegenwerpingen gehandhaafd. §. 22.

II. AFDEELING.

Het Bewijs, uit het voorgaande, afgeleid, voor den Goddelijken Oorfprong en verbindend Gezag van het Euangelie.

I. Voorloopige Aanmerkingen, betreffende — 1. 't onderfcheid tusfchen het *Euangelie*, en de *Bijbelfchriften*; tusfchen 't *Euangelie* en de Euangelifche *Zedenleer*; en tusfchen eene *middelijke* en *onmiddelijke* Goddelijkheid der Leere; —— 2. 't geen hier niet, en al, kan bewezen worden; — 3. de noodzaak, om, bij dit bewijs, ook

ook het uitwendige te voegen: — en 4. de foort en mate van overtuiging, hier door te verwekken. §. 23.

II. Het Bewijs zelf voorgefteld, en verdedigd.

1. Hetzelve overtuigt, dat

a. De Leer van 't Euangelie niet Ongoddelijk is. §. 24.

b. Dat dezelve waar en ten hoogften aannemelijk is. §. 25.

c. Dat dezelve Godewaardig is. §. 26.

d. Dat derzelver invoering in de wereld Gods doel en werk is geweest. §. 27.

e. Dat dezelve eene buitengewoone Openbaaring van God behelst. §. 28.

2. Tegenwerpingen beandwoord. §. 29.

BESLUIT. §. 30.

VERHANDELING,

BEHELZENDE EEN

KORTBONDIG BETOOG EN VERDEDIGING VAN DE KRACHT VAN HET BEWIJS VOOR DEN GODDELIJKEN OORSPRONG EN VERBINDEND GEZAG VAN HET EUANGELIE; ONTLEEND UIT DEN VOORTREFFELIJKEN AART VAN DESZELFS ZEDENLEER, EN HAAREN GEZEEGENDEN INVLOED OP DE VERBETERING, EN HET GELUK DER MENSCHEN.

DOOR

JOHANNES CLARISSE,

HOOGLEERAAR DER H. GODGELEERDHEID EN ACADEMIE-PREDIKER TE HARDERWYK.

AAN WIEN EEN GOUDEN EEREPRIJS IS TOEGEWEZEN.

VERHANDELING,

BEHELZENDE EEN

KORTBONDIG BETOOG EN VERDEDIGING VAN DE KRACHT VAN HET BEWIJS VOOR DEN GODDELIJKEN OORSPRONG EN VERBINDEND GEZAG VAN HET EUANGELIE; ONTLEEND UIT DEN VOORTREFFELIJKEN AART VAN DESZELFS ZEDENLEER, EN HAAREN GEZEEGENDEN INVLOED OP DE VERBETERING, EN HET GELUK DER MENSCHEN.

INLEIDING.

§. 1.

Bij geene zaak ter wereld heeft de Menschheid grooter belang, dan bij de beslisfching der Vraag: „ of Jesus Godsdienstleere, in „ allen deele, eene Goddelijke, door God „ zelven geopenbaarde, Leere zij, dan al„ leen het uitvindsel van menschelijk naden„ ken en doorzicht?" — In dezelve wordt toch zoo veel hartverhoogends, zoo veel troostaanbrengends, maar ook zoo veel zwaar

verpligtends, aangetroffen, hetwelk bij de beandwoording dezer Vraag ſtaan of vallen moet, dat niemand, recht bekend met zijne behoeften, belangen en verlangens, hier omtrent onverſchillig verkeeren kan. Elke bijdrage dierhalven ter vereffening van alle verſchil ten dezen aanzien, moet als belangrijk en weldaadig voor de geheele menschheid aangemerkt worden: vooral, zo dezelve dient, om de eere van die weldaadige Leer, op goede gronden, te handhaven, en eene redelijke overtuiging van derzelver waarheid en Goddelijkheid te verwekken of te verſterken.

Van dien aart waren de pogingen des Eerwaarden Genootſchaps, (ten deele ook reeds met eenen gelukkigen uitſlag bekroond), toen hetzelve den vrienden van den Christelijken Godsdienst gelegenheid gaf, om de zoogenoemde *uitwendige*, (*Geſchiedkundige*) bewijzen voor deszelfs Goddelijkheid in het licht te ſtellen, en de *Wonderwerken*, *Voorzeggingen* en *Voordplanting* dier Leere, ten bewijze van derzelver gezag en Goddelijke afkomst te verdedigen. Deze bewijzen, en vooral de twee eerſten, zijn bij uitnemendheid geſchikt, om het Ongeloof zelfs de erkentenis van den onmiddelijk Goddelijken oorſprong, en diens-

vol-

volgends van het verpligtend gezag van het Euangelie, aftedwingen, en elk' redelijk denkend' Christen in zijn geloof te verſterken, en, tegen alle invallende bedenkingen en twijfelingen, gerust te ſtellen.

Intusſchen, hoe waarachtig dit ook zij, het is 'er echter verre van af, dat het voorſtel van deze *uitwendige* bewijzen, dat van andere, *inwendige*, (*Wijsgeerige en Zedenkundige*) betoogen overtollig en nutteloos zou maken. De Euangeliſche Godsdienstleere toch, hoezeer op Geſchiedenisſen en daadzaken rustende, en, ten deele, zeer verhevene, voor geen Wijsgeerig betoog vatbaare, Leerſtellingen behelzende, (ten welken aanzien dezelve vooral door uitwendige, en Geſchiedkundige bewijsredenen geſtaafd moet worden), behelst echter tevens ook andere, zoo beſchouwelijke, als inzonderheid beoefenende, Stellingen, welke wel degelijk voor onderzoek en menſchelijke beoordeeling vatbaar zijn. Ook wilden, noch Jeſus, noch zijne Apostelen, ten aanzien van zulke zaken, blindelings *alleen* om hun gezag geloofd worden. Neen! dan was het veel eer: *Als tot verſtandigen ſpreek ik, oordeelt over het geen ik zeg! zo iemand wil Gods wil doen, die zal van mijne Leer bekennen, of zij uit God is, (op de proef oordeelen over der-*

zelver Goddelijkheid). De Christenleere schuwt zoodanig een onderzoek geenzins, bij hetwelk dezelve toch nimmer verliezen kan, maar altijd winnen moet; vermits haare voortreffelijkheid en uitmuntende verhevenheid boven alles, wat de Wereldwijzen immer gedacht en voordgebracht hebben, alsdan te meer uitkomen moet. Een Christen dienvolgends behoort op den *Inhoud* der Leere niet minder acht te geven, dan op de omstandigheden, welke derzelver grondvesting verzelden, zal hij anders tot eene redelijke overtuiging geraaken, en den lof der Beréers verdienen, die de redenen van eenen wonderdoenden Apostel Paulus, ten bewijze, (zoo als de Heilige Schrijver niet vergeten heeft aantemerken) van hunne edele geaartheid bedachtzaam onderzochten, en met zekere, hun als ontwijfelbaare Waarheid bekend gewordene, Stellingen, vergeleken. Ja, hoe zullen zoodanige vijanden van den Christelijken Godsdienst, die het vooral op het Geschiedkundige, op de Wonderwerken, geladen hebben, toch bij mogelijkheid, tot onderzoek van de gronden van het Christendom bewogen, en tot eene gelovige omhelzing van hetzelve overgehaald kunnen worden, indien men niet aanvangt, met hun de

Leer

Leer zelve, voor zoo verre dezelve daar voor vatbaar is, als voor de Rechtbank der Rede allerbelangrijkst en geloofwaardigst, te doen kennen. — Men zegge niet: „dat het bene„den de waardigheid eener Openbaring zij, „door de Rede onderzocht en beoordeeld te „worden, en dat men, zoodra men zulks „aanvangt, reeds de Openbaring zoude lo„chenen". — Immers, de Openbaring komt ons allereerst, als eene zekere Leere, door *menschen* medegedeeld, voor: — of dezelve eene *Goddelijke* Openbaring zij? is het Vraagstuk, hetwelk opgelost moet worden. Ja, al hebben wij de Leer, als Openbaring, leeren kennen, is het altijd nog eene edele, geloofversterkende bezigheid, op de innerlijke voortreffelijkheid van dezelve te oogen.

Even verkeerd gevolglijk, als de pogingen van hun zijn, die, in navolging van ROUSSEAU, JENYNS, SEMLER en anderen, aan wier zijde zich meestal de *Kritische* Wijsgeeren (met uitzondering echter van een' FICHTE, TIEFTRUNK en anderen), plaatzen, de *uitwendige* bewijzen geheel aan eene zijde zetten, — zou het ook wezen, indien wij, (het geen zelfs eenige treffelijke Mannen en Godsdienstverdedigers, helaas! niet genoeg-

 zaam

zaam vermeeden hebben), het *inwendige* geheel vergaten, of altoos voor minder gewigtig hielden. In orde gaat hetzelve integendeel vóór het uitwendige; en dit laatste moet eigenlijk verstrekken, om de Leere, welke men, door het inwendig bewijs, in haare Godewaardigheid, en, meer dan waarschijnelijke Goddelijke afkomst, ten aanzien van een zeer groot gedeelte, heeft leeren kennen, nu ook, ten aanzien van de daarin begreepene, de Rede en haar oordeel overschrijdende, Stellingen, als waardig, om, met onderwerping van eigen bekrompen doorzicht, geloofd te worden, aantemerken, en zoo dezelve, in haar *geheel*, als eene Goddelijke verordening, te leeren eerbiedigen.

AANM. Verg. de schoone Verhandelingen, geplaatst in TEYLERS *Godgel. Genootsch.* D. XV. en in de *Werken van 't Haagsch Genootsch. ter Verdediging van den Christ. Godsdienst*, ten jaare 1800. benevens KLEUKER, *Neue Prüfung und erklärung der vorzüchlichste beweise*, II. Th.

§. 2.

Het *inwendig* Bewijs, in alle deszelfs uitgebreidheid voorgedragen, is van eenen ongemee-

meenen omvang. De toepasfing toch van alles, wat het menfchelijk Verftand, als *innerlijke kenmerken* eener Openbaaring, welke den naam van Goddelijk zal kunnen dragen, kan opgeven, op de Leer van het Euangelie, levert de ftof voor hetzelve op. Hetzelve maakt gevolglijk het befluit voor den Goddelijken oorfprong dezer Leere op uit de volgende ftellingen, welke hetzelve nader ontwikkelt: — 1. Dat 'er niets in het Euangelie voorkome, hetwelk zich zelve, — andere gedeelten dier Leere, — de beginzelen der Rede, — of de volmaaktheden van God tegenfpreke; maar in tegendeel, dat alles juist famenhangt, met de ontwijfelbaare uitfpraken van het gezond verftand overeenkomt, en ter opluistering der Goddelijke deugden verftrekke. — 2. Dat 'er in deze Leer niets voorkome, ftrijdig tegen, maar dat dezelve veel eer gefchikt zij voor, en berekend naar de betrekkingen en behoeften van den mensch, als een redelijk, eindig, van God afhangelijk, aan eene Zedenlijke Wet onderworpen, onfterfelijk, met de wereld verbonden en voor naamlooze gelukzaligheid vatbaar fchepzel. — 3. Dat dezelve, wel verre van den gezuiverden Natuurlijken Godsdienst tegen te fpreken, veel eer denzelven bevestige en op-

heldere. — 4. Dat dezelve verfcheidene, allerwetenswaardigfte, en voor ons geluk, deels zeer belangrijke, deels zelfs volftrekt onmisbaare, waarheden, waar van de Rede, of wel niets weet, of althands niet, dan bij waarfchijnelijke gisfing, allerduidelijkst, zekerst en fpoediger, dan anders mogelijk ware geweest, bekend maake. — 5. En eindelijk, dat dezelve zoodaanig ingevoerd en den menfchen medegedeeld zij, als met de Majesteit van God, en het oogmerk eener buitengewoone Openbaaring volmaakt overeenkomt.

Klaar is het, dat naar mate bij de ontwikkeling dezer Stellingen, meer bijzonder op het *Leerftellige*, of op het *Zedenkundige* in de Christelijke Leere acht gegeven wordt, het voorftel van het Inwendig Bewijs merkelijk in form en gedaante verfchillen moet. Van waar dan ook hetzelve, door onderfcheidene Christelijke *Apologeten*, onderfcheidenlijk is uitgevoerd en voorgedragen; terwijl tevens niet weinigen, ten meerderen aandrang van hetzelve, nog bedenkingen aanvoeren, welke eigenlijk op zich zelve, noch tot de *eerfte* en voornaamfte foort van bewijzen voor het Christendom gebragt, noch ook eigenlijk, als tot het *inwendig* bewijs behoorende, aange-

gemerkt kunnen worden. Van dien aart is, het geen men uit de *Geschiedenis der Menschheid en der Wijsbegeerte* ontleent, om de verhevenheid der Christelijke Leere, boven de Lesfen der schranderste, Oostersche, Grieksche of Romeinsche Wijzen, aantetoonen: — van dien aart het *beroep op de eigene ondervinding* van elk, die deze Leere volgt en beoefent: — van dien aart het betoog uit den *invloed*, dien deze Leer op de verbetering en het geluk des menschdoms gehad heeft, en nog heeft. — Zoo min nu deze dingen uit den inwendigen aart der Christelijke Leere onmiddelijk afteleiden, — zoo zeer dezelve waarlijk op daadzaken rustende, en van eenen geschiedkundigen aart zijn, zoo zeer zijn dezelve echter met het inwendige Bewijs ten naauwsten verbonden, en strekken zij hetzelve tot opheldering. Gelijk toch het *contrast* de eigenschappen der dingen doorgaands het meest pleegt te doen uitkomen, zoo kan het beroep op de *ondervinding*, zoo van elk bijzonder mensch, als der geheele menschheid, niet nalaaten, aan de beredeneering van de heerlijke hoedaanigheden en aart der Leere eene treffende klaarheid en klemmenden nadruk bijtezetten.

Geen wonder daarom, dat het meerendeel der

der verſtandigſte Verdedigeren van den Christelijken Godsdienst, het zij meer, het zij min, der Hervormde Godsdienstleere toegedaan, op het inwendig Bewijs, dat uit de ondervinding ontleend, onmiddelijk laten volgen, en aan hetzelve verbinden; gemerkt hetzelve, (ſchoon eigenlijk tot het uitwendig Bewijs behoorende), de innerlijke voortreffelijkheid, weldaadigheid, verhevenheid en Godebetamelijkheid van het Euangelisch onderwijs meer tastbaar en aanſchouwelijk maakt. Inzonderheid geldt dit ten aanzien van het *Zedenkundig* gedeelte der Christelijke Leer. Immers moet de Zedenleer, zal zij aan haar doel beandwoorden, eene Wegwijster zijn naar een waarlijk zedenlijk, deugdzaam en gelukkig leven? hoe zeer zal het dan de gevolgtrekkingen uit den *aart* der Zedenleer, van voren (*a priori*) tot derzelver uitmuntendheid en weldaadigen invloed op menſchelijk geluk niet moeten verſterken, wanneer men zeggen kan: kom en zie! en uit het geen, door dezelve, bij duizenden, in de geheele wereld uitgericht is, en nog dagelijks bewerkt wordt, van achteren (*a posteriori*) de gegrondheid der opgemaakte beſluiten wettigen en ſtaaven kan. Wij altoos achten het zeer voegzaam, om, (gelijk daartoe

toe in de uitgeſchreevene Vraag aanleiding gegeven is,) het een aan het ander te verbinden, en het Betoog uit beide zaken, uit den *innerlijken aart* der Leer, voor zoo verre de *Zedenleer* aangaat, en uit derzelver *gevolgen* bij enkele *menſchen* en geheele *Maatſchappijen*, vereenigende, in een kort beſtek, een, door beide deelen onderling te meer verſterkt en opgehelderd, Bewijs uitteleveren. —— Mogt het ons, of anderen, ſlechts gelukken, hier in waarlijk tot eere van onzen Goddelijken Verlosſer en zijne Leere, tot afbreuk van het Rijk des ongeloofs en tot aangenaame geloofsverſterking van oprechte Christenen, te verkeeren!

AANM. Zie voor allen G. F. SEILER, *über die Göttl. Offenb.* I. Th. III. Abſchn. V. Kap. J. F. FLATT, *Magazin für Chr. Dogmatik und Moral.* II. Stück, IV. Abh. H. MUNTINGHE, *Pars Theol. Theor.* §. 29, 45, 47, 70, 76. A. P. W. MÖLLER, *over het Bewijs uit de Wonderwerken.* §. 5.

§. 3.

Nieuws is 'er over dit onderwerp, wat het eigenlijke Betoog aangaat, weinig van belang te zeggen. Niet weinige begaafde

Schrij-

Schrijvers toch hebben tegen de Ongodisten en Vrijgeesten, de voortreffelijkheid der Christelijke Zedenleere, ook voor zoo verre die zichtbaar is in derzelver heilzaame uitwerkzelen, in vroegeren en vooral in onzen leeftijd, in het licht gesteld, en tevens ten bewijze van de waarheid en Goddelijkheid van het Euangelie doen verstrekken. Eenigen der voornaamsten, mij bekend en door mij gelezen, zal ik hier onder aangeven: en ik houde mij verzekerd, eensdeels, dat, bij het geen zij, ieder op hunne wijze, aangaande dit verheven onderwerp ter neder gesteld hebben, niet veel zakelijks zal te voegen zijn; anderdeels, dat niemand, die de moeite gelieft te nemen, van eenigen derzelven met een bedachtzaam en biddend hart te lezen, van den hemelschen Oorsprong der Euangelieleere, onövertuigd zal kunnen blijven.

Ten aanzien van de *Verdediging* der kracht van dit gedeelte van het inwendig Bewijs, zal nog het meest een nieuw onderzoek en nadenken vereischt worden. Offchoon toch wel veelen der Tegenwerpingen, welke hedendaags meest gemaakt worden, reeds vroeger ingebragt, en ten overvloede wederlegd zijn geworden: is het echter met *alle* bedenkingen

gen zoo niet gelegen. De opgang inzonderheid, welke de *Kantiaansche* Wijsgeerte, in het nabuurig Duischland, zedert de laatste tien jaaren, gemaakt heeft, en de wijze, waar op men, zinds dien tijd, over de Godsdienstige Zedenleer, is begonnen te redekavelen, heeft, ook aan dit stuk, eene geheel nieuwe wijziging gegeven; en, zoo, ten aanzien van de voortreffelijkheid en heilzaamen invloed der Christelijke Zedenleer zelve, als betrekkelijk het Bewijs, daar uit ontleend, tot tegenredenen aanleiding gegeven, op welke vorige Godsdienstverdedigers nog in het geheel niet hadden kunnen denken, doch aan welke wij, in de omstandigheden, waarin wij ons thands bevinden, alle onze aandacht leenen moeten.

Uit dien hoofde dan, (vooral ook in aanmerking nemende, dat het Eerwaarde Genootschap een *kortbondig* Betoog en Verdediging vordert), schijnt het mij toe, best te zullen strooken met het voornaam oogmerk der uitgeschreevene Vraag, zo wij, zonder de eigenlijke Betoogredenen geheel voorbij te gaan, of in de schaduw te plaatzen, evenwel bij dezelven vooral de kortheid behartigen, en, ons meest tot het Verdedigende bepalende, met één woord reeds meermaals in-

ingebragte, maar meer opzettelijk, in ſtoffe of form geheel nieuwe tegenbedenkingen trachten uit den weg te ruimen. — En zullen wij hier in gelukkiglijk ſlaagen, het ſchijnt noodzakelijk te zijn, dat wij *eerst* den *grond* van het Bewijs een weinig nader in het licht ſtellen; om *daarna* de *kracht* van hetzelve te beter te kunnen handhaven. Immers, hoe zouden wij dit *tweede* ſtuk boven verdenking verheffen kunnen, zo het *eerſte* nog eenigzins bedenkelijk, — zo de zwaarigheden, daar tegen ingebragt, nog onbeandwoord waren? De Verhandeling deelt zich zelve gevolglijk in *twee* voornaame Afdeelingen; waar van de *eerſte* behelzen moet een — *kortbondig Betoog en Verdediging van den voortreffelijken aart der Zedenleer van het Euangelie, benevens van derzelver gezegenden invloed op de verbetering en het geluk der menſchen:* — en de *tweede*, een — ſoortgelijk *Betoog en Verdediging van de Kracht van het Bewijs voor den Goddelijken Oorſprong en verbindend Gezag van het Euangelie, uit voornoemde Voortreffelijkheid en invloed der Christelijke Zedenleer afgeleid.*

AANM. Ten einde deze Verhandeling niet overal met aanhaalingen te moeten overlaaden, oordeel ik nuttig, hier vooraf, eens vooral, de

de Schrijvers aantewijzen, bij welke de nadenkende Lezer de verdere ontwikkeling der aantevoeren bewijzen, benevens de gemaakte tegenbedenkingen, als mede de nieuwste oplossingen, kan aantreffen.

Over het geheele Onderwerp kan men de bekende Schriften nalezen van H. GROTIUS, *de Veritate Rel. Chr.*, benevens de Aantekeningen der Geleerden, verzameld door J. C. KOECHER; ABADIE, *de waarh. van den Chr. Godsd. bewezen*; JERUSALEM, *Betrachtungen*; waar bij behoort *Fortgesetzse Betrachtungen*, I. Th. — VERNET, BONNET, BUTTLER, BENSON, TÖLLNER, S. JENYNS, (aangehaald, onder anderen, bij NIEMEYER, *Volks en beoef. Godgel.* bl. 451.) NOESSELT, *verded. van de waarh. en Godl. van den Chr. Godsd.* II. D. §. 72. enz. LESS, *über die Religion*, I. und II. Th. STACKHOUSE, *le Sens litteral de l'Ecrit. Sainte defendu*, ch. 23. J. OSWALD, *Beroep op het gemeen Gevoel*, B. II — VII. LELAND, *Nuttigh. van de Chr. Openb.* II. D. KLINKENBERG, *Voordeelen van den Godsd.* II. D. II. St. KLEUKER, in het aangeh. werk I. und II. Th. SEILER, *vom Vernünft. Glaube*, IV. Abth. MILLAR, *Hist. van de voordplant. van den Chr. Godsd.* I. B. XI. Hoofdst. PASCAL, *Pensées sur la Religion.* KOPPE, *de Bijbel een boek der Goddel. Wijsh.* I. D. bl. 202. en volgg. — F. A. L. NIETSCHE, *Gamaliel, oder über die immerwähr. dauer der*

Chr. Relig. f. 107. u. f. J. S. VOGEL, *Aufsätze theol: inhalts* I. St. JENISCH, *Sollte Religion den menschen jemals entbehrlich werden?* D. VAN DE WYNPERSSE, Diss. *de Libertinismo, & de Legg. Nat. & mor. harmonia.* S. J. VAN DE WYNPERSSE, *over het eeuwig onderscheid tusschen goed en kwaad.* — STAPFER, *Grondlegging* enz. II. D. bl. 208. enz. KLINKENBERG, *Onderw. in den Godsd.* III. en IV. D. J. C. DOEDERLEIN, *Inst. Theol. Chr.* T. I. & *Christl. Religionsunterr.* I. Th. NIEMEYER, in 't aangeh. werk, in 't laatste Hoofdst. Verg. §. 200. en volg. PURGOLD, *Resultaat*, enz. I. Hoofdst. — MOSHEIM, *Zedenleer der H. S.* I. D. en de Ontwerpen *van Christel. Zedenleer* van G. LESS, S. F. N. MORUS, J. C. DOEDERLEIN, C. H. L. POLITZ, en inzonderheid van F. V. REINHARD, de derde Uitg. de twee eerste deelen; om van anderen te zwijgen.

De Voortreffelijkheid der Christelijke Zedenleer is in het bijzonder nog in het licht gesteld door ZIMMERMAN, *Opp.* Tom. I. p. 539. *sqq.* Tom. II. p. 610. *sqq.* (ook in het Hoogduitsch vertaald) J. BERNARD, *Traité de l'excellence de la Rel. Chr.* L. III. IV. V. benevens zijne *Discours* 1, 2, 4. G. W. VAN OOSTEN DE BRUIN en anderen, *over de vorderingen in de Zedenleer zonder Openbaaring;* A. PERRENOT, E. LUZAC, en nog een, *over de volmaakte Zedenkunde der Openbaaring;* H. C. CRAS, P. VERSTAP,

J. F.

J. P. DE FAGARAS, en een ander, *Betoog, dat de Chr. Zedenl. geene, voor den Staat nadeelige, pligten voorschrijft.* REINHARD, *Het Plan door den Stichter des Christend. ontworpen.* HALLER, *Briefe über die Offenb.* NECKER, *de l'importance de la Rel.* Ch. XVII. J. E. SCHMIDT, *wahre Christl. Religion,* u. s. w.

Over den heilzamen invloed der Chr. Zedenleer op de verbetering en het geluk der menschen is inzonderheid T. ROTHE, *Uitwerking van het Christend. op den toest. der Volken in Europa,* IV. Deelen, (onlangs in het Nederd. vertaald), nalezenswaardig, als mede BARTEL'S, *Würde und Wirckungen der Sittenlehre Jesu.* II. Th. Ook H. MUNTINGHE, *Twee Verhandelingen over den invloed van den Chr. Godsd. op het Volksgeluk.* C. L. PITHAN, *Vier Predigten vor fremden Gemeinen gehalten.* IV. Pred. (*Die Lehre Jesu ist bestimmt, den thätigsten einfluss auf die Gottsel., und die gesammt. Wand. der Chr. zu äussern.*) J. F. MEYER, *über das verdienst des Christenth. um den Staat und die Vaterlandsliebe.* C. A. M. SCHLEGEL, *Populäre Betracht. über Religion, naturl. Gotteserkenntniss, Offenb., und Christenthum.* II. Th. H. C. GEHE, Disp. *de argumento, quod pro divinitate Rel. Chr. ab experientia ducitur.* §. 5. *sqq.* PORTEUS, *zwei Predigt über die Wirkungen des Christenth. in der Welt,* gevoegd agter LESS, *über die Relig.* II. Th. s. 1045. u. f.

Bij allen voege men nog de beredeneering van de gesteltenis der eerste Predikers der Euangelische Zedenleer, bij S. WERENFELS, *Opusc.* Tom. I. p. 155.

Behalven bij verscheidenen der reeds opgenoemde Schrijveren, bij voorbeeld, LESS, DOEDERLEIN, KLINKENBERG, LELAND, enz. kan men dit Bewijs tegen de *Deïsten* verdedigd vinden bij A. J. ROUSTAN, *Brieven over den tegenwoord. staat des Christendoms*, Br. III — VI. HAMELSVELD, *Bijb. verded.* Hoofdst. XI. (III. D. bl. 132. enz.) B. HOADLY, *zwo Reden über die spaltungen und grausamkeiten, wozu von der Chr. Rel. gelegenheit genommen worden; nebst einem Vorber., darin das Christenthum gegen neueste beschuld. der Intoleranz und Verfolgunszucht, vertheidigt wird, von* J. B. LUDERWALD. J. C. SCHWAB, D. HOVENS, M. PAP SZATHMARI, en nog een, *over de redenen der weinige vrucht van de Chr. Zedenleer*, waarbij de Verhand. van W. A. VAN VLOTEN, door J. W. TILANUS uitgegeven, over het zelfde onderwerp, vergeleken moet worden. Nog, LEDEBOER, *tegen den schadel. invl.* §. 25, enz. Terwijl men, bij T. C. PIPER, in zijne Verhand. ter *vergelijking van oude en nieuwe Bestrijderen*, bl. 207. enz. een algemeen bericht der voornaamste vroegere en laatere bestrijdingen aantreft.

Wat de jongstgeleedene, nog in het geheel niet,

niet, of slechts door weinigen afgekeerde aanvallen op den voortreffelijken aart en heilzaame gevolgen der Euangelische Zedenleer betreft, dezelve zijn van onderscheidenen aart. Die, welke meer onmiddelijk uit de aanneming der *Kantiaansche* Wijsbegeerte, wat derzelver zedenlijk gedeelte betreft, (en uit KANTS *Kritik der pract. Vernunft, Anfangsgründe der Tugendlehre, Religion innerhalb die grenzen der Vernunft, enz. te leezen is*), of liever uit het overdreven *Purismus* van veelen zijner aanhangeren, voordvloeijen; komen meestal neder op bedenkingen tegen den grondslag der Zedenkunde in het gemeen, en alzo tegen den grondslag, het beginzel, de drangredenen, en volstandige geduurzaamheid der Christelijke Zedenleer. Eene zeer duidelijke ontvouwing van den invloed der *Kantiaansche* Wijsbegeerte, op de behandeling der Christelijke Zedenleer, vindt men in het Werk: *Versuch einer historisch kritische darstellung des bisherigen einflusses der Kantischen Philosophie auf alle zweige der Wissenschaftliche und Praktische Theologie*, f. 296 — 327, en deszelfs *erste fortsetzung*, f. 393 — 408; in welk werk men ook de voornaamste Schrijveren, voor en tegen, aangewezen vindt.

Onder de Wijsgeeren, die KANT, als den *Hervormer* van het Christengeloof, of liever, als den plaatsvervanger van Christus, voorstellen, acht ik vooral, hier te moeten mel-

den: J. C. G. SCHAUMAN, *Philosophie der Religion überhaupt, und des Christl. Glaubens insbesondere.* SCHÜDEROFF, *über nützlichkeit, werth, nohtwendigkeit und würde des Predigtamts.* f. 145 — 164. geplaatst in de *Homiletisch — Critische Blätter*, V. Heft. en zijne *Beitrage zur berichtigung der Urtheile über den inhalt, den ursprung, und das bekenntniss einer Religionslehre überhaupt, und der Christl. insbesondere.* XI. Auff. *wie soll die Chr. Religionslehre vorgetragen werden?* f. 147 — 161. waarop het andwoord is: „geheel als natuurlijke (en wel, als *Puristisch-Kantiaansche*) Godsdienstleere". *Versuch einer neuen Theorie der Religionsphilosophie.* J. V. SCHMIDT, *über Christl. Religion, deren Beschaffinheit, und Zweckmäss. behandl. als Volkslehre und Wissensch. für das gegenwärtige Zeitalter.* J. BERGER, *Versuch einer moralischen Einleitung ins N. T.* — Verg. J. H. REGENBOGEN, *Verded. van den Godsd.* I. D. Voorr. ECKERMAN, *Theol. Beytr.* III. B. I. St.

Andere tegenwerpingen vindt men nog in de volgende Geschriften: *Ist es im achtzehnten jahrhundert zu früh sich zur natürliche Religion zu bekennen?* — *Das einzige wahre Christenthum.* — HIEROKLES, *oder letzte Prüfung,* u. f. w. — *Geschichte der menschl. ausartung und verschlimmerung durch das gesellschaftliche Leben; herausgegeben vom Verfasser des* HIEROCLES. — FRERET, *über Gott,*

Re-

Religion und Unsterblichkeit. — RIEM, *das reinere Christenthum*, IV. Thln. — Desz. *Christus und die Vernunft, oder prüfung der Wahrh. und Göttlichkeit der Lehre Jesu.* — Nog desz. boek *über Christenthum und moralische Religion, als Apologie der Schrift. Christus und die Vernunft.* Waartegen *zerstreute Bemerkungen* geplaatst zijn in 't *Neues Theol. Journal.* van HÄNLEIN, AMMON en PAULUS, III. Buch II. Abschn. — T. PAINE, *Eeuw der Reden.* — DU PUIS, *origine de tous les Cultes*, Tom. IV. P. II. p. 512—528.

Tegen *das einzige wahre Christenthum* is de Voorrede van LÜDERWALD, voor de Redevoeringen van HOADLY, ingericht. — Tegen RIEM heeft de pen opgevat de Schrijver van de *Kritische Theorie der Offenbarung.* II. Thl. s. 199—338. alsmede J. O. THIESS, in een boek, getiteld: *Jesus und die Vernunft*, en J. C. DOEDERLEIN, *Theol. Journ.* V. Th.

Voords, om Jesus Zedenleer de Goddelijkheid te ontzeggen, leidt men dezelve af van menschelijk onderwijs; bij voorbeeld, van *Aegyptische* Priesters en Jooden, zoo als BAHRDT, *Briefe über die Bibel im Volkston*; wederlegd, zoo door anderen, als inzonderheid door REINHARD, *het Plan van den Stichter*, enz.; — of van de *Farifeën*; zoo als de Schrijver van het *Kurze Uebersicht der Geschichte der Entstehung und des Fortgangs*

der Christl. Religion, ſ. 8. enz. — of van de *Esſeën*; zoo als RIEM, in 't aangeh. werk, *Christ. und die Vern.* kap. 23. en STÄUDLIN, *Geſchichte der Sittenlehre Jeſu*; en de Schrijver der *Geſchichte des groſſen Propheten von Nazareth.* I. Th.; wederlegd door LUDERWALD, in HENKE's *Magazin für Religionsphil. Exegeſe und Kirchengeſchichte*, IV. Band II. St. ſ. 371. u. f., en nog grondiger door BENGEL, in FLATTS *Magazin für Dogm. und Mor.* VII. St. ſ. 126. u. f., — of eindelijk van de *Sadduceën* inzonderheid; zoo als de ongenoemde Steller van het *Verſuch, den Urſprung der Sittenlehre Jeſu hiſtorisch zu erklaren*; in HENKE's genoemd *Magazin*, V. B. II. St. ſ. 363. u. f.

EER-

EERSTE AFDEELING.

EERSTE STUK.

De voortreffelijke aart van de Zedenleer van het Euangelie.

Gemaks- en duidelijkheidshalve zullen wij het onderwerp der eerſte Afdeeling ſplitzen, — in een volgend Hoofdſtuk opzettelijk, den *heilzamen invloed der Euangeliſche Zedenleer*, en in dit eerſte den *voortreffelijken aart* van dezelve, trachten te handhaven. Doch vooraf maak ik de volgende aanmerkingen:

§. 4.

1. De *Zedenleer* is, volgens de naamsäfleiding, de *Leer*, *aangaande de Zeden*, of vrije daaden der menſchen, beſchouwd in betrekking tot, en als overeenkomſtig met, of afwijkende van, zekere, hen verpligtende voorſchriften. In de Schoolen der Wijsgee-

ren wordt, tusſchen de *Zedenleer*, in eenen eigenlijken zin, en tusſchen het *Natuurrecht*, onderſcheid gemaakt, doch dit heeft op het ſtuk, dat wij behandelen moeten, geenen invloed. De *Leer der Zeden* moet, in haaren omvang beſchouwd, noodwendig niet minder in zich bevatten, dan eene opgave van 's menſchen verpligtingen; van derzelver grondſlag en oogmerk; van de beweegredenen, welke hem tot onderwerping aan dezelve kunnen bepaalen; en eindelijk van het gene hem daartoe, en ter overwinning van allen tegenſtand, behulpzaam wezen kan. — Naar mate zij deze dingen vollediger, rijker, zuiverer, krachtiger, overtuigender, duidelijker voordraagt, is zij gewis van te voortreffelijker aart.

2. In alle Zedenleer wordt veronderſteld: de mensch is een Zedenlijk Wezen, wiens wil redelijk, vrijwerkend, — die aan eene Zedenlijke Wet onderworpen, — die voor zijne daaden verandwoordelijk is. Hoe verſchillig men ook anders over den grondſlag en het beginzel der Zedenlijkheid denken moge: dit ſtaat vast bij allen, die eene Zedenleer erkennen; welke trouwens anders eene geheel harsſenſchimmige Wetenſchap zijn zou; dit heeft zich ook aan het geweten van alle men-

menſchen en volken, in alle tijden en toeſtanden, overredend gerechtvaardigd.

3. De Zedenleer, alleen uit de Rede afgeleid, is eene Wijsgeerige. Dezelve wordt, door onderſcheidene Wijsgeerige Schoolen, op verſchillende beginzelen gegrond. — Van dezelve onderſcheidt zich de *Zedenleer van het Euangelie*, behalve in andere opzichten, inzonderheid daar in, dat deze, niet zoo zeer uit de Rede, maar uit de Goddelijke Openbaaring, in de boeken des Ouden en Nieuwen Verbonds, en allerbijzonderst in de redenen en brieven, van Jeſus en zijne Apostelen vervat, geſchept wordt. — Dezelve is wel, in genoemde boeken, nergens in den vorm van een aaneengeſchakeld Zamenſtel aan te treffen, en alleen, in losſe uitſpraaken, voorbeelden, lesſen en dergelijke, hier en ginds verſpreid, maar kan en moet, even gelijk de Geloofsleer, door bedaard bijeenzoeken en vergelijken, opgemaakt worden: met dien verſtande, dat, hoe zeer de Rede hierbij, in het bijeenzoeken, zamenſchakelen en ordenen haar werk vindt, de Goddelijke Openbaaring echter alleen de bron van kennis en betrachting blijft, — en geene menſchelijke uitſpraken of verklaaringen over dezelve, van welken aart ook, 't zij in Wijsgeerige Sy-

Syftemen, of in Decreeten van Kerkvergaderingen of Leeraaren te vinden, onfeilbaar gezag hebben kunnen, maar veel eer, zoo dra zij van deze bron afwijken, voor Onëuangelisch te houden zijn. Eene aanmerking van ongelooflijk veel belang; waar uit ook nog voordvloeit, dat deze *Zedenleer*, niet als iets, op zich zelve alleen ftaande, moet aangemerkt worden, maar eigenlijk de *Euangelieleer zelve* is, bijzonderlijk befchouwd ten aanzien van het geen de Zeden aangaat.

4. Eindelijk, gelijk er, zoo dra een alwijs, goedertieren en rechtvaardig Regeerer der wereld erkend wordt, niet gelochend kan worden, een eeuwig verband gelegd te zijn tusfchen zedenlijke deugd en natuurlijk goed; en derhalven het opvolgen der Zedenlijke Voorfchriften den mensch waarlijk gelukkig moet maken: zoo moet dan ook de Zedenleer, zal zij waarlijk van den echten ftempel zijn, eene aanwijzing behelzen van den rechten weg tot het menfchelijk geluk. Ja, hoe meer zij dit, in alle omftandigheden en betrekkingen, niet fchijnbaar, maar wezenlijk, niet voor eene korte poos, maar voor geheel het beftaan van den mensch, zoo lang het duuren zal, bevordert, des te hooger rijst de voortreffelijkheid van haaren aart.

AANM.

AANM. I. Sommige Wijsgeeren en Rechtsgeleerden brengen tot het *Natuurrecht* het Voorſtel der *Pligten* zelve, en tot de *Zedenleer* dat der *Beweegredenen*, welke den wil ter betrachting bepaalen moeten. Dus onderſcheid, bij voorbeeld, HEINECCIUS, *Elem. Philoſ. Moral.* c. I. §. 6. en onder de onzen J. T. ROSSYN, *Primæ Lineæ Philoſ. Moral.* (M. S.) Proleg. §. 2, 3. — Anderen ſchiften de pligten, en achten, dat tot het *Natuurrecht* alleen die behooren, welke wij onzen *medemenſchen*, met ons in ééne Maatſchappij levende, verſchuldigd zijn: doch, tot de *Zedenleer* ook die, welke het Opperwezen en ons zelven betreffen, en zoo wel *in-* als *uitwendig* geoefend moeten worden. Zodanig is het gevoelen van PUFENDORF, de *J. N. & G.* L. II. c. 3. *de O. H. & C.* c. I. §. 8, 9. & c. 3. van hetwelk niet veel verſchilt het gevoelen van hun, die in het *Natuurrecht* alleen de zogenoemde *volmaakte pligten*, (*officia perfecta*, *ſtricti Juris*) waartoe wij den medemensch door dwang noopen kunnen: maar in de *Zedenleer* de pligten der menſchelijkheid, (*officia imperfecta*, *humanitatis*), benevens alle anderen, verhandelen. Zoo onderſcheidt, bij voorbeeld, PESTEL, *Fundam. Jurispr. Nat.* §. 356. — Zou dit verſchil wel van veel aanbelang zijn?

AANM II. De Zedenleer van het Euangelie ſtrijdt geenszins tegen die der Rede; ook veracht dezelve de beoefening der Wijsgeerige

Ze-

Zedenleer niet: maar zij munt in klaarheid, overtuigende kracht, enz. boven dezelve uit. Conf. PUFENDORF, de *O. H. & C.* c. I. §. *6. sqq.* PESTEL, l. c. §. 263. BURLAMAQUI, *Jur. Nat. Elem.* P. II. c. 14. §. 16. — Van groot aanbelang intusschen is het, bij de handhaving der Euangelische Zedenleer, uitdrukkelijk vooraf te erinneren, *uit welke Bron* dezelve moet afgeleid worden. Dit toch doet zeer veel, van het geen men derzelve heeft tegengeworpen, van zelfs vervallen. Moesten wij alles verdedigen, waar mede dweeperij, bijgeloof, de spitsvindigheid der Scholastiken, de zwartgalligheid der Monniken, en een bloot ceremonieel Mechanismus de Leer van Jesus bezoedeld heeft, dan gewis zouden wij het Betoog van derzelver voortreffelijkheid spoedig moeten opgeven. Verg. A. YPEY, *Kerk. Geschied.* der agttiende Eeuw, III. 23. Doch, hoe zeer men van ouds reeds, en ook in laater tijden, om te meer stof tot beknibbeling te hebben, hier tegen, als ware het de Christelijke Leer, geschermd hebbe; (zie bij voorbeeld, *l'Esprit de Judaisme.* DUPUIS, au l. c. T. IV. P. II. p. 512. VOLNEY, *les Ruines.* Verg. J. PRIESTLEY, *observ. on the increase of infidelity* (N. Letterb. 1798. p. 21 — 36. T. C. PIPER, *O. en N. Bestr.* p. 38. A. YPEY, t. a. p. III. 144. 152. 162. en and. pll.): Verstandige Deïsten zagen zeer wel 't onderscheid tusschen Jesus Leer en die bijvoegzelen. (Zie

HEL-

HELVETIUS, *de l'homme*, (*œuvr.* III. 72.) LA REVEILLERE LEPEAUX, *Disc. pron.* 1. Mai 1797. enz. Verg. YPEY, t. a. p. III. 72. 181. 188. Wij ſtaan geene verbasterde, maar de echte Christelijke Moraal, voor. Verg. LESS, *über die Relig.* II. 10. u. f. 112. u. f. DOEDERL. *Chr. Rel. Unt.* I. 194.

AANM. III. *Deugd* en *Geluk* zijn wel in geenerleieu zin *identisch* hetzelfde: maar gewis aan elkander verbonden en *gecoördineerd*. Zulks vorderen de volmaaktheden van het Opperwezen, en de ſanctie zijner Wetten. De ervaring bekrachtigt het. De Heilige Schrift leert het uitdrukkelijk. En de beſchouwing der menſchelijke natuur, in welke de ingeſchapen Zedenwet, en de trek tot Geluk beiden eeuwigduurend zijn, doet de Wijsgeeren der *Kritiſche* School, ter *realiſeering* van dit Verband, het beſtaan der Godheid (zonder hetwelk de Rede met zich zelve in ſtrijd zou zijn) *postuleeren*. Verg. KANTS, *Crit. der pr. Vern.* c. W. SNELL, *Drei Abhandl. Philoſ. inhalts*, I. Abh. *von der moraliſchen Glückſeligkeits würdigkeit.* K. H. HEYDENREICH, *Briefe über den Atheïsmus* ſ. 60. u. ſ. w. En, behalven de Schrijvers der onderſcheidene opſtellen van Natuurrecht en Zedenkunde, de aangeh. Verhand. van S. J. VAN DE WYNPERSSE, *over 't eeuwig onderſch.* enz. bl. 162, 175, 214, 240.

§. 5.

Na deze vooraf gemaakte aanmerkingen ter zaake tredende, zij dit het *eerst* Bewijs voor den voortreffelijken aart der Christelijke Zedenleer, dat dezelve *op de ontdekking, of allen twijfel verbannende verzekering, der gewigtigste waarheden gegrond is.*

De Zedenleer moet eenen vasten grondslag hebben; anders toch kunnen wij ons zelven noch anderen redelijk overtuigen, dat wij voorwerpen eener Zedenlijke Wet zijn, — noch ook zeker zeggen, — wat ons voorgeschreven worde, — waardoor de Wetgever recht tot zoodanige vorderingen hebbe, en, waarom wij gehouden zijn, of wat ons ook dringen moete, hem te gehoorzamen. Die grondslag nu ligt voorzeker, deels in de waarheid der stellingen, dat wij redelijke, vrijwerkende, onsterflijke, afhangelijke Wezens zijn. Immers, wat men hier van ook lochenen mogt, wij zouden, of in 't geheel niet, of altoos tot *alle* Zedenlijke verpligtingen niet gehouden zijn. — Niet minder intusschen behoort tot zulk eenen grondslag, anderdeels, de zekerheid van het bestaan, de eenheid, hooge Volmaaktheid van den hoogsten Wetgever, — zijne betrekking op

ons,

ons, als Schepper en Onderhouder, en daar uit vloeijende Oppermacht, — en het kenbaare van zijnen hoogen Wil. Wat toch hier van ontkend wierd, zou ons onzeker maken in het andwoord op de vraag: wie, waarom en waartoe hij ons verpligte?

Zoo dra in tegendeel deze bespiegelende Waarheden ten grondslage gelegd worden, volgt er uit voord, dat wij — als *redelijke* Wezens eene Wet verstaan, — als *vrijwerkende*, ons redelijk ter betrachting, — en wel, als *onsterfelijk*, ook tot pligten, buiten de grenzen van dit aardsche leven hunnen grondslag of uitzicht hebbende, bepaalen kunnen, — zijnde, als *afhangelijk*, geschikt tot onderwerping. Is er een Opperwezen, is het hoogst-magtig, wijs, heilig en goed, zoo is het berekend voor het gebieden en handhaven zijner eischen; — is hij één, dan ook zijn wil, die ter wet zijn kan; — schiep en onderhoudt hij ons, hij is Eigenaar en Heer van al 't geschapene, en dit van hem afhangelijk, afhangelijk in alles, en dus ook in redelijke wilsbepaaling: zijne bedoelingen, eindelijk, kunnen geenszins te leur gesteld worden; dies zijn zij wetten voor afhangelijke wezens, welker kennis, gevolglijk, het algemeen ken-

beginſel (*principium cognoſcendi*) der Zedenleer is.

Staat dit vast, dan ook tevens de Voortreffelijkheid van de Euangeliſche Zedenleer. Want, hoe zeer de Rede, wat men daar tegen ook inbrenge, indien zij behoorlijk geraadpleegd wordt, deze waarheden, deels zeker, deels hoogstwaarſchijnlijk maakt; door misbruik van diezelfde Rede worden dezelve toch ook weder ſchijnbaar tegengeſproken, en is derzelver bewijs zeer ingewikkeld. De Christenleere daarentegen veronderſtelt, ontdekt, of bevestigt, in overeenſtemming met, en zich grondende op de oudere Goddelijke Openbaaring, deze Waarheden boven alle betwijfeling. — Daarenboven, twist men onder de Wijsgeeren, waarin toch eigenlijk de grond van onze verpligting, tot gehoorzaamheid aan de Zedenlijke Wet, gelegen zij? en wordt, door al dit twisten, de Zedenlijkheid zelve wel eens wankel gemaakt? Het Euangelie ſtelt 'er een eind aan, door den wil van God ſtellig bekend te maaken, en in deszelfs betrachting de Zedenlijke verpligting optelosſen (Rom. XII: 2. Efeſ. V: 17. 1 Theſſ. IV: 3. 1 Petri II: 15.); — door alle menſchen, zelfs door de inſpraak van hun eigen geweten, aan dien wil, als hun-

hunne wet, onderworpen te verklaaren. (Rom. II: 14, 15. Luc. XVII: 10.), — ja zoo, dat de overtreding van denzelven ſtraf doet verdienen (Rom. IV: 15. Jak. II: 9, 10. Rom. I: 32. 1 Theſſ. IV: 6.); — en dit alles eindelijk, vermits de menſchen, van God geſchapen, en van hem in allen opzichte afhangelijk zijn. (Hand. XVII: 24—27. Rom. IX: 20. Openb. IV: 11.)

Terwijl derhalve de Euangelieleer aldus het gebrek en de zwakheid der Rede te gemoet komt, en, op goede en houdbaare gronden, de Zedenlijkheid dermate vestigt, dat alle twijfelingen afgeſneeden worden, — heeft dezelve nog dit bijzondere, dat zij niet ſlechts genoemde beſchouwelijke waarheden, welke binnen de grenzen der beſchaafde, en behoorlijk geraadpleegde Rede, liggen, maar, ook nog andere, voor dezelve ten eenenmaale onbereikbaare, en echter op zedenlijke beoefening invloeijende Leerſtellingen, *ontdekt.* Van dien aart is inzonderheid de Euangeliſche Leer, aangaande den oorſprong der zedenlijke verbastering van het menschdom (Rom. V: 12. Joh. VIII: 34.); als mede die, aangaande de verwerving van vergiffenis, door Jeſus verzoenend lijden en ſterven (Rom. III: 21—26. enz.), en de hulp,

welke ons God, door zijnen Geest, verleent, ter verbetering van ons hart en wandel (1 Kor. VI: 10. enz.). Leerſtellingen, welke aan de eene zijde, noch ſtrijdig tegen, — noch ook van zelfs bekend bij de Rede zijn, en van den anderen kant den mensch zijnen zedelijken toeſtand en verſchillende betrekkingen naauwkeuriger leeren kennen, — den grondſlag behelzen van uitgebreidere en zelfs van nieuwe, — eene nieuwe wijziging en ſterker' aandrang geven aan de algemeene pligten, — ja ook, het uitzicht openen op nieuwe, zeer benodigde, hulpmiddelen. — Leerſtellingen gevolglijk, welker mededeeling de Christelijke Zedenleer zeer verre boven de bloot Natuurlijke verheffen.

AANM. I. Het Bewijs voor het geſtelde in het eerſte gedeelte van deze paragraaf, zie men, behalven bij anderen, bij S. J. VAN DE WYNPERSSE, t. a. p. bl. 28 — 157. waar men ook de tegenbedenkingen, zoo der *Empiristen* (*Endæmonisten*), als der *Kritiſche* Wijsgeeren beantwoord vindt. Over de betrekking van de Leer der onſterfelijkheid op de Zedenleer, verg. L. H. JAKOB, D. F. HAUFF, A. B. FARDON, en L. G. BEKENN. Diſſ. *an ſint officia* &c. *Stolp. Leg.* ad a. 1789.

On-

Ondertusschen vergelijke men de aanmerkingen van REINHARD, *System der Chr. Moral*, Einl. §. 9. J. W. SCHMIDT, *Theol. Mor.* s. 7, 10, 26. JERUSALEM, *nachgel. Schr.* I. Th. Betr. 4, 5, 6. NOESSELT, *vom werth der Moral* &c. ZACHARIÆ, *Bibl. Theol.* I. Th. s. XC. u. f.

AANM. II. Dat de grondwaarheden der algemeene Zedenlijkheid in de H. S. des N. V. *verondersteld* en *bevestigd worden*, behoeft geen bewijs. Ten overvloede erinnere men zich, ten aanzien van de redelijke Natuur van den mensch, aan 1 Kor. X: 15.; van zijne *Vrijheid*, aan Joh. VII: 17.; van zijne *Onsterflijkheid*, aan Matth. X: 28.; van zijne *Afhanglijkheid*, aan Hand. XVII: 28. — Het bestaan van eenen, alvermogenden, hoogsten Wetgever, wordt, bij voorbeeld, Jak. IV: 12. geleerd; zijne zedenlijke volmaaktheden, bij voorbeeld, Hebr. IV: 13. 1 Tim: I. 17. Matth. XIX: 17. 1 Petri I: 15, 16. Hebr. VI: 18. Rom. II: 6, 11. Luk. I: 37. enz.; dat hij de Schepper en Onderhouder van allen en van aller krachten en werkzaamheden is, Openb IV: 11. Hand. XVII: 24, 25. enz. en — dat hij in alles, bij zijne eer, der Schepzelen geluk bedoelt, Rom. XI: 36. Openb. IV: 11 enz. — Hoe *consequent* dit beginzel in de *Theol. Moraal* zij, toont GARVE, hoe wel dit voor de Wijsgeerige Zedenleer geenszins toestemmende, aan, in zijn *übersicht der vornehmsten principien der Sittenlehre*, s. 126. f.

AANM. III. Verg. bij deze §. LESS, t. a. p. II, 12. u. f. J. H. REGENBOGEN, *over de verand. van begripp. in 't Godsd.* bl. 41, 42. HALLER, t. a. p. f. 9, 10. J. VAN VOORST, *over den invloed der Verborg.* enz.

§. 6.

Dan, fpreken wij hier ook te fterk? — Is het wel *veilig*, de Zedenleer met den Godsdienst in zulk een verband te brengen? Zal dit de Zedenleer niet *verlaagen? Kan* het ook wel gefchieden? Moet niet veel eer de Zedenleer ten *grondflage van den Godsdienst* gelegd worden? — Leert het Euangelie *God* wel eens kennen? En, was het *Jefus oogmerk* wel, om de Zedenleer op den Godsdienst te bouwen? — Zoo veele vragen, zoo veele tegenwerpingen!

„ Godsdienst en Zedenleer te verbinden „ is onveilig, zegt men, want — alle Gods„ dienften ftellen God, als onrechtvaardig, „ woedend, in zijne gramfchap onverzoe„ nelijk, voor; die zonder maat ftraft, en „ trouwloosheid, moord en allerleie wandaa„ den gebiedt, enz." — Doen dat alle Godsdienften? Ook de Christelijke? Is dit dan het beeld van *den hemelfchen Vader, die zijne*

zon

zon doet opgaan over boozen en goeden? Is dat het, van *dien God, die het onmogelijk is, dat zou kunnen liegen? — die een' iegelijk zal vergelden naar zijne werken?* Hoe verblind moet de mensch niet zijn, die zoo iets zeggen kan! BAHRDT zelf heeft SCHULTZ beschaamd.

„ Maar Godsdienst of gehoorzaaming aan „ Gods wil, kan ten grondflage der Zeden„ leer niet gelegd worden, vermits men eerst „ door de Rede dien wil, en deszelfs ver„ pligtend gezag moet leeren kennen". Is dat dan zoo moeilijk? Wat is eenvoudiger, dan zich, van het aanwezen eens Scheppers en Onderhouders, en mitsdien eens Opperregeerers van allen, redelijk te overtuigen? Wat gemakkelijker, dan zijne oogmerken naartesporen, en als wetten te erkennen? Het behoort fchier onder de eerfte kundigheden. — Doch al gaven wij den Wijsgeeren toe, dat dit beginzel voor de Zedenleer der Rede, zonder Openbaaring, niet voegde, in eene Openbaaring, welke Gods wil meldt, kan en *moet* zelfs deze grondflag heerfchen.

„ Nog eens; Gehoorzaamheid, 't zij jegens „ God of menfchen, is zelve eene afgeleide „ pligt, welke andere verpligtingen veron„ derftelt, en kan dus de grondpligt niet „ zijn". — Dat is waar, wanneer men —

uit de innerlijke goedheid van pligt en recht, tot Gods wil, en niet, gelijk wij, uit zijnen, door Gods bekende bedoelingen erkenden wil, tot de zedenlijke goedheid der pligten, besluit. Het is waar, wanneer men Gods heerschappij alleen op zijne wijsheid, goedheid en magt grondt, maar geenszins, als men de algeheele afhangelijkheid des schepsels van den Schepper, ook ten aanzien zijner verstandelijke en zedenlijke krachten, ten grondslage legt. Uit deze betrekking toch vloeit de verpligting tot gehoorzaamheid lijnrecht en onmiddelijk voord.

„ Zedenlijkheid, op Godsdienst gegrond, is „ wankel, omdat voor de beschouwelijke Re„ de de Godsdienst niet *bewijsbaar* is, maar, „ ten behoeve der zedenlijkheid moet ge„ ëischt worden". — Maar, het geen hier wordt veronderfteld, wordt door ons geenszins toegestaan. *Wezenkundig*, *Natuurkundig*, *Wereldkundig*, is Gods aanwezen, als *Schepper* en *Onderhouder*, — *Zedenlijk-empirisch*, als *heilig* en *rechtvaardig*, te bewijzen. Een en ander overtuigt ons van zijne wetgevende magt, en dus van onze verpligting. — Bovendien moet ik het herhaalen; zo al de Zedenleer der *Rede* niet op den Godsdienst konde rusten, met die der *Openbaaring* zou het

een

een geheel ander geval zijn. Doch, van welke donkere uitzichten het zij, den Godsdienst alleen op de Zedenleer te gronden, ligt aan den dag, en hebben anderen meermaalen aangewezen.

„ Godsdienst, ten grondſlage der Deugd „ gelegd, maakt beiden baatzuchtig". — Deze uitſpraak bevat ik niet. Hoe men de *Deugd* aldus *baatzuchtig* kan noemen, laat zich verſtaan, en zal §. 10. wederlegd worden: doch van den Godsdienst ſchijnt het onverſtaanbaar. — Hier omtrent moeten wij des nadere inligting afwagten.

„ Eene Zedenleer, verbonden aan geſchied„ kundig Geloof, is tegen de Vrijheid". Dan, ik vraag, wat is Vrijheid? En, zo zij het vermogen is, om te doen het geen, en omdat het ons redelijker wijze behaagt, wenschte ik wel onderricht te worden, welke inbreuk het geloof en de gehoorzaamheid aan God daarop maaken kan? Bepaalinggronden, maar geen onredelijke dwang, zijn hier te beſpeuren.

„ De waare Deugd, welke door de Zeden„ leer moet geleerd worden, kan geenszins „ van eenen vreemden wil afhangelijk zijn; „ zij moet uit de Rede van den mensch afge„ leid worden, in zijn charakter oorſprong„ lijk

„ lijk liggen. Gehoorzaamheid is blind, „ en volgt de inzichten van eenen Opper- „ heer, zonder dezelven te beproeven, wijl „ zij van zijne wijsheid een' hoogen dunk „ heeft: maar de waare Deugd is ziende, „ volgt het geleide des verſtands, is haare „ eigene wetgeefſter, en bekomt dus haare „ hoogſte waardij". — Op deze bedenking andwoord ik: 1. Waarom zou het *onredelijk* zijn, van anderer inzicht aftehangen, wanneer men zelf geen doorzicht genoeg heeft, of hebben kan? moet een kind zich zelf alleen onderwijzen? moet elk zieke zich zelf geneezen? is geloof aan Vader of Geneesheer tegen hunne *Autonomie?* — 2. Hier heeft dit te minder kracht, daar 'er van *God* geſproken wordt, wiens hoogſte Wijsheid niet maar los veronderſteld, of ten hoogſten waarſchijnlijk gegist, — maar onfeilbaar zeker geweten wordt. —— 3. God gunt ons, ondanks zijne ſtellige vordering van gehoorzaamheid, de redelijkheid zijner zedenwetten te bepeinzen: en dit kunnen wij zoo oppervlakkig ſchier niet doen, of wij bevinden dezelven op onze Natuur gegrond, en hoogstbetamelijk: 4. KANT zelf heeft het *autonomiſche*, in zijne zedenlijke Voorſchriften, niet vol gehouden, maar op de Goddelijke *bedoelingen*, als bronnen van de-

dezelven, immers van derzelver beſtemde wijziging, onwillig acht gegeven: en VOGEL heeft aangetoond, dat hij zulks noodzakelijk doen moest. 5. Voor het overige, moet ik, ten aanzien van het verſchil, „ over het be„ ſtaan en de erkentenis eener Zedenwet, „ vóór en zonder, ja zelfs bij de verloche„ ning van eenen hoogſten Wetgever ", — waar over hier niet met opzet gehandeld kan worden, naar de onder aangehaalde Schrijveren verwijzen.

„ De Practiſche Rede is het waare begin„ zel der Zedenleer: eene zuivere Zedenkun„ de kan zich dan niet op iets anders gron„ den". — Maar wat is die Practiſche Rede? Is zij *voorwerpelijk* of *onderwerpelijk?* Kan men met FICHTE het laatſte aannemen? Hoe kan zij dan te gelijk Wetgever, Onderdaan, Wet, Kenbeginſel, Regel, middel ter ontdekking en grond ter bepaaling zijn? Eischt zij, zonder opzicht op iets? Is dat redelijk? Is zij dan eene *Natuurdrift*, of eene *Qualitas occulta?* Moet niet elke uitſpraak der Rede in de natuur der dingen gegrond zijn? En — waarop ſteunt toch haar beſlisſchend Gezag, ter bepaling van den wil, met verbijzien, ja met verlochening, van eigen genoegen en geluk? — De Rede, ja, kent en ontdekt de

Ze-

Zedenlijke Wet; naar dezelve oordeelt zij ook over onze eigene en anderer daaden: maar zij is noch de Wet zelve, noch veel min de Wetgever. Om tot iets *gehouden* te zijn, moet de mensch *redelijk* overtuigd kunnen worden, niet flechts van het redelijke, betamelijke, voordeelige der zaak, maar ook van het *volftrekt ongeoorloofde* van het tegenovergeftelde. — Ten *grondflage* van de Wet, welke onze practifche Rede ons leert kennen, moet derhalve nog een ander, een *hooger*, beginfel van verpligting liggen.

De aanmerking van PAINE, „ dat het „ Nieuwe Verbond, behalven in Jefus bekend „ zeggen, aangaande de *leliën* des *velds*, gee„ ne waare Godskennis zou leeren"; verdient verachting. Vol toch daar van zijn alle zijne redenen; vol alle de redenen zijner Apostelen: vol ook alle hunne Brieven. KIST heeft hem fraai terechtgeweezen.

De meening, „ dat de Godgeleerde ftellin„ gen geenen, of wel een' nadeeligen, invloed „ op de Zedenleer zouden hebben, en daar„ om zelfs eene *moralifche* uitlegging behoe„ ven", is ten eenenmaale ongegrond. VAN VOORST, en anderen, hebben den invloed der voornaamfte Leerftukken aangewezen. En, eene *zedenlijke uitlegging*, in den zin van

'*t Kan*-

't *Kantiaansch* Syſteem, verlaagt de Openbaaring tot eene Fabel. Zo dezelve noodzakelijk ware, ware het beter, het Christendom met verachting wegtewerpen, dan achter hetzelve te ſchuilen.

Zal men zeggen: „ eene Kerkleere heeft „ Goddelijk gezag nodig, om zedenlijkheid „ te werken: doch hetzelve moet in de Open„ baaring, welke dezelve behelst, niet ver„ der aangevoerd worden, dan in zoo verre „ het zelve in het gezag der Rede gegrond „ is"? Dit zal het geheele denkbeeld eener Openbaaring eensſlags wegnemen. Trouwens, indien, gelijk men 'er bijvoegt, „ de „ grond, om iets voor waar te houden, „ in de Openbaaring, als zoodanig, niet „ gezocht mag worden", waar toe zal dan de Openbaaring toch dienen?

„ Maar Jeſus zelf wilde den Godsdienst „ niet ten grondſlage gelegd hebben der Ze„ denleer". — Wat wilde hij dan? — „ De „ Zedenleer, door *Theokratiſche* denkbeelden „ bedorven, weder ophelpen". — Hoe deed hij dat? — „ Door te zeggen, dat hij de „ Mesſia was, en in Gods naam ſprak, zoo „ dat zijne Lesſen, als 't ware, Goddelijke „ bevelen waren". — Zoo grondde hij de Moraal dan toch op Godsdienst! — Maar,

waarom

waarom deed Jezus dat? „ Omdat de Joo-
„ den aan die voorſtelling zoo gewend wa-
„ ren". — Zoo dat hij opzettelijk loog, en
bedrog ten grondſlage der zuiverſte Zeden-
leer legde? — Wie rijmt dit? Van waar
weet men, dat Jeſus de Theokratiſche denk-
beelden voor een bederf der Zedenleer aan-
zag? En zo al, hoe zonderling, de denkbeel-
den, aangaande het gezag van den Gods-
dienst in de Zedenkunde, te willen wegne-
men, juist — door, bij zijne Zedenleer zich
op Gods gezag te beroepen!

„ Eindelijk, Matth. VII: 12. en Fil. IV:
„ 8. zullen bewijzen, dat Jeſus en zijne Apos-
„ telen de Zedenleer onafhanglijk van den
„ Godsdienst voorſtellen". — Maar geſteld,
zij dringen, nu en dan, de Zedenlesſen eens
aan uit Redebeginſelen: wat bewijst dit dan
nog anders, dan dat zij, zonder juist altijd
van het hoogst beginzel, met even zoo veele
woorden, te gewagen, of overal den eigen-
lijken grond uitdrukkelijk optegeven, waar-
op pligsbetrachting ſteunen moet, zich op
de kennis, het geloof, het gevoel daar van,
in allen afgedrukt, beroepen? Daardoor wordt
niet tegengeſproken, hetgeen elders, met
ronde woorden, geleerd wordt. — En, de
bedenking geldt, ten aanzien der eerst aan-
ge-

gehaalde plaats, te minder, daar Jesus zich — tot *aandrang* van zijne algemeene Zedenles, op de — *auctoriteit* der Goddelijke Schriften, de Wet en de Profeeten, beroept, zoo wel als elders Matth. XXII: 37—40.

AANM. I. Men vergelijke hier NIEMEYER, t. a. p. §. 82—88. en 203. en de Schrijvers, door hem aangehaald. GARVE, s. 120. u. f. en elders. VOGEL, *über die höchsten principien der Moral*, in GABLERS *Neuestes Theol. Journ.* IX. B. 5. St. s. 475. u. f. S. J. VAN DE WYNPERSSE, t. a. p. bl. 221, 249. SEILER, *über die Göttl. Offenb.* I. Th. 1. Abschn. II. Kap. §. 4. u. w. en im Anhang. benevens KANT, (*Crit. der Urtheilskr.* II. 421), SCHAUMANN, (*Philos. der Relig.* §. 168.) aldaar aangehaald. R. FEITH, J. BROUWER, J. M. KEMPER, en een ander, *over de noodzakelijkheid van Godsd. begripp. voor de deugd* (in TEYLERS *Godg. Gen.* D. XX.) De Verhandelingen van 't *Stolp. Legaat*, over *Gods Wetgevende magt*, ten jaare 1765 en 1769. Als mede *einige bemerkungen*, *über* KANTS *Philos. Religionslehre.* J. H. REGENBOGEN, t. a. p. bl. 40—45. J. HORTHEMELS, Orat. de *Theocrat. Moralis & oblig. creat. ration. ex indub. Numinis supr. existentia vinculo indissol.* — Ook kan men verg. F. G. H. GEBHARD, *über die Sittliche Güte, aus uninteres-*

sir-

ſirtem wohlwollen. — SEILER, *Vern. Gl.* ſ. 379. u. f. 413. enz.

AANM. II. Over de *Moraliſche Exegeſe*, door KANT, in *die Religion innerh. die grenz. d. Vern.* III. St. aangepreezen, en door ROSENMULLER en anderen grondig wederlegd, verdient onder anderen nageleezen te worden, W. C. L. ZIEGLER, *Erlaüt. der Stelle*, Joh. VIII: 12—59. u. ſ. w. in HENKE's *Mag.* V. B. 2. St. ſ. 227. ff. en SEILER, *Vern. Gl.* ſ. 393. u. f.

§. 7.

Ik ga voord tot een *tweede* Bewijs. *De uitnemendheid van de voorſchriften der Euangeliſche Zedenleer* geeft het ons aan de hand. Dezelven toch leveren een volledig ſamenſtel van alle pligten in alle betrekkingen op, en allen zijn redelijk, algemeen beoefenbaar, zeer edel van aart en hoogst weldaadig.

Volledigheid is de eerſte eigenſchap, welke in eene volmaakte Zedenleer kan gevorderd worden. Laat zij den mensch, in eenige betrekking of omſtandigheid, omtrent zijnen pligt en waare belangens, verlegen, zoo verdient zij dien naam niet. Offchoon het nu eene onmogelijkheid zij, zich eene Leer voorteſtellen, waarin de eiſchen der Zedenwet,

toe-

toegepast op alle mogelijke gevallen, in alle die duizenderleie verbindtenisfen, en ieder uur verfchillende wijzigingen der omftandigheden, waarin de mensch komen kan: geeft de Christelijke Zedenleer nogthands zoodaanige aanwijzingen, dat, in welke betrekking wij ook ftaan, en in welke toeftanden wij ook geplaatst mogen worden, wij onzen pligt en den weg tot waar geluk weeten kunnen.

Het zou ondoelmatig zijn, om hier een kort famenftel der Christelijke Zedenleere te leveren, het welk te verre afleiden, en te veele ruimte innemen zoude.

Het zal voldoende zijn, zoo ik vertrouw, het volgende flechts aanteftippen.

Staan wij menfchen in veelvoudige betrekkingen, zoo op *ons zelven*, als op *onze medemenfchen*, en op den *hoogen God*; de Christelijke Zedenleer wijst ons, in die allen aan, wat betamelijk en pligtmatig, zoo wel als nuttig zij. — Ten aanzien onzer betrekking op *ons zelve*, leert zij ons, 1. de belangen van onze *redelijke* ziele voor alles te behartigen (bij voorbeeld, Matth VI: 33. XVI: 26. 1 Petri I: 24.); — 2. ons *lighaam* betamelijk te bezorgen (bij voorbeeld, Efez. V: 29. 1 Tim. VI: 10. Rom. VI: 10. XIII: 13. enz.); 3. zij geeft ons gepaste lesfen voor

onzen *zedelijken ſtaat* (bij voorbeeld, Hebr. XII: 14. 2 Petri I: 10.), en niet minder wat onzen *uitwendigen ſtaat* aanbelangt (bij voorbeeld, 1 Kor. VII: 31. Efez. IV: 28. Matth. XXIII: 12. Efez. V: 20. 1. Tim. VI: 11 enz.); — opzichtelijk onze betrekking op onze *medemenſchen*, geeft zij ons de nodige voorſchriften, — om ons jegens *elk' hunner* in het bijzonder, altijd, en zelfs ook, naar hunne verſchillende omſtandigheden, betrekkingen op, of gedrag jegens ons, betamelijk te gedragen (bij voorbeeld, Jak. V: 20. Fil. II: 3. Hebr. XII: 1. Matth. V. VI. enz.): en tevens, om aan onzen ſtand in de *algemeene Maatſchappij* recht te beandwoorden. — Wat eindelijk onze betrekking op *God* betreft; zij leert ons, 1. hoe wij ons jegens Hem, als den hoogſten *Wetgever*, te gedragen hebben, (bij voorbeeld, 1 Petri I: 14.); — 2. wat onze pligt zij omtrent Hem, als *hoogst volmaakt*, onzen *Schepper* en het *hoogſte goed* (Hebr. XII: 28. 1 Theſſ. I: 18. 1 Joh. V: 3. 1 Petri V: 7.); — 3. wat ons betaamt, daar Hij door onze zonden beledigd is (Mark. I: 15. enz.), en — 4. daar Hij, in Christus, voor zondaaren den weg gebaand heeft ter behoudenis (Hand. XVI: 31. 2 Kor. V: 21. Efez. IV: 30. enz.). Terwijl wij

wij niet alleen, omtrent de, ons betamende gezindheden des gemoeds, maar ook omtrent de pligtmatige uitlaating van dezelven, in — het behoorlijk fpreken van en tot God, — de waarneeming van zijne ftellige verordeningen, en — ons geheel gedrag, onderricht bekomen (Rom. X: 9, 10. Jak. V: 12. Matth. V: 16. Hebr. XII: 25. Hand. II: 38. 1 Kor. XI: 23 — 26. 1 Kor. X: 31. Gal. VI: 16. enz.). —

Bij deze losfe, hier en daar verfpreidde, Lesfen en Vermaaningen, paart de Euangelieleer, niet alleen veele zoodanige Levensregelen, welke van eene zeer uitgeftrekte toepasfing zijn (Matth. VII: 12. Jak. II: 12. enz.): maar inzonderheid één hoogst, *algemeen*, *Voorfchrift*, waar uit alle pligten, ten allen tijde, en voor alle omftandigheden, gemakkelijk kunnen afgeleid worden; het beginfel namelijk van Liefde voor God boven alles, en voor onze medemenfchen, geëvenredigd aan onze zelfsliefde (Matth. XXII: 37 -- 40.). Een beginfel, kort en bevattelijk genoeg, om, in deszelfs geheelen omvang, door elk begreepen, en ten gereeden gebruike in het geheugen bewaard te worden, en tevens, bij eene veel omvattende uitgebreidheid, de onderfcheidene pligten duide-

lijk genoeg aan elkanderen onderſchikkende, om den mensch nimmer in verlegenheid te laaten.

Dan, of dit nog niet genoegzaam ware, ſtelt ons deze Zedenleer, behalve eene menigte ophelderende voorbeelden, in gelijkenisſen, geſchiedverhaalen en charakterſchetzen, — in den Perſoon van Jeſus Christus, de Deugd en Plichtsbetrachting, in haare hoogſte volmaaktheid, aanſchouwelijk voor, en — daar wij hem in de Euangelie-geſchiedenis, in allerlei lotgevallen en toeſtanden geplaatst vinden, hebben wij, door op Hem te zien, eene veilige en algemeene aanwijzing, *en*, van het geen wij, op zijnen voorgang, in alle betrekkingen te doen of te vermijden hebben; *en* te gelijk, van den weg langs, en de middelen, door welke wij naar zulk een edel gedrag ſtreeven moeten.

Zoo volledig intusſchen deze Zedenleer van het Euangelie is, zoo *redelijk* zijn ook alle haare Voorſchriften. Niet één is 'er, waar van de Rede, bedachtzaam geraadpleegd, zal kunnen zeggen, dat het onovereenkomſtig zoude zijn met de betrekkingen van den mensch. — Inzonderheid treft men hier geene aanprijzing van nutteloze plegtigheden, gebruiken, onthoudingen, enz. aan: maar, alle

alle vorderingen ſtaan in verband met Gods eer, en 's menſchen waar geluk. — Streng genoeg, om de Goddelijke heiligheid in zijne Wetten te doen doorſchijnen, is deze Leer echter vrij van alle overdrevenheid. Het Bijgeloof moge den menſchelijken geest drukken en bedroeven; zij wraakt eigenwillige kastijdingen, zoo wel als onvruchtbaare beſpiegelingen; — alle willekeurige onderſcheidingen en leeringen, welke menſchen geboden zijn (Matth. V. VI. XV. XXIII. Rom. XIV. Kol. II: 18, 20—23. 1 Tim. IV: 7, 8. enz.). Daartegen ſchrijft zij zeer naauwkeurig het meer en min wezenlijke, — het eeuwig noodzakelijke, en enkel toevallige; en — trekt de inwendige deugdzaame gezindheid des harte aan ſchijnbaarst vroome, uitwendige handelingen, voor (Matth. V: 23, 24. VI: 1. IX: 13. XII: 7. enz.).

Algemeen beoefenbaar is deze Zedenleer. Zij is voor alle volken, voor alle tijden; voor alle landen, voor alle hemelſtreeken. Zij is voor alle menſchen, ouden en jongen; dienstbaaren en vrijen; rijken en armen; gezonden en zieken; Overheden en onderdaanen; vernuftigen en eenvoudigen; Wijzen en ongeleerden. Niets onmogelijks eischt zij; niets, dat voor zekere ſexe, jaaren, omſtan-

 dig-

digheden ongeschikt, — niets, dat voor de behoeften van één zeker volk, huisgezin, stand, slechts alleen berekend zou zijn. Zij was vóór 1800 jaaren, — zij is heden, — zij zal tot het eind der wereld zijn voor alle menschen, en voor een iegelijk, en — voor alle de bijzondere behoeften van alle bijzondere stervelingen.

En hoe geheel *edel* is de Pligtsbetrachting, welke zij voorschrijft! Het is niet maar eene uiterlijke vertooning, welke zij leert maaken; niet maar het verrichten van eenige uiterlijke schitterende bedrijven, niet maar eene bloote Wettelijkheid; neen! zij begint met het hart; deszelfs neigingen en geheimste drijfveêren te zuiveren: waare *inwendige* heiligheid, welke zich voords ook naar buiten leert kennen, is haare dringendste eisch (Rom. XII: 1, 2.). Hoog verheft zij de waardij van hem, die haare lessen opvolgt, door de beminnenswaardigste nederigheid, de tederste eerbaarheid, het verbergen zijner goede daaden, het verlochenen van zich zelve, het lijdzaam dragen der zwaarste rampen, het vergeven der grievendste beledigingen (Fil. II: 3. Matth. V: 23. VI: 1. V: 45. Rom. XII: 12. enz.). Bij de beginzelen der deugd blijft zij niet staan; *alles* wat *eerlijk*, *liefelijk*, *rein*,

be-

betamelijk is, vordert zij; — zelfs den *ſchijn* van het kwaad, — de *verſte aanleiding* tot onzedelijkheid leert zij vreezen en ontwijken (1 Theſſ. V: 22. Jude vs. 23.). Het is geene gewoone, — neen! eene geheel uitmuntende Deugdzaamheid, welke zij inſcherpt; Christenen moeten *der Goddelijke Natuur deelachtig* — *gansch volmaakt worden*, *in geen ding gebrekkelijk*, — *heilig gelijk God*, *volmaakt* in liefde, *gelijk de hemelſche Vader*, (2 Petri I: 3, 4. Jak. I: 4. 1 Petri I: 15, 16. Matth. V: 48.) — Nog eens; de Christelijke Zedenleer brengt alle pligten in verband met *God*, den Allerhoogſten. Wat zij ons voorſchrijve ten aanzien van *anderen*, of ook van *ons zelven*, eindigt in gehoorzaaming aan *Hem*, in beandwoording aan *zijn* doel, in verheerlijking van *zijnen* naam. De pligten, uit de geringſte betrekkingen gebooren, worden hier door in eene waardij en verhevenheid, en mitsdien in een onontwijkbaar verpligtend gezag geſteld, hoedanig hun anders ons hart niet ligt zou willen inruimen. — Eindelijk, de Christelijke Pligtsbetrachting is — geene laage, loonzuchtige, afgedwongene Wetbetrachting, — gelijk ſommigen dezelve hedendaags willen voorſtellen: — Neen! zij ontſpringt uit het

Geloof aan vergevende Genade van God in Christus! Zij is diensvolgends eene gehoorzaaming uit *Liefde*, uit *Dankbaarheid*; Liefde is haar geest en leven. Zij eischt niets: heeft geene aanſpraaken: kan niets, wil niets verdienen. Zonder gekocht te moeten worden, is zij wilvaardig en bereid; want — *de liefde van Christus dringt haar!*

Ten laatſten; de voorſchriften der Christelijke Zedenleer zijn *hoogst weldaadig*. Hoe aanbiddelijk zorgt zij voor het menſchelijk *leven*, door den zelfmoord, zoo ſchijnbaar anders verdedigd, beſchlisſend te verbieden! Hoe zachtmoedig maakt zij in het beoordeelen en behandelen van dwalenden en misdoenden! Hoe algemeen is haar eisch van Menſchenliefde, hoe naauwkeurig voorziende in gevallen, waarin de verſtandigſte menſchelijke wetten niet voorzien konden! Hoe bezorgd maakt zij haaren Leerling, om, bij het gevoel van zijne Christelijke Vrijheid, geenen medemensch te ergeren! Hoe gematigd den Zelfverdediger en Overwinnaar! Hoe heilig en onverbrekelijk het Huwelijk! Hoe gelukkig het lot der Vrouwen! Hoe verzekert zij de opvoeding en het tijdig onderwijs der Kinderen! Hoe krachtig ſtaat zij de goede Zeden voor! Hoe genegen ſtopt zij de bronnen van

twist en verwarring toe! Hoe vriendelijk verbindt zij alle menſchen aan elkanderen! Welke Wijsgeerte ſtelde immer, gelijk zij, de algemeene *Menſchenliefde* tot het *hoogſte kenmerk* haarer echte aankleeveren? En, welke mensch, — welk huis, — welke maatſchappij, — welke ſtaat kan ongelukkig zijn, bij de getrouwe opvolging haarer voorſchriften? Over dit tijdelijk leven, — ja over onzen toekomſtigen toeſtand, verſpreidt zij de weldaadigſte ſtraalen! Hoe groot is derhalve niet haare Voortreffelijkheid!

AANM. Men moet, ten aanzien van de *Volledigheid* der Euangeliſche Zedenleer, wel onder de aandacht houden, dat het N. V. zich op het *Oude* grondt, beroept, en daarmede een geheel uitmaakt. – Voords zijn LESS, (t. a. p. I. 478. 665.) DOEDERLEIN en NIEMEYER, bij deze §. bijzonderlijk te vergelijken.

§. 8.

Ondertusſchen ontbreekt het, op dit ſtuk ook, — waar over wij ons mogen verwonderen, — aan geene Tegenwerpingen. — De meesten echter zijn van dien aart, dat wij dezelven ſlechts te noemen hebben, om elk' re-

redelijk mensch derzelver ongerijmdheid te doen gevoelen. Wij mogen dezelven echter te minder overslaan, vermits zij een bewijs opleveren, hoe zwak en vergezocht alles is, waarmede men de Euangelische Zedenleer, — en dat dikwerf nog met eene zegepraalende en spottende houding, — durft aanvallen. Ziet hier dan, wat men inbrenge.

Roemen wij de *Volledigheid* van de Euangelische Zedenlijke Voorschriften? PAINE zegt ons, „ dat dezelven weinigen en dunnetjes „ en zonder orde door 't Nieuwe Testament „ verspreid zijn"? Maar wij kunnen hem gerust nodigen op eene herhaalde lezing van dat Boek; bij welke hij bespeuren zal, dat menig een enkel *Voorschrift*, zoo als WATSON aanmerkt, wel voor eene *geheele Zedenkunde* kan doorgaan: ja, dat LESS zoo verkeerd niet gereekend heeft, toen hij schreef, dat niet alleen *alles* in het zelve van eenen beoefenenden aart zij, maar dat de Moraal het grootst gedeelte, en wel vijf zesde deelen daar van uitmaake.

Het herhaalen der grieven van SHAFTESBURY, BOLINGBROKE en anderen, „ dat „ het Christendom geenszins de Schranderheid, Vriendschap, Heldendeugd, Vaderlandsliefde, enz. voorschrijve", zal ons te min-

minder behooren optehouden, daar dezelve door LELAND, HAMELSVELD en anderen reeds lang bondig wederlegd is, zonder dat men hunne oplosſingen tot nog toe heeft kunnen ontzenuwen. Indedaad, hoe ernſtig wordt de beſchaving van den geest niet aangepreezen! Hoe groot was Jeſus, dien wij volgen moeten, niet in de Vriendſchap! Hoe groot in waare Vaderlandsliefde! En, zou zijn navolger, wanneer zulks nodig wordt, het zwaard ter verdediging van Land en Medeburgeren niet trekken? — Voor het overige waren 'er gewigtige redenen, waarom Jeſus en de Apostelen hier op niet zonderling konden aandringen.

Meer aanmerking verdient, het geen, tegen het Voorſchrift der Liefde voor God boven alles, en der naasten als ons zelven, als het algemeen Kenbeginſel der Zedenleere, wordt ingebragt: En dit komt hoofdzakelijk hier op neder: „ Dit beginſel is niet het eerst „ en allesomvattendst, maar veronderſtelt „ nog hoogeren; het tracht den wil te be- „ paalen, door gevoelens, en niet door erken- „ tenis van pligt; het kan geene reine ach- „ ting en gehoorzaamheid uitwerken; het „ ſluit het gebod van zelfliefde in, het welk „ ongerijmd is: Eindelijk, Jeſus zelf, die

„ zich

„ zich hier alleen naar plaatzelijke behoeften
„ ſchikte, toonde duidelijk, hooger begin-
„ zel te erkennen, (Matth. V: 6. VII:
„ 12"). — Doch, zonder hier onvoegzaam uitteweiden in een breed Vertoog over de hoogſte beginzelen der Zedenleer, zij het mij vergund, aantemerken: 1. dat het aangevoerde van meer klem zoude zijn, indien 'er bewezen kon worden, dat het, of wel het oogmerk, — of wel de pligt van Jeſus en de Apostelen geweest zou zijn, om een Wijsgeerig Samenſtel van Wetenſchappelijke Zedenkunde te leveren. In dat geval moest het Euangelie ontwijfelbaar het hoogstmogelijk beſchouwelijk kenbeginzel opgeven, en alle pligten daar uit kunstmatig afleiden. Doch, de zaak verandert geheel van gedaante, wanneer wij (het geen niet gelochend kan worden) in Jeſus en zijne Leerlingen, *Volksleeraaren* zien, wier onderwijs zulk een wetenſchappelijk aanzien niet hebben mogt, zo zij anders aan hunne beſtemming beandwoorden, en waarlijk menſchen verbeteren zouden. Dan toch moesten zij dáár eerst beginnen (zoo als NIEMEYER te recht aanmerkt), waar het gemeen Menſchenverſtand hen bevatten kon. Het was derhalven voldoende, een algemeen voorſchrift te geven,

waar

waar uit alle pligten gemakkelijk afgeleid, en tevens befpeurd kon worden, *hoe* dezelven moesten betracht worden; dat is, niet bloot *overeenkomftig* met, maar ook *uit achting voor* de wet. Uit dit oogpunt bezien, is het Beginfel van *liefde voor God en de naasten* veel algemeen bevattelijker, en diensvolgends van krachtiger uitwerking op allerleie menfchen, dan eenig ander.

Laat men 'er vrij de proef van nemen, om, het zij de *Zelfsliefde*, of de *Goedwilligheid*, of de vier bekende formulen van KANTS hoogst zedenlijk Gebod, eenen ongeleerden, eener vrouw, het groote gros der menfchen, voorteleggen: zal dit waare zedenlijkheid bevorderen? En wederom, welk, niet geheel onvatbaar, mensch vindt moeilijkheid in dat van Jefus? — 2. in eene geopenbaarde Leere is zulk een — geene andere bovennatuurkundige naarvorfchingen meer veronderftellend, — grondbeginfel niet nodig. Dezelve verkort toch den weg van onderzoek, door waarheden, welke anders in het geheel niet, of niet zoo fpoedig altoos, ontdekt konden worden, bekend te maaken. Een beginzel, dat onmiddelijk op die geopenbaarde Leerftellingen rust, is oorfpronglijk genoeg, zo het verreftrekkend genoeg is. En, wat ontbreekt

'er

'er dan aan de Liefdewet? Het zij eens zoo, dat de Wijsgeerige Zedenleer hooger beginſel behoeve: die der Openbaaring dan nog geenszins. — 3. Hoe willekeurig en onzeker zijn ook de hoogere, door anderen bedachte, oorſpronglijke grondbeginſelen! Hoe veelen zijn 'er malkanderen niet reeds opgevolgd! Na PUFENDORFS beginſel der *Gezelligheid*, heeft men de *Epikuréiſche Zelfsliefde* door HELVETIUS, — de *Goedwilligheid* door HUTCHENSON, — de *Werkzaamheid* door FERGUSON, — het *Medegevoel* door SMITH, — de *Welvoeglijkheid* door CLARKE, — de *Waarheid* door WOLLASTON, — de *Zelfsvolmaaking* of *Gelukzaligheid*, door de *Leibniziaanen*, — en nu laatſtelijk de *onvoorwaardelijk wetgevende practiſche Rede*, door KANT en zijne navolgeren, daar voor hooren uitgeven. In allen is waarheid: en allen echter hebben gapingen. KANTS School zelve verdeelt zich. REINHOLD, FICHTE, NIETHAMMER, wijken van hem af. Bedachtzaame Wijsgeeren en Godgeleerden, die voormaals met hem eensdenkend waren, en in zijnen geest Zedenkundige Samenſtellen vervaardigden, enkel op het *Verſtand*, zonder opzicht op het *Gevoel*, rustende, gaan weder van hem af. AMMON en POLITZ zijn 'er

voor-

voorbeelden van. VOGEL heeft nieuwlings het onvoldoende der *onvoorwaardelijk* vorderende Rede, als een Wetgevingbeginsel, aangetoond. — GARVE heeft, met de beminnelijkste bescheidenheid, verscheidene gapingen in deze Wijsgeerte aangeweezen. REINHARD voert mede geene verwerpelijke bedenkingen aan. Het is dan nog zeer voorbaarig, om, zoo beslisfend, Jesus beginsel te verwerpen. — 4. Voor het overige, dat hetzelve, zoo wel voor het *Verstand*, als voor het *Hart* is, zal niemand kunnen lochenen, die Jesus het recht laat wedervaaren, om hem zelven die *Liefde* te laaten verklaaren. *Dan* toch ziet elk, dat Hij er *achting* voor, en *gehoorzaamheid* aan God en zijne geboden onder betrekke, en, op dien grond, *zulk* eene Liefde voor den naasten vordere, door welke men, „ het geen men wenscht, dat „ ons geschiede, ook anderen bewijst": (1 Joh. II: 5. V: 3. 2 Joh. vers 6. verg. Matth. VII: 12.) En, dat hetzelve, niet alleen voor het *Verstand*, maar *ook* voor het *Hart* is, wie kan dat wraaken, die bedenkt, *wat* de mensch, en dat het een Voorschrift voor *menschen* zij? — *Zelfsliefde* wordt hier, als *bevolen*, ingesloten; het is waar: maar waarom zou zij niet? Zou de Rede verbieden

naar

naar dit doel der Natuur te ſtreeven? Dit moge men, in de nieuwſte *kritisch-idealistiſche* School beweeren: KANT zelf, ſchoon van oordeel, dat dit niet als *pligt* kan worden voorgeſchreven (mogelijk in te verregaande ijver tegen de *Endæmonisten*) erkent de onderſchikking, (geenszins den tegenſtand) der begeerte naar geluk onder de eiſchen der Rede, voor eene wet der Zedenleer, en laat dus, offſchoon ondergeſchikt, ook haare vorderingen gelden. — En, dat Jeſus zelf een hooger beginſel erkende in —— den *honger naar gerechtigheid*, (achting voor onbaatzuchtige Deugd) — of *in anderen te doen, gelijk men zelf zou wenſchen behandeld te worden*, (de Rede in anderen, zoo wel als in ons zelven, niet als middel, maar als oogmerk te behandelen), is geenszins waarſchijnelijk, daar hij de eerſte uitdrukking midden onder andere Gelukſpraaken, zonder bijzondere onderſcheiding, plaatst, en de andere onder meer andere bijzondere Lesſen: terwijl hij daartegen de Liefde voor God het *groot* en *eerst* gebod noemt. En, „dat hij dit Voorſchrift alleen „tegen der Jooden ſlaafachtige denkbeelden „van het Opperwezen, en liefdelooze baatzucht, overſtelde", wordt niet beweezen, door de aanmerking, dat hij hier een and-

woord

woord gaf op de vraag: „ welk het grootst „ gebod in de (*Joodsche*) *Wet* ware "? Want, onder die *Wet* waren ook de *algemeene Zedenlijke Voorschriften* begreepen, blijkends Jesus eigen, anders onverklaarbaar, gezegde, Matth. V: 19—21.; en de nog duidelijkere verklaring van Paulus, Rom. XIII: 8—10. Vergeefsch zijn derhalven ook de pogingen van SCHMIDT en anderen, om het, (zoo als men gewoonlijk denkt, doch VOGEL tegenspreekt), enkel *formeele* beginsel van KANT in het Nieuw Verbond te zoeken: schoon van den anderen kant uit dezelven ten overvloede gebleeken is, hoe zeer de Christelijke Zedenleer de *zuivere* Zedenlijkheid bevordere.

Hebben wij Jesus *charakter*, als eene gewigtige bijdrage tot de Volledigheid der Euangelische Zedenleere voorgesteld; „ hier „ tegen wordt, uit het *wee*, door den Za„ ligmaker, over Chorazin en Bethsaïda uit„ gesproken, — uit zijn verdrijven van de „ koopers en verkoopers uit den Tempel, — „ uit zijn gezegde: „ *weinigen zijn uitver„ kooren* "! — als mede uit dat: „ *ik ben „ niet gekomen, om den vrede, maar het „ zwaard op de aarde te brengen* "! en uit „ zijn gedrag op de Bruiloft te Kana, afge-

 „ leid

„ leid, dat hij onmenschlievend, onverdraag-
„ zaam, oproerig, oorlogzuchtig, zijnen
„ ouderen ongehoorzaam zou geweest zijn:
„ terwijl anderen aanmerken, dat, daar hij,
„ op *Gods wil*, zijne denk- en handelwijze
„ grondde, dezelve geenszins *zuiver zedenlijk*
„ ware". — Doch, een en ander is van geen aanbelang. De eerstgenoemde grieven zijn meestal van de *Jooden* oorſprongelijk, en bij herhaling wederlegd. De bronnen van oplosſing zijn, *deels*, in zijne waardigheid, als buitengewoon Godsgezant, en *deels*, in eene richtige verklaaring zijner aangehaalde gezegden, te zoeken, welke laatſte men overal ten genoege vinden kan. — Wat de andere, meer nieuwerwetſche, aanmerking betreft; één van beiden, of, men moet ſtellen, dat het *handelen naar Gods wil* eene *verlochening der Rede* zij, en Jeſus derhalve, om *zuiver zedenlijk* te kunnen handelen, een *Atheïst* had moeten wezen; maar, wie zal dat durven beweeren? — of, om *Gods wil deugdzaam* te zijn, is, in waarheid, *der Rede gehoorzaam* zijn: en, wat is 'er dan in den Verloſſer berispelijk?

Ik ga voord tot de, door FRERET, PAINE, RIEM en anderen, gemaakte tegenwerpingen tegen de *redelijkheid* der Euangelie-geboden: doch vermits zij niets aanvoeren, dat niet,

niet, door de Engelſche, Franſche en Duitſche Deïsten dikmaals te berde gebragt, en even dikwijls wederlegd is, zullen wij ons hier bij niet lang ophouden. De voornaamſte bedenkingen zijn de volgenden: „ De Ze-
„ denleer der Christenen kent aan uitwendi-
„ ge Godsvereering meer waardij toe, dan
„ aan waare deugdzaamheid; zelfs het vas-
„ ten acht zij verdienſtelijk (Matth. VI:
„ 18); zij is bijgeloovig; maakt onverſchil-
„ lig, omtrent de achting en genegenheid
„ van anderen, loonzuchtig, en hard oor-
„ deelend over de deugden van zondaaren
„ (Matth. V: 46.); zij is onmatig geſtreng;
„ vorderende Godsgelijkheid (Matth. V:
„ 48.); harder, dan Moſes eiſchen (1 Petri
„ I: 15, 16.), en op een enkel ſcheldwoord
„ de *Hel* dreigende (Matth. V: 22.). Over-
„ dreven in haare geboden en verboden,
„ wil zij geene Geſcheidene weder laten hu-
„ wen (Matth. V: 32.); begeert zij, dat
„ men zich zal laaten beſtelen en verongelij-
„ ken (Matth. V: 39—42.); dooft zij de
„ waardij van den mensch uit, door hem alle
„ wraak te verbieden en vijandenliefde af-
„ tevorderen (Matth. V: 43—48.); maakt
„ zij hem onverſchillig en zorgeloos, ten
„ aanzien van zijn aardsch beſtaan (Matth.

 „ VI;

„ VI: 19—21.) boezemt zij hem gebrek aan
„ Ouderliefde (Matth. VIII: 21, 22. X: 35.
„ enz.), en geweldaadigen Gewetensdwang
„ in (Luk. XIV: 23.). Daarenboven is het
„ eene dweeperächtige, in het geheel voor den
„ mensch niet gefchikte, boven zijn bereik
„ geplaatfte en nutteloozе eisch, in lijden
„ wel te vreden en vrolijk te zijn; de wereld
„ te vlieden; het vermaak te haaten; de
„ fmart te beminnen; zich hier ongelukkig
„ te maaken, om namaals, zonder anderen
„ welgedaan te hebben, zalig te worden.
„ De Christelijke Zedenleer, in plaats van
„ te verlichten, ftreeft 'er naar, om den
„ mensch in eenen eeuwigduurenden ftaat
„ van kindschheid te houden, en uit hem
„ een Automaat, eene Machine te maaken.
„ Eene domme, nooit redeneerende ligtge-
„ loovigheid, eene wankelende hoop eener
„ harsfenfchimmige Gelukzaligheid, een
„ kruipende, der ziel alle kracht benemen-
„ de, Ootmoed, en het kruifigen des vlee-
„ fches, zijn de onvruchtbaare deugden,
„ welke zij den zulken voortrekt, die met
„ het geluk van ons leven verbonden zijn, en
„ op welker overtreding zij eeuwige jamme-
„ ren dreigt. Droefgeestigheid, gemelijk-
„ heid, trots, vermetele waan, dat God

„ alle

„ alle wenſchen vervullen zal, naar Jeſus be-
„ loftenisſen, en een dwingend bidden zijn
„ haare vruchten. Redeloos wendt zij voor,
„ dat 'er bij God onderſcheid zou zijn tus-
„ ſchen menſchelijke daaden. Dwaasſelijk
„ ſpreekt zij van pligten jegens God, daar 'er
„ geene anderen zijn, dan het redelijk ver-
„ ſtand wel te gebruiken. Bidden prijst zij
„ aan: maar een wijs man zal alleen op de
„ geſchapene Natuur letten, om zijne belan-
„ gen te overleggen en goede beſluiten te
„ nemen".

Ziet daar eene lange lijst van grieven: maar niets nieuws, noch ongemeen belangrijks. Kortelijk diene tot andwoord: — uitwendige Godsdienstpligten hebben, *en*, als gedeelten van de vereering, welke wij Gode in allen opzichte verſchuldigd zijn, *en*, als bevorderingmiddelen van den inwendige Godsdienst, hunne onlochenbaare waarde. Aan de waare inwendige deugdzaamheid worden dezelven echter nimmer voorgetrokken: het tegendeel blijkt klaar uit Matth. V: 23. XII: 3—7. XV. XXIII. enz. — Aan het *vasten* op zich zelven hecht Jeſus geene verdienſte, (offchoon hetzelve ook bij wijle zijn nut kan hebben): maar hij belooft vergelding op oprechtheid en het vermijden van

praalerij bij hetzelve. — De eere der menſchen niet te achten leert ons het Christendom nergens, maar wel, dezelve *niet liever te hebben, dan de eere bij God.* — *Lief te hebben, die ons liefhebben*, misprijst Jeſus niet: maar — dat wij *alleen* dezulken, en geene onverſchilligen en vijanden beminnen zouden, keurt hij af. —— *Wat loon hebt gij?* kan geene loonzucht inboezemen, anders kwam die vraag niet te pas: de loonzuchtige toch zou geene vijanden beminnen, maar juist die hem lief hadden. Op de goedkeuring van God te doen oogen, is geene laage loonzucht inſcherpen. Doch hier van §. 10. —

Doen ook de Tollenaars niet alzoo? is geene veroordeeling van derzelver gedrag in zoo verre, maar eene aanwijzing, dat hetzelve voor Jeſus Leerlingen niet voldoende, niet edel genoeg ware. *Godegelijkvormigheid* wordt geëischt, zoo als dezelve geëischt *kan* worden; te weeten, in den zin eener *navolging* van God. Het geheel redebeleid van Jeſus (vs. 45.) vordert, — Paulus opheldering (Efeſ. V: 1.) voldingt dit. — God in *heiligheid* te volgen is geen zachter voorſchrift, dan Hem natevolgen in *Liefde*: — op een ſcheldwoord, als zoodanig, dreigt Jeſus de hel niet, offchoon ook dit, als zonde beſchouwd,

ſchouwd, de hel verdient: maar Jeſus toont aan, dat willekeurige uitzonderingen op de Goddelijke Zedenwet ongerijmd zijn, en dat, ſchijnbaar geringe, overtredingen der Liefdewet, bij den alwetenden Hartenkenner, voor eenen inwendigen doodſlag gehouden worden. KROM heeft Jeſus gezegde fraai opgehelderd. — Eene, zonder wettige redenen verlaatene acht Jeſus waarlijk nog gehuwd te zijn, vermits, het geen God ſamenvoegt, door den mensch niet geſcheiden kan worden: zulk eene, nog waarlijk gehuwde te trouwen, is bij Hem overſpel; en is dat verkeerd? heeft daarbij geene *Polyandrie*, (onnatuurlijker nog dan de *Polygamie*), plaats? De menschkundige HERMES heeft het, boven alle tegenbedenking, overtuigend bewezen. — Wil Jeſus de betamelijke zelfverdediging verbieden? Hoe komt dat overeen met zijne Lesſen, den Apostelen gegeven, tegen den tijd, dat zij eenzaam verre tochten zouden moeten doen (Luk. XXII: 35, 36)? — Wraakzucht vernedert den mensch: daarom verbiedt Jeſus dezelve. Stille gelatenheid keert vaak grooter mishandelingen af: daarom prijst Jeſus dezelve met eene ſpreuk aan. Met eene ſpreuk; want — wat RIEM ook, bij herhaling, zeggen moge, „ dat alle uit-

 „ druk-

„ drukkingen letterlijk zouden te nemen „ zijn": WATSONS vraag is voldingend: „ keerde Jeſus zelf de andere wang toe, „ toen de dienaar van den Hoogenpriester „ Hem in het aangezicht ſloeg"? — De vijandsliefde, welke Jeſus vordert, beſtaat vooral, in hem al het goed te doen, dat in ons vermogen is (Rom. XII: 20.); is dat nu laag? Zo men een voorbeeld van edelmoedigheid in de Romeinſche Geſchiedenis las, zou men het voor verwerpelijk houden? Waar is het zedenlijk Gevoel gebleeven van iemand, die bij CLAUDIUS eigenaartig voorſtel, (om iets buiten den Bijbel te noemen) zulk eene aanmerking zou maaken? Hoe veel beter zegt MARMONTEL: „ God te beminnen, zijne naasten te beminnen, wat is „ eenvoudiger en natuurlijker? Die ons verongelijken, wel te doen, wat is grooter „ en verhevener"? — Onze aardſche belangen te verwaarloozen, wordt nergens geboden, maar veeleer een *verzaken* van het Christendom, een gedrag, erger *dan dat der ongelovigen* genoemd (1 Tim. V: 8.) Jeſus leert alleen, — *niet zoo zeer* aardſche, dan hemelſche, goederen, tot het voorwerp van najaging ſtellen. Beval hij zelf zijne Moeder Joannes niet aan? — Ouderliefde was Jeſus heilig,

lig, blijkends deze zelfde aanbeveling. Menigmaal wordt de kinderpligt ingescherpt, (bij voorbeeld, Efes. VI: 1 — 3. enz.) Maar, huisgezin en maagen moest *hij* verlaaten kunnen, die zich der groote roeping, om het Euangelie alömme te prediken, wilde toewijden. — *Dwingt hen*, is zoo veel, als: *nodigt hen met de dringendste redenen!* Zoo *dwongen* de Leerlingen Jesus (Luk. XXIV: 29.) Van gewetensdwang is het Christendom innig afkeerig. De onfeilbaare Apostelen zelfs wilden zich dien geenszins aanmatigen (1 Petri V: 1, 3. 2 Kor. I: 24.) JENISCH, NOESSELT, ROUSTAN, LESS en anderen, hebben dit voldongen. VOLTAIRE zelfs geeft hier, zijns ondanks, der waarheid getuigenis. — Welgemoed in tegenspoeden te wezen, is niets onmogelijks voor hem, die dezelven beschouwt, als — van eene Vaderlijke hand toekomende, als nodige, heilzaame kastijdingen. Men leze FEST slechts, om zich hier van te overtuigen. Doch, daarom leert het Christendom den *smaad* op zich zelve eigenlijk niet beminnen en het vermaak haaten. Paulus zegt veeleer: *alle kastijding, als die tegenwoordig is, schijnt geene zaak van vreugde, maar van droefheid te zijn.* (Hebr. XII: 11.) De *wereld te vlieden*,

 wordt

wordt in geenen anderen zin voorgefchreven, dan in dien, van: *de verleiding ten kwaade te ontwijken*. Een ander *uit de wereld gaan* wordt uitdrukkelijk afgekeurd (1 Kor. V: 9, 10.) — Nergens wordt het toekomftig geluk afhangelijk gemaakt van de poging, om zich hier ongelukkig te maaken; of men moest het verzaken van ongeordende lusten, welke fchande, armoede, ziekten, eene vroegtijdige dood, een ongerust geweten enz. veroorzaaken, voor *waar ongeluk* houden: anders toch, dan het beteugelen der zinnelijkheid wordt 'er, door het *dooden der leden op aarde, het kruifigen van 't vleesch enz.* niet aangeduid. Blijdfchap, behoorlijke zorg voor 't lichaam, en wat dies meer is, wordt daartegen *geboden* (Fil. IV: 4. Efef. V: 29.) — Waar heeft men immer gelezen, dat het Christendom infcherpe, dat de uitdeeling der toekomftige zaligheid, gefchieden zal aan zulken, die anderer welzijn *niet* bevorderd hebben? Het tegendeel lezen wij onder anderen zeer ernftig en krachtig voorgefteld Matth. XXV: 31—46. — *Geloof* vordert de Christenleere zeker: en zij moet dat vorderen; daar zij eene bekendmaaking van den onfeilbaaren God aangaande zaken behelst, welke de mensch anders niet had kunnen weten: maar

maar ligtgelovigheid doemt zij. (verg. slechts §. 1.) — *Werktuigelijkheid* in den Godsdienst, — hoe zeer strijdt die niet tegen Jesus leeringen Joh. IV: 23, 24.! — *Kindschheid* wordt gewis niet aangepreezen, wanneer 'er geleerd wordt, dat Jesus het Leeraarambt verordend heeft, ten einde — „ wij komen mogen tot de eenigheid des geloofs, — „ *tot eenen volkomenen man, en — niet meer* „ *kinderen zouden zijn*, die ligt verleid kun„ nen worden" (Efes. IV: 11—16.) De hoop der Christenen is geenszins wankel, want — *zij beschaamt niet* (Rom. V: 5.) — Ootmoed scherpt het Euangelie in; het is waar: moest het liever *trotschheid* leeren? Betamelijk zelfgevoel, aan bescheidene nederigheid gepaard, veroordeelt het niet. Denk aan Jesus houding en gesprek, staande voor Kaïfas en Pilatus! — Op de *gebeden* belooft het Euangelie verhooring. Een uitnemend voorrecht, dat de Rede zoo overtuigend niet geven kan! Maar, leert het nu, dat *alle* wenschen, juist *zoo*, als de wenscher begeert, vervuld worden? Of, dat God, naar zijne Wijsheid en Goedheid, op dezelven, alles verleenen wil, wat met zijne eer en onze hoogste belangen bestaanbaar is? Doet het dus *dwingend*, of *onderworpen* bidden? Wat

leert

leert Jeſus? De Heidenen natevolgen; — of, kinderlijk beſcheiden, en ondergeſchikt aan Gods beter weten, te bidden? Lees Matth. VI: 7—13. Hoe nederig was zijn gebed, zelfs bij de volmaaktſte bewustheid van verhooring (Matth. XXVI: 39, 42. verg. vers 52, 53. en Joh. XI: 41, 42.)! — Zou bidden redeloos zijn, indien God, in eene *Openbaaring* van zijnen wil, verklaart, daar aan het geven van heil en zegen verbonden te hebben? En, zoo lezen wij Matth. VII: 7—11. en elders. *Hoe* God dit, behoudends de gemaakte Natuurwetten, doen konne en doe? wat ligt ons daar aan gelegen? Of zou het tegenſtrijdig zijn, dat God op den loop der dingen invloed hebben en dien wijzigen kan? Zoo is dan zijne bijzondere Voorzienigheid een verdichtzel! Hoe verre voert dit niet heen! Doch, al wierd dit geſteld!, wat zwaarigheid ware 'er, om een, bij de eerſte inrichting der dingen gelegd, verband tusſchen gebed en zegen aantenemen? Of zou men Gode ook al de Voorwetenſchap ontzeggen moeten? — En, dit zij genoeg! Want, op de beſchuldigingen, „ dat Bijgeloof, droefgeestigheid, gemelijkheid en „ trots door het Euangelisch zedelijk onderwijs zouden ingeſcherpt worden", behoeft

hoeft niet bijzonder geandwoord te worden; deels, wijl 'er voor dezelven geene bewijsdommen worden aangevoerd, en deels, om dat de wederlegging in vorige aanmerkingen reeds begreepen is. Voor het overige heeft, de meermaals genoemde, KIST dit ſtuk afgedaan. En, wat nu nog, ten laatſten, hen betreft, die — „ alle deugd en ondeugd „ of altoos alle pligten jegens het Opperwe„ zen lochenen"; op hunne ſtem kan, bij de *waardeering eener Zedenleer*, zoo min gelet worden, als op het oordeel van doofgebooreenen over de Muzijk: en — zij vinden hunne terechtwijzing ten overvloede bij S. J. VAN DE WYNPERSSE. —

Al verder; telden wij, onder de blijken van de Voortreffelijkheid der Zedenleer van het Euangelie, op het *algemeen beoefenbaare* van dezelve; men brengt hier tegen, op voetſpoor van het *Evangile du Jour* (Ch. 43.) in — „ dat deszelfs geest niet meer dan een „ gereinigd *Moſaïsmus* is, dat het veel *plaat-„ ſelijks* en *tijdelijks* behelst, waar onder het „ Gebed, de Doop en Avondmaal enz. be„ hooren: Geen wonder! Men vindt in 't „ Nieuwe Verbond ſlechts geſchilverhande„ lingen met de Jooden, naar toevallige aan„ leidingen, en al het onderricht bepaalt zich

„ al-

„ alleen tot bijzondere perſoonen en omſtan„ digheden". Waar uit dan zich gereedelijk het beſluit laat opmaken: „ wij kunnen uit „ deze Zedenleer wel iets, maar niet alles, „ voor altijd geldend, houden: maar de Re„ de en de Lesſen der oudſte vermaardſte „ Wijsgeeren laaten beſlisſchen wat, voor al„ le tijden en plaatzen, een band der Maat„ ſchappij zijn kan". — Woorden, door VOLTAIRE, t. a. p. gebruikt. — Doch, een en ander is niet naauwkeurig. 1. Dat Jeſus den *reinen Godsdienst*, door Moſe geleerd, van de onreine bijvoegzelen der Fariſeën wilde zuiveren, — de waarheden, in het Oude Verbond voorgedragen, welke vergeten of verlochend waren, weder in het licht wilde ſtellen, en — het zedenlijke der *Wet en Profeeten niet wilde ontbinden*, (van kracht berooven), *maar vervullen*, (betrachten en doen betrachten), zal geene tegenſpraak vinden: maar, tot het waare Moſaïsmus behoorde ook — eene afzondering van andere Volken, de beſnijdenis, offeranden, reinigingen, feesten, opgang ter Godsvereering naar ééne bepaalde plaats, enz.; en — wie kan dit den geest des Christendoms noemen? Men kan Mattheus Euangelie, Joh. IV. en Paulus Brieven niet opmerkzaam gelezen hebben, zo

men

men dit beweeren wil. REINHARD en anderen kunnen hier vergeleeken worden. — 2. Lesfen voor *dien* tijd, en naar *plaatzelijke* omftandigheden ingericht, treft men zeker in Jefus reedenen en de Brieven der Apostelen aan. Maar, dezelve zijn ligt te onderkennen; bij voorbeeld, wanneer Paulus het huwelijk ontraadt, *om den op handen zijnden nood* (1 Kor. VII: 26.), of wanneer Jefus zijnen Apostelen bevelen en beloften geeft omtrent hunne *ambtsbediening*. Dan toch wordt de bepaaling tot tijd en plaats aangeweezen. Anders is het gelegen met Voorfchriften, welke onbepaald zijn, en daar onder behoort het gebed: of, waar iets bijgevoegd wordt, waar uit het algemeene en voordduurende kenbaar wordt; en zoo is het gefteld met den Doop en het Avondmaal; daar Jefus, bij de inftelling der eerfte plegtigheid, zijne tegenwoordigheid bij dezelve belooft tot de *voleinding der wereld* (Matth. XXVIII: 20.), en de andere, gevierd wil hebben, *tot dat hij komt* (1 Kor. XI: 26.) Doch, in dit onderwerp mag ik mij, wegens eene, daar over opzettelijk door het Eerwaarde Genootfchap uitgefchreevene, Prijsvraag, niet dieper begeven.

Genoeg zij het, 3. dat, hoe zeer de meeste

te Redevoeringen en Brieven, bij toevallige omſtandigheden geſproken of geſchreven zijn (iets, hetwelk toch van *alle* redevoeringen, bij voorbeeld, van de Bergpredikatie, niet gezegd kan worden), de Zedenpligten, welker toepasſing, op bijzondere perſoonen en omſtandigheden wordt aangeweezen, van een algemeen gebruik en onbepaalde waardij zijn. — Al gaven wij dus BERGER toe, „ dat de Christelijke Zedenleer in eene *Con-* „ *ſtitutive* (noodwendige, algemeene), en „ *Synthetiſche* (bijgevoegde, door bijzonde- „ re omſtandigheden inkomende), onder- „ ſcheiden kan worden": wij zouden daarom nog geenszins alles, wat op *geſchiedkundige daadzaken* gegrond is, met hem, tot dat, (niet naauwkeurig zoo genoemde) *Synthetiſche* brengen, om het *Conſtitutive* alleen in de *reine Rede* te zoeken. De Christelijke Moraal ſluit wel de Natuurlijke in zich op, maar beſtaat niet enkel uit dezelve.

Tegen het *weldaadige* der Zedenleere, als zoodanig, erinner ik mij, geene andere aanmerkingen bij de nieuwſte Beſtrijderen gevonden te hebben, dan die, welke reeds, als tegen derzelver *redelijkheid* aangevoerd, wederlegd zijn. 'Er ſchiet dus nu nog ſlechts alleen over, nategaan, wat men tegen de edele verhe-

hevenheid der Christelijke Pligtsbetrachting hebbe intebrengen? En, dat is niet zeer veel. Het komt vooral neder op het volgende: „ De Christelijke Deugd is blind en baatziek, „ daar zij, op hoop van loon, enkel wille„ keurige Voorschriften opvolgt; zij ver„ laagt de waardij der Deugd, door te zeer „ op Geloof en Verootmoediging aantedrin„ gen: eindelijk, daar zij, door bekendmaa„ king van vergiffenis, gerustheid verschaft, „ ook omtrent zulke misdaaden, welke ver„ mijdelijk en opspraakelijk zijn, is zij voor „ de Zedenlijkheid nadeelig". — De eerste tegenwerping is reeds gedeeltelijk beandwoord §. 6, en moet voor het andere gedeelte, §. 10 beandwoord worden. Genoeg! Gods wetten zijn geene *willekeurige* Eischen: dezelven zijn wijze en algemeen weldaadige Voorschriften. Zoo zeer zij op onze natuur mede gegrond zijn, zoo weinig behoeven dezelven toch dermate tot het Wezen onzer Rede te behooren, dat wij die uit niets anders zouden kunnen leeren kennen. Als wij dezelven uit de inrichting der wereld opmaaken, bespeuren wij derzelver noodwendigheid, heilzaame strekking en verbindend gezag: en, als wij dan gehoorzaamen, is dat, mijns inziens, zeer verre verwijderd van een nadenkenloos volgen

F van

van *ſtatutariſche* inrichtingen, maar integendeel zeer overeenkomſtig met Redelijkheid en Vrijheid. Laat men dit vrij eene *Zedenleer voor kinderen heeten:* Zalig, die wordt als een kindeken! En, ei lieve! wat zijn wij, wat zijn onze LEIBNITZEN, NEWTONS, KANTS, BOERHAVENS, anders dan — groote kinderen? De Christenleere dringt zeer aan op *Geloof* en *Verootmoediging*; ik erken het: maar te zeer? Ter verlaaging van de waardij der Deugd? — Dit zal men niet kunnen bewijzen. Het zou waar zijn, ware het gevorderde *Geloof*, zoo als men het noemt, „ eene „ domme ligtgelovigheid, die nooit rede„ neert, eene verachting van wetenſchap, „ en vrijwillige voortrekking aan dezelve „ van onwetendheid en armoede van geest". Het zou waar zijn, ware de *Ootmoed* „ een „ verfoeijen van zich zelven, als den affchu„ welijkſten booswigt, enz." Maar — waar leert de Bijbel zoo iets? Trots- en werkheiligheid dooft zij: maar, doet de Wijsgeerte dat ook niet? Men leze KANTS *Religion innerh. die grenzen der Vernunft* ſlechts eens! En — als iemand waarlijk zijn hart, neigingen en daaden, zonder zich door verblindende eigenliefde te laaten misleiden, nagaat, — als hij zich daarbij Gods Alwetendheid, Opper-

pergezag en Rechterlijke Rechtvaardigheid voorſtelt, — zal hij dan niet, zijns ondanks, ootmoedig moeten worden? Voortreffelijk zijn de aanmerkingen van KIST hier over. — *Geloof* aan Gods verklaaringen; — vertrouwen, wegens deszelfs onfeilbaare uitſpraaken en bevelen, in Jeſus geplaatst; — kan daarop te zeer gedrongen worden? Moet *Geloof* aan God niet de grondſlag zijn van alle betrachtingen, waartoe wij, in eene Openbaaring, kunnen geroepen worden? Ik zou daarom met BERGER niet zeggen willen: „ dat het „ niet aanſtootelijk moet zijn, zo 'er, in de „ Christelijke Zedenleer, aan zekere pligten, „ (Geloof en Ootmoed), grooter waardij „ gehecht wierd, dan zij, naar de zuivere „ Rede, verdienen". De zuivere Rede toch zal, zodra zij een denkbeeld van God heeft, aanſtonds zeggen: „ dat die Onfeilbaare en „ noodwendig Waarachtige, zo Hij iets „ zou willen openbaaren, in alles volſtrekt be„ hoort geloofd te worden". De laatſte bedenking betreft eigenlijk de Geloofsleer; doch, voor zoo verre de Leere der zondenvergiffenis wezenlijk aan het kenmerkende der Christelijke Zedenleer verbonden is, moet ik 'er hierop andwoorden, hoewel met één woord, dat — dezelve niet alleen 1: voor zulken,

 die

die gevoel van ſchuld en zwakheid hebben, onmisbaar is, (gelijk vervolgends §. 11 blijken zal); en, 2. de ſterkſte ſpoorſlagen, den edelmoedigſten aandrang geve tot waare verbetering: — maar ook 3. dat niemand, naar de doorgaande Leer des Nieuwen Verbonds, zich met zondenvergiffenis ſtreelen kan, die met lust in de zonden voordgaat, maar alleen de berouwhebbende, die wenscht en tracht beter te worden. *Indien wij zeggen, dat wij gemeenſchap met hem hebben, en echter in de duisternis wandelen,* (in de zonde leven), *zoo liegen wij: maar, indien wij in 't licht wandelen, zoo hebben wij gemeenſchap met malkanderen, en — het bloed van Jeſus Christus, zijnen Zoon, reinigt ons van alle zonde* (1 Joh. I: 6, 7.)

AANM. I. Men verg. R. WATSON, *verded. van den Bijbel, tegen de bedenkingen van een van deszelfs hedend. Beſtrijd.* VIII. Br. bl. 188. — E. F. OCKEL, *über die Religion der Volkommneren,* IV. St. GELLERT, *Zedek. Lesſen,* bl. 613. NECKER, Ch. XI. XVII. JERUSALEM, *Nachg. Betr.* VI. LESS, *Anh.* II. ſ. 977. EWALD, *Brieven aan Emma, over de Kantiaanſche Wijsgeerte.* — KANTS *Grundl. zur Metaph. der Sitten,* ſ. 52. u. ff. *Metaph. Anfangsgründe der Tugendlehre,* ſ. 13. ff. *Religion innerhalb die* gren-

grenzen der Vern. f. 29. f. GARVE, *übersicht der vern. princ.* tegen het eind. — LESS, t. a. p. II. 73. *Bemerk. uber das beyspiel Jesu*, in *Flatts Magaz.* I. St. IV. Abh. — HULSHOFF, *over den invl. van schadel. Schriften*, bl. 34. en LESCHNER, *Beitr. zur Religionsaufkl.*, aldaar bl. 28. aangeh. H. J. KROM, *Godg. Uitl. en Wijsg. Verhand.* II. D. 3. St. bl. I. en J. F. HERMES, *Sophia's Reize van Memel naar Saxen*, III. D. bl. 487. en CLAUDIUS, *Asmus omnia secum portans*, *oder Sämmtl. Schr. des Wandsbeeker Bothen*, IV. Th. f. 123. MARMONTEL, *Belisaire*, p. 281, 285. JENISCH, f. 91, 107 — 109. NOESSELT, I. D. §. 27. LESS, II. 104. VOLTAIRE, *Traité sur la Tolerance.* —— J. L. FEST, *Beyträge zur beruhigung und aufklärung, und zur näheren kenntniss der leidenden Menschheit*, III. B. 2 St. II. Abh. *Dass die fonderung des Christenthums zufriedenheid und freude im leiden zu beweisen, der Natur der Seele nicht zuwider sey.* f. 272. u. f. — REINHARD, *het Plan* enz. BASTHOLM, *den Hensigt, som den Christelige Religionsstifter havde med sine bestræbelser.* M. PAP SZATHMARI, *de Accommod.* P. I. LOTZE, over de *Eenheid der Leere van Jesus en de Apost.* bl. 89. en volgg. — KIST, *Brieven aan Aristus*, bl. 38 en volgg. R. G. REIBER, *Versuch einer praktischen übersicht der Chr. Religion*, f. 82. ff. CH. BONNET, *Recherches Philos. sur les preuves du Christianisme*

me. DOEDERLEIN, *Chr. Rel. Unterr.* I. 197, 209. MOSHEIM, *Zedenl.* I. D. §. 7, 8, 10.

AANM. II. Matth. V: 48. wordt, ook met beter oogmerk, (bij voorbeeld, door de *Kantiaanen*, om de wet der *hoogste heiligheid* in het Nieuwe Verbond te vinden; zie AMMON, *de adumbr. doctr. de animor. immort. a J. C. propos., praestantia.*) van eene *volmaakte gelijkheid*, door sommigen opgevat. Maar ὥσπερ betekent dikwerf meer gelijkvormigheid, dan gelijkheid, (*imaginem quandam potius quam similitudinem; similitudinem κατά τι*) bij voorbeeld, Matth. XXIV: 24, 37. XXV: 14. Conf. *Lexica Schleusneri*, aliorumque.

AANM. III. Over de redelijkheid der verwachting, dat God onze Gebeden verhooren, en zelfs door wijziging van den loop der dingen, verhooren wil, vergelijke men D. V. D. WYNPERSSE, *Metaph.* §. 1089. sqq., en, om anderen niet op te noemen, den *Kantiaanschen* Wijsgeer C. W. SNELL, die de Leer der verhooring des Gebeds opzettelijk verdedigd heeft in de *Materialien für alle Theile der Amtsführung eines Predigers*. I. Band, IV. Heft. IV. Abh.

AANM. IV. Over de beschuldiging, ontleend uit het vermeend *verbod van den Eed*, achtte ik te minder nodig, hier te spreken, daar 1. dit verbod nergens, (zelfs Matth. V: 34—37. en Jak. V: 12. niet,) te vinden is; 2. en sommigen Wijsgeeren zelven den Eed

voor

voor ongeoorloofd houden; voor wier rekening wij dan de Verdediging van hun gevoelen mogen overlaaten. KANT behoort onder hun. Zie *Relig. innerh. d. Gr. der Vern.* ſ. 240. tweede Uitg. AMMON meent, dat Jeſus en Jakobus den Eed wel verbooden hebben, doch dat dezelve echter geoorloofd, noodzakelijk en met den geest van het Christendom overeenkomſtig is; in *die Chriſtl. Sittenlehre, nach einem Wiſſenſchaftlichen Grundriſſe entworfen.* — Over de zaak zelve verg. ECKERMANN, *Th. Beytr.* IV. 3. ſ. 112.

AANM. V. Wij hebben bij dit geheele ſtuk van de pligten omtrent *Jeſus Christus* en den *Heiligen Geest* niet geſproken; *eensdeels*, wijl dezelven in die omtrent *God* gegrond, en enkel eene wijziging van dezelven, naar aanleiding van de nieuwe ontdekkingen der Openbaaring, zijn: *anderdeels*, omdat dezelven eigenlijk niet voor de Rechtbank der Rede, als bewijzen voor de voortreffelijkheid der Christelijke Zedenleer, kunnen aangevoerd worden. — Ook hebben wij met LESS en anderen niet aangedrongen, dat het Christendom geheel *nieuwe* pligten voorſchrijve; vermits NIEMEYER en DOEDERLEIN hebben aangemerkt, dat het moeilijk zoude zijn, eenen pligt (bij voorbeeld, van Geduld en Lijden, Liefde tot de vijanden), optenoemen, waar omtrent men, hier of daar, bij de oude Wijsgeeren, niet eenige Les of Voor-

ſchrift vinden zoude. — Evenwel zullen wij, ter behoorlijker plaatze, §. 13, hier van het nodig gebruik maaken.

§. 9.

Na het doorworſtelen van deze, zoo gezochte en ongerijmde, als haatelijke tegenwerpingen, bij veele van welke al te dikmaals de toeleg doorſchijnt, om *de Waarheid in ongerechtigheid onder te houden*, komen wij nu aan een *derde* Bewijs voor den Voortreffelijken aart der Euangeliſche Zedenleer, hetwelk wij ontleenen uit — *de menigte en voortreffelijkheid der drangredenen*, waar mede zij de Pligtsbetrachting aanbindt. Ten dezen aanzien ſtaat dezelve, eensdeels volmaakt gelijk met, — maar overtreft anderdeels zeer verre, de gezuiverdſte Natuurlijke Zedenkunde.

Zij ſtaat hier met dezelve gelijk. Wat toch de Rede kan aanvoeren, om Deugd en Pligtsbetrachting aanteklemmen, wordt, niet alleen, door haar nergens verworpen, maar zelfs, hier en daar, werkelijk gebruikt. De Wijsgeer werke op onze zelfliefde, en wijze het verband aan der Deugd met ons *eigen* Geluk; hij toone ons, hoe het ſtreeven naar heilig-

heid

heid de beste gevolgen hebbe voor onzen *geest*, en denzelven in vermogens doe toenemen, innerlijke rust bezorge, een edel gevoel van de waarde der Menschheid inboezeme; — hoe dezelve tevens veelerleie rampen, ten aanzien van onzen *uitwendigen ſtaat*, afweere, en voor ons leven, welſtand, vermogen, achting enz. voordeelig zij; hij moge ons, op het verband van Deugdbetrachting met *anderer*, met het *algemeen* Belang wijzen, en door de edele eerzucht, van Weldoeners onzer Medemenſchen te kunnen worden, tot onzen pligt opwekken; zelfs moge hij het *Geloof* aan God, die heilig en goed is, benevens de *hoop* op onſterfelijkheid, aan de Zedenlijkheid dienstbaar maaken: — wat zegt hij dan, dat het Euangelie ook niet, ja nog *krachtiger* en edeler, zegge? Immers, het verzekert ook, dat onbaatzuchtige ijver voor Godsdienst en deugd *in dezen tijd veelvoudig, en in de toekomende eeuw het eeuwig leven weder ontvangen zal* (Luk. XVIII: 30.); de Godzaligheid heeft, naar deszelfs uitſpraak, *de beloften des tegenwoordigen en toekomenden levens* (1 Tim. IV: 8.) Dan — te *krachtiger* is deze Euangeliſche drangreden, daar zij een en ander, minder als *natuurlijke* gevolgen, dan, als vrijwillige, ſtellig be-

loofde, Goddelijke belooningen voorſtelt: en te *edeler*, naarmate zij, van het *zinnelijke* en *tijdelijke* doorgaands de aandacht meer afleidt, om dezelve op het *verſtandelijke*, *zedenlijke* en *eeuwige* te vestigen.

Ondertusſchen is het inzonderheid door de menigte van *nieuwe* en *allerwerkzaamſte* beweegredenen, dat de Zedenleer van het Euangelie zich van de enkel Wijsgeerige onderſcheidt en dezelve overtreft. Het is de zaak van hun, die Opſtellen van Christelijke Zedenkunde leveren, om dezelven uitvoerig en opzettelijk voortedraagen. Hier moeten wij dezelven alleen, tot ons oogmerk, aanſtippen. — De nadere en volledigere kennis, welke het Euangelie ons mededeelt aangaande het Opperwezen, inzonderheid aangaande zijne Heiligheid en Rechvaardigheid, aangaande zijne Alwetendheid en Overaltegenwoordigheid bij al het goede en kwaade, dat wij doen, ſpreken en denken, en wat dergelijke meer is, wendt de Zedenleer aan, om ons, door *hoop en vrees*, bedachtzaam te maaken, en over hart en daaden de wacht te doen houden (Matth. VI: 4. Hebr. IV: 12, 13. enz.) — Het Charakter van Jeſus zoo uitnemend beminnelijk ſchilderende, prikkelt zij onze *eerzucht*, door ons het volgen van zijne

voor-

voordaad, als onze eerwaardige *roeping*, voortestellen (Efes. V: 2. Hebr. XII: 1, 2. 1 Petr. II: 21. Joh. XIII: 15.): terwijl zij tevens onze *dankbaarheid en liefde* daartoe opwekt, door deze navolging, in het licht van gehoorzaamheid aan, en een betamelijk gedrag jegens *Hem*, te plaatzen, *die ons zoo uitnemend lief gehad, en zich voor ons*, zelfs *in de dood, overgegeven heeft* (Joh. XIV: 15. XV: 12 — 17. enz. 2 Kor. V: 14, 15. Gal. II: 20. enz.) — Naauw aan deze beweegreden is eene andere verknocht, ontleend uit de Goddelijke Liefde; eene Liefde, zichtbaar in alle zijne weldaadige werken en inrichtingen, ons ten goede; maar inzonderheid, deels, in de wijze en gelukkigmaakende onderrichtingen en wetten, welke Hij ons voorschrijft (Rom. XII: 2. 1 Joh. V: 3.): deels en voornamelijk, in de zending en overgift van zijnen eigenen en eenigen Zoon, tot eene Zoenofferande voor onze zonden. Diep drukt ons het Euangelie het nederbuigende, het verpligtende, het voor ons hoogstzalige van dit Gunstbewijs, waar door wij uit den hoogsten rampstaat verlost, en tot het hoogst Geluk opgevoerd worden, op het hart, om ons, uit het edel beginzel van *dankbaarheid en liefde*, tot wederliefde, blijkbaar in gewillige

ge-

gehoorzaamheid, te noopen (1 Joh. IV: 7—11. Joh. III: 16. Rom. V: 6—10. Efef. IV: 32. en veele andere plaatzen). — Daarenboven leidt hetzelve ons op, ter medewerking, door waare Zedenlijkheid, tot het *oogmerk van God en Christus, in dit geheele werk der Verlosfing.* Naar deszelfs inhoud moest hetzelve dienen, om ons te ontflaan van de heerfchappij der zonde, en van de flaaffche vrees voor God, en tot den verhevenen ftand van nieuwe fchepfelen, van Gods kinderen, van zijn heilig volk, enz. te verheffen: voorrechten, waaraan wij, noch recht beandwoorden, noch ook in kracht deelen kunnen, zonder waare heiligheid; terwijl geloof aan deze genade, zonder heiligheid des levens, voor een dood lichaam moet worden aangezien (Gal. I: 4, 5. Rom. VIII: 3, 4, 29. Luk. I: 74, 75. Efef. I: 4. V: 26, 27. Tit. II: 14. 1 Petr. I: 18. II: 9, 10, 24. III: 18. Matth. V: 44. Efef. V: 1. 1 Joh. III: 1—3. enz. Jak. II: 14—26. enz.) — Eindelijk, om hier niet in bijzonderheden aftedaalen, het ftreeven naar waare zedenlijke Volmaaking wordt door de beloften van de ftreelendfte voorrechten aangedrongen, bij voorbeeld, van de gemeenfchap met, de goedkeuring van, en het toe-

ver-

verzicht op God, (1 Joh. I: 6, 7. III: 24. Joh. XIV: 23. Rom. XIV: 18. 1 Tim. II: 3. 1 Thesſ. IV: 1. 1 Joh. III: 19—23.) van allerleïe andere zegeningen (1 Kor. XV: 57, 58. Hebr. VI: 10. 1 Tim. IV: 7—9. 2 Kor. VII: 1. 1 Joh. III: 3. Efeſ. VI: 8.), en inzonderheid van eeuwigduurende, in het volgend leven te verkrijgen, goederen (Matth. V: 12. Kol. I: 5. III: 4. 2 Tim. IV: 8. Openb. II: 10. 1 Joh. II: 7. III: 2. 2 Petr. I: 11.). Wordende tevens den onheiligen daar tegen overſtaande *ſtraffen* bedreigd (Rom. II. 5, 8, 9, 12, 13. Matth. XXV: 32—46. Hebr. XII: 28. enz.): en, ter uitdeeling van beiden een dag bepaald, waar op God, door Jeſus Christus, de wereld rechtvaardiglijk zal oordeelen, en alle menſchen onherroepelijk vonnisſen. Eene waarheid, welke den zondaar tot bekeering dringend bewegen, en der miskende Deugd, onder alle lijden, tot aanmoediging verſtrekken moet (Hand. XVII: 30, 31. 2 Kor. V: 9—11. Rom. XIV: 10. Jak. II: 12. Openb. II: 10. 2 Tim. IV: 8. enz.) — Welk een aantal krachtige, het menſchelijk gemoed op de tederſte en tevens meestvermogende wijze, van alle kanten, aangrijpende, — der Christelijke Zedenleere geheel alleen eigene, —

door

door veelszins gewijzigd voorſtel uitnemend vermenigvuldigbaare, Drangredenen! Hoe groot de Voortreffelijkheid der Zedenleer, die dezelven behelst!

§. 10.

Bij de oppervlakkigſte beſchouwing verdwijnen derhalve veelen der Tegenwerpingen, van dezen kant, tegen het Christendom opgeworpen, van zelfs in het niet. Van dien aart is, onder anderen, het geen men zegt: „ dat de Euangeliſche Zedenleer geene „ drangredenen, boven de enkel Natuurlijke, „ zoude vooruit hebben". Ware dit al eens naar waarheid, dan zou dezelve toch *allē* drangredenen der Wijsbegeerte, welke anders hier en ginds verſpreid zijn, in zich vereenigen, en, door eene ſtellige verzekering van het verband der Deugd met onze Gelukzaligheid, voorbeeldeloos verſterken. Maar — hoe veele, veelvermogende, aandrangmiddelen vonden wij boven dien in de Euangelieleere niet! Hoe is het mogelijk, dat men zoo onbeſchaamd dingen kan voordbrengen, welker onwaarheid elk terſtond in het oog moet vallen?

Dan, wij moeten hier vooral onze aandacht

ves-

vestigen, op het geen, door eenige Wijsgeeren uit de *Kritische* School, of door zulke vijanden van het Christendom, die derzelver gronden te baat nemen en overdrijven, ten dezen aanziene, der Christelijke Zedenleere wordt ten laste gelegd. Het komt vooral hier op neder: „De Christelijke Zedenleere „leidt tot gehoorzaamheid aan Zedenlijke „Verpligtingen op, door — laage en on„zuivere drangredenen, ontleend, — niet „(zoo als in eene zuivere Zedenkunde be„hoort), van de betamelijkheid en het ver„pligtend Gezag der Wet — maar van „vreemde dingen, van zinnelijke genoegens, „aardsch voordeel en bestendig Geluk. De„ze handelwijze hindert de Deugd, deels, „door de onzekerheid der belooningen, — „deels, door dezelve, wanneer zij opoffe„ring kosten moet, onmogelijk te maaken. „Zij verlaagt de waardij der Deugd, door „slaafsch-loonzuchtige gehoorzaamheid te „bewerken, — door angst voor den straffen „Bewaaker dier gehoorzaamheid inteboeze„men, en — door, tot een werkheilig ver„trouwen en roem op eigene verdiensten, „onvermijdelijke aanleiding te geven. Ten „hoogsten kan deze Leer derhalve eene Ze„denleer voor kinderen en ongeoefenden

„zijn,

„ zijn, die van het betamelijke hunner plig-
„ ten nog niet redelijk overtuigd kunnen wor-
„ den, en dus, door allerleie beloften en
„ dwangmiddelen, tot hun pligt moeten ge-
„ bragt en gehouden worden: de zedenlijk
„ volwasſene, de verlichte mensch, bemint
„ en oefent de Deugd, zonder uitzicht op
„ loon, zonder vrees voor ſtraf, niet als een
„ loontrekkend knegt, maar om haars zelve
„ wille, uit achting voor den billijken eisch
„ zijner Rede. Ja — hij verwerpt zelfs het
„ geloof aan de onſterflijkheid, niet van het
„ menſchelijk Geſlacht, (want de ſoorten
„ zijn eeuwigduurend,) maar van de ondee-
„ lige perſoonen, ten einde te zuiverer en
„ onbaatzuchtiger de Deugd te kunnen
„ eeren, zonder uitzicht op toekomſtige
„ belooningen".

Ziet daar de gevoelens, welke zinds de laatſte tien jaaren den boventoon houden in de Wijsgeerige Wereld, — in het Christendom; — de gevoelens, welke, hoe vreemd ons Nederlanderen, Gode zij dank! zulks nog moge toeſchijnen, tot zelfs in de laatst aangevoerde bijzonderheid, van de Predikſtoelen niet minder, dan in allerlei Geſchriften, verbreid en ingeſcherpt worden. — Dan, wat zullen wij, ter verdediging van de voor-

voortreffelijkheid der Euangelieleer, op dit alles andwoorden. — Zullen wij, met SNELL en veele anderen, zeggen, „ dat Jefus en de „ Apostelen de Gelukzaligheid nimmer als „ beweegreden tot Deugd gebruikt heb„ ben"? Dit zou tegen den onlochenbaaren inhoud van zoo veelen der, in de vorige §. aangehaalde, plaatzen, en van hoe veele anderen niet al meer! ftrijden. Verg. bij voorbeeld nog Matth. XI: 28. VI: 31—33. Luk. VI: 37, 38. 1 Tim. IV: 10. 1 Petr. III: 10. enz. — of zullen wij de uitvlucht maaken, „ dat deze en foortgelijke gezegden de „ Gelukzaligheid minder als beweegreden „ tot, dan wel, als een voorwerp en ge„ deelte van, zuiver zedenlijke pligtsbetrach„ ting, voordrage"? Dusdoende ware zeker de zwaarigheid weggenomen, vermits zoodanige *zuiver - zedenlijke* beweegreden onmogelijk onder de verdenking konde vallen, van de zedenlijkheid te *verontreinigen*. Ook zijn 'er gezegden, waar in dit oogpunt onverkenbaar is, bij voorbeeld, Matth. VI: 33. XXII: 37—40. enz. Dan, veele anderen dulden deze opvatting niet. Jefus, en, in navolging van Hem, zijne Apostelen, wekt niet zeldzaam het uitzicht op *vreugde*, *genoegen*, *voordeel*, als *zoodanig*, en niet zoo

G zeer

zeer als *pligt* beschouwd, om een tegenwigt te geven tegen den afschrik van aardsch lijden, op pligtsbetrachting zomts te wachten, of tegen zinnelijke verleidingen. FLATT heeft dit ontegenzeggelijk bewezen. — Zullen wij, eindelijk, „ deze beweegredenen voor „ *tijdelijke en plaatzelijke* bevorderingmiddelen der Deugd verklaaren, welke de men„ schen destijds nodig hadden, doch, naar „ Jesus oogmerk, bij meerdere vorderingen, „ weder weggeworpen moeten worden"? — Daar voor is ook geen genoegzaame grond. Had men toen zulke beweegredenen nodig; daar voor kunnen slechts twee redenen bedacht worden; of, de toenmaals magtig werkende zinnelijkheid, — of de, destijds vervolging dreigende, omstandigheden. Maar is men nu over het geheel minder zinnelijk! Heeft gestrenggemoedelijke deugdbetrachting ook hedendaags niet wel eens bespotting, achterstelling, mishandeling en vervolging te wachten! En waarom zou dan, het geen toen nuttig was, nu verworpelijk zijn? Of hebben de Godlijke Predikers van het Euangelie die drangredenen immer tot eene *zekere soort* van zinnelijkheid, — tot eene *zekere soort* van ongenoegens, beperkt?

Langs dezen weg durven wij derhalven de

ver-

verdediging der zaak van de Christelijke Zedenleer niet beproeven, vrezende voor het instorten van den grondslag onzer redeneeringen. Liever geven wij de volgende aanmerkingen in bedaarde overweging.

Voor alle dingen moeten wij het misverstand en de verwarring wegnemen, welke in de gemaakte bedenkingen heerschen. Men schijnt te meenen, dat de Christelijke Zedenleer het uitzicht op geluk, en den trek daartoe, tot den *hoogsten*, zo niet *eenigsten* beweeggrond stelle, of altoos *moete* stellen; — dat dezelve ons door deugd, het Geluk wil laaten *verdienen*, en daarop, als *bedongen loon*, aanspraak en *recht van eisch* verleenen. Doch, dit een en ander is bezijden de waarheid. — 1. Wij zagen reeds §. 5, 6. dat, naar het Christendom, de *hoogste* beweeggrond, — de reden *waarom* de mensch de Zedenwet betrachten *moet*, geenszins in het verband van dezelve met ons Geluk, — maar in het *wettig Oppergezag* van God over ons, gezocht moet worden. Het uitzicht op belooning, gepaard aan eerbiedige vrees voor straf, is dan, noch de eenigste, noch zelfs de eerste en voornaame reden der Zedenlijke Wilsbepaaling. Het moge waar zijn, dat sommige Godgeleerden, het Leibnitziaansch Gevoe-

len toegedaan, zoo gesproken hebben: Jesus Leere is zulks nimmer geweest. Het tegendeel blijkt klaar Matth. V: 46—48. VI: 2. enz. VI: 22—24. XXII: 37—40. en andere plaatsen. — Of, zou men met FICHTE moeten stellen, „ dat het voorstel der weldaadige gevolgen van de Deugd, op den „ trek naar Geluk werkende, ter bevordering van pligtsbetrachting niet gebruikt „ kan worden, zonder de bevrediging der „ Natuurdrift, tot het *hoogste* doel onzer „ werkzaamheid te maaken, en andere bedoelingen, beginsels en bepaaling-gronden „ daaraan te onderschikken"? Dit gaat geenszins aan, en is volstrekt onbewijsbaar. Waarom kan ik, door besef van het Gezag des Wetgevers, of van achting voor de Wet, genegen geworden, om mijnen pligt te betrachten, mij niet verder tot die betrachting opwekken, aanmoedigen en versterken, door de aangenaame vooruitzichten van de, te verwachten, vruchten? Waarom kan ik die niet gebruiken ter bestrijding van opzien tegen, van onlust in, die beoefening, uit de berekening van gemak en zinnelijk vermaak ontspruitende, zonder dat ik juist, *wegens* die vooruitzichten, alleen of voornamelijk, zo 'er geen Goddelijk Bevel was, den pligt

zou

zou volbragt hebben? — Daarenboven, Geluk komt hier, als *belooning* van *God*, den *zedenlijken Wetgever*, voor; gevolglijk niet zoo zeer, als het eerste *doel*, waar naar wij te streven hebben; — (dit toch moet, voor Gods oog, geen ander zijn, dan *Hem* gehoorzaam, *zijne* navolgers, ter *zijner* verheerlijking werkzaam te zijn; daarop immers alleen, — en geenszins op het hunkeren naar belooning, als zoodanig, kan belooning volgen): — maar, als een *ondergeschikt* doel, als een *gevolg* van gehoorzaaming. In Jesus Leer alvast is deze trek ondergeordend: *zoekt eerst het Koningrijk van God, en zijne gerechtigheid: en — alle andere dingen zullen u toegeworpen worden.* — 2. Hoewel nu deze Leer zoodanige, van buiten aankomende, op het *begeering-vermogen* werkende beweegredenen, (doorgaands bij de *Kantiaanen*, doch onnaauwkeurig, *zinnelijke*, *empirische* geheeten), gebruikt, — zijn dezen echter de eenigsten niet. Andere, meer voor het *verstand* berekende, uit de innerlijke betamelijkheid der Pligtsbetrachting, ontleende gronden worden vaak aangevoerd. *Oordeelt gij zelve, of het recht is voor God, ulieden meer te hooren dan God. Als tot verstandigen spreek ik, oordeelt gij* enz. *Al wat waar, eerlijk, recht-*

 vaar-

vaardig, rein, liefelijk, welluidend, zo 'er eenige deugd, zo 'er eenige lof is, dat zelve bedenkt! (Hand. IV: 19. 1 Kor. X: 15. Fil. IV: 8.). Om nu niet te herhaalen, het geen zoo even van den hoogsten beweeggrond gezegd is. — 3. Loonzucht, in eenen kwaaden zin, bevordert de Euangelieleer gewisfelijk niet. In eenen *kwaaden* zin, zeg ik; want, 'er is ook een *goede* zin. Of, zou het *deugd* zijn, wanneer God, uit vrije Goedheid, heerlijke belooningen toezegde, daaromtrent onverschillig, daarnaar geenszins verlangend te zijn? Mij dunkt, elk gevoelt, welk eene zedenlijke verlaaging zoodanig een koelzinnig Gemoedsbestaan zou aanduiden. Den Christen is het gevolglijk geenszins te misduiden, dat hij, in hoop op, met verlangen naar, aangespoord door, Goddelijke, stellige toezeggingen, het pad van Gods geboden loope. — Dan, hier uit volgt geenszins eene verwaande meening van verdienste bij God, geenszins roem of eisch op wedervergelding. Hoe duidelijk leert Christus, dat, *al had men alles gedaan, wat bevolen was, men nog niets meer, dan het geen men schuldig was, gedaan zou hebben* (Luk. XVII: 10.)! Hoe overvloedig zijn de aansporingen tot nederigheid, — de erinneringen aan het onvolkomene onzer

deugd,

deugd, — de betuigingen, dat alle onze gerechtigheid voor God, *alleen* in Jesus Christus is, — het terugbrengen onzer deugdbetrachting tot God, wiens onderscheidende gunst ons dezelve leerde beoefenen, enz.! (bij voorbeeld, Matth. VI. Rom. III: 19, 20. VIII: 3. V: 19. 1 Kor. I: 30. 2 Kor. V: 21. Gal. II: 16. 2 Kor. III: 5.). Van waar dan ook het *eeuwig leven* eene *Genadegift* geheeten, — het *zalig worden* aan de *Genade van God* toegekend wordt (Rom. VI: 23. Efes. II: 8, 9.). Het spreekt dan van zelfs, dat, wanneer de Zaligmaaker (bij voorbeeld, Matth. VI: 2. enz.) gewage van, „ loon bij „ God te hebben"! zulks geenszins wijze op iets, in den eigenlijken zin des woords, verdienstelijks: maar veel eer op eene gunstige, eigenlijk niet te vorderen, maar vrijwilliglijk toegezegde, openbaaring van het hoogste welgevallen van God in onze oprechte verbetering en deugd, hoe zwak en onvolkomen dezelve ook anders zijn moge.

Na dit aangemerkt te hebben, moeten wij nu wat dieper in het onderzoek treeden der vrage: „ of het waarlijk met eene zuivere „ Zedenlijkheid strijde, wanneer menschen „ zich, door drangredenen, van hun waar „ belang ontleend, tot pligtsbetrachting laa-

„ ten opſpooren"? Indien deze vraag beves-tigenderwijs beandwoord worden moest, zou dit eenen nadeeligen invloed hebben op de andere, nopens de Voortreffelijkheid der Christelijke Zedenleer. Doch ik merk hier aan:

1. De Natuur van den mensch ſchijnt het letten op zoodanige beweegredenen noodwendig te vorderen. Wij zijn niet alleen *redelijke*, maar ook *zinnelijke* Wezens. Onze *ziel* heeft niet alleen het vermogen van te *denken*, maar ook van te *begeeren*. Op den bodem van ons hart ligt de trek naar waar geluk. Innig, onuitroeibaar is dezelve, en het beweegrad van alle onze werkzaamheden en daaden. Dit vloeit uit de geſteldheid van onzen *wil* voord, die altijd, het geen *voor ons goed* is, begeert, het zij deze begeerte zich naar zinnelijke of naar redelijke voorwerpen uitſtrekt. *Goed* is, wat tot *volmaaking* verſtrekt, en ſluit dus het *ſchoone*, *nuttige*, *aangenaame* en *betamelijke* in zich op. Zullen wij derhalve, tot eene of andere betrachting ons (onzen wil) bepaalen: wij moeten kunnen inzien, dat dezelve goed, — *voor ons goed* is. Zoo lang ons verſtand, door een bepaalend oordeel, (*judicio practico*) dit niet inziet, kan 'er niets meer dan eene bloote beſchouwing plaats hebben. Zal derhalve de Zedenwet

door

door ons in betrachting gebragt worden, de aanleg onzer Natuur vordert, dat wij het ſchoone, betamelijke, voordeelige van zoodanig eene beoefening beſpeuren kunnen. Hoe minder daar van ons verſtand klaar wordt, des te zwakker moet de bepaaling van onzen wil zijn: hoe meer, des te beſlisſchender. Eene *praktiſche* Rede derhalve, welke *onvoorwaardelijke* eiſchen doet, is ons een vreemd Wezen; wij mogen dezelve aanſtaaren; zij moge het voorwerp onzer naarvorſching zijn: maar hoe zij ons aan het betrachten kan brengen, is iets onverſtaanbaars. — De kennis aan de betrekking, waar in wij tot den hoogſten Wetgever ſtaan, bepaalt wel te recht den wil: maar, zal 'er niet altijd nog iets aan ontbreken, wanneer wij niet weten, dat zijne eiſchen ons geluk bevorderen? En zal het ons integendeel, zo wij het weten, niet vaardiger ter gehoorzaaming maaken? Daar nu dit uit den aanleg onzer Natuur lijnrecht voordvloeit, kan het dan wel verkeerd, — kan het met zuivere Zedenlijkheid wel ſtrijdig zijn?

2. De omſtandigheden, waar in wij ons op de wereld bevinden, leiden tot het zelfde beſluit. Wij zijn menſchen, door zintuigen aan de zinnelijke wereld verbonden: te-

vens zijn wij redelijke en zedenlijke Wezens. Te recht moet de Zinnelijkheid en haare behoeften aan de Rede en Zedenlijkheid ondergeſchikt worden. Maar, hoe dikwerf heeft hier geen ſtrijd (*colliſio*) plaats! Wij beſeffen, wat wij verpligt zijn: maar — aanlokkende vermaaken, zinnelijke, onze hartstochten, onze driften in beweging brengende, voorwerpen, verleidende toeſpraak en voorbeelden, en wat niet al! doen ons, uit de overtreding van onzen pligt, groot genoegen te gemoet zien. Daar ſtaan wij op een tweeſprong. De Rede gebiedt: de Neiging trekt. Wie zal het winnen? Zinnelijkheid en Redelijkheid wegen elkander op. Ja — zoo als wij in den tegenwoordigen toeſtand ons bevinden, — weegt de Zinnelijkheid meest over. Zal nu *Pligtsbeſef*, zonder meer, in ſtaat zijn, den ſtrijd zegepraalend te eindigen? Hebben wij niet veel eer nog een tegenwigt tegen de inſpraak van onze Neigingen, in het uitzicht op *waare* goederen en genoegens, — in de beſchouwing van het *bedrieglijke* der zondige voordeelen en vermaaken, nodig? Zal niet dan eerst, wanneer het overwigt der Neiging verbroken is, het gevoel van pligt de kracht hebben, om onzen wil te bepaalen? — En,

waar

waar is hier dan ſtrijd tegen waare Zedenlijkheid?

3. De Wetten van God worden niet alleen ter beſchouwing voorgeſteld aan ons verſtand: maar ook ter beoefening aan onzen wil. Zoo dra zij als Wetten bekend worden, brengen zij niet alleen haare verpligtende kracht, in het Oppergezag van den Wetgever gelegen, ons onder het oog: maar ook tevens derzelver ſamenſchakeling met, en werkkracht op onze zelfliefde, door (*poenaale ſanctie*) bekrachtiging. Belooningen en ſtraffen lokken de gehoorzaamheid uit, en ſchrikken van de overtreding af. Waartoe dat, zo wij op dezelve geene acht zouden mogen ſlaan? — Men zegge niet: „ de Rede is „ haare eigene Wetgeefſter"; want, al ſtonden wij dit vooreerst toe, zoodra echter de Rede (al ware het dan door een enkel *ſubjectief* eiſchen) tot een overtuigend geloof aan God gekomen is, veranderen die *Rede geboden* in *Goddelijke Geboden*; en dezen hebben eene *dwingende* kracht, doen zich *ontzien*, en, zo de gehoorzaaming niet ſlaafsch zal zijn, ook *beminnen*. — Gevolglijk, om aan dezelve te gehoorzaamen, is het niet onzedenlijk, of min zuiver zedenlijk, op natuurlijke en ſtellige belooningen en ſtraffen het oog

oog te vestigen. — Hier herhaale men nu niet, „ dat zoodoende de zelfliefde het eerst „ beginſel van gehoorzaamen is" ; want het is met de zaak veel eer *dus* gelegen: Als mij een *Uſurpateur*, een onwettig Dwingeland, met beloften en dreigingen iets beveelt, acht ik mij ongehouden, — en, is het iets, in zichzelve misdaadigs, ook onbevoegd, het te doen; hij beloove vrij, ik verlang niet naar die voordeelen; hij dreige mij: ik waag mij aan die onheilen. Maar, als het de *wettige Overheid* is, die iets eischt, al belooft, noch dreigt zij, ik gevoel mij toch verpligt, om haar te gehoorzaamen: doch, zo zij iets eischt, dat mij hard valt, word ik, ondanks dat beſef van verpligting, daartoe ongenegen, en ik geraak in de verzoeking, om mijnen pligt te verzaaken. Dan — dreigt zij erger onheilen op overtreding, zoo kies ik ſpoedig het minst; belooft zij eene aangenaame ſchâvergoeding, mijn hart laat zich ligter overhaalen. Mijn pligtsgevoel blijft altijd de *eerſte* en voorname grond der beſtemming van mijn gedrag: doch het oogen op belooning en ſtraf ſtelde mij in ſtaat, om naar hetzelve te kunnen luisteren.

Het is wel niet te lochenen, dat 'er eene *hoogere ſoort* van zuivere Zedenlijkheid denkbaar

baar zij. 'Er kan een Wezen zijn, — en, als wij God erkennen, is 'er zulk een Wezen, — dat, zonder opzicht op belooning of geluksvermeerdering, uit innerlijke, onderwerpelijke gronden, zedenlijk goed handelt. Doch, dit is dan eene Heiligheid, geenszins berekend voor de menſchelijke Natuur, — ja, zie ik niet mis, geenszins geſchikt voor de Natuur van eenig eindig en afhangelijk ſchepſel, hetwelk toch, bij opvolging beſtaande, en den grond zijns beſtaans en zijner Gelukzaligheid in zich zelf niet bezittende, nooit gedacht kan worden zonder wenſchen naar hooger Geluk, welks uitdeeling, in de hand van God ſtaande, enkel voorwaardelijk kan verlangd worden. — Het is dus de vraag niet, „of het geene hooge-„re Volmaaktheid zijn zou, *alleen* uit „Deugdliefde, zonder hoop of vrees, te „handelen". Maar — „of zulk eene Vol-„maaktheid binnen de grenzen van het men-„ſchelijke zou liggen"? — Aanſchouwelijk alles te weten, niet afgetrokken te denken, ondeelbaar te zijn, zou ook volmaakter zijn: maar kan dat in den mensch vallen? — Een hoog, onbereikbaar, den menſchelijken aanleg, en — onzen door de zonden verzwakten toeſtand — vergetend Ideaal is gevolglijk

de

de zoogenaamde, *onbaatzuchtige Deugd*, welke de *Kategorische Imperatief der Praktische Rede* vordert. De drangredenen, uit de gevolgen van het goede en kwaade ontleend, zijn hoogstnodig, om de betrachting der Zedenwet te verwezenlijken (*realiseeren*). — „Dan alleen toch slechts bij eerstbeginnenden"! Neen zeker; ook bij verder gevorderden. Wie had het ooit zoo ver gebragt, in — onbaatzuchtige Deugd, als Jesus Christus? En evenwel ook Hij oogde op de heerlijkheid, die hem ten loon zoude worden. — Waar is bovendien de grenslinie tusschen den stand van *zedenlijk Leerling* en *zedenlijk Volwassenen*? Wie brengt het in dit leven ooit zoo ver, om zich vrijmoediglijk tot de laatsten te durven rekenen? Leert ons de ondervinding en de Heilige Schrift, — zegt de *Kantiaansche* Wijsgeerte niet volmondig, — dat wij hier slechts een *klein beginzel* van zedenlijke volmaaking hebben? Wie moet, met Paulus, niet erkennen, *het nog niet verkregen te hebben, nog niet volmaakt te zijn?* Wie niet, met hem, belijden, dat *bij den wil, om het goede te doen, het kwaad nog altijd ons bijligt*, en men *doe, het geen men haat, en niet doe, het geen men wil* (Fil. III: 12. Rom. VII: 15—26.)? — Beweegredenen, voor aanvangeren, in de deugd

deugd belangrijk gekeurd, kunnen dan door ons nimmer, in dit leven, verworpen worden, zonder door ingebeelde trots verleid, de heilzaame les te vergeten: „ Die meent „ te ſtaan, zie toe, dat hij niet valle"! — Ja, in het volgend leven zelfs, zoo lang wij eindige, voor verdere volmaaking vatbaare, en daarnaar ſtrevende Wezens blijven zullen, zal het uitzicht op Goddelijke belooning aan onze gereede pligtsbeoefening leven en kracht moeten bijzetten.

En, dit volſta ter beandwoording eener tegenbedenking, welke, in den grond, reeds begreepen is in de dweeperachtige en overſpannen denkbeelden der oude *Sadduceën*, der laatere *Piëtisten*, *Labadisten* en anderen, die, bij den dienst van, en de liefde voor God, ook de menſchelijkheid en haare behoeften uit het oog wilde verlooren hebben; doch welke welligt in onzen leeftijd, met zoo veel ophef en toeſtemming niet zou voordgebracht zijn, had de School der *Endæmonisten*, door de geheele Zedenlijkheid tot de voldoening der fijnere zelfliefde terug te brengen, de gronden der verpligting en de overige beweegredenen niet ten eenenmaale verward. Zoo toch gaat het doorgaands; uit het eene uiterſte vervalt men ligt in het andere. — Genoeg! wij

wij zinnelijke menfchen hebben *zinnelijke*, ook van *aardfche* voordeelen en genoegens ontleende, beweegredenen nodig: welker behoedzaam gebruik veele verftandige *Kantiaanen* ook niet afkeuren. De Christelijke Zedenleer intusfchen openbaart haare verhevenheid, in ons, van het laag zinnelijke zachtkens aftetrekken, en bij de bovenzinnelijke, hemelfche en zedenlijke goederen, allermeest te bepaalen; en, — door het verzekerd bericht der onfterfelijkheid, (niet flechts van de menfchenfoort, maar van elk bijzonder, ondeelig (*individueel*) mensch), en het beloven, (niet van *onzekere*, gelijk men zegt, maar door *God gewaarborgde*) belooningen, — zoowel als het ftellig aankondigen van toekomende ftraffen op moedwillige ongehoorzaamheid, den mensch te doen gevoelen, dat de Deugd haare vrucht niet misfen zal. — Dat het laatfte bij den overtreder verlegenheid verwekken moet, is niet te lochenen, maar — voor wanhoopigen angst bewaart een' berouwhebbenden het Euangelie. Een eerbiedig ontzag verfchilt oneindig van flaaffche angstvalligheid. Welk rechtgeäart Vader, — welk braaf Regent verlangt niet het eerfte, en heeft geen weêrzin van het laatfte, in zijne kinderen en onderhoorigen?

Ein-

Eindelijk, het een en ander ſterkt den mensch ter deugd, ook bij opofferingen. Welverre toch 'er van af, dat de hoop op toegezegde belooning van de gehoorzaamheid zou doen terug deinzen, in gevallen, waarin men ſchade en nadeel te gemoet kan zien, geeft integendeel het vooruitzicht op het, alle tijdelijke onheilen meer dan vergoedende, overwigt van eeuwige heerlijkheid en Goddelijke goedkeuring, nodigen moed en krachten, om den pligt, ondanks alle onaangenaamheden, beſtendig en volvaardig getrouw te blijven.

AANM. I. Verg. J. P. L. SNELL, *Critik der Volksmoral für Predigern, nach Kantiſchen grundſätzen* §. 221. FICHTE, *Syſtem der Sittenlehre*, en anderen, bereids aangehaald. — Tegen hun zie voor allen, behalven ECKERMANN, t. a. p. III. 1. IV. 3. OCKEL, VOGEL en GARVE, meergemeld, FLATTS ſchoone Verhandel. *Bemerk. über die von unſern Wohlſeyn hergen. beweggründe, die in den Reden Jeſu enthalten ſind; in zijn Magaz.* VII. St. III. Abh., in welke het zuiver zedenlijke dezer drangredenen, zelfs, naar de *Kritisch-rigoriſtiſche* vorderingen verdedigd, — maar voords ook dit geheele ſtuk, allertreffelijkst in het licht geſteld wordt. Verg. ook het II. St. de VI. Abh. DOEDERL. *Sittenl.* §. 45.

AANM. II. Den mensch, behalve door eigen-

 lijk

lijk gezegd pligtsbesef, ook nog door het aanlokkelijke van aangenaame gewaarwordingen, ter betrachting van zijnen wil te noopen, is duidelijk het Goddelijk doel. Waarom is 'er aan het middel om ons leven te onderhouden, — aan het middel tot instandhouding van het menschelijk geslacht en dergelijke, zulk eene prikkelende genieting verbonden, ten zij, om den mensch een tegenwigt te geven, tegen het verdriet, hetwelk het smaakeloos vermaalen van spijzen, tegen de vrees voor de gevaaren van het ter wereld brengen, en de duizenderleie zorgen en lastigheden van het opvoeden der kinderen, enz. — Bij dit alles is het vermaak geenszins het *doel*, en, zoo ook de genoegens der pligtsbetrachting niet: maar, het vermaak is een prikkel, en dus een middel tot het *doel* van God, de instandhouding van ons leven enz. — Heeft God derhalve onzen aanleg zoodanig gevormd, dat wij, ter beandwoording aan zijne oogmerken, (dat is, ter gehoorzaaming aan zijne Wetten), door beweegredenen van genoegen ontleend, opgewekt en gedreeven moeten worden: welk een onlijdelijke hoogmoed zou het dan zijn, het in aanmerking nemen van het verband der Deugd met ons waar Geluk, als onzuiver, te verachten en te verbieden!

AANM. III. De Stichter van de Secte der *Sadduceën* wordt gezegd reeds geleerd te hebben, dat 'er, bij den dienst van God, niet gezien moest worden op belooning. Verg. de

aan-

aangeh. Verhand. in HENKES *Magaz.* V. B. 3. St. — Naderhand hebben J. TAULER voor de Hervorming, — de *Piëtisten* en *Labadisten* daarna, — maar inzonderheid de Bisschoppen DE FENELON en BOSSUET, op eene — *onbaatzuchtige liefde voor God* aangedrongen; aan wier zijde ook was T. H. VAN DEN HONERT, in zijne *waar. wegen Gods* II. B. H. 10. Tegen hun schreef J. SAURIN, *sur l'amour de Dieu*, (zie vooral P. 1. c. 3.) Verg. WITSII, *Theol. Pract.* c. 23. BUDDÆI *Isag. in Stud. Theol.* T. I. p. 69. en and. — Onlangs heeft men FENELONS Geschrift weder in het Hoogduitsch vertaald, en wordt hetzelve, vooral onder de aanhangeren van LAVATER, zeer getrokken.

§. II.

En dit baant ons den weg tot een *vierde* Bewijs. Hetzelve vloeit voord uit *de hulp*, welke de Christelijke Zedenleer den mensch, naar zijne behoeften, ter zedenlijke volmaaking, toezegt en aan de hand geeft.

Wij zijn, — dat is onlochenbaar, — wij zijn zondaars voor God. Schuldig bij Hem staande, moeten wij zeker straf voor onze overtredingen verwachten. Het besef hier van, door geene andere overwegingen opgewogen, is voor de Deugdbetrachting nadeelig.

Het verwekt toch bange vrees voor God, welke onbeſtaanbaar is met dat kinderlijk toeverzicht, hetwelk, bij de Gehoorzaaming zijner bevelen uit Liefde, volſtrekt vereischt wordt. Daarenboven dooft het den moed en lust tot deugdzaamheid uit. Nieuwe gehoorzaamheid toch kan geene vroeger verdiende ſtraffen afwenden, dewijl wij *altijd* tot dezelve gehouden zijn. Wat zal het dan baaten, dat wij ons voordaan zedenlijk gedragen, daar wij toch onder het vonnis der Goddelijke Rechtvaardigheid blijven liggen? — En, hoe zullen wij nu, na zoo lang verzuim, na zoo veele verzwakking onzer zedenlijke vrijheid en krachten, in pligtsbetrachting, gelukkiglijk kunnen ſlaagen? De Wet is zoo volmaakt, zoo veel omvattend, zoo geſtreng! Wij zoo zwak, zoo ligt verleid! Niemand kan dezelve hier volmaakt beoefenen! — Wat zullen wij doen, — hoe zullen wij het aanvatten, om beter, om waarlijk deugdzaam te worden? Kunnen wij ons wel met eenige gegronde hoop op zulk een gewenscht voorrecht vleijen? —

Op deze vragen, — op deze zwaarigheden andwoordt het Christendom zoo volledig, aanmoedigend en geruſtſtellend, als geene Wijsgeerte immer doen kan. — Het Euangelie

lie komt ons allereerst voor, met de betuiging, dat God ons genadig zijn wil; — dat Hij eenen weg, tot verlosſing van zondaaren, heeft daargeſteld, waarin alle zijne volmaaktheden opgeluisterd zijn, en wij gevolglijk eerbiedig en dankbaar berusten moeten; — dat dit middel ons aangekondigd, ter omhelzing voorgedragen wordt: en — dat een iegelijk, die, met waar berouw over zijne zonden aangedaan, en hartelijk begeerende beter te worden, in geloofsvertrouwen op den, door God verordenden Verlosſer, om zondenvergiffenis vraagt, dezelve, en bovendien het Goddelijk kindſchap, benevens de zekere toezegging van het eeuwig leven, verkrijgt. — En, ziet daar alle angst en ſlaafſche vrees voor God verdreeven, en den weg tot eene dankbaare, hartelijk liefhebbende, gehoorzaamheid geopend! Ziet daar tevens de wanhoop verbannen, en de ziel met de ſtreelendſte verwachtingen vervuld, van wenſchelijke vruchten op haare hernieuwde pogingen tot zedenlijkheid te zullen mogen zien!

„ Maar — ons onvermogen, — onze „ zwakheid, — het klein beginſel onzer ge„ hoorzaamheid"! — Hier tegen verzekert het Euangelie, dat „ wie God om den

„ Heiligen Geest bidt, denzelven ontvangen zal (Luk. XI: 12.)"; eenen *Geest*, door wien God, *beiden het willen en werken* te weeg brengt (Fil. II: 13.): en wiens gezegende werking bij het Geloof, ook verder allerleie zedenlijke verbetering en veredeling veroorzaakt — Welk eene hulp! God zelf wil ons bijſtaan! wie kan, bij deze gedachte, nog verder tegen zijn pligt verlegen opzien? — Het is waar; de Heiligmaaking neemt ſlechts trapswijze toe, en, helaas! ook wel eens weder af. Maar, het Euangelie verzekert, dat de Aarde de plaats der volmaaktheid voor ons niet zij: en, dat wij, oprechtelijk naar volmaaking ſtreevende, dezelve namaals verkrijgen zullen (1 Joh. III: 1. 2 Petr. I: 11.). Bij deze, zoo heilzaame *aanmoediging*, — bij deze belofte van krachtdaadige *hulp*, — voegt het Euangelie eindelijk ook het voorſchrift en de aanbeveeling van gepaste (*aſcetiſche*) hulpmiddelen. Lijdelijk wachten veroordeelende, wil het, dat wij, afhangelijk van den invloed van Gods Geest, ons, tot de beoefening der waare deugd, ſterken zullen, door — veel aan God, zijne volmaaktheden, hoog Oppergezag en Vaderliefde in Christus te denken; — ons, met het gemoed, in den hemel te verheffen, en de dingen

gen te bepeinzen, die boven zijn, daar Christus is; — ons de dood, als den overſtap in de eeuwigheid, als zeker en ons ſteeds nabij, voorteſtellen; — op de zalige uitkomst der wandeling van oprechte vroomen, en meest van Jeſus Christus, te zien; — in het gebed dagelijks, door Jeſus, gemeenſchap te oefenen met God; en wat dies meer is: — gelijk hetzelve dan tevens het Bijbel-onderzoek, — het onderhouden der huisſelijke Godsdienst-oefening, — den openbaaren Eerdienst, — de inſtelling des Heiligen Doops, en — de herhaalde viering van het Heilig Avondmaal, — ter verſterking van Geloof, Hoop en Liefde, ons aanprijst. — Hulpmiddelen, door duizenden, op de proef, tot het voorgeſtelde gewigtige oogmerk, allezins voldoende bevonden!

§. 12.

Zoo min men nu, — behalve het geen in vroeger vermelde tegenbedenkingen begreepen is, — tegen *dit* Bewijs, niet eenig wezenlijk bezwaar heeft weten intebrengen, zoo zeer is ook het *vijfde* boven bedenking. Wij ontleenen het uit de *wijze, waarop Jeſus en de Apostelen de Zedenleer hebben voorgedragen.*

En, wie denkt hier niet aanſtonds aan die *gemeenzaamheid* en duidelijkheid, welke in hunne — en allerheerlijkst in des Zaligmaakers — voordragt heerscht? In dezelve treft men geene laage, platte ſtraattaal, maar ook even weinig iets aan, het welk niet voor elk een, — voor den ongeoefendſten, voor kinderen zelfs, — althands bij eenig nadenken, verſtaanbaar, en, als door de inwendige kracht der waarheid, aannemelijk is! Verre van zich in ſpitsvindige onderſcheidingen, afmattende reekſen van ſluitredenen, kunſtig ſamengeſtelde betoogen, welke het gewoon menſchenverſtand zoo moeilijk bevatten en volgen kan, intelaaten, — of alles op een, willekeurig aangenomen, en door anderen weder te verwerpen, hoog Wijsgeerig beginſel te gronden; ſpreekt Jeſus eene taal, welke allen verſtaan en volgen kunnen. Eenvoudig, zonder kunsttermen, voor het verſtand, en voor het zedenlijk gevoel. Zijne Lesſen zijn veelal korte, veelzeggende, en echter duidelijke uitſpraaken. Zijn voorſtel in beelden gekleed, welke ontleend zijn van de, allen overal omringende, Natuur en het gemeene leven. Zijne drangredenen, als uit den aart der zaken onmiddelijk voordvloeijende. Alles ſtaat hem ter hand, om

zij-

zijne onderwijzingen te doen gevoelen, en het hart voor dezelven intenemen. Vergezocht, koele verwondering opwekkend, zijn nimmer, — het gemoed zachtlijk roerend, zijn altijd zijne beweegredenen. — Daarenboven, hoe veel leerzaame, charakteristiek getekende, *Gelijkenisſen* verhaalde hij niet, om zedenlijke waarheid aanſchouwelijk te maaken! En, hoe veele *Charakter-tekeningen* zijn ons, in de Geſchiedkundige boeken des Nieuwen Verbonds, tot het zelfde einde dienende, niet bewaard! Hoe algemeen bevattelijk is het onderwijs niet, dat de *Geſchiedenisſen* zelven uitleveren! Hoe veele heerlijke, allesovertreffende Lesſen van waare wijsheid en deugd leidt elk Lezer 'er niet van zelfs uit af! En, welk eene oneindig ruime, en toch voor den minstbedrevenen zelfs geopende, Leerſchool biedt ons het oplettend volgen van het gedrag van den Heer Jeſus, bij al zijn ſpreeken en doen, niet op!

Zoo voortreffelijk deze gemeenzaamheid de voordragt der Euangeliſche Zedenleer maakt, zoo zeer munt dezelve nog daar benevens uit, door de onnavolgbaare vereeniging in dezelve van het *tijdelijke* en *plaatſelijke*, met het *algemeen geldende.* Men neme de proef, bij voorbeeld, aan de Bergpredikatie van den

Heer Jeſus. Elke Les in dezelve heeft duidelijk haar opzicht op de verkeerde Fariſeeuwſche Leerſtellingen, en dient ter zuivering der toenmaalige Gevoelens. Maar, hoe wijs is het voorſtel daarvan! Elke Les behelst tevens eene uitſpraak, een voorſchrift, altijd, of onder *allerleie* omſtandigheden te pas komende (en zoodanig zijn verre weg de meesten): of altoos, onder *ſoortgelijke* omſtandigheden, onmogelijk wijzer, zedenlijker en weldaadiger te bedenken. Is 'er iets, dat *alleen* voor dien tijd gold, zulks wordt uitdrukkelijk te kennen gegeven: en — dan ligt 'er toch nog eene *algemeen* geldende Les in, voor zoo verre de *grond*, waarop dat *plaatſelijke* rust, op andere, niet geheel en al ongelijke, gevallen, kan worden toegepast. En, dit is zoo wel waar van de Brieven der Apostelen, als van de Leerredenen van Jeſus. Wie moet zich dan niet verwonderen, als hij beſpeurt, dat zij alleen ſcheenen te ſpreken en te ſchrijven voor hunne Tijd- of Landgenooten, en tevens de verſtandigſte Leeraars waren voor — geheel het Menschdom!

Doch, 'er is nog iets: de voordragt der *Christelijke* Zedenleer wint het verre van alle andere, door het *Goddelijk Gezag*, waar mede Jeſus en zijne Apostelen ſpreken; zij leeren

ren niet flechts als verftandige en doorzichtige Wijsheid-leeraars; — dan toch bleef het nog altijd bij de vraag, of zij wel waarlijk recht gezien hadden, dan alleen eene, hun eigene, meening, aanpreezen? Maar zij fpreken, als bevolmagtigde Godsgezanten, wier Wonderwerken het zegel op hunne Leer drukten. Elke les, elke vermaaning, elke raadgeving wordt nu eene ftellige, Goddelijke *Wet*; de opvolging daar van onvermijdelijke pligt, en het verwaarloozen *ftrafbaar* en tegen beftemming en gelukzaligheid inloopende. — En, hoe groot is dit voorrecht der Christelijke Zedenleer niet! zonder dit bleef menig een pligt betwistbaar; de Wijsgeerte zou zich ligtelijk, (de ondervinding leert het) zelfs tegen de duidelijkfte voorfchriften, verheffen: en, het gemeen menfchenverftand zoo terftond van de betamelijkheid en het verbindend Gezag van veele Zedenleffen niet overtuigd zijn, noch den vereischten drang ter betrachting, in weerwil der inwerpfelen van het menfchelijk vernuft, gevoelen. Nu integendeel, daar *Gods wil*, door buitengewoone Gezanten, zoo klaar ontdekt is, is het onverfchoonelijk, indien men weifelt, of zelfs weigert, zedenlijk, in allen opzichte, te leven (1 Kor. VI: 4. enz. Efef. IV: 1. V: 8.

Rom.

Rom. XIII: 11. Jak. II: 12.). Terwijl deze overweging *dan* de hoogstmogelijke mate van dringende kracht verkrijgt, wanneer wij 'er op letten, dat onze hoogste Zedenleeraar tevens, door den Goddelijken Wil, onze oppermagtige Heer en Gebieder is (Rom. XIV: 8. Tit. II: 14.).

AANM. Behalve LESS, t. a. p. II. 10. 723. u. f. NIEMEYER, t. a. p. bl. 139 enz. ZACHARIÆ. t. a. p. f. XIV. u. w., de aangeh. Verhand. van 't *Stolp. Legaat*, over de *Zedenleer der Openb.* en BURLAMACQUI l. c. p. 302. — Zie men — over het gemeenzaame van de voordragt der Euangelifche Zedenleer, AMMON, *Christl. Religionsvortr.* III. 107 — 112. SCHMIDT, t. a. p. §. 9. — Over de vereeniging van het tijdelijke en plaatfelijke, met het algemeen geldende, SCHMIDT, t. a. p. f. 8, 10, 11. en W. T. LANG, *über die a priori u. a posteriori aufgeftellten principien der beurtheilung, was in der Christl. Religionsurkunden locale und temporelle, oder allgemein gültige Lehre fey*; in FLATTS *Magaz.* VII. St. 1 *Abhandl.* — en over het Godlijk gezag, in dezelve heerfchend, AMMON, t. a. p. f. 110. ZIEGLER, *Theol. Abhandl.* f. 72. & MICHAËLIS, *Philof. Moral.* p. 6, 7.

§. 13.

§. 13.

De gemaakte aanmerkingen zijn meer dan voldoende, om den heerlijken voortreffelijken aart der Zedenleer van het Euangelie in het licht te ſtellen: gelijk dan ook de waarheid zich ten dezen aanziene, zelfs aan het hart van vijanden der Christenzaak, meer dan eens verheerlijkt, en hun veele loffpraaken op het Christendom afgedwongen heeft, waar van wij hier onder eenigen zullen aanhaalen. Intusſchen zal het niet nutteloos of overbodig zijn, nog ten overvloede, als een *zesde* Bewijs, hier eene *vergelijking* bijtevoegen der Christelijke Zedenleer met die, welke men dikwerf aan haare zijde geplaatst, of zelfs haar wel voorgetrokken heeft; doch vermits eene uitvoerige behandeling van dit ſtuk te veele ruimte zou innemen, en tevens bij de Schrijveren, §. 3. vermeld, ten deele breeder te vinden is, willen wij hier ſlechts kortelijk eenige hoofdzaken aanſtippen, en ons bepaalen bij — de Zedenleer der Heidenſche Wijsgeeren, — der Deïsten, — der jongst opgangmaakende Wijsgeeren.

De verſchillende ſecten der Indiſche, Griekſche en Romeinſche Wijzen te doorloopen, is niet nodig, om te doen zien, hoe

on-

oneindig derzelver Zedenleer beneden die van Jesus Christus en zijne Apostelen geplaatst moet worden! Niemand kan hunne Schriften, zelfs oppervlakkig, ingezien hebben, of hij gevoelt dit allerlevendigst. Het is mijn oogmerk niet, om hen te verlaagen; zij zijn integendeel, als bewijzen, hoe ver de menschelijke geest het, door eigen nadenken, brengen kan, allerschatbaarst. Maar, wie kan echter ontkennen, dat zij de rechte *grondslagen* der Zedenleer, deels niet kenden, deels zeer betwijfelden? CICERO's Geschrift over de *Natuur der Goden*, strekt hier van, daar hij bijna alles, en dat met nadenken en oordeel, gelezen had, wat vroegere Wijsgeeren gezegd en geschreven hadden, ten onwederspreekelijken bewijze. Welke verwarde denkbeelden van het Opperwezen! welke verloochening zijner allesregeerende Voorzienigheid! welk eene onkunde van de Schepping der Wereld uit niet! Hoe weinig verzekerdheid van de onsterfelijkheid op hechte gronden! — Hunne Zedenlijke *Voorschriften* zelven, ten deele, het is waar, schoon en krachtig, — hoe gebrekkig evenwel waren dezelven, op dien keeper bezien! Baatzieke Voorzichtigheidsleere, — voorschriften van welvoeglijkheid, — lessen voor het uitwen-

dig

dig gedrag: — ziet daar hoofdzakelijk alles, wat dezelven behelzen! Waar is bij hun opſpooring tot waare vroomheid, tot liefde jegens en vertrouwen op God, tot gehoorzaaming, ook dan, als dezelve tijdelijke ſchade aanbrengen kan? Het hart te reinigen — doorgaands edel te denken en te handelen, — uit onderwerping aan, en met vertrouwen op God, het bangſte lijden, de berooving van goederen, eer en vrijheid, te verdragen, wie wist daar van? Hoe onnatuurlijk ſtreng waren ſommiger eiſchen! Hoe verbaasd los de Lesſen van anderen! Hoe vergaten de achtbaarſte Wijsgeeren zich dikwerf, door ondeugden voorteſpreken, en ſchaamteloos te bedrijven! ZENO en CATO, om anderen niet te noemen, die minder reuk van heiligheid hebben, zijn hier bedroevende voorbeelden, daar de laatſte aan dronkenſchap, de eerſte aan misdrijven, welke de Natuur beveelt te verzwijgen, zich overgaf! — Wat zullen wij van hunne beweegredenen zeggen? Allen ontleenden zij die van kleine eerzucht, vuig zelfbelang, aardſche voordeelen; de welvoeglijkheid, het algemeen belang, en dergelijke Godsdienſtige drijfveêren, kenden zij niet. Zelfs de overweging van Gods alwetend opzicht wilden zij niet dulden. *Cu-*

rio-

riosum ac plenum negotii Deum quis ferat? En geen wonder, daar hunne denkbeelden omtrent het Opperwezen en de grondslagen der Zedenlijkheid zoo wankel waren! — Aan geschikte *aanmoediging* en *hulp* ontbrak het hun ten eenenmaale. Wat toch zou men, uit hunne Geschriften, kunnen opdelven, hetwelk eenen, over zijne zondenschuld verslagenen, zondaar genoegzaam opbeuren, en den onvermogenden tot zijnen pligt genoegzaam sterken kan? — En, hunne *voordragt* eindelijk, hoe schoolsch, hoe spitsvindig, diepzinnig, onverstaanbaar dikwerf en verward! Alleen in de schoolen, — alleen voor de schoolen leerden zij. Het waren slechts eenige Jongelingen, zelfs bij SOKRATES, die onderwijs ontvingen. Aan het *volk* liet men zich niet gelegen liggen. En, hoe voordeelig dezes grooten Mans Leerwijze ook afsteeke bij die van andere Wijzen, wie mist ook bij hem, die algemeene verstaanbaarheid, dat eenvoudig roerende niet, wanneer men hem bij ÆSCHINES en PLATO, ja zelfs hier en daar bij XENOPHON, hoort redekavelen! — Het zal nu weinig afdoen, al meent men, „ voor elken pligt, uit de schriften „ van eenen of anderen Wijsgeer, wel één „ of ander gezegde te kunnen vinden": zulk eene

eene bijeenraping toch zou meer moeite kosten, dan oordeel verraaden. Immers, behalven dat men eigenlijk zou moeten toonen, dat een en dezelfde wijze dat alles geleerd had, waar zou men het bewijs kunnen vinden, dat eenig Wijsgeer, door zijne lesfen, aan het volksgeloof, aan het algemeene gevoelen, eene zedenlijke richting had weten te geven, en zijne zedenlijke voorfchriften door andere Wijzen ook had weten te doen omhelzen? Men zegge niet: „ hooger Deugd „ is toch altijd voor beter gehouden"! Al ware dit zoo, geen Wijsgeer heeft dezelve echter als daadelijk *verpligtend* ingefcherpt. Hoe onbekommerd fpreken veele Griekfche en Romeinfche Dichters van hunne misdaaden! Hoe vrij fpot een MARTIALIS met geftrengere deugd! — Hoe weinig kunnen zich dan de zoo verhemelde Heidenfche Wijsgeeren met Jefus en zijne Apostelen meten! Ja, zo wij, bij eenigen van hun, verhevener zedenlijke denkbeelden dan bij anderen aantreffen, hoe duidelijk blijkt het, dat zij van het Christendom veel geleerd hebben! Hoe nadeelig fteeken de Wijzen vóór Christus af, bij eenen SENEKA, EPIKTETUS, MARKUS AURELIUS ANTONINUS en anderen!

Van de Heidenfche Wijzen tot de *Deïsten* van laateren tijd afdaalende, vind ik, dat, in fteede van moeilijker te worden, de taak veel gemakkelijker valt, om hunne minderheid bij Jefus aantewijzen. — Eene vergelijking met hun fchijnt, in den eerften opflag, voor het Christendom niet voordeelig te kunnen uitvallen, daar zij, (het geen zelfs ROUSSEAU edelmoediglijk erkent), de Christelijke Zedenleer voor zich hebben, en daaruit, wat zij begeeren, ontleenen, en als hunne eigene uitvinding voordragen kunnen. Dan, behalve dat zulk eene overeenftemming de voortreffelijkheid der *vroegere* Euangelifche Zedenpredikers nog in het licht zoude ftellen: ontflaan ons de voorvechters van het *Deïsmus* (zulken bedoel ik, die van het Christendom niets willen overhouden) van alle bezorgdheid dezen aangaande, door eene Zedenleer voorteftaan, welke men flechts behoeft te hooren opgeven, om dezelve te verachten. Ik zeg 'er niet van, dat veelen zelfs het Geloof aan Gods beftaan beftrijden of zijne *hoogfte* volmaaktheid lochenen, of zijne Voorzienigheid over elk *bijzonder* fchepfel belagchen, of de onfterflijkheid voor eene verwaande *aanmatiging* houden. Men hoore flechts de volgende ftellingen, en beeve voor

de

de gevolgen, zo die immer algemeen wierden aangenomen! — „ Godsdienst is alleen
„ goed voor het gemeen, om hetzelve in
„ teugel te houden. Pligten jegens God zijn
„ 'er niet. Hem te dienen is onmogelijk.
„ Hem te willen navolgen, Godslastering.
„ Gelijkheid, Menfchenliefde, Onfterflijk-
„ heid is alles, wat in den Godsdienst redelijk
„ is. Openbaare Eerdienst is dwaasheid.
„ Meineed en Leugen verfchillen niet. Over
„ Dood en Eeuwigheid te denken is kinder-
„ agtig: wijzer handelden zoo veelen, die
„ gekfcheerende geftorven zijn. Als het le-
„ ven verveelt, ontflaat men 'er zich billijk
„ van. Het Geweten is een verdichtfel of
„ gewrocht der opvoeding. Weelde is wel-
„ daadig. Wellust, zelfs onnatuurlijke wel-
„ lust, geoorloofd; de laatfte misfchien al-
„ leen een valfche fmaak. Veelwijverij is
„ voor de bevolking van den Staat heilzaam.
„ Wraak is edel en menschwaardig. Ver-
„ maak te genieten is de hoogfte Wet. De
„ voorzichtigheid eischt alleen, te zorgen,
„ dat men uit de handen van den fcherprech-
„ ter blijve". — Ziet hier een kort begrip eener Deïstifche Zedenleer! — Wij willen 'er geen woord meer over verliezen.

Laat ons liever nog eens het oog wenden

 naar

naar de Wijsgeerte, welke in onze dagen het meest opgang maakt. — Dat 'er in dezelve veel ſchoons en voortreffelijks, ook wat de Zedenleer betreft, gevonden worde, wil ik geenszins lochenen. En even weinig tegenſpreken, dat 'er van dezelve, met behoedzaamheid, voordeelig gebruik gemaakt kan worden, bij het diepzinniger en wetenſchappelijk voordragen van de Christelijke Zedenleer. 'Er zijn waardige, verhevene, roerende denkbeelden in: en, al ware het ſlechts het afzonderen van den *hoogſten* bepaaling - grond ter gehoorzaamheid aan het Pligtgebod, van andere beweegreden, uit zelfliefde en den trek naar Gelukzaligheid ontleend, dit ware reeds eene uitnemende verdienſte. — Dan, de vraag is: „ kan de *Kantiaanſche* Deugdleere immer de Zedenleer „ van het Euangelie vervangen"? op deze vraag zeggen maar al te veelen volmondig *ja*! in den waan verkeerende, dat, gelijk de *Ceremonieele* Wet plaats gemaakt heeft voor den *Geestelijken Godsdienst* van Jeſus, zoo ook deze *ſtellige* Godsdienstleer eigenlijk ter opleiding heeft moeten ſtrekken tot den zedenlijken Godsdienst der *Verlichte Rede*. — Doch, aan zulk eene meening kunnen wij onze toeſtemming onmogelijk geven. Immers, zeer be-

betwistbaar zijn de beginzelen en gronden dezer Wijsgeerte, — zeer bedenkelijk, ja voor de algemeene zedenlijkheid nadeelig is het, dat dezelve voor de verhevenste, en op de Deugdbetrachting meest invloeijende *Waarheden*, geenen anderen grond, dan een *praktisch eischen*, weet aantevoeren. — Hoe overmatig gestreng zijn, behalve dat, haare *vorderingen*! De menschelijke verlangens en innigste wenschen optegeven, — immers, bij het beoefenen der Deugd, in geene aanmerking, hoe genaamd, te mogen brengen, hoe steil! hoe overspannen! — Hoe arm aan *beweegredenen*, welke op het hart kunnen werken, is deze Wijsgeerte! Zal het, in dezelve opgenomen, *zedenlijk Gevoel* en *achting voor de Wet* van voldoende uitwerking zijn, en tegen zinnelijkheid en tegenstand genoegzaam opwegen? — Hoe *troosteloos* en moedbenemend is deze Leer! wat biedt dezelve aan tot opbeuring van een hart, verlegen over misstappen, opziende tegen die gestrenge Wet der Heiligheid? Zij zegt: „ Gij wordt tot „ volmaakte Deugd verpligt; in dit leven „ verkrijgt gij dezelve niet: maar — in het „ volgende zult gij dezelve meer en meer naderen". Doch, dat volgende Leven *eischt* zij, en kan het niet bewijzen. En, al bewees zij

 het,

het, wat zal dit mij baaten, als ik mij zelven voorſtel, hoe veele gelegenheden om — ten minſten verder in de Deugd te vorderen, ik verzuimd, — hoe veele aanſpooringen ik verwaarloosd, hoe menigmaal ik mij, zelfs tegen beterweten, bezondigd heb? of, kan ik denken, dat de heilige, zedenlijke Opperregeerer omtrent mijn gedrag onverſchillig zijn zal? Kan Hij dat? Mag Hij dat? En, zoo niet, heb ik dan, nu of namaals, geene blijken van zijn ongenoegen te duchten? Wat zal mij daar voor beſchutten, dit onheil afwenden? — Wie of wat zal mij, daar ik hier toch *onmogelijk* volmaakt deugdzaam *kon* worden, daartoe naderhand dan zoo veel meer in ſtaat ſtellen? — Natuurlijk oprijzende vragen, maar — waarop het *Kantianismus* geen andwoord, immers geen verzekerd andwoord, geeft! — Terwijl het zelve ten laatſten zoo duiſter, ingewikkeld, en in zoo afgetrokkene redeneeringen, doorzaaid met kunsttermen, voorgedragen wordt, dat het geenszins te verwachten is, dat hetzelve algemeen, ook door ongeoefenden, immer verſtaan en omhelsd zal worden. Ten aanzien van het laatſte drukt een Schrijver, die anders, in deze Wijsgeerte, de reinſte Deugdleere vindt, zich dus uit: „ Der agt-

„ tien-

„ tiende Eeuw komt de eere toe, de Zeden-
„ leer van Jesus, in haare volmaaktste zui-
„ verheid weder hersteld te hebben! Maar —
„ slechts in boeken en in de school"!

En nu, wat gevolg moeten wij uit deze korte beschouwing dier zedenlijke onderwijzingen, welke men, in de plaats van die des Nieuwen Verbonds stellen wil, voor onze overtuiging en betrachting, trekken? Wat anders, dan dat de Zedenleer van het Euangelie, grondiger, vollediger, heiliger en menschelijker zij, dan elke andere; dat haare beweegredenen verstaanbaarer en voor het hart veel meer berekend zijn; dat zij eene hulp verschaft, welke anderen naauwelijks durven verlangen, en dat zij eene Leere is, niet te laag voor diepdenkenden, maar tevens bevattelijk voor allen, en uit de school in het gemeene leven overgebragt. En — wat kan 'er, tot bewijs van derzelver voortreffelijken aart, sterker bedacht worden? Wij achten dezelve dan, ook voor ons, *eene Zaligmaakende Genadeleer van God te zijn, welke ons onderwijst, de wereldsche begeerlijkheden te verzaken, en matig, rechtvaardig en Godzalig te leven, in verwachting der toekomst van Christus* (Tit. II: 11—13.). Wij houden het daarvoor, dat *niemand*, ook ten dezen

 aan-

aanzien, *gesproken hebbe*, *als Jesus* (Joh. VII: 46.). En, wij stemmen hartelijk in met Petrus taal: *Tot wien zouden wij henen gaan? Gij hebt de woorden des eeuwigen levens* (Joh. VI: 68.)!

AANM. I. De Schrijver der *Philos. de la Nat.* schrijft T. VI. p. 412, 413. „ Indien de „ grondwet van Jesus niet veronachtzaamd wa„ re, zouden de twee Werelden niet zuchten „ onder de asch van twintig millioenen men„ schen. — o! Alle Gij bewooners van de„ zen Aardkloot, dat Gij eens ten eenigen „ tijde vereenigd wierd onder de Wet van „ dezen grooten Man! Luistert naar Hem"! — ROUSSEAU zegt, in die bekende belijdenis des Savoijaardschen Vicaris, (*Emile.* T. III. p. 109.). „ De Heiligheid van het Euange„ lie spreekt tot mijn hart. De boeken der „ Wijsgeeren, hoe gering zijn zij bij het„ zelve! Kan het een werk van menschen „ zijn? — Jooden zouden nooit dezen toon, „ deze Zedenleer hebben uitgevonden! enz." Elders verklaart hij (*Espr. Mem. & Princ. de* ROUSSEAU, p. 8.): „ de Zedenleer van het „ Euangelie is alleruitmuntendst, geheel „ eenig in haare soort. Zij behoeft slechts „ overdacht te worden, om liefde voor der„ zelver eersten Leeraar te verwekken. Nooit „ sprak de Deugd zoo aanminnig en stree„ lend. Nooit drukte de diepste Wijsheid

„ zich

„ zich met zoo veel aandrang en eenvoudig„ heid uit. Men legt dit Boek niet uit de „ hand, zonder zich werkelijk verbeterd te „ bevinden". — „ Ik weet niet", is het nog op eene andere plaats (*Lettr. de la Mont.* T. III. p. 75.) „ waarom men de „ heerlijke Zedenleer, welke men in onze „ Boeken vindt, aan den voordgang der Fi„ losofie wil toeſchrijven. Die Zedenleer „ toch was, eer zij in een Wijsgeerig gewaad „ gekleed was, zuiver Christelijk. PLATO „ dwaalt dikwerf grovelijk! CICERO zou, „ zonder zijne voorlichting, zoo goed niet „ geſchreeven hebben: maar — het Euan„ gelisch zedenlijk onderwijs alleen is overal „ ontwijfelbaar, waarachtig, eenig, aan „ zichzelf gelijk". DE PRADES, (*in zijn Abrègé de l'hiſt. Eccl. de Fleury*, Pref.) zegt, „ dat de Apostelen (die hij *Dweepers* „ noemt) de gemoederen ingenomen heb„ ben, door die heilige en zuivere Zeden„ leer, welke zij predikten". VOLTAIRE zelf heeft, onder anderen, in zijne *Alzire*, de *Menschlievendheid* der Christelijke Zedenleere geroemd (Zie de *Preface* en eld.). PAINE, (*Eeuw der Rede*, bl. 40.) hoe gebeten op het Christendom, noemt *Jeſus Zedenleer en Charakter uitmuntend.* — De *Theofilantropynen* geven ſtilzwijgend, door hunne voorſchriften, inſtellingen, gebeden, enz. der waardij van het Christendom, willig of onwillig, het vereerendst getuigenis (*Chr.*

Mag. II. 199. *Theol. Annal.* 1797. f. 750. en uit hun YPEY, t. a. p. III. 178—201.).

AANM. II. De Heidenfche Wijzen worden Jefus Christus en zijnen Apostelen voorgetrokken of op zijde geplaatst, en daardoor de overtolligheid der Christelijke Zedenleere beweerd, bij voorbeeld, door DE LA SERRE, *la vraie Relig. demontrée par l'E. S.* I. 46. 51. VOLTAIRE, *Evang. du jour.* VII. 119. RIEM, *Chr. u. die Vern.* TOUSSAINT, *les Moeurs*, *Pref.* p. 7. & *Disc. Prelim.* SCHULZ, *Verfuch einer allgem. Sittenlehre.* CELSUS had reeds zoo gefproken. Zie PIPER, t. a. p. 207. 212.

In LESS *Gefch. der Relig.* (t. a. p. I. Th.), vindt men eene doorgaande wederlegging van deze gevoelens. Verder kan men nalezen, NIEMEYER, DOEDERLEIN, HAMELSVELD, CAMPBELL en KLINKENBERG, GELLERT (I. D. bl. 54—110.), WATSON, bl. 163., GROTIUS, LESS, II. 42. 186. anh. 7. enz., ROSENMULLER, *over den trapsw. voordg. der Openb.* bl. 263. REGENBOGEN, over *de verand. in Godsd. gev.* bl. 42. enz. 47. 90—94. De Verhand. van het *Stolp. Legaat*, C. W. FLUGGE, *Verfuch einer Gefch. der Theol. Wiffenfch.* I. 497. u. f. J. L. PIPER, over *den invl.* enz. bl. 184., NOESSELT, t. a. p., REINHARD, t. a. p., SCHMIDT, t. a. p. f. 19. u. f. en f. 54. u. f., LESS, *Chr. Mor.* §. 64., en LOCKE, aldaar aangeh., MICHAËLIS, t. a. p. f. 3.

AANM.

AANM. III. De vraag, „ of en in hoe verre „ de beoefening der Kantiaansche Wijsgeerte „ voor het Christendom, al dan niet, voor„ deelig zijn kan"? is nog, bij verre, niet beslischt. Het overdragen van Wijsgeerige Beginselen in de eenvoudige Euangelieleer, is zeker, van de tijden des Alexandrynschen CLEMENS aan, altijd nadeelig bevonden: doch wie kan lochenen, dat het beoefenen der Wijsgeerte, vooral der Zedenlijke, en inzonderheid, zedert men dezelve van de *Scholastieke* wartaal en *Casuistische* willekeur heeft begonnen te zuiveren, voor de Godgeleerde Studie uitnemend voordeelig bevonden is? Het komt mij ook zoo voor, dat, wanneer aan de eene zijde de drift van bewondering en vergooding, en aan den anderen kant die van benijding en tegenspraak zal geweeken zijn, de bezadigde denker van KANT's beschouwingen, zoo voor de Geloofs-, als voor de Zedenleer van het Christendom, inzonderheid, wat het wetenschappelijk voorstel aangaat, voordeelig gebruik zal kunnen maaken. TIEFTRUNKS *Censur des protest. Lehrbegr.*, *Einzigmögl. zweck Jesu*, en dergelijke Schriften, brengen mij eenigzins, — JACOBI's laatste Schriften (*was muss ich glauben.* u. s. w.), JUNGS (*das Heimweh*, *von Stilling*), SEILERS (*das vern. Glaube*) en anderer, benevens KANTS eigene werken (*Relig. innerh. die gr. d. Vern.*, *Relig. d. bloss. Vern.*, *Theorie einer*

einer Chr. Relig.) inzonderheid tot deze gedachten. — Men verg. het *Verſuch einer hiſt. crit. darſtell. des bisher. Einfluſſes der Kant. Phil. auf alle zweige der Wiſſenſch. u. prakt. Theol.* — Bij voorraad heeft deze Wijsgeerte de nadeelen, door het te ver trekken der denkbeelden van THOMASIUS, LEIBNITZ en WOLFF aangericht, veelszins weggenomen, de gevoelens van STEINBART en dergelijke wederlegd, en aanleiding gegeven ter vernieuwde verdediging van Leerſtukken des Christendoms, aan welker voorſtand veelen reeds hadden begonnen te wanhoopen. — Laat ons ſtil wachten op de uitkomst der wegen van de, ook hierin werkende, alwijze, Hemelſche Voorzienigheid!

TWEEDE STUK.

De invloed der Christelijke Zedenleer op de verbetering en het geluk der menschen.

§. 14.

Zoo voortreffelijk de Euangelische Zedenleer in haaren *aart* is, zoo weldaädig en heerlijk zijn der zelver *uitwerkselen;* het zij wij letten op den invloed, welken zij oefent op *enkele menschen*, het zij wij acht geven op derzelver voordeelen voor geheele *volkeren*, voor de *burgerlijke Maatschappij.* Eene waarheid, welke, *deels* van voren, uit den *aart* dezer Leere, reeds *hoogstwaarschijnelijk*, — *deels* van achteren, uit de *ondervinding*, ontegenzeggelijk zeker is. — Tot de ontvouwing en verdediging hier van moeten wij nu overgaan.

En, wat al aanstonds den invloed dezer Leere op *bijzondere persoonen* (*individus*) betreft; wie zal zich niet reeds vooruit, door be-

bedachtzaame beſchouwing van het vroeger gezegde, geneigd gevoelen, om te verwachten, dat dezelve, voor hunne *verbetering en geluk*, allerheilzaamst zijn moet?

Denken wij aan de zedenlijke *verbetering* der menſchen; is het mogelijk, dat het recht inzien in deze Zedenleer onvruchtbaar voor dezelve zou kunnen zijn, wanneer wij, op derzelver *innig verband met de verhevenſte waarheden* acht geven? Eene Leer, welke God, als Schepper van onze ſtof, zoo wel als van onze gedaante, als Onderhouder van onze werkkrachten zoo wel, als van ons beſtaan, als alvermogend en heilig Regeerer der wereld, als alleswetend, als overal bij ons tegenwoordig, als den Belooner van het goede en den Straffer van het kwaade, en dan tevens als dien bekendmaakt, die ons het Gebod van zedenlijke Heiligheid gegeven heeft, over deszelfs nakomen waakt, en — eenmaal een algemeen, onherroepelijk, onwederſtaanbaar vonnis zal vellen. — Eene Leer, welke van dien God tevens verzekert, dat Hij ons alle overtredingen om Jeſus wil vergeven, tot waare deugd helpen wil. Zou zulk eene Leer niet ten krachtigſten tot verbetering dringen? Moet dezelve niet alle de roerſelen der ziel daartoe in beweging brengen,

gen, — door hoop en vrees, door liefde en eerbied, door dankbaarheid en eerzucht, en waardoor niet al meer! — krachtdaadig noopen? Vooral, daar zij deze Waarheden zoo onbetwijfelbaar zeker, — daar zij dezelven zoo algemeen vatbaar predikt, — daar zij dezelven, in gemengde Vergaderingen, geduurig bij herhaaling, infcherpt, zoo dat een kind, een mensch uit de heffe des volks onder ons, 'er vaster, vruchtbaarer kennis van hebben kan, dan een Grijsaart, een Areopagiet, onder de Wijsgeerige Atheners! — Kunnen wij aan den invloed dier Leere twijfelen, als wij op derzelver *inhoud* achtflaan? Staat zij 'er niet onophoudelijk op aan, dat wij — „ heilig en onberispelijk zullen zijn „ voor God, — ons licht laaten fchijnen voor „ de menfchen, tot zijne verheerlijking, — „ de Heiligmaaking najaagen, — het kwaa-„ de haaten, — al wat wij weten en beden-„ ken kunnen goed te zijn, doen zullen, „ daar het tegengeftelde *zonde* is"? Wordt niet geduurig den mensch toegeroepen: „ Be-„ keer u en geloof! — bekeer u en bid God, „ of uwe zonde vergeven mogt worden! — „ Laat u doopen en uwe zonden afwas-„ fchen! — God heeft zijnen Zoon gezon-„ den, om te prediken bekeering en verge-

„ ving

„ ving van zonden, — opdat Hij een ie-
„ gelijk afkeere van zijne ongerechtighe-
„ den"! — Hoe ftellig is het niet: „ Niet,
„ die Heere! Heere! zegt, zal ingaan in het
„ Koningrijk der hemelen, maar die Gods
„ wil doet! — Die de rechtvaardigheid
„ doet, die is rechtvaardig! — Tenzij
„ uwe gerechtigheid overvloediger zij dan
„ der Schriftgeleerden, gij kunt niet zalig
„ worden. — Wedergeboorte uit water en —
„ geest is volftrekt nodig! enz." — En zou dit onophoudelijk aandringen op *waare*, innerlijke en uitwendige Deugdbetrachting, — op waare verëdeling des harte, het gelijken naar God, niets uitwerken? Zou de redelijke mensch, door zoo aanhoudende opfcherping van zijn zedenlijk gevoel, door zoo menigvuldige bevelen, om zijne driften te teugelen en zondige neigingen te dooden, — door zoo veelvoudige aanprijzing van ftille, verhevene, de menfchelijke waarde verhoogende, algemeen weldaadige Deugd, niet tot verbetering gebragt worden? — Kunnen beweegredenen, zoo roerend, als die van het Euangelie zijn, — en dat zoo verftaanbaar en innig voorgefteld, — kan het uitzicht op zoo veele hulp, de verzekering van zoo veele kwijtfchelding, bij een menschlijk hart,

hart, zonder uitwerking zijn? — Laat het zich redelijker wijze denken, dat zoo eene Leere, welke zonder eenige overdrevenheid, de onbaatzuchtigste, edelste, aanminnigste Menschendeugd inscherpt, niet waarlijk eenen gezegenden invloed zoude hebben op de verbetering der menschen?

En is, gelijk onlochenbaar is, het *waar Geluk* van den mensch aan zijne zedenlijke gesteldtenis geëvenredigt? het spreekt dan van zelfs, dat zulk eene Leer niet kan nalaaten, ook op 's menschen *Geluk* merkbaar intevloeijen. En, in de daad, wie kan hier omtrent bedenking dragen, die overweegt, dat, daar ons Geluk allermeest in de vriendschap van het volzalig, algenoegzaam Opperwezen gelegen is, deze Leer ons aanwijst, „ hoe wij Gode moeten behagen door een „ Geloof, werkzaam in Liefde"? Daar deze Leer ons opleidt, om „ der Goddelijke „ Natuur deelachtig te worden", — wie kan 'er dan aan twijfelen, of derzelver natuurlijkste strekking zij, ons tot de verhevenste Menschenwaarde, — tot het innig gevoel van dezelve, — tot vreugd over onzen veredelden toestand, — tot onverstoorbaare rust in het Geweten, en wat dies meer is, opteleiden? — Trouwens, of geene Leer.

hoe genaamd, kan immer gezegd worden gelukbevorderend te zijn, of, zoodanig ééne moet het wezen, welke het *leven* van den mensch door *Liefde* beveiligd; — zijne *eer* en *welvaart* hem zelven zoowel, als allen anderen, heilig maakt; — den weg aanwijst tot een verzekerd en heilzaam genot van aardfche zegeningen; — twisten, ongenoegens en veelerleie fchade leert ontgaan; in den arbeid zijner handen zich leert verheugen; — huisfelijke rust en gezellig genoegen voor hem zuivert en verhoogt; — bij rampen en onfpoeden zelfs welgetroost en te vreden, ja blijde en dankbaar doet zijn: en — eindelijk, uit de dood al het fmartelijke wegneemt, en dien koning der verfchrikking als een bode des vredes doet aanmerken. — En, wie, die zich erinnert, dat „ het deze Zedenleer van het Euangelie zij, welke ons „ beveelt, den naasten lief te hebben, als „ ons zelven, en niet min onderwijst, *matig*, „ *rechtvaardig* en *Godzalig* te leven, in verwachting van de *hoop der zaligheid*, bij de „ toekomst van Christus", zal niet volmondig erkennen: „ Waarlijk! dit is eene Leere „ der Zaligheid"!

§. 15.

§. 15.

Maar, beandwoordt de *ondervinding* wel aan deze vooruitzichten? — Gewis! wij kunnen ons, ter bevestiging onzer redenering *van voren*, gerustelijk op *daadzaken* beroepen. — En wel, vóór allen, ſtel ik onzen Heer Jeſus Christus zelven op den voorgrond. Hij vraagde eenmaal: „ wie van uliëden „ overtuigt mij van eenige zonde"? En, wij vragen nu elken Vrijgeest hetzelfde. Zijn gedrag was vlekkeloos. En hoedanig? zoodanig, dat zijn toeleg duidelijk bleek te zijn, te leven, zoo als Hij leerde (*aequalem ac parem verbis vitam agere*)! — Aan Hem kunnen wij dan zien, wat zijne Zedenleer, zo derzelver invloed niet geſtremd wordt, in ſtaat is, uittewerken. Volmaakte heiligheid, en, — zelfs onder het hoogstgaand lijden, innige rust, waare verhevenheid, blijdſchap en vertrouwen op den Hemelſchen Vader, en verzekerdheid van eene zalige onſterfelijkheid. — Dan, om bij dit, geheel eenig, voorbeeld niet te verwijlen, Jeſus eerſte Leerlingen, die te gelijk de eerſte Leeraars, na Hem, dezer Zedenleer waren, wijzen den invloed dezer Leere uit. Hoedanigen waren zij, toen

zij bij Jeſus kwamen? Aan hoe veel misverſtand, zwakheden en verkeerde neigingen waren zij, — ſchoon anders eerlijke en vroome lieden, — niet onderhevig! Hoe laakbaar zien wij, meer dan eens, eenen Petrus, nu en dan eenen Jakobus, Joannes, Thomas en anderen, handelen! Waanwijsheid, ongeloof, aardschgezindheid, onmenschlievende ijver voor 's Meesters eer, ijdele rangzucht, en wat niet al? ſchijnt bij hun door. En, wat zullen wij van Paulus zeggen, wiens voorig gedrag hem zelven naderhand zoo verfoeijenswaardig toeſcheen, dat hij zich den *voornaamſten der zondaaren* noemde? En — nu, hoe waren zij naderhand? Volmaakt? Neen, dat konden zij niet worden. Maar toch ijverig ſtreevende naar volmaaktheid! Hoe bedachtzaam, verſchoonend, liefderijk was Petrus, — hoe innig mededogend met zijn *ongelovig maagſchap naar het vleesch* was Paulus, de vervolgzieke Paulus, — hoe nederig, vredelievend, hemelsgezind, ſtandvastig, volijverig voor de zaak van God, van Christus, van de Deugd, waren allen geworden! En, waren zij ook niet *gelukkig*, als zij vreedzaam bijeen waren, — zich van de verhooring hunner gebeden overtuigden, — in kerkers gerust zich aan den ſlaap over-

overgaven, of waakende, ter eere van God, lofliederen aanhieven, — geleerd hadden, overvloed en gebrek te hebben, en — om niet meer te noemen — aan het eind hunnes levens, bij het vooruitzicht van eene wreede marteldood, zoo gemoedigd konden zeggen: „ ik heb den ſtrijd geſtreeden — mij wacht „ de kroon der onſterfelijkheid"!? — En nu, *hunne* Leerlingen? de *eerſte* aannemers van deze Christelijke Zedenleer? — Willen wij weten, of ook op hun, door dezelve, tot hunne verbetering op geluk, waarlijk eenige invloed geoefend ware; wij hebben ſlechts eenige getuigenisſen, aangaande hunnen zedenlijken ſtaat, in de Apostoliſche Brieven nateſlaan. — Doen wij dit, wij hooren hen niet zeldzaam verklaaren voor — „ nieuwe ſchepzelen, geſchapen in Christus „ tot goede werken; — eertijds wel duister- „ nis, maar nu licht in den Heere; — eer- „ tijds geen volk, nu Gods volk, zijne „ Heiligen, die zijne deugden verkondi- „ gen; — levendig gemaakt, toen zij dood „ waren in zonden; — uit de dood overge- „ gaan in het leven: enz." — Eene andere, hier vooral kracht hebbende, loffpraak zij het mij geoorloofd hier bij aantetekenen. Aan de Korintheren ſchrijft Paulus (2 Br.

III: 2, 3.): „ (Ik heb geene aanbeveelings-
„ brieven nodig). Gijlieden (zelven) zijt
„ onze brief, gefchreeven in onze harten,
„ bekend en gelezen van alle menfchen,
„ (uwlieder verbetering en geluksftaat, ons
„ innig dierbaar en allen in het oogloopen-
„ de, bewijst de geloofwaardigheid mijner
„ prediking genoegzaam): als die openbaar
„ zijt geworden een' brief van Christus (die
„ u tot zijne Gemeente overgebragt, ten
„ mijnen voordeele) te zijn, door onzen
„ dienst bereid, gefchreeven niet met inkt,
„ maar met Godst geest, enz." Elders is het
aan dezelfden (1. Br. VI: 10, 11.): „ Dit
„ waart gij fommigen (hoereerers, afgoden-
„ dienaars, overfpeelers, onnatuurlijk wel-
„ lustigen, dieven, gierigaarts, dronkaarts,
„ lasteraars, roovers); maar — gij zijt af-
„ gewasfchen, geheiligd, gerechtvaardigd
„ in den naam des Heeren Jefus, en door
„ den Geest onzes Gods." — Aan de Kolos-
feren fchrijft hij (I: 6.), „ dat het Euan-
„ gelie onder hun, en in de geheele we-
„ reld, vruchten voordbragt. En, om niet
„ van andere gezegden, (bij voorbeeld,
„ Joh. XVII: 17. 1 Kor. II: 4, 12 enz.)
„ te gewagen, den Thesfaloniçenferen
„ (1. II: 13.) wordt door hem de roem
„ ge-

„ gegeven, dat het woord in hun, die ge„ loofden, werkte." — En, om, in ééne ſtaal, te doen gevoelen, welk een' invloed op hun geluk deze Zedenleer had, zal Petrus taal voldoende zijn (1 Br. I: 8.), daar hij van hun getuigt, „ dat zij zich in Jeſus, „ dien zij niet zagen, maar lief hadden, „ verheugden, met eene onuitſprekelijke, „ heerlijke vreugde." — Ook zijn het de *onmiddelijke* leerlingen der Apostelen niet ſlechts, in wier geheel veranderd gedrag de weldaadige uitwerkſelen der Zedenleere van het Euangelie beſpeurd werd. Wereldkundig is het, — en wien zulks gelust, kan 'er, door het nalezen van elke Kerkelijke Geſchiedenis, vergeleeken met de berichten van TACITUS, SUETONIUS, PLUTARCHUS, JULIANUS enz. om van SENECA, JUVENALIS en PETRONIUS te zwijgen, van overtuigd worden, — hoe zeer de Christenen, inzonderheid van de vroegſte eeuwen, zo dra zij zich, door het aanneemen van het Christelijk Geloof, van hunne tijdgenoten onderſcheidden, ook tevens eene geheel andere levenswijze aannamen, en, met het Heidensch Bijgeloof, of de Joodſche verharding, tevens der laatſten menſchenhaatende trots, kleinigheidsgeest, twistzucht en ver-

achting van wereldwijsheid, en der eersten vuigen, ten deele onnatuurlijken, wellust, onrechtvaardigheid en wreedheid aflegden, en voor bescheidenheid, eene zuiverer denkwijze over zedenlijkheid, kuischheid, weldaadigheid en andere deugden, verwisselden. — Ondertusschen, die eerste gelovigen, ofschoon het Christendom, in hunnen tijd, nog in de eerste eenvoudigheid en zuiverheid omhelsd wierd, zijn de eenigsten niet, op welken wij ons beroepen kunnen. Neen — ook laatere, — ook hedendaagsche voorbeelden, staan ons nog, Gode zij dank! ter hand. Het ontbreekt der Christenheid, — het ontbreekt der Hervormde Gemeente in ons Vaderland, nog niet aan een aantal belijderen der Christenleere, die hunner belijdenis tot eere en sieraad zijn, en tot bewijs verstrekken, dat de Euangelische Zedenleer kracht oefent op hunne harten en wandel! 'Er zijn nog overal Christenen, die matig, bescheiden, nederig, eerbaar, zachtmoedig, hulpvaardig, vergevensgezind, waarlijk Godvreezend leven; die onder kruis, tegenspoed, versmaading, vrolijk in God zijn; die dit leven oprechtelijk, als eene voorbereiding voor de eeuwigheid aanmerken en daartoe aanwenden; en die, na een vreedzaam en wel-

weldaadig leven, in het geloof aan de vergeving hunner zonden om Jesus wil, zelfs ondanks folterende pijnen en een lang smartelijk leger, gerust, zacht en zalig sterven. — Elk waar Christen, die het waarlijk tot zijn doel stelt, om *zijn geloof uit zijne werken te toonen*, — en anderen zijn geene waare Christenen, — openbaart dezen gezegenden invloed der Euangelische Zedenleer op het hart en zeden. — Inzonderheid blijkt dezelve allerklaarst, wanneer hun numaalig levensgedrag volgends de lessen en het voorbeeld van Jesus vergeleeken wordt, zoo, bij de levenswijze van andere, offchoon anders wijze en burgerlijk onbesproken menschen, als, bij hunne eigene voormaalige denk- en handelwijze. Dan toch ziet men eerst recht, welk eene voordeelige zedenlijke *omzetting* in gevoelens, neigingen en geheel het leven, deze Leere te weeg brengt. — Getuigen zijn hier van zoo veelen, als, van de Vrijgeesterij, tot het Christen-geloof in waarheid bekeerd zijn. Welke menschen het Deïsmus vormt, kan aan de TOLANDS, de LA METTRIE's, en aan hoe veelen niet al meer! gegezien worden. Ligtzinnigheid, schaamteloosheid in ondeugd, verleiding van de onschuld, overdaad, trots, hardvochtigheid

omtrent behoeftigen en ellendigen, geheele Godvergetenheid, enz. zijn doorgaands hun eigen. En — hoe werd een NEWTON, (Schrijver der *Kardifonia*), hoe werden zoo veelen, van welke PONTOPPIDAN's *kracht der waarheid* onder anderen bericht geeft, niet merkbaar veranderd en der zuivere Deugd toegewijd! — Ja, mijn Lezer! wie gij zijn moogt, gij zelf ondervindt daadelijk aan uw hart, hoezeer het Euangelie *eene kracht Gods zij tot zaligheid, voor allen die gelooven;* — of, zo dit uw voorrecht tot nog toe niet geweest zij, het ſtaat aan uzelven, om 'er de proef van te nemen. Elk, die, biddende tot God, om zijnen genadigen bijſtand, en de Christelijke hulpmiddelen tot waare deugd ter hand nemende, voor deze Zedenleer zijn hart openzet, en zich niet moedwillig aankant tegen de inſpraak van zijn geweeten, door dezelve opgewekt, zal ondervinden, dat hij, van lieverlede, zich zelven leert beheerſchen, veele ondeugden leert afleggen, de deugd leert liefkrijgen, Gode meer welbehaaglijk tracht te worden, in het goede vordert, het beeld van Christus meer gelijkvormig wordt, of, gelijk ROUSSEAU ſpreekt, dat hij „ door den „ geestelijken, heiligen, verhevenen, waarach-

„ achtigen Christelijken Godsdienst, een „ kind van God en een broeder der men„ schen wordt."

AANM. ROUSSEAU, *contr. social. ou princ. du droit politique*, p. 195. Behalve DOEDERLEIN, LESS, KLINKENBERG en anderen, die hier over meer opzettelijk handelen, vergelijkt GARVE, t. a. p. f. 132.

Men heeft ook slechts eenige berichten van de hedendaagsche Zendingen onder de Heidenen natezien, om zich van de waarheid van het gezegde te overtuigen. Vergelijkt, behalve PURGOLD, *Resultaat*, enz, bl. 5 en volgg. en G. A. SEILER, *Theol. Dogm.* Polem. p. 14. A. YPEY, *Orat. de vera Religione, humanitatis sensui, ubivis gentium excitando, apprime accommodata*, p. 48, 49. en, voor allen, *Bedenkingen van een' Wijsgeer over den Godsdienst*, III. deel, bl. 322.

§. 16.

Tegen de ondervinding is niets intebrengen. Zij is terecht van ouds, als de beste en zekerste Leermeesteres genoemd. Maar, wat, zo wij ondervinding tegen ondervinding kunnen overstellen? In de daad, zulks meenen de Bestrijders van den Christelijken Godsdienst te kunnen doen. Zij wijzen ons,

„ *eerst*,

„ *eerst*, op zoo veele voorbeelden van blin-
„ kende deugd onder de Heidenen; — *dan*,
„ op zoo veel troostbenemends, als zij in de
„ Christenleere meenen te vinden; — en
„ *eindelijk*, op zoo veele Christenen, wier
„ openbaar of bedekt zedenloos gedrag en
„ doorgaande droefgeestigheid den invloed
„ dezer Leere schijnt te logenstraffen".

De rechtvaardigheid van ARISTIDES, de vaderlandsliefde van CODRUS, de ingetogenheid van CURIUS, de kinderliefde van MANLIUS, de gelijkmoedige onomkoopbaarheid van FABRICIUS, de zelfopoffering van REGULUS, de onthouding van SCIPIO, de gestrenge zeden van CATO, de zachte regeering van CICERO, de zelfverwinning van EPICTETUS, en wat niet al? wordt breed uitgemeten, om 'er, met BOULANGER, het gevolg uit te trekken, „ dat al-
„ les, wat men van het Christendom op-
„ geeft, weinig betekent, en dat 'er, voor
„ deszelfs uitbreiding, vrij wat zakelijker
„ deugden geoefend zijn, dan hetzelve pre-
„ dikt". Maar, hoeveel is 'er op deze redeneering niet aantemerken? Allereerst toch zou het eene, moeilijk te beandwoorden, vraag zijn, of wel waarlijk die aangehaalde voorbeelden boven bedenking zijn? Of waa-

re

re deugdliefde, en niet veel eer eerzucht, onberedeneerde ijver, de invloed van luchtsgeſtel, volkstrots, eene armoedige levenswijze enz. de oorzaak dier genoemde deugden waren? welligt ware 'er vrij wat op aftedingen. Dan, ik begeer dit niet; liever wil ik de naamen van CIMON, CURTIUS, LEONIDAS, EPAMINONDAS, VIRGINIUS, BRUTUS, APPIUS, TITUS en anderen, met hoogachting bij de vorigen voegen; ja elk, ter eere der menschheid, en ook om veele, *zoogenaamde*, Christenen tot eene *heilige ijverzucht* te verwekken, naar het geſchrift van VALERIUS MAXIMUS verwijzen, waar in men veelerleie treffelijke daaden uit de Heidenſche Oudheid bijeenvindt. Maar, wat kan men nu uit die voorbeelden beſluiten? Is het, dat de Rede, behoorlijk geraadpleegd, de deugdbetrachting aanprijze? of, dat ook de Heidenen, door het algemeen zedenlijk gevoel, tot verſcheidene goede verrichtingen gedrongen wierden? Wie zal dat lochenen? Paulus zegt zelf, „ dat „ zij, zonder Wet, (zonder Openbaaring) „ de dingen, die der Wet zijn, deeden, en „ hun geweten hen — ook wel verontſchul„ digde. (Rom. II: 14, 15.)". Maar, volgt daar nu uit, het geen men 'er uit wil afleiden?

den? zal het aangevoerde, en wat men nog meer bij een zou kunnen brengen, nu leeren, dat de Deugden der Heidenen *zakelijker* waren, dan die der Christenen? Kan 'er het besluit uit getrokken worden, dat zij, die ongetwijffeld wegens *eene zekere soort* van deugdzaamheid lof verdienden, ook in *andere opzichten* zich even prijswaardig poogden te gedragen, en zich op de *deugd* (*virtuti, quæ una est*), dat is, op het bestendig streeven naar allenthalvige pligtsbetragting, zochten te bevlijtigen? Of zal, uit hun voorbeeld, opgemaakt kunnen worden, dat zij geene zeldzaamheden waren, maar slechts bekend gewordene proeven, van de, in hunnen tijd, ook veelen anderen eigene, ja heerschende denk- en handelwijze, even zedenlijk, of nog zedenlijker, dan onder de Christenen plaats had? Of eindelijk, dat de gunstige gevolgen van het, bedagtzaam aangehoord, onderwijs der zuivere Rede, den gunstigen invloed van het onderwijs der Euangelische Godsdienst- en Zedenleere tegenspreke of opheffe? Niets van dit alles. Veel eer het tegendeel. Verdrietig is de taak, welke wij ons hier vinden opgelegd, om zulks, — en daar in de zwakke zijde der Menschheid, — aantetoonen. Met weinigen

gen dan. Voor zoo verre wij, door de fakkel der Geschiedenis voorgelicht, de hoogstgenoemde Heiden-Heiligen van nabij bezien kunnen, — ach! hoe weinig vinden wij hen dan, in den echten zin des woords, *deugdzaam*! Hoe waar vinden wij dan de geestige spotredenen van LUCIANUS over hun, die zoo fraai van de Deugd spraken, en dezelve zoo weinig beoefenden! — Eenen TITUS, dien de eernaam van de — *Liefde en vermaak der Menschheid* (*amor & deliciæ generis humani*) gegeven was, zien wij in eenen, hem onteerenden liefdehandel met de veile *Berenice* gewikkeld, en, door eene, te vroegtijdige dood alleen belet een Dwingeland te worden; — eenen zachtmoedigen CÆSAR op den nek van vrije burgeren staan; — zijnen mededinger POMPEJUS, den beschermer des vaderlands en der vrijheid, zelfs door zijnen vriend CICERO, in vertrouwelijke Brieven, zoo vaak van ondraaglijke trots en wreedheid, beschuldigd; — dien zelfden CICERO lafhartig en wankelmoedig; — zijnen gestrengen tijdgenoot CATO, door lustige knaapen 's morgens dronken t'huis gebragt; — dien zelfden laatsten Romein, uit bijzonderen haat tegen CÆSAR, — en den standvastigen echtgenoot van PONTIA, tot onher-

stel-

ſtelbaar nadeel der goede zaak, zelfmoordenaaren; — den hooggeprezen' REGULUS, ruw en wreed; — den geſtrengen Stoïcijn SENECA, den gereeden Dienaar van eenen vuigen wellusteling en ontmenschten Moeder-moordenaar: en — om geene anderen te noemen, (want, het gaat mij aan het hart, medemenſchen, wegens veele goede hoedanigheden prijswaardig, ten toon te ſtellen), — eenen SOKRATES, met onnatuurlijken wellust ſchertzen, en eindelijk nog het ſlachtoffer van zijnen hoogmoed, onbuigzaame eigenzinnigheid en tergend gedrag. — Van hoe veelen dezer Mannen weeten wij niets meer, dan *ééne* enkele daad, welke nog betwistbaar is, of aan bijgeloof kan toegeſchreeven worden, of door andere verkeerdheden bevlekt wordt! CURTIUS, LEONIDAS, CODRUS, ARISTIDES zelfs kunnen hier ten getuigen zijn. En, bij wien van allen treffen wij echte, werkzaame *Godvrucht*, naar hun licht, — bij wien een ſtreeven naar *waare volmaaking*, — bij wien opoffering van tijd, goederen, gemak, eer en leven, — niet voor den *uiterlijken* bloei of hoogheid des lands, maar (gelijk bij de Apostelen en Leerlingen van Jeſus, ook nog in laater tijden, ja hedendaags), voor de *zedenlijke verlichting*

en

en *verbetering* hunner Natuurgenooten, — bij wien die geest van allesomvattende *Menschlievendheid*, welke het Euangelisch merkteken van eenen waaren Christen is? — Waren hunne Deugden *zakelijker*, dan de trouwhartigheid van Joannes omtrent de Moeder des Heeren, — dan de edelmoedigheid der, voortijds ten bloede toe vervolgde, Christenen te Damaskus en Jerusalem omtrent Paulus, — dan de nederigheid van Petrus en Joannes, na het verrichten van een verbazend wonder, — dan de heldenmoed en zelfopoffering van alle Apostelen? Of, wilt ge liever, dan de bezadigde Godvruchtige heldenmoed van DE RUITER, de getrouwe eerlijkheid van A. HAMBROEK, de edelmoedige zelfopoffering van A. BEILING, de standvastige, gelovige moed van W. Y. BONTEKOE, de menschlievendheid van WOLTEMADE, en anderen? Of, heeft SCHUBART recht, als hij van oordeel is, dat men, het geen men prijst in *Heidenen*, als „ deugd en zieleädel, in *Christenen* daartegen overdreven „ en dweeperachtig noemt"? — Doch, ook *dit* moet ik vragen: is het billijk, van *eenige*, *weinige*, *aanzienlijke*, *welonderwezene*, in een, aller oogen tot zich trekkend licht geplaatste Mannen, een *algemeen* besluit opte-

maaken? Toont de bewondering, die zij verwekt hebben, niet integendeel het zeldzaame hunner deugden aan? Kon iemand uit het Gemeen, in hunnen tijd, ook zoo groot en edel, als zij, wezen? Wekte hun voorbeeld anderer navolging op? En, zo enkele menfchen door een fchrander verftand, eene gelukkige bloedsmenging, voordeelige omftandigheden en den prikkel eener blaakende eerzucht geholpen, in het luisteren naar de Rede, eene uitzondering — en dan nog flechts ten aanzien van *zekere foorten* van pligtsbetrachting, gemaakt hebben: kan zulks recht geven tot de gevolgtrekking: „ Derhalve, de invloed der Christelijke Zedenleer ter verbetering, al heeft zij, ten allen „ tijde, op *duizenden*, uit allerleie, ook de „ *geringfte*, ftanden, op lieden *zonder opvoeding* of befchaving, ter ftemming van hun „ hart tot *alle* deugd, dermate gewerkt, „ dat dezelven in *elken* kring, zoo wel in „ den *onopgemerkten* huisfelijken, als in den „ meer fchitterenden *maatfchappelijken*, waarlijk voorbeeldig leefden: — die invloed is „ evenwel niet aanmerkenswaardig"!

„ Maar", houdt men aan, „ fomber en „ troosteloos is de Zedenleer van het Euangelie; zij maakt den mensch de wereld en de

„ ge-

„ gezellige genoegens tegen; zij vervult hem „ met zwaarmoedige gedachten. Gemelijk, „ zoo lang hij leeft, is haar leerling, wanhoo- „ pig, als hij ſterft". — Dit is de nagalm van VOLTAIRE, RADICATI, DES LANDES, den Schrijver van het *Syſteme de la Nature* en ſoortgelijken: maar, waarop wij, na anderer grondige wederlegging, als mede na het geen wij §. 8. aangemerkt hebben, niets meer behoeven te andwoorden, dan, „ kom „ en zie"! — Zou dan eene geduurige verſtrooijing, — zou het ſmooren van de inſpraak van het geweten, — zou dan een moedwillig gedachtenloos ſterven, geluk zijn? Ach! het ſterven van VOLTAIRE zelven, — de laatſte levensdagen van RADICATI kunnen hier ſpreken. — Zagen dan een RIEM, een PAINE nooit eens eenen Christen? Of, namen zij eene heilige bezorgdheid, om niet te zondigen, — eene redelijke verootmoediging over veelvuldige tekortkomingen, voor troosteloosheid op? Of, zo zij eenen minbeſchaafden, min verlichten, zwaartillenden Christen ontmoeteden, beſlooten zij dan van zoo eenen tot allen? Was dat wijsgeerig? Was dat onpartijdig? ô! wat zouden zij gezegd hebben, indien zij bij het ſterven van zoo menig een' Christen, die gemoedigd,

 en

en naar den hemel verlangende, bedaard zijne kinderen zegenende, zijne huisgenooten troostende, omtrent alles behoorlijke bestelling maakende, zijnen vijanden vergevende, van zijne vrienden affcheid nemende, — ja zelfs met lofliederen in den mond, dit leven verliet, waren tegenwoordig geweest! Wat zouden zij gezegd hebben, had de ftervende ADDISON, hen ook, gelijk zijnen Schoonzoon, bij den arm gevat, en toegevoegd: „ ziet, hoe zacht een „ Christen fterft"!

De derde tegenwerping is, zo al niet de gewigtigfte, doch zeker de befchaamendfte. „ Waar is die heerlijke invloed van de Chris„ telijke Zedenleere te zien"? vraagt men: „ zijn dan de Christenen zulke Heiligen? „ Gaan onder hun niet alle ondeugden om? „ Waar zijn ze, die zoo eene hoogere deugd „ in hun gedrag kunnen aantoonen"? — En, wat zullen wij hier op zeggen? Zeker moeten wij belijden, dat, bij verre zoo veelen, als konden en moesten, geene levende bewijzen van den gezegenden invloed dezer Zedenleere zijn. Onkunde in, misverftand van, tegenftand tegen dezelve, het geweldig overwigt der zinnelijkheid ftremt dien invloed maar al te zeer, bij al te veelen, die den

den naam van Christenen dragen. Doch, behalve dat hier geene *volmaaktheid*, zelfs bij waare Christenen, te verwachten is: de Zedenleer kan zeker geene kracht oefenen op zulken, die dezelve niet kennen, of miskennen; en even weinig bezit dezelve eene toverkracht op harten, die zich balddaadig tegen alle goede indrukken aankanten. Wij erkennen hier bij ook de noodzaak van hartveranderende genade, ten einde den ongevoeligen en hardnekkigen zondaar voor den invloed dezer Zedenleere vatbaar te maaken. Intusſchen, aan waare Christen deugd ontbreekt het nog geenszins, Hoort men 'er minder ophef van maaken; het is, omdat ſtille deugd doorgaands de echtſte is. Het *verbergen der goede daaden* is een grondmaxime van het Euangelie (Matth. VI.). Wij durven gerust zeggen, dat, bij al het beſchreijenswaardig verval in den Godsdienst en Zeden, 'er nog overal duizenden zijn, „die „hunne knieën voor geenen Baäl buigen", en die, in den ſtand van vergeten burger, door huisſelijke vrede, liefde, huwlijkstrouw, kindertucht en Godsvereering, — door, alle gedruisch vermijdende, liefdaadigheid, of ook in hoogere kringen, door getrouwe vervulling van ambtspligten en be-

 roeps-

roepsbezigheden, waarlijk *goede werken voorſtaan*, en *de Leer van onzen Zaligmaaker verſieren.* — Och! dat hun getal meer en meer aangroeide!

AANM. Verg. BOULANGER, *le Chr. devoilé*, p. 32. — SCHUBART, *Geſch. van zijn leven*, II. 154. — Over VOLTAIRE, RADICATI, DES LANDES en 't *Syſteme de la Nature*, YPEY t. a. p. I. 51, 53, 125. III. 53, 62. DOEDERLEIN, t. a. p. I. 199.

§. 17.

Gezegend is derhalve, naar de uitſpraak der *Rede* en der *Ondervinding*, de invloed der Christelijke Zedenleer op de verbetering en het Geluk van *enkele* menſchen: maar niet minder op de *verbetering* en het *geluk* van *geheele volkeren*, van de Burgerlijke Maatſchappij. — Laat ons dit nu met weinigen overwegen.

En, om weder van de *Zedenlijke Verbetering*, als den grondſlag, ook van *volksgeluk*, aantevangen; wie zal niet reeds vooruit, van de invoering der Christenleere in de wereld, ten dezen aanzien, eene gezegende uitwerking verwachten, die zich den ſtaat van het Godsdienſtig- Zedenlijk onderwijs bij de Jooden

den en Heidenen voorſtelt en daarmede dan het Christelijk onderwijs, zelfs in die plaatze, waar het zelve het meest gebrekig is, vergelijkt. Hoedanig was het bij de *Jooden?* Daar „ dwaalde het volk, als ſchaapen „ zonder Herder". Behalve eene Monnikenſecte, (de *Esſeeſche*) welke juist niet veel opgang onder het volk ſchijnt gemaakt te hebben, waren 'er twee voornaame gezindten; de Sadduceeſche had meest onder de Grooten haaren aanhang, en betwijfelde voornaame Leerſtukken: de andere, de Fariſeeſche, meer bij het Gemeen gezien, was zeer bijgelovig of ſchijnheilig, en leerde eenen Godsdienst, enkel in werktuigelijke oefeningen beſtaande. Het volk ontving dus een zeer bedorven, den waaren Godsdienst onteerend, de zedenlijkheid verkrachtend onderwijs, en werd bovendien, door de geduurige openlijke twisten der hoofdpartijen, ellendig geſlingerd. — Doch veel erger nog ſtond het bij de Heidenen geſchapen. Onder Grieken en Romeinen had geen onderwijs des volks in Godsdienst en Zedenleer plaats. De Wijgeeren bemoeiden zich met den grooten hoop niet. — Zij redeneerden veelal op eene ijdele, geen nut aanbrengende, wijze. Hoe beuzelachtig vertoont zich

SOKRATES zelfs niet bij ÆSCHINES! Veelen hunner redeneerden de Goden en Godsdienst weg, en rukten de zuilen der zedenlijkheid omverre. Onderling waren zij oneens; dezen los en wulpsch; genen trotsch, ſteil en Godhoonend; anderen onderſteuners van het beſpottelijkst Bijgeloof. Naar mate hun aantal toenam, nam de verzekerde overtuiging der gewigtigſte waarheden af, en de verbastering der zeden toe; reden, waarom reeds de oude, geſtrenge CATO hen uit Rome wilde verbannen hebben. — De Priesters hielden het volk alleen in Bijgeloof verzonken. De ſtaatslieden waakten wel eenigzins over misdaaden, welke den ſtaat en de gezellige orde onmiddelijk aantastten: maar deze bepaaling ſtrekten zij gantsch niet verre uit. Het eenige, dat nog den ſchijn van zedenlijk onderwijs vertoonen kon, beſtond in het toneel, waarop ſchertzende zedenlijke gebreken werden doorgehaald. Doch, hoe ellendig ook dit onderwijs 'er uit zag, is, uit de grove kluchten van PLAUTUS, uit de *Komedieën* van ARISTOFANES, ja uit ontelbaare plaatzen, en de geheele houding der ſtukken van den beſchaafden TERENTIUS, aftenemen. Om niet te erinneren, welke wellustvoedende of menschlievendheid ver-

verſtikkende, ſchouwtoneelen de menigte vaak vermaakten.

Stellen wij nu daartegen het zedenlijk onderwijs in het Christendom over, van daar aan, waar de zuivere Protestant, bij de Godsdienstoefening en in bijzondere Katechiſatieën, de reine Geloofs- en Zedenleer predikt, tot daar, waar dezelve onder eene menigte ondoelmatige Kerkgebruiken, dwaalende misbegrippen, en overſpannen oefeningen zwoegt: hoe oneindig is dan nog die laagſte trap van Christelijk onderricht, boven den hoogſten van het Heidenſche of Joodſche, verheven! De Leer aangaande God, de onſterflijkheid, de belooningen en ſtraffen na dit leven, den pligt van Liefde voor God en de naasten, de Liefde van God in Christus, de vergeving der zonde, de Goddelijke hulp bij onze verbetering en dergelijke, wordt toch, ook daar, geduurig herhaald en ingeſcherpt. En — daar nu de Christenvolken, van de geoefendſten aan, tot de ongeoefendſten toe, aanhoudend, ten minſten eenen dag in elke week, de gelegenheid hebben, om zoodanig onderricht in Godsdienst en Zedenleer te bekomen; zou het dan waarſchijnelijk zijn, dat dezelven, boven anderen, die dit misten of nog misſen, niet in zeden-

lijkheid, over het algemeen, zouden uitmunten? Zou dit voorrecht geenen invloed hebben op derzelver verbetering? Wie kan dat vermoeden?

Doch, wij behoeven ons met geene vermoedens, hoe waarſchijnelijk anders, te vergenoegen. Ook hier ſpreekt de *Geſchiedenis.* Men vergelijke ſlechts den toeſtand dier volken, waar de Euangeliſche Zedenleer onbekend was of nog is, met dien van zoodanigen, waar dezelve aangenomen is; en dan nog, die Christenvolken, welke min, en welke meer gezuiverd, deze Leer omhelzen: en dan zal het beſluit gemakkelijk zijn optemaaken.

AANM. Verg. ten aanzien van het Godsdienſtig en zedenlijk onderwijs onder de Jooden, J. F. HERMES, *Predigten für alle Son- u. Festtage.* I. Jahrg. ſ. 91. u. w. — en over dat onder de Heidenen, ROSENMULLER, *Hiſtorisch Bewijs voor de Waarh. van den Christ. Godsd.* bl. 120 enz. benevens de Schrijvers ald. aangehaald: alsmede J. BARBEYRAC, *Preface du Livre de* J. PUFENDORF *ſur le droit de la Nature & des Gens*, §. 12—28. J. A. TURRETIN, *Diſſ.* 14. *De Revelationis neceſſitate* p. 14. *ſqq.* tom. I. p. m. *ſqq.* J. F. JACOBI, *Verhand. over eenige gewigtige ſtukken van den Godsd.* II. deel

II. deel bl. 288. en volgg. verg. ook CURCELLEI *Quaternio Diff. Theol.* p. 382.

§. 18.

Wenden wij ons oog naar de Heidenſche Volken, wij vinden dezelven gansch verſchillend, ten aanziene, van uiterlijke *beſchaafdheid.* — Denken wij aan die tijden terug, toen de bewooners van ons Vaderland en aangrenzende Landen, in eenen ſtaat van ruwe wildheid leefden, zonder ſteden, zonder konſten, zonder wetten, zonder zeden; enkel levende voor het dierlijk beſtaan, en verzonken in Afgoderij en Bijgeloof; hoe kunnen wij dan ſchier in hun de voorouders herkennen der verſtandelijk en zedenlijk gevormde, van God, hunnen pligt en beſtemming wel onderwezene Europeërs? Hunne woeſte gebruiken, — hunne wreede offeranden, — hunne zwelgerij, — hunne ruwe Deugden zelven; wie zou dit aan onze zeden één oogenblik kunnen voortrekken? Voortrekken? ja, gelijkſtellen? — Zien wij in de gedenkſtukken der oudſte, onbeſchaafde, volken der wereld, ons, in de geſchiedenis van het Israëlitisch volk en elders overgebleeven, den geest van ongeteugelde wreedheid,

heid, wellustigheid, heerschzucht, veroveringsdrift, en dergelijke, wie zou zich niet ſchaamen, met hun gedrag, dat van Europa's volken te vergelijken? — Slaan wij die Wilden gade, welke de laatere zeevaart ons ontdekt heeft; welk eene ongevoeligheid voor de hoogere belangen der menschheid, — welk eene beestelijke wellust, en wilde vermenging, — welk eene onmenſchelijkheid in de *Arreois* op *Otahiti*, — welk eene algemeene neiging tot dieſſtal, — hoe veele valschheid, — hoe veele menſchenoffers, — hoe veele menſcheneeters! Waar vindt men iets dergelijks in de geheele, — in de bedorvenſte hoeken der Christenwereld? — „ Dan, „ waar beſchaafdheid, door vordering in „ kunst en wetenſchap, plaats had, zullen „ ligt betere zeden gevonden worden"? — Verre 'er van af. Waar ſtond de beſchaafdheid op hooger trap, dan in Griekenland, en naderhand te Rome? En — zie hier het oordeel van eenen der bevoegdſte beoordeelaaren, van GARVE: „ De Christelijke Gods„ dienst heeft, naar mijne overtuiging, zegt „ hij, werklijk eenen voordeeligen invloed „ op de zedenlijkheid der volken gehad, die „ denzelven aannamen. Mijne innigſte over„ tuiging dringt mij te bekennen, dat ik

„ dien

„ dien invloed voor zeer groot en weldaadig „ houde. Hoe vertrouwder ik met de ſchrif- „ ten der Grieken en Romeinen, en met de „ Geſchiedkundige gedenkſtukken van hun- „ nen zedenlijken toeſtand geworden ben, „ des te meer is het mij klaar geworden, dat „ in de zedenlijk verdorvenſte eeuwen van de „ Christelijke Europeeſche volken, toch „ meer deugd, meer beſcheidenheid in de „ ondeugd, bijzonder bij de laagere volks- „ klasſen, voorhanden geweest zij, dan, „ bij die zoo geroemde Volken der Oud- „ heid". — En, in de daad, wie, die zijne oogen niet opzettelijk voor het licht der waarheed wil toeſluiten, kan ontkennen, dat, het geen de Wijsgeerte niet heeft kunnen te weeg brengen, ten aanziene van Godsdienſtige verlichting en zedenlijke verbetering, door de omhelzing van het Christendom daadelijk bewerkt zij? Wij willen geenszins ontkennen, dat 'er, onder de Christenvolken, nog veel meer zedenbederf heerſche, dan met eene algemeene navolging der Christelijke Zedenleere beſtaanbaar is: dan, opzettelijke partijdigheid alleen kan dezelve met die der Oudheid gelijk ſtellen. *Athene*, *Rome*, de Hoofdſteden der Wijsgeerige Wereld, — *Korinthe*, *Efeſen*, wegens welſprekendheid en

ge-

geheime wijsheid beroemd, hoe ſteken zij af, niet ſlegts bij de minst beſchaafde Protestantſche dorpen en ſteden, maar — zelfs bij de minst Christelijke plaatzen in het Christendom — neem een *Lisbon*, een *Napels*, een *Rome!* —— dáár, volſlagen Ongodisterij, en Godverlochening bij de Aanzienlijken en Volkshoofden: en bij het Gemeen Afgoderij van de grofſte ſoort, (*Fetichen* en *Beeldendienst*); de verëering van een monſteragtig vermeenigvuldigd Godendom; het ſchokkendst Bijgeloof; Toverij, Waarzegkunst en dergelijke; het levendig begraven van eene, in een zwak oogenblik, eener tegennatuurlijke gelofte ongetrouwe Non; in algemeenen ramp opgebragte menſchen-offers; *heilig* geheetene, bloedige *krijgen* over gewijde beuzelingen; — onbandigen wellust, onnatuurlijke wandaaden, met den Godsdienst verbonden; openbaare Godsdienstfeesten en ſpelen, verwoestend voor de zeden; alle eerbaarheid kwetzende tafreelen, opgehangen in gewijde plaatſen; offeranden aan *Venus* en *Priapus*, waarbij de natuur, verontwaardigd, terugdeinsde; naakte dansſen van meisjens in den openbaaren ſchouwburg; dochters aan de hand der moeders, onder algemeene toejuiching, ten Afgods tempel ingeleid, om zich

zich te laaten onteeren; Tempelen, welker onderhoud gevonden word uit de opbrengst van eenige honderd hoeren, die bij dezelve behoorden: —— hier, bij alle overgebleeven Bijgeloof, toch de aanbidding van den eenen, waaren God; —— waardigheid en betaamelijkheid bij de Godsdienstoefening; — ſtraf op voorgewende toverij en zedenlijke wandaaden volgende. — Dáár, het recht, den ouderen, bij de wetten toegekend, en niet zeldzaam uitgeoefend, om hunne kinderen te verkoopen, te verſtooten, te verlaaten, op de dood af te geesſelen, met de dood te ſtraffen; — geduurige echtſcheidingen; algemeene verachting van het huwelijk, zoodat de ſtaat dezelve door uitgebreide belooningen, wel eens, als het ware, koopen moest, en, in het huwelijk onafgebroken twist, geile drift naar genot, (*ſemper habet lites &c.*) en wederzijdſche ontrouw; — ſchaamteloos en onbeteugeld, openlijk bekend, door veelen toegejuichd, door Dichters en Dichteresſen bezongen (SAPPHO, HORATIUS,) bedrijf van misdrijven tegen de natuur, bij de anders zedigere ſexe niet min, dan bij de mannen, (Rom. I. JUVENALIS, enz.): — hier, eene teder bezorgde opvoeding, heilige huwelijken, doodſtraf

te-

tegen *paederaſtie* bepaald, en niet dikwerf nodig bevonden. — Dáár, eene onbarmhartige verlaaging van twee derde gedeelten der menſchen tot ongelukkige, hard mishandelde, bij het minſte vergrijp, als dieren geteisterde, na eene mislukte vlugt voor de wilde beesten geworpene, tot een vechten op leven en dood tegen malkanderen, vermaakshalve, of bij brandſtapels, gedwongene, ſlaaven; — eene geduurige ſlachting van menſchen, die gehuurd werden, om zich, tot verlustiging der aanſchouwers, — ook der zachte, tedere, *ſentimenteele* vrouwen, — ſomtijds zelfs ten getalle van 30, 000 in eene maand, onderling om hals te brengen: — hier, althands in Europa, van het een — en in Christenlanden, (behalve ſlaauwelijk bij de Spaanſche ſtierengevechten), ook van het andere, geen zweemſel. — Dáár, een koelbloedig mishandelen, beſpotten, in triumf omſleepen en laaghartig vermoorden van krijgsgevangenen: hier, eerbied voor, en mededogen met hun. In één woord, dáár openlijk geduld, of door de Lands-wetten zelfs, zoo niet voorgeſchreevene, dan toch gewettigde, euveldaaden, welke men, in het Christendom, hetwelk den mensch gevoelig maakt voor pligtsbeſef en de in-

insſpraak van het Geweten, niet ſlechts geheel en ſtellig af keurt, maar met diep afgrijzen alom verfoeit. — Wat deeden dáár toch de ſchranderſte Wijsgeeren? Werd wel eene ſtraat door SOKRATES te *Atheene*, wel ééne wijk door CICERO te Rome, ten aanzien van Godsdienst en Zedenlijkheid verlicht? Doet niet de domſte Monnik, voor de hoogſte belangen der Menschheid, onder de Christenen, meer, dan voortijds — ik zal niet zeggen, een ZOROASTER, een CONFUCIUS, — ik zal niet zeggen een DRAKO, SOLON, LYKURGUS, NUMA, — maar zelfs, dan een *Goddelijk* geheeten PLATO, — zijn, door het orakel (*παντῶν δὲ σοφῶν σοφοτατος*) *allerwijst* verklaarde Leermeester, — een belezene TULLIUS, — een Keizerlijk Leermeester SENEKA, — een Monarch MARKUS ANTONIUS? Den eenigen waaren God, dien zij konden kennen, en ſommigen hunner ook meer dan anderen kenden, hebben zij dien openlijk verheerlijkt of gedankt? Ging de wijze SOKRATES niet, (XENOFON meldt het tot zijne verdediging) van altaar tot altaar rond, om, even als de domſte zijner ſtadgenooten, den afgoden te offeren? Liet CICERO zich niet in het Genootſchap der Wigchelaaren opnemen? Wat deze Wij-

zen dan nog voor Godsdienst en Zeden eenigzins belangrijks voordroegen, bepaalde zich dat niet binnen de grenzen eener Gaanderij, eener Tusculaanſche Hoeve, — binnen eenen kleinen uitgezochten kring van vrienden? — En welk een gevolg hadden dan nog hunne lesſen op het hart en de zeden hunner Leerlingen? Dat moge het leven van ALCIBIADES en anderen, die — zelfs SOKRATES gehoord hadden, beſlisſchen! — Ja, hoe weinig werkte de wijsheid zelfs op hun eigen hart, daar de een van de misdaad der hoererij niet afgeſchrikt wierd, ten zij door den hoogen gevorderden hoereloon, — een ander, daar van anders afkeerig, toch eens, om niet zonderling te ſchijnen, zich 'er aan overgaf, een derde de dronkenſchap aanprees, — een ander den verbooden wellust, behoudends de deftigheid (*dummodo cum gravitate*,) toeſtond: en over het algemeen de Wijsgeeren in den reuk ſtonden van bedervers der Jongelingſchap te zijn? — Wanneer wij dan zien, hoe veel alle volkeren, waar de Leer van Jeſus aangenomen is, boven de beroemdſten der beſchaafde Natieën van vorige eeuwen, in Godsdienſtige Verlichting, en nevens dezelve, in Zedenlijkheid uitmunten; wanneer wij bij de Christenen veelerlei bijgeloof,

loof, tot het aandenken toe, verdreeven; menfchelijkheid en zachtheid van zeden doorgedrongen; ftaatswetten tegen fchandelijke misdaaden vervaardigd; zedenlijke waarde geëerbiedigd; huisfelijk geluk gevestigd; van de verftandelijke en zedenlijk Godsdienftige vorming der jeugd werk gemaakt zien: — wanneer wij dit verfchijnzel alom, van den tijd der uitbreiding des Christendoms aan, waarnemen, en tevens befpeuren, hoe weinig, of liever in het geheel niets, de vorderingen der Rede en het onderwijs der Wijsgeeren daar aan hebbe toegebragt; kunnen wij 'er dan van tusfchen, om deze zedenlijke verbetering aan den invloed van de Christelijke Zedenleere toetefchrijven?

AANM. Omtrent de oude bewooneren van het Noordlijk Europa, moeten vóór allen TACITUS, *de Mor. Germ.* en C. J. CÆSAR, *de bell. Gall.* VI. 16. 3. en na dezen onze Landgenoot ENGELBERTS, *Aloude Staat* enz., benevens WAGENAAR's *Vad. Hift.* en de *Aantek.* en *Nalez.* van VAN WYN en anderen, geraadpleegd worden. — Ten aanzien der andere wilde Volken, COOK's, CARTERET's, BOUGAINVILLE's en anderer Zeereizen; maar inzonderheid de Zendelings-

reis van J. WILSON. — De nieuwſte ontdekkingen in de Binnenlanden van Afrika bevestigen mede onze gezegden. Welke inborst onder de *Mooren!* Welke wreede Zeden in DAHOMY! BRUCE, BROWN, PARK en anderen, kan men vergelijken. — Welk een onderſcheid tusſchen *Abysſinië*, waar het Christendom nog eenige, hoewel, door vermenging van Joodendom en Heidendom, treurig taanende, ſtraalen ſchiet, en de omgelegen Rijken en Volkeren! — Hoe veel was 'er ook niet, uit het gevolg der Prediking van de Zendelingen, vooral der *Moraviſche Broederen*, in Groenland en hier en daar in Amerika, ter ſtaving van onze redeneering, afteleiden! — Voords verg. men PORTEUS *Pred.* bij LESS en VAN HALLER, *Briefe* ſ. 31. Het gezegde van GARVE vindt men in zijn *Ueberſicht* u. ſ. w. ſ. 122. Over de *Menſchenoffers*, bij allerleie Volken in gebruik, zie men nog H. MUNTINGHE, *Geſchieden. der Menschh.* D. III. Aant. bl. 176. no. 326. — Aanmerkelijk kwam mij onlangs voor, hetgeen ik vond in LATTIL's *Veldtochten van Buonaparte op Maltha, in Syrië en Egypte*, bl. 198. „ Hoe dieper, zegt hij, men in het „ land, (Egypten, boven Caïro, weêrzijds „ den Nyl), doordringt, des te *meer Chris*„ *tenen* vindt men: en de *Zeden* der inwoo„ ners ondergaan desgelijks eene *gunſtige* „ *verandering*".

§. 19.

§. 19.

Deze redeneering klemt nog ſterker, wanneer wij hier bij in aanmerking nemen, — *eensdeels*, dat ongelukkiglijk, door het vermengen van menſchelijke Wijsgeerte met de eenvoudige Zedenleer des Christendoms, zinds den aanvang der derde eeuw, — gelijk mede door het, aan de Leer, welke zij predikten, niet geëvenredigd, gedrag van veele Christen-Leeraaren, de invloed dezer Euangeliſche Zedenleere, alom in de Christenwereld, krachtdaadiglijk geſtremd en tegengewerkt is. Immers, konden wij nog *Volken* aantoonen, gelijk aan de gemeenten der eerſte Christenëeuwen; in hoe veel ſchitterender licht zou zich dan de uitwerking van het Christendom, in dit opzicht, vertoonen! De bekende Brief van den Landvoogd PLINIUS, aan den Keizer TRAJANUS, voldingt den verbaazenden afſtand, welke 'er tusſchen de Zeden der Heidenen en die der Christenen plaats had. En, waartoe zoude ik plaatzen uit de Verweerſchriften van ATHENAGORAS, JUSTYN, TERTULLIAAN en anderen, aanhaalen? De uitnemende naauwgezetheid der eerſte Christenen, zonder Bijgeloof,

hunne voorbeeldige levenswijze, rechtvaardigheid, kuischheid, goede trouw, onderlinge liefde, geduld in vervolgingen, en wat dies meer is, zijn wel boven alle verdenking. Wanneer nu die eenvoudigheid in de Leer gebleeven ware, toen geheele Volkeren langzaamerhand het Christendom aannamen, wie kan 'er aan twijfelen, of in de Volkszeden zou de, op aarde hoogstmogelijke, zuiverheid te zien geweest zijn? Dan, reeds toen was men begonnen, Wijsgeerig te hairklooven; op diepzinnige befpiegelingen zich meer, dan op de beoefening van het Euangelie uit te leggen: en toen de Keizerlijke Magt, na KONSTANTYNS overgang, invloed op de Kerk en derzelver beftuur verkreeg, greep de verbastering, hoe langer zoo meer, om zich. En, hoe vervolgends, bij het voordgaand bederf in de Leer, de invloed van dezelve verminderde, en de zeden verërgerden, is overbekend. — En dit doet ons *anderdeels* aanmerken, dat wij ftraks, in de vorige §, de Christenzaak van de nadeeligfte zijde befchouwd hebben, daar 'er onder de Roomschgezinden nog zeer veel bijgeloof en daarmede vermaagdfchapte wanzedenlijkheid plaats grijpt; en, dat de invloed van de Christelijke Zedenleere op de algemeene ver-

verbetering der Volkeren nog veel onverkenbaarer wordt, wanneer wij ons oog wenden naar zulke Landen, waar, ten gevolge der gezegende Hervorming, de Euangelieleer, welke, zedert de verwoestende middeleëuwen, onder misverſtand en werktuigelijkheid begraaven lag, weder is opgedolven. Immers, om hier eenen in den ſchoot der Roomſche Kerk opgevoedden, maar vrij denkenden, LA REVEILLERE LEPEAUX te laaten ſpreken; „ vergelijkt men een Land, „ waar de Roomſche, en een, waar de Her„ vormde Godsdienst bloeit: in het laatst „ zal men meer gelukkige huwelijken, kui„ ſche en huishoudelijke vrouwen, tederlie„ vende en arbeidzaame Mannen, gehoor„ zaame kinderen, gezond verſtand, ijver, „ goedhartigheid enz. aantreffen". En waarlijk, kan men, tegen de zedenlijkheid der Roomschgezinde Volkeren, behalve de kruistochten, de gruwzaamheden der Europeërs onder de bewooneren der Nieuwe Wereld, welke zij wilden bekeeren, de Autodafe's, de St. Bartholomeus nachten, — ook nog het nadeelige aanvoeren, het welk uit de gemakkelijke zondenvergeving, en het geheel werktuiglijke en uiterlijke der Godsdienstoefening moet voordvloeijen: — wie,

 niet

niet geheel verblind door vooroordeelen, ziet niet in, dat dit alles op der Protestanten belijdenis van geene toepasſing zij, en gevolglijk, geenszins tegen den invloed der Christelijke Zedenleer, maar wel — tegen de Leer der Roomſche Kerk kan worden aangevoerd? Ja zelfs, dat 'er uit blijke, dat, naar mate de waare Zedenleer van het Euangelie meer erkend en zuiverer omhelsd wordt, de invloed tevens op de Volkszeden te aanmerkelijker en weldaadiger is?

§. 20.

Te *weldaadiger*, daar toch, ook in dit opzicht, het *Geluk*, met de *Zedenverbetering*, hand in hand gepaard gaat. — De gezegde LA REVEILLERE LEPEAUX geeft, na de gemelde loffpraak op den zedenlijken invloed der Hervormde Christenleere, aan dezelve ook nog de roem, dat men „ in Landen, „ waar zij beleeden wordt, beter Veldbouw, „ een ijveriger, vernuftiger, gelukkiger, „ vergenoegder Volk, meer eenswillendheid „ en Vaderlandsliefde vindt". — En, een ander Schrijver, der Christenzaake zeer ongunſtig, en alzo hieromtrent te onpartijdiger, HELVETIUS namelijk, verklaart: „ dat

„ de

„ de Hervormde Godsdienst, geheel anders
„ dan de Roomschgezinde, geenen anderen
„ maatſtaf hebbe, dan het Volksgeluk;
„ iets, waar van de Lutherſche en Kalvinisti-
„ ſche Zwitzerſche Kantons, door de blij-
„ ken van derzelver gelukkige geſteldtenis,
„ boven de Roomschgezinde Gewesten, ter
„ bewijzen verſtrekken". — En, in de
daad, veel nadenken is 'er niet nodig, om te
bevroeden, welk eenen gezegenden invloed
de Christelijke Zedenleer op het algemeen
Volksgeluk, op het welzijn der Burgerlijke
Maatſchappijen hebben *moet*. Of zou zoodanig eene Leere, welke haare belijderen verpligt, in alle betrekkingen. om Gods wil, die hen 'er in plaatſte, aan pligt en recht getrouw te handelen, daar aan onvoordeelig kunnen zijn? Welke zijn toch de gronden van Volksgeluk? Welke anders, dan de eenpaarige werkzaamheden van alle bijzondere burgeren, in elks bijzonderen kring, ter voldoening aan de algemeene behoeften, ter bevordering van algemeene rust, eendracht en genoegen? En, wat kan nu, tot zulk een einde, werkzaamer zijn, dan eene Leer, welke ons, door de hoogſte Wet der Liefde, de waarheid zoo na aan het hart legt, „ dat wij
„ niet voor ons zelven alleen, maar voor an-

„ deren, voor het Algemeen, gebooren „ zijn"? — „ Elk zie niet op het zijne (zijn „ eigen voordeel alleen), maar ook op 't geen „ eens anders is"! Deze Apostolifche Les, is zij niet de ftevigfte grondzuil van alle Maatfchappelijke vereeniging? Eene Leer, welke het Huwelijk heilig verklaart; voor de vorming der Jeugd zorgt; alle misdrijven, welke het gezellig leven ftooren kunnen, zonder verfchooning doemt; op alle gezellige pligten een Godsdienftig verband legt; rechtvaardigheid, goede trouw, oprechtheid en niet minder hulpvaardigheid, befcheidenheid, vreedzaamheid en dergelijken, infcherpt; eene Leer, welke de betamelijke fpaarzaamheid, de noestige arbeidzaamheid in een eerlijk beroep, de getrouwheid in alle aanbevolen posten, zoo dringend beveelt, moet die niet voor het welzijn van den Staat zeer voordeelig wezen? Nog verder; eene Leer, welke de vaderlijke magt over de kinderen heilzaam bepaalt, en alle verftooting, en zoo veel te meer het ombrengen van dezelven leert verfoeijen; — den flaavenftand, ftilzwijgend, maar ten krachtigften, affchaft; allen menfchen hunne wederkeerige, natuurlijke rechten en pligten infcherpt; en dan tevens de Overheid, welke

over

over de menschelijke Wetten waakt, als de *Stedehouderes van God zelven*, en haar wettig gezag, als in den stelligen Goddelijken wil gegrond, leert aanmerken: moet deze niet elken staat schragen en stevig maaken? Ja, kan het wel voor Volksgeluk onverschillig zijn, dat deze Zedenleere de echtste en zuiverste beginselen van Vaderlandsliefde inboezemt; en, terwijl anders derzelver roerselen slechts zinnelijke voorliefde, eerzucht, of, ten besten genomen, dankbaarheid zijn, deze Leer daarenboven vooral op de bestuuring der Goddelijke Voorzienigheid, — op de dierbaarste betrekkingen, — op de onschatbaarste voorrechten, in het Vaderland genooten, — en op het voorbeeld van den verstandigsten en hartelijksten Vaderlandsminnaar en Volksvriend Jesus Christus, ter navolging wijst? Of, moeten hier in geene rekening gebragt worden haare, naar de Maatschappelijke behoeften naauwkeurig berekende, pligtsvoorschriften voor Wetgeveren, Overheden, Ambtenaaren, Landsbedienden, Onderdaanen, Ingezetenen, Leeraaren en Leermeesteren, Kooplieden, Landbouweren, Handwerkslieden, Opper- en Mindere Krijgslieden enz.? — En, wat de laatstgemelden aanbelangt; de redenen, waarmede

zij

zij den mensch moed inboezemt tegen gevaaren, ook doodsgevaaren; waarmede zij hem tot lijdzaam geduld aanmaant bij zwaarigheden; waarmede zij hem tot opofferingen, des noods zelfs van het leven, in navolging van Jesus, roept; waarmede zij hem tot tevredenheid met zijn lot, tot onderwerping aan hoogere magt opwekt en van buitenspoorigheden afmaant: — zouden die redenen niet aangemerkt mogen worden als de hechtste gronden van eene zuivere, verstandige, menschlievende Heldendeugd, zoo als eenen DE RUITER en WASHINGTON bezielde, en aan welke het welzijn en de rust van eenen Staat zoo veel gelegen ligt? — Alles bijeengenomen schijnt genoegzaam, zonder dat ik 'er meer bijvoege, te bewijzen, dat het niet anders zijn kan, of de Christelijke Leere, zo dezelve recht beoefend wordt, moet, op het Volksgeluk, de weldaadigste uitwerkselen hebben.

AANM. HELVETIUS, *Oeuvr.* III. 77.

§. 21.

En, hoe zeer wij erkennen moeten, dat, wegens het niet zoo algemeen beoefenen van dezelve, als betamelijk ware, deze uitwerkselen

ſelen ook zoo algemeen en klaar niet beſpeurd worden, als zij konden en moesten: beroepen wij ons nogthans wederom op de *ondervinding*, welke de voorgeſtelde Redeneering bevestigt. En, zouden wij niet, daar wij den beroemden Schrijver van den *Geest der Wetten*, ſchoon anders verdacht, van min gunſtig omtrent het Christendom te denken, — daar wij den Staatkundigen en Wijsgeerigen Deïst ROUSSEAU ons hier zien voorgaan; om van den diepdenkenden BONNET en den ouden Staatsman NECKER, als beiden minder onpartijdig, hoe bevoegd anders, om over dit ſtuk hun oordeel te vellen, niet te gewagen. Der twee eerſte gezegden hier onder breeder willende aanhaalen, mogen wij hier nu volſtaan, met het volgende, als boven alle verdenking zijnde, den Lezer onder de aandacht te brengen. Overal, waar het Christendom is aangenomen, onderſcheiden zich de Volken en Staaten, door een meer geregeld, en naauwkeuriger beoefend, algemeen Staatsrecht, zoo omtrent de inwendige Staatsbelangen, als omtrent de betrekkingen tot andere Volken, het zij in vrede, of in oorlog. De geest van onbepaalde Dwingelandij aan de eene, en die van ſlaafſche onderwerping aan de andere zij-

de,

de, waaronder de Heidenfche Landen zuchteden, van de *Perfen* aan, tot de *Mexikaanen* onder MONTEZUMA toe, heeft plaats gemaakt voor de erkentenis van wederkeerige rechten en pligten, gelijkelijk rustende op de overheid en den onderdaan; terwijl, ten gevolge dezer erkentenis, de Koningen zachter regeeren; de natuurlijke Gelijkheid der menfchen, door Koningen zelfs, meer geëerbiedigd, langs dien weg veel misnoegen voorgekomen: en het beftaan der Troonen en Regeeringen meer bevestigd wordt. Overal, waar het Christendom is aangenomen, wordt 'er, in den krijg zelfs, meer eerbied voor de menschheid, meer befcheidenheid en edelmoedigheid aan den dag gelegd; de Overwinnaars zijn gematigder bij hunne verovering; de overwonnen volken lijden veel minder van de fiere Veroveraaren: en de krijgsgevangenen zijn heilig. Overal, waar het Christendom bloeit, heerscht 'er eene verftandige weldaadigheid, waar van men, in de Gefchiedenisfen der befchaafdfte Heidenen, te vergeefs voorbeelden zou zoeken. Hoe veele inrichtingen tot onderhoud der armen, van oude mannen en vrouwen, van wezen en weduwen, van verminkte krijgslieden te land of te water, van ongelukkige, door de oude-

ren

ren ſchaamtshalve verlaaten, kinderen, en dergelijken, worden 'er niet overal aangetroffen? Hoe veele edelmoedige zorg aangewend voor het verſtandelijk en zedenlijk onderwijs der Jeugd, — voor de verdere opleiding der Jongelingſchap, — voor de beſchaving van den geest des volks! Hoe veel eerwaardiger is de ſtand van Huisvrouw en Moeder, dan onder de meeste Heidenen! Hoe veel vaster en gelukkiger zijn de huwelijken! Hoe veele edelmoedigheid ondervinden vreemdelingen onder Christenvolken! Waar is, in de Christenheid, één volk te vinden, dat nog eenen ſtand van menſchen bevat, die malkanderen, tot vermaak der aanſchouweren, wreedaartiglijk en kunstmatiglijk om hals brengen? — En, van waar die meerdere beſchaafdheid en menſchelijkheid, welke te meer afſteekt, wanneer wij oude en laatere, Heidenſche volken, en zelfs Muhammedaanſche Staaten, tevens in vergelijking brengen? Alleen van de meerdere vorderingen der Wijsgeerte? Maar, zegt ROUSSEAU niet te recht: „ de Weten-
„ ſchappen zijn 'er de oorzaak niet van;
„ want, waar dezelve ook gebloeid hebben,
„ is 'er de Menschheid niet te meer om
„ geëerbiedigd. De wreedheden der Athe-
„ neren, der Egijptenaaren, der Romein-

„ ſche

„ ſche Keizeren, der Chineezen, bewijzen „ het". En, van waar, dat het juist de Christenen zijn, die in allerleie Wetenſchappen, — en dat wel allermeest, na dat de Christelijke Leere, door de Hervorming, in haare zuiverheid meer herſteld was geworden, — zoodanige vorderingen gemaakt hebben, dat een Leerling der Wijsgeerte hedendaags van de Natuur, van haare werktuiglijke krachten, van haaren rijkdom, van haare verborgene hoedanigheden, enz. meer weet, dan de ſchranderſte Mannen der Oudheid, allen te ſaam genomen, geweten hebben? — Wat ſchiet 'er dan over, ten zij, in allen ernst der Christelijke Zedenleere de eere te geven, welke haar toekomt, en dit meerder Geluk der volken, die voor haaren ſcepter knielen, aan haaren invloed dank te weten?

Indedaad, zo 'er nog twijfel, aangaande de zekerheid der gemelde ervaringen, had kunnen overblijven; eenigen van de laatſte jaaren der vorige eeuw, vooral 1792—1794, hebben, door de vertooning van het gevolg der verſmaading van het Euangelie en deszelfs Zedenleer onder een Volk, in volle kracht den heilvollen invloed beweezen, dien zij, bij tegenſtelling op het geluk der Volkeren

heeft.

heeft. Ach! wie erinnert zich niet, met ſiddering, zoo veele verraaderijen, geweldenarijen, verzaking van eer en pligt, geweten en menschlijk gevoel, zoo veele dagelijkſche moorden, vogelvrijverklaaringen, omwentelingen op omwentelingen, allen met bloed, met — het bloed van verſtandigen, deugdzaamen — met het bloed van Vorſten en Vorſtinnen, en daaronder van eene, algemeen om haare deugden geëerbiedigde, Vorſtin, bevlekt? Wie erinnert zich niet dien toeſtand, toen het ſpreken gevaarlijk, het zwijgen hagchelijk, het t'huisblijven bedenkelijk, het uitgaan doodelijk was? Wie voelt zijn hart niet bloeden over vrouwen, die haare mannen, kinderen, die hunne ouderen, van ſtad tot ſtad, van gevangenis tot gevangenis, van bloedraad tot bloedraad zochten, en eindelijk op de beulskar of onder de moordbijl aantroffen? Wiens bloed bevriest nog niet op de gedachte .... dan, laat ons een gordijn voor die gruwelen ſchuiven, en ſlechts op den grond en oorzaak van dezelven oogen! Die was geene andere, dan de verwerping van de Euangelieleer. Na dat deze eerst lang, door Hovelingen, Aanzienlijken en zelfs Godsdienst-Leeraaren, verzaakt, verlochend, beſpot, — en ten

 laat-

laatſten openlijk, door den Staat, als afgezwooren was, braken alle die jammeren door, welker aandenken den laaten naneef moet afſchrikken van alle verzondiging aan het Christendom. — En ach! dat dezelven ter harte genomen wierden door alle volkeren, die gevaar loopen, van tot verzaaking des Christendoms te vervallen! Ach! dat de treurige gevolgen, welke, in Duitschland inzonderheid, het Deïsmus en Neologismus aanvangelijk bij enkele menſchen en huisgezinnen te weeg brengen, Vorsten en Volken ter waarſchuwing zijn mogen, ten einde *niet in hetzelfde exempel der ongelovigheid te vervallen!*

AANM. DE MONTESQUIEUX ſchrijft, in zijn heerlijk Werk *de l'Eſprit des Loix*, L. XXIV. Ch. 3. „ de Christelijke Godsdienst is afkeerig van het Despotismus; „ en dat, vermits de zachtmoedigheid, zoo „ zeer aanbevolen in het Euangelie, zich „ tegen den willekeurigen toorn ſtelt, waarmede een Vorst zichzelven recht verſchaffen, en wreedheden pleegen zoude. — „ Daar deze Godsdienst de veelwijverij verbiedt, zijn de Vorſten minder opgeſlooten, „ minder van hunne onderdaanen geſcheiden, en bijgevolg meer menſchen; geneegener zich Wetten voorteſchrijven, en meer „ be-

„ berekend voor het gevoel, dat zij niet al-
„ les vermogen. Daar de Mahomedaansche
„ Vorsten geduurig moorden of vermoord
„ werden, maakt de Godsdienst bij de Chris-
„ tenen de Vorsten minder vreesachtig, en
„ dus ook minder wreed. De Vorst rekent
„ op zijne Onderdaanen, en dezen stellen
„ vertrouwen in Hem. Bewonderenswaardig
„ is het, dat de Christelijke Godsdienst, die
„ tot voorwerp alleen het toekomend leven
„ schijnt te hebben, nog daar en boven ons
„ geluk in het tegenwoordige bewerkt! —
„ Deze Godsdienst heeft, in weerwil van
„ de uitgestrektheid der Rijks, en het ge-
„ brek der Luchtstreek, de willekeur belet,
„ zich in Ethiopiën te vestigen, en midden
„ in Afrika de Zeden en Wetten van Euro-
„ pa overgebragt. De Erfprins van Ethio-
„ pië bezit een prinsdom, en geeft den an-
„ deren onderdaanen een voorbeeld van liefde
„ en onderwerping: terwijl men vlak daarbij
„ het Mahomedaansche Geloof, de kinderen
„ des Konings van *Sennaar* ziet opsluiten,
„ en bij deszelfs dood, ten gunste van den
„ Erfgenaam des Troons, door den Raad
„ vermoorden. Dat men zich voor oogen
„ stelle de geduurige bloedvergietingen der
„ Grieksche en Romeinsche Vorsten en Be-
„ windslieden, benevens de verwoestingen
„ van Steden en Volken, door die zelfde
„ Vorsten, alsmede *Thimur* en *Gengiskan*,
„ die Asië verwoest hebben; en men zal

N 2 „ zien,

„ zien, dat wij den Christelijken Godsdienst „ hebben te danken, en, voor een zeker „ Staatsrecht in onze Regeeringen, en, in „ den Oorlog, voor een zeker recht der „ Volken; iets, waarvoor de menfchelijke „ Natuur niet dankbaar genoeg zijn kan. „ Door dit volkerrecht wordt bij ons den „ verwonnenen groote voorrechten gelaaten, „ als het leven, de vrijheid, de wetten, „ de eigendommen, en, zo men zichzelven „ niet verblindt, altoos de Godsdienst". ROUSSEAU zegt in eene aantekening op de bekentenis der Savoyaards (*Emile* T. III. p. 132.) „ onze hedendaagfche Regeeringen „ zijn, buiten tegenfpraak, hun ftevigst ge- „ zag, en de meerdere zeldzaamheid der „ omwentelingen, aan het Christendom ver- „ fchuldigd; hetzelfde heeft ze ook minder „ bloeddorftig gemaakt. Dat is eene bewe- „ zene daadzaak, blijkends eene vergelijking „ met oude Staatsregeeringen. De Gods- „ dienst, beter gekend wordende, vermeed „ de Dweeperij, en gaf meer zachtheid aan „ de Zeden der Christenen. Deze verande- „ ring is aan de Wetenfchappen niet toete- „ fchrijven, enz. — Hoe veele werken van „ medelijden zijn de vrucht niet van 't Euan- „ gelie! Hoe veel heeft de Biecht bij de Ka- „ tholyken niet doen herftellen en terugge- „ gen! Hoe veele aalmoesfen en verzoenin- „ gen worden 'er bij ons" (Proteftanten, waaronder ROUSSEAU wilde behooren en

zelfs

zelfs wel eens ter Avondmaal ging) „ door „ de aannadering des tijds der Avondmaals- „ bediening, niet te weeg gebragt"! — Verg. NECKER, *Importance des Opinions Religieuses*, en CH. BONNET, *Recherches, Philos. sur le Christianisme.*

§. 22.

Hoe voldingend de, na anderer voordgang, kortelijk door ons in het midden gebragte, bewijzen ook zijn mogen, schijnen dezelven echter de nieuwste Bestrijderen des Christendoms niet genoegzaam te overtuigen. Zij stellen tegen onze betoogredenen, anderen over, welke hun gewigtiger dunken, of, door welke zij altoos de onzen poogen te ontzenuwen. Eer wij dan hier van afstappen, moeten wij hooren, wat zij, voor hunne zaak, hebben intebrengen. Doch, zo wij daar van afzonderen, wat zij van vroegere Deïsten overgenomen hebben, blijft 'er, in de daad, niets van eenig belang over. Immers, alles komt neêr op het volgende: „ Verbetering in zeden en beschaving is „ wel door den Natuurlijken, maar geenszins door den Christelijken Godsdienst te „ weeg gebragt; Christenvolken zijn braaver noch gelukkiger, dan anderen; het

„ Christendom kant zich zelfs tegen beſchaaf-
„ de kennis: ja het verwoest, daar het op-
„ roer ſtookt, en vervolging en moord ge-
„ biedt, Landen, Steden en Volken".

En nu — wat wordt daar gezegd, dat niet anderen nog welſprekender gezegd hadden? Dit zij hier de *eerſte* aanmerking. Wie de Schriften van CHERBURY, SHAFTESBURY, en andere Engelſche Deïsten, benevens die van VOLTAIRE, DE LA SERRE, BOULANGER, HELVETIUS en ROUSSEAU gelezen heeft, vindt, trek voor trek, alles geſtoolen. In de Aantekening zal ik het, met aanhaling van plaatzen, ſtaaven. Maar nu; is dit het werk van bedachtzaame en waarheidlievende Wijsgeeren? Anderen uitteſchrijven, en dat nog ter loops en gebrekig: en dan — geen oog te willen ſlaan in het geen een VERNET, ROUSTAN, BARTELS, ROTHE, HOLLAND, LELAND, LILIENTHAL, LESS, NOESSELT en anderen, ter wederlegging, geſchreeven hebben; of, — zo men het gelezen heeft, dan niet, een van beiden, of te bekennen door de waarheid overtuigd te zijn, — of, zo men dit waarlijk niet is, altoos, op hunne oplosſingen nieuwe uitzonderingen te maaken, derzelver zwakheid, naar vermogen, aante-

wij-

wijzen, en dergelijken? Wat moet men denken van lieden, die zoo driest met oude dingen, hoe menigmaal wederlegd, telkens weder voor den dag komen, zonder — op die wederleggingen eenige tegenaanmerking te maaken, of zich anders te houden, dan zoo als ware 'er nooit een woord tegen gezegd? Wat moet men van hun denken, daar de verdedigers van het Christendom zoo onbewimpeld hunne bezwaaren voorſtellen en ter goeder trouw ontzenuwen, ja, zinds lang hen uitdaagen, om toch, of, iets nieuws aantevoeren, of de oplosſingen hunner oude grieven te wederleggen?

Eene *andere* aanmerking zij deze: In gemelde beſchuldigingen heerscht doorgaands eene verbazend lompe — zo niet boosaartige — verwarring van de Zedenleer van het Euangelie met het geen domme en dweepzieke Monniken en Paapen wel eens geleerd hebben. Eene verwarring, welke wij, zonder de eerwaardigſte zaak te verraaden, hoe verdraagzaam wij anders, jegens de Roomschgezinden, ook zijn mogen, geenszins inſchikken of ongemerkt verbijgaan mogen, en waartegen wij daarom reeds vroeg (§. 4. *Aanm.* 2.) de nodige aantekening maakten. Dit brengen wij intusſchen daarom te meer

 hier

hier weder in gedachten, vermits ook nog daarenboven, in deze aantijgingen, de onbillijkheid begaan wordt, van, het geen enkele menschen, — meestal dood onkundig in de Leer van het Euangelie, weggesleept door hunne blinde driften, gedaan hebben, geplaatst wordt op rekening van *alle* Christenen, en wel zoo, als of dezelven geene *Christenen* zijn konden, zonder zoo te handelen. Hier tegen verklaaren wij ons wel ten sterksten, en — eischen bewijs, of (daar toch dit nooit te geven is), intrekking van zulke grieven.

Immers, om niet nog, *ten derden*, aantemerken, hoe slecht het veelen van hun sta, die betichtingen voordtebrengen, daar toch, bij voorbeeld, elk weet, hoe ROUSSEAU zich, in zijne bekroonde Verhandeling, zelf tegen de beschaving der Kunsten en Wetenschappen verklaard; — hoe zeer VOLTAIRE zijne diepe onkunde in veele zaken, waarover hij wilde oordeelen, aan den dag gelegd; — hoe PAINE zich op zijn gebrek aan kundigheden als 't ware beroemd heeft (bl. 98.); — hoe veele vervolgingzucht, naar ROUSSEAU's eigen zeggen, in het hart der Deïsten genesteld is, waar over zelfs de bedaarde JERUSALEM klaagde; — hoe zeer, uit ROBISON's, BARRUËL's

RUËL's en HOFFMAN's schriften, ondanks al het overdrevene, dat 'er in moge plaats hebben, toch duidelijk blijkt, hoe veel aandeel aan de verwoesting van gezellige orde de zoogenaamde Wijsgeeren en Verlichteren hebben: — wil ik, ten einde niet in haatelijkheden, hoe verschoonbaar in dit geval, te vervallen, nog met één woord,

Ten vierden: op elke aanklagt iets andwoorden. — „ Zou 'er geene verbetering „ onder de Christenvolkeren zijn"? Wel nu; men wijze ons dan eens, uit de Oudheid, onze inrichtingen, ten behoeve van het zedenlijk onderwijs des Volks en der Jeugd aan, of iets, dat gelijkt naar onze Gestichten voor Weezen, Weduwen, Stoköuden, Zieken, Vreemdelingen, Verminkte Krijgslieden, Onechte Kinderen, Bedelaaren enz. — Of, wil men liever, men toone ons, in Christenlanden, het wreede Krijgsrecht der Ouden, de menschlijke offers voor *Saturnus*, de gewoonten der *Massiliërs*, *Leucadiërs* en anderen, het verbranden of verdrinken van Jonggeborene, eenigszins wanschapene, kinderen, en dergelijke ontmenschte gewoonten. Men wijze ons eenen Atheenschen Tempel voor de onbeschaamdheid (*Imprudentiae*), om geene ergeren te noemen. Men

zoeke ons eenen op, waarvan een LATTIL, na verloop van eeuwen, de puinhoopen opdelvende, zal kunnen zeggen, gelijk van een *Thebaansch* Gedenkſtuk: „ Men ziet, in den „ kleinen Granietſteenen Tempel (van *Jupiter* den minnenden), Beeldtenisſen, in „ den ſmaak van *Priapus*, in welke tafreelen „ alle de uitſpoorigheden van den wellust „ verzameld zijn". En, wat 'er ook heimelijk, onder het veröordeelend beſef van ſchande en misdaad, gepleegd moge worden; men zegge ons, waar eene SAFFO haare drift voor haar eigen geſlacht, — een HORATIUS die tot het zijne ſtraffeloos bezingen, — een *formoſum paſtor ardens Alexin* de ſtof voor het Gedicht van eenen VIRGILIUS onzer tijden leveren kan. Men zegge ons, wanneer of waar, op de Christenen, JUVENALIS en PETRONIUS ſchilderingen van de algemeene zeden, — behalve welligt aan het Hof van den — alle Christendom afzweerenden *Alexander* VI., — immermeer toepasſelijk waren. Men toone de mogelijkheid onder Christenen aan eener denkwijze, gelijk aan die der *Feniciſche* Vrouwen, welke, — het zij mij vergund, dit onvertaald te laaten, — *ἐν ειδωλείοις πάλαι προκαθέζοντο, ἀπαρχομεναι τοῖς Θεοῖς τὴν τοῦ σώματος αὐτῶν μισθαρνίαν: νομι-*

νομιζόμεναι, (waar kan eene Christinne ooit zoo denken?) *τῇ πορνείᾳ τὸν Θεὸν ἱλάσκεσθαι καὶ εἰς ευμένειαν ἄγειν αὐτὸν διὰ τούτων*. (*Athan adv. gent.*). — Eindelijk, men wijze ons eene Stad aan, waar de verſtandigſte en braafſte man, de SOKRATES der zijnen, door gewoonte van de misdaad te zien pleegen, zoo ongevoelig voor derzelver ſnoodheid geworden is, dat hij met het — *crimen nefandum*, onder zijne Leerlingen, ſchertzen kan. — „ Beſchaafdheid, ja, was 'er, te *Athene* en „ *Rome*, vóór de invoering der Christenlee„ re". Maar, welk eene? Eene enkel zinnelijke, — ten hoogſten, eene Wereldwijze: maar geenszins eene Godsdienstig Zedenlijke. Dat het een, zonder het andere, plaats kan hebben, zien wij zelfs eenigzins onder de Christenen; bij voorbeeld, in Italië, waar de beeldende kunſten bloeijen, maar kennis van Godsdienst en zedenlijkheid, meer dan elders, verwaarloosd worden. — En, dat de beſchaving in kennis en kunſten waarlijk weinig beſchaving in de zeden te weeg bragt, zal niemand ontkennen kunnen, die weet, hoe onbeſchaafd zelfs CICERO nu en dan ſprak en handelde, en de lompe kwinkſlagen van den man, wiens Regeering eene *gouden eeuw* genoemd is, bij de Ouden gelezen

zen heeft. — „ Zijn Chistenvolken niet ge„ lukkiger"? Van waar dan die rust, vrede en veiligheid in Christenlanden, welke men elders vergeefs zoekt? — En, om geene andere bedenkingen bijtebrengen; is verlosfing van den flaaffchen, drukkenden dienst der Afgoden, geen Geluk, — geen Geluk, waarvan wij, zonder de prediking der Apostelen in de geheele wereld, nog op dit oogenblik verftooken waren gebleeven? — „ ftookt „ het Christendom oproer"? — Vreemde klacht! Te vreemder, daar anderen hetzelve befchuldigen, van den mensch tot flaaf te vernederen! Maar het een is zoo ongerijmd als het andere. Eene Leer, welke de menfchen beveelt, „ elkanderen te behandelen, „ zoo als men wenschte, behandeld te wor„ den", kan geene flavernij invoeren: en — eene Leer, welke „ de magt der Overheid „ van God afleidt", kan geen oproer ftooken. — „ Vervolging en moord": heeft helaas! maar al te veel *tegen* de Christenen van wegen de Heidenen gewoed: gelijk dan ook de Heidenen onderling malkanderen dikwijls vervolgd hebben. Vervolgden en vermoordden naderhand fommigen, die den naam van Christenen droegen, hunne Medechristenen? Zij deeden het uit misverftand

en

en valſchen ijver. Hadden zij naar Jeſus Liefdewet geluisterd, — had men hun vergund, die te kennen, zij zouden nimmer alzo gehandeld hebben. Vervolging en moord is — verzaaking van het Christengeloof.

Maar, kan men dat nu ook van het Heidendom of Muhammedaansch Geloof zeggen? Is het vonnis van SOKRATES niet een bewijs, — levert de Romeinſche Geſchiedenis niet veele bewijzen op van bloeddorſtigen, vervolgzieken ijver voor den vermeenden Godsdienst? — van eene *conſequente*, met beginſelen overeenſtemmende denkwijze, bij dien ijver? — Zijn de heilige krijgen in de Griekſche Staaten zoo onbekend? Of, de onverzoenbaare bloedige ſtrijden der Egijptiſche Vereerers van onderſcheidene Godheden? Of de woedende oorlogen tusſchen de Koningen van *Siam* en *Pegu*, om eene zekere verachtelijke, maar heilig geachte, *relique*? — Of, het algemeen bloedbad, hetwelk *Moäz*, zoon van *Aboumenad*, in 't laatſte der tiende Eeuw, onder de aanhangeren van andere ſecten, uit Godsdienstijver, deed aanrechten? Of, die woedende Godsdienst-oorlog van *Abdulkader* en *Damel*, waarvan MUNGO PARK ſpreekt? — Zoo handelt een *Muhammedaan* naar zijne begin-

ſe-

ſelen, volgends welke hij „elke Gezindte, „ buiten de zijne, voor een hoop verachtelijke dieren, voor kinderen van den Duivel, „ voor erfvijanden, aanziet, met welke het „ ſchandelijk en misdaadig is, tafelgemeenſchap te houden, wiens zaakverzorger hij „ niet zijn mag, dien hij, zonder in het andere leven eenige ſtraf te vreezen te hebben, verongelijken mag, dien hij eenen „ eeuwigen, vernielenden en bloeddorstigen „ haat toedraagt, en wiens onverhoedſchen, verachtelijken moord hij eenen *heiligen ſtrijd* noemt". — Doch, het Euangelie boezemt *liefde tot allen*, zoowel in, als *broederliefde*. (2 Petr. I: 7. enz.)

AANM. I. Ziet hier eenige gezegden van andere Deïsten, zeker wel zoo krachtig, als die van eenen RIEM, PAINE, SCHULZ, FRERET en ſoortgelijken.

HELVETIUS zegt: „ Konſtantinopel bedierf in zeden, zinds 'er het Christendom „ den zetel vestigde. — Van dat deze Leer „ de Godsdienst van den Staat geworden is „ aan, zijn de Souverainen niet braaver, de „ Volken niet beſchaafder, menschlijker, noch „ Vaderlandslievender geworden. —— Een „ Christen is, noch moediger, noch menschlievender, noch weldaadiger, dan een Jood, „ Gucbe of Turk". *Oeuvr.* T. III. 188 — 192.

192. DE LA SERRE vermeent, „ dat nie-
„ mand, dan een bevooröordeelde, en niet
„ confequent redeneerende, ontkennen kan,
„ dat het Christendom, daar het verachting
„ voor rijkdommen inboezemt, den Koop-
„ handel doodt, en dus den Staat den hart-
„ äder affnijdt". *La vraie Relig. demontr. par l'Ecrit. Sainte*, I. 117.

BOULANGER wil, „ dat de Euangelieleer
„ de menfchen onverdraagzaam, de Overheden
„ vervolgziek, de Onderdaanen tot flaaven
„ of muitelingen maake; hun den moed be-
„ neme; hunne gedachten van hunne wezen-
„ lijke belangen aftroone: en dus verwoes-
„ tend zij voor de Maatfchappij". *Le Christ. devoilé, ou examen des princ. & des eff. de la Rel. Chr.* p. 169.

ROUSSEAU zelf waant, „dat *waare* Chris-
„ tenen, alleen de hemelfche dingen beharti-
„ gende, geene *Republiek* kunnen vormen,
„ ja Gemeenebesten bederven; dat hunne
„ Leer de flavernij aan de eene, de dwing-
„ landij aan de andere zijde, bevordere;
„ dat zij gebooren Slaaven zijn, ongefchikt,
„ om zich vrij te vechten, daar zij hun le-
„ ven te kort achten, om met moed eene
„ vrijheid te bekampen, welke toch voor
„ beter leven bewaard wordt". *Contr. Soc.* Ch. 8. p. 198. En, gelijk hij, zich zelven zeer ongelijk, daar in het fpoor van SHAFTESBURY en BAYLE drukte, zegt hij elders CHERBURY (zie YPEY t. a. p. I. 219.)

na,

na, „ dat het denkbeeld eener Openbaaring „ onverdraagzaam, hoogmoedig, wreed en te „ vuur en te zwaard vervolgziek maake". EMILE, T. III. p. 98.

VOLTAIRE, nagevolgd door zijnen Koninglijken Vriend, den *Philosophe* DE SANS-SOUCY, dringt inzonderheid de laatstgemelde beschuldiging zeer aan, sprekende, van „ de „ moorden, in Jesus naam gedaan, wel aan „ tien millioenen menschen; — en verklaaren„ de de Godsdienstige vervolgingen eene woe„ de, den Christenen alleen eigen, den Af„ godendienaaren onbekend, — door welke „ intusschen de Aardkloot bedekt is gewor„ den met bloed en slachting: — terwijl de „ Christelijke Godsdienst, de ziel door moed„ willige domheid verlaagende, nadeelig voor „ het Menschdom, verwoestend zal zijn voor „ de Regeeringen". *Evang. du Jour, Ch. de Jesu* &c., *Hist. du Siècle de Louis* XIV., *Quaest. Encycl. Art. Assas. Oeuvr.* T. XXIX. p. 34.

Ik spreek niet van DE MONTESQUIEUX, die omtrent de Veelwijverij en Echtscheiding doolde in zijne *Lettr. Persan.* Lettr. 109, 110, 112., deels, wijl hij naderhand zijn gevoelen schijnt veranderd te hebben, deels, wijl mij, bij de jongste Bestrijderen, de beschuldiging, uit zijne denkbeelden ontleend, zoo veel mij voorstaat, niet voorgekomen is. Omtrent dezelve vergelijkt onder anderen ROSENMULLER, *over den trapsw. voordg. der Godlijk.*

Openb.

Openb. bl. 267. en — over alle de opgegeven aantijgingen, voor allen PORTEUS, ROTHE, DOEDERLEIN en CRAS.

AANM. II. Zie J. B. LATTIL, t. a. p. bl. 179. W. G. BROWNE, *Reis naar de binnenlanden van Afrika, door Syrië, Egypten en Darfour*, I. D. bl. 161. 325. 336. 347. 348. — II. D. bl. 271. MUNGO PARK's *Reis door Afrika*, I. D. bl. 251. III. D. bl. 84. enz.

TWEEDE AFDEELING.

§. 23.

Door het voorgaande ons nu den weg gebaand hebbende tot het *Bewijs* zelf *voor den Godlijken oorſprong en verbindend gezag van het Euangelie*, hetwelk uit den bewezen' *voortreffelijken aart en gezegenden invloed der Euangeliſche Zedenleer* ontleend wordt, zullen wij, in de eigenlijke oplosſing van het opgegeven Vraagſtuk, met behoorlijke omzichtigheid verkeerende, weinig moeilijkheids meer aantreffen. — Doch het zal nodig zijn, ten einde gelukkiglijk te ſlaagen, het een en ander, nopends dit Bewijs, voorloopig aantemerken.

En wel in de *eerſte* plaats, dat wij ons, bij hetzelve, wachten moeten voor eene grove verwarring van onderſcheidene, en in derzelver natuur geheel verſchillende dingen. Op drie-

drieërlei wijze konden wij hier dwaalen. *Eerſtelijk*, door het *Euangelie* zelf, zoo als hetzelve is het *Woord van God*, zijne nadere en buitengewoone Openbaaring aan de menſchen, te verwarren met de *Bijbelſchriften*, waar in dit Euangelie, deze Openbaaring, begreepen is. Het onderſcheid tusſchen deze twee zaken is zeer wezenlijk, en van het uiterst aanbelang; zoo als dan ook onze Godgeleerden, reeds zinds lang, hetzelve in het licht geſteld hebben. Gelijk het echter der Menschheid eigen blijft te doolen, zoo heeft menig, anders uitnemend verſtandig, Man dit onderſcheid wel eens over het hoofd gezien: en, onder hun, (het geen billijk verwondering wekt!) ook de onſterfelijke MICHAËLIS. Iets, waar op hier inzonderheid acht geſlagen moet worden, wijl het niet behoorlijk in aanmerking nemen hier van dien grooten Man verleid heeft, om het punt, waarop het hier aankomt, geheel verbij te zien, en, uit misverſtand, aan dit Bewijs, alle kracht te ontzeggen. — *Ten tweeden* zouden wij hier niet behoorlijk onderſcheiden, zo wij, met SEMLER en anderen, het *Euangelie* zelf, en de *Euangeliſche Zedenleer*, als zoodanig, dermate onder elkanderen vermengden, dat wij *alles* in het Euangelie tot

de Zedenleer wilden terugbrengen, en, in het Euangelie, niets wezenlijks keurden, ten zij de Zedenleer. Offchoon toch eensdeels alles in het Euangelie innig verbonden is, en de Zedenleer zich op andere Waarheden grondt, en 'er nieuwe wijziging door ontvangt (§. 5.), — en anderdeels zulk eene verwarring dit Bewijs fchijnbaar zou aanbevelen; kunnen wij toch, op zulk een misverftand, onmogelijk een proefhoudend Betoog gronden. De waarheidliefde moet ons doen erkennen, dat 'er in de Euangelieleer ook andere, dan eigenlijk zedenkundige, waarheden vervat zijn; ja, dat het *eigenlijke*, charakteristieke van den inhoud van het Euangelie minder in het zedenkundige gelegen zij, dan, in de aankondiging van den Goddelijken *wil* en *verordeningen*, ten aanzien van het herftel des verloorengaanden zondaars: hoewel intusfchen alles eene zedenlijke ftrekking, invloed en kracht heeft. — En *eindelijk* moeten wij ons hoeden, om, bij de uitdrukking: *Goddelijke oorfprong*, in dubbelzinnigheid te vervallen, en in onbeftemde denkbeelden te blijven hangen. In eenen zekeren zin toch is alles, wat goed en heilzaam is, van eenen Goddelijken oorfprong. God, die allen gefchapen heeft, aller krachten en werk-

zaam-

zaamheden onderhoudt, wordt terecht als de eenige oorſprong van alle goed gehouden. Buiten zijne Voorzienigheid wordt geene ontdekking gedaan, welke tot natuurlijk of zedenlijk geluk zijner ſchepſelen bevorderlijk is of zijn kan. In dezen zin echter is het alleen of zoo zeer niet, dat wij beweeren moeten, dat het Euangelie Goddelijk, van Goddelijken oorſprong zij. En even weinig gebruiken wij dit woord *Goddelijk* recht, zo het alleen is, in den zin van *verheven*, *eerwaardig*, *uitmuntend*. Het is, tegen het misbruik van veele Schrijveren, die eene ſchroomelijke verwarring dezer denkbeelden te baat nemen, om zich, ter zelfder tijd, dat zij het Christendom ondermijnen, achter eene vertooning van eerbied voor deszelfs Goddelijkheid te verſchanſen, dat wij naauwkeuriglijk den Goddelijken oorſprong der Euangelieleere, zoo als wij dien begrijpen derzelve eigen te zijn, bepaalen moeten, als te beſtaan, in derzelver buitengewoone, (in de Natuur en derzelver gewoonen loop niet begreepene, meer *onmiddelijke*, bovennatuurlijke,) afkomst van God, als den genen, die dit onderwijs den menſchen, ſtellig en daadelijk, heeft doen geworden; zonder dat zij, door eigen nadenken, als van zelfs, daarop

 zou-

zouden gekomen zijn. Zelfs, als wij den Goddelijken oorſprong, door Goddelijke werking, verordening, hulp, medewerking bij de bekendmaaking dezer Leer verklaaren, zoo is het niet zoo zeer eene, door den gewoonen gang der Goddelijke Voorzienigheid, — maar inzonderheid eene buitengewoon, door bijzonder beſtuur van God veroorzaakte, werking.

Wat kan dan, door dit bewijs, niet, en al, beweezen worden? Hierop andwoord ik, in eene *tweede* aanmerking, vóór alles, dat, — uit den voortreffelijken aart en gezegenden invloed der Euangeliſche Zedenleer niets, of immers weinig, kan afgeleid worden ten voordeele van de ingeving der *Heilige Schriften*. Dit ſtem ik MICHAËLIS volvaardig toe. De eigenſchappen der Heilige Bijbelſchriften, als zoodanig, moeten, noch kunnen geenszins bewezen of afgeleid worden, uit den aart der Leere zelve. Immers, de Leer kan zeer voortreffelijk zijn en blijven, al is zij vervat in een armhartig opſtel. De Euangelieleer blijft Goddelijk, offchoon de ſchriften van een KALVYN, WITS en anderen, waar in dezelve ook voorkomt, menſchelijke boeken zijn. De Goddelijkheid, Ingeving en Volmaaktheid der Heilige Schrift,

Schrift, als zoodanig, rusten op geheel andere gronden. — Bij het Bewijs, dat wij hier voeren, neemen wij geen ander opzicht op deze Boeken, dan voor zoo verre dezelven de bewaarplaatzen der Leere zijn, en deze uit dezelven alleen gekend en gehaald kan worden. Al wat wij bewijzen, is — de Goddelijkheid der *Leere* zelve. — Maar, in welk eenen zin? Eenigzins, in alle opgegevenen. Voor zoo verre de Euangelieleer eene zedenlijke Godsdienstleere is, ſtaaft het Bewijs, dat wij hier voeren, zeer overtuigend, voor het bezadigd onderzoekend verſtand van allen, — en meest voor dat van elken onbevooroordeelden beminnaar van Deugd en Godvrucht, — de innerlijke waarheid, aannemelijkheid en Geloofwaardigheid dezer Euangelieleer; — het ſtelt, even daardoor, voor het menschlijk verſtand, derzelver verbindend gezag reeds aanmerkelijk boven twijfel; — doch te meer nog, daar het de Godebetamelijkheid, het Godewaardige dezer Leere, als eene Openbaaring, in het licht ſtelt: en eindelijk, daar het hoogstwaarſchijnlijk laat beſluiten tot eene, geheel buitengewoone, mededeeling en openbaaring van dezelve door God aan de menſchen.

Hoogstwaarſchijnlijk zeg ik, want het is de

derde aanmerking, dat, om dit laatfte voldingend te betoogen, nog iets meer vereïscht wordt. Eene ftellige Goddelijkheid kan niet wel, met volle zekerheid, uit de Leer alleen en haare uitwerkfelen, worden afgeleid. Immers, het is, zo al niet volftrekt ondoenlijk, altoos zeer moeilijk, om zoodanige kenmerken optegeven, waaraan — boven alle tegenbedenking en betwijfeling zou kunnen beproefd en uitgemaakt worden, of eenig denkbeeld, eenig voorftel, eenige ftelling, ons menfchen voorgedragen, — terwijl 'er aan den eenen kant, de waarheid van erkend werd door de menfchelijke rede, tevens aan den anderen kant zoodanige blijken van meer dan menfchelijke, ja van *volftrekt Goddelijke*, denkkracht en uitvinding opleverde, dat men zou moeten zeggen: „ Dit *konden* men„ fchen, — dit *konden* hoogere Geesten, „ buiten God, onmogelijk zelven bedacht „ hebben"! — Wel is waar, de Verborgenheden in den Christelijken Godsdienst zijn van dien aart, dat geen mensch dezelven kon uitvinden, ja, dat wij erkennen kunnen, dat „ zelfs de Engelen begeerig zijn, om „ 'er in te zien, (zonder zulks te vermo„ gen)"; — maar, deze waarheden zijn tevens geenszins voor de rechtbank der Rede,

door

door zich zelven alleen, als waar en geloofwaardig, bewijsbaar: en daarom kunnen dezelven, wel verre van op zich zelven ten bewijze der Leere te verſtrekken, niet anders door het menschlijk verſtand aangenomen worden, dan, wanneer zij van ſtellige bewijzen vergezeld gaan, dat zij niet verzonnen zijn door Geestdrijveren of Bedriegeren, maar daadelijk afkomen van den Vader der lichten, die zich zelven en alles oneindig volmaaktelijk kent. Zonder zulke, bijgevoegde, bewijzen van derzelver waarheid, zouden zij terecht allen „ eene ergernis en dwaasheid zijn". — De Zedenlijke Waarheden van het Euangelie daarentegen laaten zich weder beter, door de Rede zelve, als aannemenswaardig en volkomen zeker, bewijzen: maar — dat geen menschelijke geest, ook zelfs bij de meestgevorderde beſchaving en diepſte menſchelijke inzichten, met geene mogelijkheid, op dezelven zou hebben kunnen komen, kan wel zeer waarſchijnlijk gemaakt, maar, mijns inziens, niet onbetwistbaar aangewezen worden. — Uit dien hoofde dan moet dit Bewijs, zal het eene volkomene overtuiging aan — den onmiddelijken Goddelijken oorſprong van 't Euangelie bewerken, met het uitwendige gepaard worden.

 De

De *vierde* en laatſte voorloopige aanmerking betreft de *ſoort* en *mate* van overtuiging, welke dit Bewijs berekend is teweeg te brengen. Die overtuiging toch is, *eensdeels*, meer ontkennend, dan ſtellig. Te weten, door de beſchouwde voortreffelijkheid van den aart en uitwerkſelen dezer Leere wordt meer bewezen, dat — dezelve en, niet ongoddelijk zij, en, dat het derzelve niet ontbreke aan zoodanige onderwijzingen, noch aan zulke hoedanigheden, noch ook aan zulken invloed op menſchelijke volmaaking en gelukzaligheid, als men, redelijker wijze, van eene Goddelijke Openbaaring zou kunnen en mogen verwachten: dan — dat dezelve ſtellig zou aantoonen, dat de Leer, in haar geheel, volſtrekt noodzakelijk van God moet wezen, en niet anders, dan, als Goddelijk van oorſprong, behoudends de uitſpraaken van het gezond verſtand, gedacht kan worden. — Tevens is dezelve, *anderdeels*, in haare *ſterkſte* overredingskracht, vooral *perſoneel*, en zich rechtvaardigende aan het verſtand en hart van den genen, die daadelijk deze Leere volgt en derzelver uitwerkſelen ontwaart. Die is het, bij wien „ de Geest (aan het hart) getuigt, dat de „ Geest (in het woord ſprekende) de waar-

„ heid

„ heid is". Immers, „ zo iemand Gods Wil „ wil doen; die zal de Goddelijkheid van Je„ ſus Leer bekennen, (die is bevoegd en „ geſchikt, om 'er over te oordeelen)". En, geen wonder! Eigene ervarenis gaat verre boven hooren zeggen. De Samaritaanen geloofden Jeſus Mesſiasſchap reeds eenigzins op grond van het verhaal hunner medeburgeres: maar, hoe veel levendiger en krachtiger was dat geloof niet, toen zij Jeſus hadden ontmoet en hooren ſpreken! De Wondergaven waren ter overtuiging van elk, die 'er de uitwerkſelen van zag, maar, hoe veel meer nog van hun, die zich, bij zich zelven, de kracht der Goddelijke inwerking daadelijk bewust waren! Onmiddelijke zelfbewustheid gaat alle, ook de bevattelijkſte, redeneering te boven. — Ondertusſchen volgt hier uit geenszins, dat dit bewijs niet anders, dan voor hem, die de kracht der waarheid aan zijn hart ondervindt, gelden zoude. Integendeel moet hetzelve, wel verre van enkel tot het *gevoel* terug gebragt te worden (hetwelk zelfs tot geestdrijvende uiterſten zou kunnen vervoeren), aan het *oordeel* worden onderworpen, en voor het *verſtand* gevoerd. Geſchiedt dit, dan kan elk, diens verſtand niet volſtrekt, door vooroor-

deel

deel en afkeerigheid van den heiligen aart van den Godsdienst, beneveld, en tot alle redelijke oordeelvelling ongeschikt gemaakt is, de gronden (*premisſen*) van het Bewijs toetzen, waar en wezenlijk vinden, en de billijkheid beseffen van de sluitreden, op dezelven gevestigd. Is het niet met die levendigheid, is het niet met die onmiddelijke gewaarwording en gevoel van het hart, toch, bij bezadigde overweging, waarlijk en overtuigend. De Korintheren waren zoo „een brief van „Christus, (een betoog voor de geloof„waardigheid en Goddelijkheid van Paulus „Euangeliedienst), bekend en gelezen *van* „*alle menſchen*". De aart der Leere, derzelver natuurlijk te verwachten invloed, en de uitwerkselen, welke zij op duizenden gehad heeft, zijn daadzaken (*res in facto positæ*), kenbaar voor elk, die 'er naar vragen, die dezelven onderzoeken wil, — blootliggende voor de geheele wereld, — en gevolglijk geschikt, om, het geen zij bewijzen kunnen, te bewijzen voor allen en een iegelijk. — Eindelijk, de overtuiging, door dit Bewijs te bewerken, is wel eene zedenlijke en niet eene wiskonstige (*mathematiſche*), doch daarom geenszins te verachten of voor min wezenlijk te houden. Van zeer weinige dingen hebben

wij

wij eene wiskonſtige overtuiging; zelfs van dat gene niet, hetwelk het gemeen gevoel ons verbiedt, en ten allen tijde allen (zo men de moedwillige *Sceptikeren* en grovere *Idealisten* uitzondert) verbood, te betwijfelen. Zeer dikwerf vergenoegen wij ons, ten aanzien van onze aardſche belangen, of bij het aannemen en voorſtaan van zekere gevoelens, met eenen kleinen trap van waarſchijnelijkheid, zo 'er ſlechts niets, even groote of nog grootere waarſchijnelijkheid vertoonende, tegen over ſta. En meestal ſtaat eene volſtrekte waarſchijnelijkheid bij ons gelijk met algeheele zekerheid. Dit bewijs intusſchen levert geene geringe waarſchijnelijkheid op, geene, welke den mensch nog in het onzekere kan laaten: maar — van de Waarheid, Goddelijkheid en verbindend Gezag van *een gedeelte* der Christenleere volſtrekt *zekere* overtuiging; — en ten aanzien der Waarheid, Goddelijkheid en verbindend Gezag van *een ander gedeelte* der Leere, als mede — van den ſtellig Goddelijken oorſprong van het Euangelie, als een *Geheel* beſchouwd, wel geene allesvoldingende zekerheid, maar toch eene, alle tegengronden ligt overwegende, waarſchijnelijkheid. Wij kunnen daarom even min, met ſommigen, en onder hun met

met VAN NUIS KLINKENBERGH, deze overtuiging tot een bloot *vermoeden* verlaagen, als wij, met anderen, dezelve tot den eenigen grondslag van ons Christendom zouden kunnen leggen.

AANM. I. Over het onderscheid tusschen de *Openbaaring* en de *Heilige Schriften*, welke dezelve behelzen, vergelijke men SEILER, *über die gottl. Offenb.* I. Th. TOBLER, *Anmerk. zur ehre der Bibel* St. VI en VII. NIEMEYER, t. a. p. §. 286, en in de Aanmerking LESS en DOEDERLEIN enz. Onder ons heeft de Utrechtsche Grijze Hoogleeraar G. BONNET zeer veel toegebragt, om dit, in veele Leerboeken (en onder anderen in dat van HELLENBROEK) verwaarloosd, maar zeer wezenlijk, onderscheid onder het oog te doen houden.

AANM. II. Even zeer, als ik, van Kettermakerij en het trekken van, welligt onbedoelde, gevolgen uit iemands woorden, ten hoogsten afkeerig ben: vind ik mij verpligt, bij gepaste gelegenheid, te waarschuwen tegen het dubbelzinnig gebruik van de woorden, 1. *Goddelijk*, 2. *Openbaaring*, 3. *Zedenlijke Godsdienst*, en dergelijke. Wat daarbij, door verre het grootste gedeelte der *Kantiaansche* School, en door eenen ECKERMANN, PAULUS, HÄNLEIN, HENKE en dergelijke, (om van STEINBART en soortgelijke niet

meer

meer te fpreken, wier aanhang reeds verloopen is), gedacht wordt, is niet anders, dan — „ 1. naar den tijd en de weinige toen- „ maalige menfchelijke vorderingen, uitmun- „ tend; — 2. eene, onder Gods algemeen „ Beftuur, (waaronder toch al, wat 'er ge- „ beurt, geacht moet worden te ftaan), „ door nadenken verkreegene, grondiger ken- „ nis van Godsdienftige zaken, dan anderen „ doorgaands eigen was: — 3. de Zedenleer „ der Rede, naar de Wijsgeerige beginfelen, „ of van LEIBNITZ, of van KANT". — Dit moet men onder de aandacht houden, om niet door redenen, die eenen fchijn hebben, verfchalkt, en daadelijk van het waare Wezen van het Christendom afgetroond te worden.

AANM. III. Ten einde de denkbeelden van hun, die alles op het inwendig, — inzonderheid uit de Christelijke Zedenleer en derzelver invloed, afgeleid — bewijs willen laaten aankomen, — en tevens die van hun, die aan hetzelve geen gewigt altoos toefchrijven, recht te leeren kennen, in derzelver aart en ftrekking, en recht te leeren beöordeelen, welke waarde of onwaarde 'er aan toetekennen zij, beveel ik den Lezer inzonderheid de reeds aangehaalde Werken, zoo van KLEUKER (*Neue Prüfung und Erklärung* u. f. w.), als van ROGGE, BROUWER, HULSHOFF en DE VOS (TEYLERS *Godgel. Genootf.* D. XV.) ter lezing aan. CLARKE heeft (in

(in zijn *Disc. concern. the being and attrib. of God.*, *the Oblig. of Nat. Relig. and the Truth and Certainty of the Christ. Revelation* p. 221.) in weinige woorden, de waare betrekking van het uit- en inwendig Bewijs op elkanderen, klaar en juist voorgesteld.

AANM. IV. De innerlijke overredig der waarheid, uit de eigene ondervinding van den heilzaamen invloed der Euangelieleere, ter verlichting, heiliging en vertroosting van het hart, schijnt niet te verschillen van het Bewijs, ontleend uit het *inwendig Getuigenis des H. Geests.* Een Bewijs, het welk, *in die form*, voor niemand, dan voor hem, die dit *getuigenis* verneemt, en reeds, uit de Christelijke Leer, van het Bestaan en de Werkingen des H. Geestes overtuigd is, zou kunnen gelden, en dan nog meer eene bevestiging (*comprobans argumentum*) dan wel een eigenlijk Bewijs zijn zoude. Doch eenvoudig tot de *ondervinding* der heilrijke gevolgen van Euangelische gehoorzaamheid, (hoewel gewis in het hart gewerkt door Gods Geest), teruggebragt, behoort het, als een deel, eene bijzondere wijziging, een hooger trap van levendigheid, tot het algemeen Bewijs, en moet, — willen wij anders in de Geestdrijverij van de Navolgeren van W. PENN, door het omhelzen van een Geestlijk licht buiten de Schrift, niet vervallen, — naar de opgegevene, algemeen geldende, regelen en gronden beöordeeld worden. STORR, NOESSELT,

SELT, JUNKHEIM en anderen, kunnen hier geraadpleegd worden. Ook NIEMEYER, DOEDERLEIN en anderen; vergelijk desgelijks *Mori Epit. Th.* Chap. 34.

§. 24.

Op den gelegden grond en de gemaakte aftekening der grenzen, binnen welke wij, om niet in het overdrevene te vervallen, de waardij van dit Bewijs bepaalen moesten, kunnen wij nu hetzelve, te geruster, voordragen en deszelfs kracht verdedigen.

Laat ons trachten de zaak eenvoudig zoo voorteſtellen, als zij zich, van langzaamerhand, aan ons verſtand moet opdoen, en voor hetzelve ontwikkelen. Ons wordt de *Euangelieleer* gebragt, even zoo als de Griekſche *Godſpraaken*, de *Zend-Avesta* der Perſiaanen, de *Vedam* der Indiaanen, de *Chou-King* der Chineeſen, en de *Koran* der Mohammedaanen. Die allen worden ons, door onderſcheidene menſchen, als Goddelijke buitengewoone Openbaaringen, aan de hand gegeven. Redelijkerwijze het onderzoek aanvangende, „ of 'er onder die allen een, en zo „ ja, welk van allen, den naam van Godde„ lijke Openbaaring verdiene"? zien wij *al-*

lereerst rond, of 'er in dezelven ook eene Leer gepredikt worde, welke wij reeds terstond, en zonder verder onderzoek, als onaannemelijk, en diensvolgends *ongoddelijk*, verwerpen moeten? Hier komen nu de kenmerken, §. 2. opgegeven, in aanmerking. En, die voorgewende Openbaaringen, met dezelven vergeleeken, blijken rasch, den naam van *Goddelijk* geenszins waardig te zijn. Alleen schiet de *Euangelieleer* over: en, ook deze wordt nu, door ons, met de *drie eerste* kenmerken vergeleeken. Wij vinden deze Leer te bestaan uit zekere verhevene, *bespiegelende*, en tevens uit andere *beoefenende* stellingen; en dat wel zoo, dat beide deze soorten van stellingen onderling verbonden zijn, op elkanderen rusten of invloeijen, en zoo één Geheel uitmaaken. Aan het onderzoek der *eersten* zetten wij ons naauwelijks, of wij bevinden dezelven zoo geheel verschillend te zijn, van alles, wat de Rede ons, van Goddelijke zaken, leert, en zoo zeer onze bevatting te overstijgen, zonder evenwel eigenlijk gezegden strijd tusschen het een en ander te bespeuren, dat wij spoedig overtuigd worden, langs dezen weg, geene genoegzaame *data* ter beslissching te zullen bekomen. Wij laaten dan, vooreerst, die eerste soort rusten,

en

en wenden ons tot de *tweede.* Ten einde echter te gelukkiger te ſlaagen, ſtellen wij ons voor den geest den geheelen omvang van betekenis, waarvoor de opgegeven kenmerken, ten aanzien van *zedenlijke waarheden*, vatbaar zijn. Diensvolgends ſtellen wij vast: „ Eene Leer, welke het onderzoek des ver„ ſtands ſchuwt, de waare menſchelijke ge„ lukzaligheid ondermijnt, verbastering in „ Zeden bevordert, goedaartigheid, naauw„ gezette pligtsvervulling verſtikt, den band „ der gezelligheid verſcheurt, verdragen „ ontheiligt, de Deugd ontädelt; — eene „ Leere, welke niet, gelijk behoort, zal „ zij van den Heiligen God afkomen, heilig „ en onberispelijk is; — zulk eene Leere „ ontdekt oogenblikkelijk de valschheid van „ het voorgeven, dat zij van Goddelijken „ oorſprong zoude zijn". En nog eens: „ Eene Leere, welke, of enkele uiterlijkhe„ den, eene werktuigelijke betrachting van „ allerleie, nutteloozе en willekeurige, inſtel„ lingen voorſchrijft, of wel zoodanige hoo„ ge dingen, welken den aanleg der men„ ſchelijke Natuur overſtijgen, en door nie„ mand kunnen opgevolgd worden, vor„ dert, zonder daarbij tevens eene geëven„ redigde hulp te verleenen; — of einde-

 „ lijk,

„ lijk, ſlechts voor zekere ſtanden, ſoorten
„ van menſchen, bijzondere volkeren ge-
„ ſchikt is, en evenwel, als *allen* voorge-
„ ſchreeven, voorkomt: — zulk eene Leer
„ kan geenszins van den wijzen en goeden
„ God, die zijne ſchepſelen kent, en niet
„ maait, waar hij niet gezaaid heeft, af-
„ komſtig zijn". — En nu, aan deze kenmerken het zedenlijk gedeelte der Euangelieleer toetzende, vinden wij 'er niets zoodanig in, en alles veel eer het tegenovergeſtelde. Een Geest van Heiligheid, van Menschlievendheid, van Gezelligheid, — van zachte Menſchelijkheid, van Verſtand ademt deze Zedenleer. Niets overdrevens, niets onzuivers behelst zij, en niets, voor alle menſchen niet geſchikt. Eischt zij eene hooge Deugd; het blijft Menſchendeugd; de beweegredenen zijn geëvenredigd aan de moeilijkheid van derzelver betrachting: en geene geringere hulp, dan die van God zelven, ſtelt 'er toe in ſtaat. — Dit gedeelte is dan *niet Ongoddelijk*; het *kan* van God zijn. — Maar nu, het *Zedenlijke* is innig geweeven in, en verknocht aan, het *beſpiegelende;* — zonder de waarheid der beſpiegelende waarheden vastteſtellen, is de grondſlag van veelen der Zedenlijke Voorſchriften, benevens die der

der voornaamſte Drangredenen, als mede der beloofde hulp, geheel los en wankel: en, ſchoon de Rede de ſtellige waarheid van verſcheidenen dier beſchouwelijke ſtellingen niet beoordeelen kan, vindt zij die toch geenszins Gode onwaardig. — Derhalve, de *geheele* Leer van het Euangelie, welke, hoewel gedeeltelijk het menſchelijk begrip overſtijgende, ten aanzien van dat geene, het welk de Rede beoordeelen kan, geen zweemſel van Ongoddelijkheid vertoont, en tevens blijkbaar éénе Leer, één Geheel uitmaakt, is van dien aart, dat derzelver bedachtzaame onderzoeker geenen grond vindt, om dezelve, als Gode onwaardig, zonder verdere naarſporing van derzelver gronden, te verwerpen.

§. 25.

Dan, hier mede zijn wij nog niet verre gevorderd. Langzaamerhand moet zich meer voor ons ontwikkelen. En, het geen ons nu aanſtonds al verder duidelijk wordt, is de *waarheid* van het *ééne* gedeelte der Euangelieleer, en de *aannemelijkheid* van dezelve over het *Geheel.* — *Waar* is de Zedenleer van het Euangelie, want dezelve behelst geene andere Zedenlijke Voorſchriften, dan

deels zoodanigen, welke de beſchaafde Rede, niet geholpen door deze Leere, zelve ontdekt, en uit goede gronden afgeleid heeft; deels zulken, welke, nadat het Euangelie dezelven het eerst (altoos zoo uitvoerig en beſtemd) voorgeſteld had, door verre de meeste en beste Wijsgeeren van alle tijden en volken, zelfs door zulken, als tegen het Euangelie hevig ingenomen waren, (gelijk de Rabbijnen en Heidenſche Wijsgeeren na Christus, alsmede de Deïsten der vorige Eeuw), gereedelijk overgenomen, ja, als de uitſpraaken der Rede zelve, voorgedragen, en, ten deele zeer richtig, op gronden, uit de beginſelen der Rede en het Gezond Verſtand ontleend, betoogd zijn: deels ook zoodanigen, welke op zulke ſtellige waarheden gegrond zijn, als wel, door de Rede, niet boven alle bedenking betoogd, — of zelfs wel in het geheel niet bewezen kunnen worden, maar echter, of, voor zeer waarſchijnelijk, of altoos, voor geenszins tegenſtrijdig, bij dezelve gekeurd moeten worden. Wat het *eerſte* en *tweede* aangaat, aan de waarheid daarvan kan niemand, die gezond verſtand heeft, één oogenblik twijfelen. En wat het *derde* betreft, zoodra men bedenkt, 1. dat in eene, door God geopenbaarde, Leere

Leere dingen kunnen, — ja zelfs waarschijnlijk *zullen* voorkomen, welke niet alleen alle die kundigheden te boven gaan, die de menschen reeds opgedaan hadden, maar ook die, welke zij, zonder Openbaaring, niet in staat zouden geweest zijn, het zij immermeer, of altoos zoo spoedig en zeker, te verkrijgen, (§. 2. N°. 4); — 2. dat deze, der Euangelische Zedenleere bijzondere eigene, Voorschriften en Beweegredenen niets behelzen, het welk, in zich zelven ongerijmd, of tegen de algemeene Zedenlijke Voorschriften inloopende zou zijn; maar integendeel enkel nieuwe wijzigingen of nieuwe drangmiddelen ter betrachting van dezelven; — en 3. dat, gelijk in het Euangelie de drie soorten van Voorschriften onderling, tot ééne Zedenleer, ten allernaauwsten vereenigd zijn, zoo ook de twee eerste soorten nimmer zoo algemeen verstaanbaar, overtuigend, en, met zulk een gelukkig gevolg, in de wereld zijn aangekondigd, dan in vereeniging met de derde soort, door het Euangelie: — zoodra men, zeg ik, dit een en ander bedenkt, moet men zich dan niet gedrongen gevoelen, om ook de waarheid dezer derde soort, ten minsten voor hoogstaannemelijk te houden? Hoe toch zou zoo

 vee-

veele, ontegenſprekelijke, geheel zuivere Waarheid, welke ten deele zelfs, in bepaaldheid en reinheid van voorſtelling, alle menſchelijke Leer nog overtreft, ten deele ook de fakkel was, waarbij de Rede der Wijzen zich verlicht vond, redelijkerwijze vermengd kunnen zijn met Onwaarheid, Geestdrijverij en Bedrog? Of, hoe zou de zuivere Waarheid, door leugen, zoo zeer hebben kunnen bevorderd en aangedrongen worden? Of, laat het zich denken, dat eene Leer, voor vijf zesde gedeelten, uit eene bewonderenswaardige Zedenleer beſtaande, — en dezelve zoo allerkrachtigst aanprijzende; ten aanzien van het kleine overſchietende gedeelte, door hoogere kennis en ontdekkingen aangaande God bedriegelijk voortewenden, alle beginſelen van Zedenlijkheid eensſlags zoude omverre werpen? Of eindelijk, zou heerlijke Waarheid en de ſchandelijkſte Leugen, licht en duisternis, zoo innig, vreedzaam en weldaadig, tot ééne Leer vereenigd kunnen zijn? *Non bene conveniunt, nec in una ſede morantur!* En dit ſchijnt nog te ſterker te klemmen, wanneer wij aanmerken, dat het Euangelie niet ſlechts, als eene geopenbaarde *Leer*, voorkomt, zoo als, bij voorbeeld, die van *Mahomed*: maar boven dien, als eene geheel eenige *Inrichting*, eene

Ver-

Verordening, door middel van welke Waarheidkennis en Zedenlijkheid over de wereld is uitgebreid, gelijk de ondervinding leert; en wel zoo, dat juist de *beweegredenen* tot deugd, ontleend uit het *Geloof* aan het *buitengewoone* en Goddelijke dezer Verordening, en niet zoo zeer de *Zedenlijke Voorſchriften* op zich zelve, die heilzaame verbetering in denkwijze en zeden veroorzaakt hebben. Zoo zeer dit toch, naar de Leer der Geſchiedenis, onlochenbaar is, zoo klaar is het dan ook, dat een geheel valsch ſamenſtel van beſchouwelijke (*theoretiſche*) ſtellingen geenszins ten grondſlage kan liggen van zulk eene weldaadige, waarheid en zedenlijkheid krachtdaadig bevorderende, Inrichting. Elk gewrocht getuigt toch van deszelfs Oorzaak. En daar nu, eensdeels deze Verordening van zoo voorbeeldeloos eenen invloed op de Zedenlijkheid is, — en anderdeels, met die hooge, ſtellige waarheden, waarop zich de derde ſoort der Euangeliſche Voorſchriften, benevens de, haar bijzonder eigene, beweegredenen en hulp, grondt, ſtaan of vallen moet: wie kan dan bedenking dragen, om ook die ſtellige Waarheden, en met dezelven dit geheele, zoo werkzaame, bevorderingmiddel der Zedenlijkheid, voor waar en ge-

geloofwaardig te houden? — In één woord: de Zedenleer van het Euangelie is hoogst-voortreffelijk en weldaadig. Dat ſtaat vast. Doch niet minder dit: dezelve kan niet waarlijk voortreffelijk en weldaadig zijn, zonder waar te zijn. *Waar* kan zij, over het geheel, niet zijn, ten zij haare gronden waar zijn. Deze gronden zijn de beſchouwelijk Euangeliſche Stellingen. En dezen, met de Zedenlijke vereenigd, en Zedenlijkheid bevorderende, maaken de Christelijke Godsdienstinrichting uit. Derhalve, ook deze gronden, en — met dezelven — het geheel Euangelie, is ten hoogſten aannemelijk en waarachtig.

§. 26.

Wij gaan één' ſtap verder. Uit den voortreffelijken aart en gezegenden invloed der Christelijke Zedenleer leeren wij het Euangelie, als *Godewaardig*, kennen. Niet alleen niet onwaardig, om van God afkomſtig te zijn, maar ſtelligerwijze zoo voortreffelijk, dat elk onbevooroordeelde gereedelijk in hetzelve ſpooren van Goddelijkheid ontwaaren, en, reeds terſtond genegen moet worden, om het Gode, als Veröorzaaker, toetekennen. Doch, om dit in het waare licht

te

te kunnen plaatſen is nodig, vooraf deze twee ſtellingen, als beweezen, aantenemen, welke wij hier niet opzettelijk betoogen kunnen. 1. De Rede kan het geenszins voor verwerpelijk houden, dat God onder de menſchen eene, bij nadere Openbaaring bekendgemaakte, Godsdienstleere zou willen invoeren. Zoodra zij integendeel, blijkens de bekende gezegden van SOKRATES, haare behoeften kent, en van de Goddelijke Volmaaktheden eenig begrip heeft, vindt zij het, deels zeer wenſchelijk, deels zeer waarſchijnelijk, dat God zoo iets daadelijk zal doen. 2. In zulk eene geöpenbaarde Godsdienstleere mag men billijk verwachten, dat voor 's menſchen hoogſte belangen inzonderheid gezorgd zal worden, en de bevordering van Godsdienſtige Waarheid, Zedenlijkheid en waar Geluk, zoo voor allen in het algemeen, als voor elk mensch in het bijzonder, het voornaame hoofddoel van dezelve, in alles doorſchijnende, zijn zal, zoodat diensvolgends eene zuivere Godsdienſtige Zedenleer daarvan geen gering gedeelte uitmaaken, en zelfs met de geheele Leere ten naauwſten verbonden zal wezen. — Geene van beide deze aangenomene ſtellingen kan aan ernſtige betwijfeling onderworpen zijn: en, zoodra

dra wij ons van dezelven overreden, kunnen wij niet anders dan de 3, 4 en 5de kenmerken, §. 2. opgegeven, in derzelver kracht door te denken, meer te ontwikkelen en de Zedenleer van het Euangelie daarmede te vergelijken. Zal toch dezelve een aanmerkelijk gedeelte van eene Goddelijke Openbaaringleer uitmaaken, dan zal dezelve, tot eenen hoogen trap, uitmuntend moeten zijn, boven het geen menſchen, of immer, of altoos ten tijde der eerſte invoering dezer Leere, uitgevonden hadden. Bevestiging en opheldering der Wijsgeerige Zedenleer, — duidelijke, zekere, ſpoedigere ontdekking van nog onbekende, of zelfs der bloote Rede onkenbaare, maar voor de Zedenlijkheid gewigtige, Waarheden, — en eene invoering, aan de Majesteit van den hoogen God en aan de bedoelingen van zijn onderwijs geëvenredigd, mogen wij billijk van *zulk* eene Leere vorderen. — Wel is waar, dat, in elke bijzondere Goddelijke Openbaaring, zoo iets niet vereëischt worde, als welke dikwerf tot andere bedoelingen kan gegeven worden: doch, gelijk wij SEILER dit toegeven, zal hij toch met ons, een Goddelijk onderwijs, in de wereld, ter opvoeding van het menſchelijk geſlacht, intevoeren, hier aan onder-

derkennen. — Ik erken ook, dat, naar mate de Wijsgeerige beginfelen, waarvan men doortrokken is, verfchillen, de verdere uitbreiding en toepasfing dezer algemeene kenmerken, ook wel eens vrij wat uit een kan loopen; — BONNET, bij voorbeeld, eischt, in zulk eene Zedenleer, drangredenen uit het beginfel der *zelfliefde* ontleend, terwijl FICHTE en anderen daarin enkel den beweeggrond van *achting voor de Zedewet* willen voorgedraagen zien: — doch, — gelijk eensdeels vast ftaat, dat, zo God eene Openbaringleere zal willen invoeren, deze van haare afkomst zal moeten getuigen: zoo is het, anderdeels, niet moeilijk, zo men flechts niet te zeer verflaafd is aan, en bevooröordeeld door Wijgeerige fectezucht, om zoodanige punten vast te ftellen, welke het gezond verftand terftond, als eener Godewaardige Zedenleere eigen, erkennen zal. — En deze punten behoeven juist niet allen volftrekte *vereischten* te zijn, welke de Rede, vooraf, van geene geöpenbaarde Leere nog wetende, bedaardelijk opmaakt, (iets, waaraan, Gefchiedkundig gefproken, zelf niets waars is): neen! dezelven kunnen ook andere *Merktekenen* zijn, welke men eerst, bij het onderzoeken der Openbaaringleere, opmerkt, doch

als

als dan ook recht gefchikt zijn, om elk gezond verftand, van de Godebetamelijkheid der Leere, te overtuigen. — Het zij zoo; dat 'er mogelijk een of ander zou kunnen gevonden worden, die, voor de kracht dezer kenmerken, geen gevoel had; doch zulks brengt in de zaak zelve geene verandering te weeg. De Zon fchijnt waarlijk, al ziet haar de blinde niet; HAYDNS *Compofitie* blijft wezenlijk van die van PASIËLLO of MOSART onderfcheiden, al kan een ongeoefende dat verfchil niet befpeuren: omtrent *Mofe's* zeggen: „ God zeide: 'er zij „ licht! en 'er was licht"! was en blijft de uitfpraak van LONGINUS naar waarheid, al kon CLERICUS dit niet gevoelen. Zedenbederf, zucht tot ijdele fpitsvindigheid, vooröordeel van gezag, en wat niet al! kunnen der redelijke ziele wel eene verkeerde richting geven, en het gemeen menfchenverftand en zedenlijk gevoel verftompen. Genoeg, wanneer de eerlijke vriend der Waarheid, zo niet van alle, immers van een of ander der genoemde Merktekenen, de kracht befeft, en aan dezelven de Euangelieleer ziet beäntwoorden.

En nu, wie kan twijfelen of de Christelijke Zedenleer, en met dezelve het geheele Euan-

Euangelie, Godewaardig zij, daar zoo veele kenmerken, als onderſcheidene, het Christendom meer en ook min toegedaane, Wijsgeeren, den onderzoeker aan de hand gegeven hebben, in dezelve gezamenlijk gevonden worden? Het is nodig, dat ik, offchoon mij der kortheid bevlijtigende, het voornaamſte daar van opgeve.

De Zedenleer van het Euangelie kenmerkt zich, als Godewaardig, door haare overeenkomst met het geen de reine, verlichte, bedachtzaam geraadpleegde, Rede den mensch onderwijst. Tweeſins onderricht ons God; door de Rede en door eene buitengewoone Openbaaringleere. Streed de laatſte met de eerſte; zoo kon zij niet waarachtig zijn (§. 24.). Maar de Euangeliſche Zedenleer wederſpreekt niet alleen nergens, maar bevestigd doorgaands, en heldert niet zeldzaam op, het geen de Rede, omtrent pligt en deugd, min klaar of boven alle ſtellige betwijfeling verheven, voorſtelt. Aan die zijde, werwaards, bij verſchil, de gewigtigſte gronden overhellen, (bij voorbeeld, omtrent de Liefde tot menſchen, die God haaten, — omtrent den zelfmoord, — omtrent het gebruiken van dwang tegen Godlochenaaren, en dergelijken) vinden wij haar altijd,

en

en geeft zij het overwigt door haar gezag. — Deze altijd, zonder uitzondering, plaats hebbende overeenkomst der Christelijke Zedenleer met de zuivere Rede, is reeds, daar dezelve zoo zeer verschilt van de voordbrengselen, ook der beste, oudere en laatere, Wijsgeeren, bij welke altijd goed en kwaad vermengd gevonden wordt, — dezelve, zeg ik, is reeds een *eerste* grond, om deze Leer Gode, der hoogste Rede, waardig te keuren. Want, offschoon het waar is, het geen KLEUKER aanmerkt, dat wij, zonder door het Euangelie verlicht te zijn, zoo zuivere Redebesluiten niet zouden hebben kunnen opmaaken, beneemt dit echter niets aan de waardij dier besluiten: vermits de Rede zeker ontwikkeld moet worden, zal zij, over zulke verhèvene zaken, gegronde uitspraaken doen: doch, nu zij dus ontwikkeld is, om 't even langs welk eenen weg, is zij, bedachtzaam geraadpleegd zijnde, geenszins bedrieglijk.

Doch, het is van belang, hierbij een weinig dieper in bijzonderheden te treden. — De Godewaardigheid der Christelijke Zedenleere, voor zoo ver dezelve rust op haare overeenkomst met de reinste Wijsgeerige Zedenleer, blijkt onder anderen in het volgende; —

de: — zij ſtelt de hoogſte Zedenwet in derzelver zuiverheid voor; — zij grondt alle bijzondere pligten op dezelve; — zij ſpreekt van God, als zedenlijke Wetgever, en wel zoo, dat zij Hem tevens, als Handhaaver zijner Wetten leere aanmerken; — zij plaatst de Zedenwet in een nieuw en helder licht doet dezelve, op allerleie betrekkingen, en omſtandigheden toegepast, kennen; ontdekt dezelve den onkundigen; doet gegronde uitſpraak bij twijfeling, en lost zwaarigheden op; — zij draagt de Goddelijke Wetten, wel als Gods hoogen wil, maar geenszins als willekeurige vastſtellingen voor; integendeel ontdekt zij 'er het heilige, betamelijke en weldaadige tevens van; — zij dringt op de tederſte naauwgezetheid in pligtsvervulling aan, zonder tot ſchroomvallig bijgeloof te vervoeren; zij vordert volmaaking, maar eene menſchelijke, zonder overdrevenheid; zij eischt de algemeenſte en werkzaamſte goedwilligheid, zonder echter tot wegwerping van ons zelven te drijven, of trappen in de Liefde te doemen; — zij zoekt de bron onzer bedrijven, het hart, voor alle dingen, te zuiveren; zij leert den mensch zijne waare beſtemming en hoogſte goed kennen, en vóór alles zoeken, zonder hem voor de aardſche betrekkingen eenigzins minder geſchikt te

maaken; integendeel wijst zij hem op den hoogen Stichter der menschlijke Maatſchappij, en kweekt alle gezellige en maatſchappelijke deugden aan; — als eene Zedenleer voor de Menschheid dringt zij minder aan op *betrekkelijke*, dan op *algemeene* volſtrekte pligten, ſchoon zij, voor de eerſten, (bij voorbeeld, Vaderlandsliefde, Vriendſchap en dergelijke) de zuiverſte gronden en beginſels aan de hand geeft; zij doet in het bijzonder, van geheel miskende, niet behoorlijk gewaardeerde, of vaak betwijfelde, pligten, (zoo als vijandenliefde, verlochening, geduld, ootmoed, berouw), de volle waardij beſeffen: en — alle haare Voorſchriften dragen het merk van de diepe Wijsheid, vlekkelooze Heiligheid, alles overklimmende Menschlievendheid van haaren Veroorzaaker, daar zij allen in het gemeen, en een ieder naar zijne bijzondere behoefte, tot waare verbetering en geluk opleiden. — Terwijl haare beweegredenen, deels zuiver zedenlijk, deels van eene gereinigde zelfliefde ontleend, op de krachtigſte, en voor het menschlijk gemoed meest berekende, wijze, de pligtsbeoefening tot eene aangelegenheid van het hart maaken. — Eindelijk, de oefeningmiddelen vinden wij nergens in gelijken rang geplaatst

met

met de eigenlijke Geboden der hooge Zedenwet, maar daar aan ondergeschikt; aan dezelve wordt nergens eene andere, dan redelijk en zedenlijk werkende, kracht toegekend; de openbaare Godsvereering, daartoe dienende, wordt door geenen nutteloozen omslag van plegtigheden bezwaard; zinnelijk, maar eenvoudig, kan zij alle Volken, uit alle Landen en Luchtstreeken, vereenigen: en het voornaamst gedeelte van dezelve maakt Gebed, Dankzegging en Lofzang uit.

En, gelijk nu elke der opgenoemde bijzonderheden beandwoordt aan de eischen en kenmerken, door de *Kritische* en andere Wijsgeeren opgegeven, is een *tweede* grond der Godewaardigheid dezer Zedenleere gelegen in derzelver voldoening aan, en vervulling van zoodanige menschelijke behoeften, welke de Zedenleer der zuivere Rede niet verschaffen kan. — Onder die behoeften, voor zoo verre dezelven op de Zedenlijkheid betrekking hebben, behoort, *vooreerst*, kennis van onze zedenlijke betrekkingen en toestand. En hier omtrent leert de Euangelische Zedenleer ons God, als één, onzen Schepper, Wetgever en Richter, — zijnen wil als onze Wet, — en alle onze vrije daaden, als in verband met God staande, kennen. Daarenboven onder-

richt zij ons van den oorſprong, uitgeſtrektheid en gevolgen onzes zedenlijken verderfs. Onderwijzingen, wat het eene gedeelte betreft, niet zoo ſpoedig, of niet zoo ontwijfelbaar, — en wat het andere aangaat, in het geheel niet door de Rede te ontdekken, en echter van dien aart, dat zij, zoodra dezelven haar ontdekt zijn, uit de Heiligheid des Scheppers, vergeleeken met de desniettegenſtaande dagelijks blijkbaare en onlochenbaare ondervinding der algemeene verdorvenheid, de waarſchijnelijkheid van dezelven beredeneeren kan. Eene *tweede* behoeften is die van een verzekerd bericht aangaande de *onſterfelijkheid* der ziel. Daar van hangt toch niet alleen een groot gedeelte onzer bijzondere pligten, maar zelfs het recht verſtand onzer waare beſtemming en hoogſte goed af. Nu is het wel waar, dat wij hedendaags deze behoefte, gelijk ook de eerstgemelde, zóó niet meer gevoelen kunnen, nadat wij eensdeels desaangaande zoo klaar en verzekerd onderricht zijn door het Euangelie, „ waar„ door Jeſus het Leven en Onverderfelijk„ heid heeft aan het licht gebragt", en anderdeels ook, door geene verwerpelijke bewijsredenen, na de verkreegene Euangeliſche verlichting, deze waarheden ſtaaven kun-

kunnen. Maar, wanneer wij, aan den eenen kant, zien, hoe veelen, juist door inzien in de nogmaalige zwakheid dezer Redebewijzen (hoe zeer ook die der ouden overtreffende), wanneer zij de hulp der Openbaaring versmaaden, tot twijfeling, ongeloof, verwerping dezer waarheden vervallen; en aan den anderen kant, in de schriften der vroegere Wijzen zoo klaar hun verlangen naar licht, hunne verlegenheid, twijfelingen, vergezogte bewijsredenen, — en zelfs, bij het vermoedend geloof aan de Onsterfelijkheid, hun gebrek aan inzien in de pligten, die uit 's menschen waare en edele bestemming voor de eeuwigheid onmiddelijk voordvloeijen, bespeuren; en daarbij dan nog voegen, dat de nieuwste Wijsgeerte, tot een onderwerpelijk Geloof aan die Waarheden, ter liefde van de Zedenlijkheid, de toevlugt neemt: dan zien wij, hoe dringend deze behoefte zij. Doch ook tevens, hoe Godewaardig het Euangelie geächt moet worden, dat ons zoo stellig van de Onsterfelijkheid verzekert, zulke eenvoudig krachtige bewijsredenen daarvoor aan de hand geeft, ons van ons hoogst belang zoo juist onderricht, en boven alles leert trachten naar Gods Koningrijk! — Terwijl nu, daar

wij dit eenmaal vernomen hebben, een bedachtzaame blik op ons zelven en op alles, wat ons omringt, zoo als JENYNS treffend aanmerkt, deze nieuwe en door alle Wijsgeerige Schoolen en Godsdienften in de wereld doorgaands gemiste, voortreffelijke eigenfchap van het Euangelie, wegens de vergangli]kheid van alles, en den voorbereidingftaat van dit leven voor een ander, ten vollen rechtvaardigt. — In de *derde* plaats behoeft de Zedenlijkheid, behalve aanfpooringen, uit een zeker vooruitzicht op het loon der deugd te ontleenen, inzonderheid ook troost en aanmoediging bij de bewustheid van fchuld en onvermogen ter algeheele verbetering. En, hier laat de blootte Rede haar geheel en al verlegen ftaan; zij ontzegt aan offeranden, boetedoeningen, onthoudingen, oefeningen, ja aan berouw zelfs, alle kracht, of, om den mensch, van den grond op, krachtdaadig te verbeteren, of om het geweten gerust te ftellen, en kinderlijk vertrouwen op God inteboezemen, zonder hetwelk geene waare deugd, van flaaffchen angst bevrijd, gedacht kan worden. En, hoe diep de Menschheid ook deze behoefte gevoele, wijzen alle die verfchillende verzoening- en heiligingmiddelen uit, wel-

ke

ke bij onderſcheidene Volken, in de oude en nieuwe wereld in zwang geweest zijn, of nog zijn. En nu; ook deze behoefte vervult het Euangelie zoo eenig en Goddelijk. Deszelfs Zedenleer wordt niet ſlechts aangedrongen door toezeggingen van eene eeuwige Zaligheid, overſtaande tegen den rampſtaat der Zedenloozen: maar, in dezelve is de Leer der Zondenvergiffenis, door tusſchenkomst van Gods Zoon, een grondpunt, eene bron van nieuw gewijzigde pligten, eene bron van de verhevenſte beweegredenen, een moed- en deugdverlevendigend beginſel: terwijl tevens — een Geest van Heiliging, door de inwerking van God zelven, toegezegd wordt, ter overwinning van alle onmagt. — De Rede vinde dit nu vrij zeer hoog en diep: zij kan 'er niets wanvoeglijks in aanwijzen; zij kan niets beters of evenzeer voldoende, aanbieden: en — zij vindt hier alle behoeften der menschheid vervuld. Hoe kan zij, — hoe kan iemand twijfelen, of zulk eene Leer Gode, — dien hoogstwijzen, — dien hoogstgoedertiernen Vader der menſchen, waardig zijn zoude?

'Er ſchiet niet over, dan nog dezer *derden* grond aantegeven. Godewaardig is de Euangeliſche Zedenleer, daar derzelver voordragt

 zoo

zoo juist aan de majesteit en het doel van den hoogen Gever eener geöpenbaarde Godsdienstleere beändwoordt. Ik herhaal hier het voorheen gezegde niet (§. 12.). Met één woord zij het nu genoeg te erinneren, dat, zo de Wijsgeeren de volgende eifchen gedaan hebben: „ De Zedenleer der Openbaaring moet de Zedenwet met Goddelijk „ gezag voordragen, ter overwinning der „ al te fterke zinnelijkheid, en tot herftel „ der Zedenlijke vrijheid; — zij mag niet „ ftelfelmatig (*fcientifiesch*) uit het hoogst „ beginfel de bijzondere Voorfchriften af- „ leiden, maar dezen terftond, vatbaar (*po-* „ *pulair*), als Gods bevelen, tot het hart „ brengen; — duidelijk en verftaanbaar moet „ de hoogfte Zedenwet, in haare algemeen- „ heid, worden uitgedrukt; — de bijzonde- „ re Voorfchriften mogen, in een geheel „ zuiver voorbeeld, verzinnelijkt en aan- „ fchouwelijk gemaakt worden: — en alles „ moet beftemd, in bekende beelden ge- „ kleed, en waar zijn"; dat elke dezer vorderingen, zeg ik, in de voordragt der Euangelifche Zedenleere, haare voldoening vindt, zonder dat 'er iets aan ontbreeke, ja zelfs te boven ga het gevergde, daar — Gods wil de grondflag; het voorftel altijd *populair*, en te-

tevens hoogst naauwkeurig; de Wet der Liefde klaar en algemeen is: en eindelijk Jesus voorbeeld, geheel vlekkeloos, ter opheldering, beslisfching van twijfelachtige zaken, en navolging, wordt voorgesteld. —— En dit zoo zijnde, kan niemand het gewaagd vinden, dat wij, — *en* de Zedenleer van het Euangelie, *en* de geheele Euangelieleer, zoo innig met dezelve verbonden, en dus te samen ééne, geheel eenige, verbetering-*methode* behelzende, voor eene, waarlijk Goddelijke Leer, — *voor eene Kracht en Wijsheid van God*, en derzelver Godewaardigheid boven alle tegenbedenking verklaaren.

AANM. Ter bepaaling der kenmerken van de Godebetamelijkheid der Euangelieleer, uit de Zedenleer inzonderheid afgeleid, is door ons vooral acht geslagen op de volgende Schrijveren: J. J. ROUSSEAU, *Lettr. de la Mont.* L. III. p. 65. & suiv. — CH. BONNET, *Recherches Philos. sur le Christianisme.* — S. JENYNS, *Examen de l'evidence intrinsique du Christianisme.* — J. S. SEMLER, *Beäntwort. des Fragm.* — KLEUKER, *Neue Prüfung*, u. s. w. — SÜSKINDT, *über das recht der Vernunft, in ansehung der negativen bestimmung des inhaltes einer Offenbarung*, in FLATTS *Magaz.* II. St. IV. Abh. en desz. *Bemerkungen über den überzeugungs-*

 grund

grund von der möglichkeit und wirklichkeit einer Offenb.; gevoegd bij STORRS *Bemerk. über Kants Philos. Religionslehre.* — LA REVEILLERE LEPEAUX, *Disc. allegué.* — FICHTE, *Versuch einer Kritik aller Offenb.* — *Kritische Theorie der Offenb.* — SEILER, *über die Göttl. Offenb.* I. Th. 1 Abschn. V. Kap. — HALLER, t. 2. p. s. 43. DOEDERLEIN, s. 198. LESS, I. 18. II. 10 enz.

§. 27.

Staat dit vast; wij mogen, al verder, in eenen *algemeeneren* zin, den *Goddelijken oorsprong* van het Euangelie beweeren en vaststellen, dat — deszelfs prediking en invoering in de wereld *Gods doel*, *Gods werk* geweest zij. Doch, ten einde dit te overtuigender te doen gevoelen, erinner ik de volgende Waarheden: „ Alles staat onder het „ bijzonder bestuur van God. Dit hoog Op„ perbestuur neemt geenszins de vrijheid der „ menschelijke daaden weg, maar bepaalt „ dezelven echter tot zekere algemeene eind„ oogmerken. Tot de bereiking dezer God„ delijke bedoelingen, moet, uit kracht van „ dit Goddelijk Bestuur, alles op de wereld „ medewerken. Die Goddelijke oogmerken „ zijn vooral zijne Eer en 's menschen waar „ ge-

„ geluk; terwijl de bevordering van zijne
„ rechte kennis, en van zuivere zedenlijk-
„ heid onder de menfchen, als de voornaam-
„ fte middelen daartoe, moeten aangemerkt
„ worden. In alles, wat hiertoe, meer of
„ min, eene werkzaame ftrekking heeft,
„ heeft God de hand. Maar, naar mate iets
„ daartoe beflisfchender werkzaam is, en
„ uit zijnen aart zijn moet, is het zelve meer
„ kennelijk een gevolg van den wil van
„ God, Hem meer waardig en zekerer
„ als *zijn* werk, te onderkennen; vooral,
„ wanneer het, van den gewoonen loop der
„ menfchelijke zaken, meer dan andere be-
„ vorderingmiddelen, afwijkt, en eenig in
„ zijne foort is". — Tegen deze ftellingen kan niemand, die aan God gelooft, en aan (*teleölogifche*) uit Goddelijke oogmerken ontleende gronden, niet redeloos alle gewigt ontzegt, iets wezenlijks inbrengen. Doch, zoodra zij worden toegeftemd, is derzelver toepasfing op de Christelijke Zedenleer beflisfchend voor de Goddelijkheid van het Euangelie.

Immers, wat middel is 'er, onder het hoog beftel der Goddelijke Voorzienigheid, immer zoo algemeen en krachtiglijk werkzaam bevonden, ter bereiking der hooge be-

doe-

doelingen van het Opperwezen, als het Euangelie? Wij geven gaarn toe, dat een ZOROÄSTER, CONFUCIUS, MANGOKAPAK, ORFEUS en dergelijken, ja zelfs, dat een MAHOMED, en niet min een SOKRATES, PLATO, ARISTOTELES, CICERO, SENEKA en anderen, elk naar zijne mate, aan de bevordering der beſchaving en verbetering der Menschheid door kennis en deugd, hebben moeten dienstbaar zijn. Maar, hoe veel ſterker, ja, hoe geheel anders is dit niet van JESUS en zijne Apostelen waarachtig! Hoe zeer blinkt, boven allen, die ik opnoemde, SOKRATES niet uit, daar zelfs MAHOMED, wegens het geen hij in de Joodſche en Christelijke Godsdienstleeren reeds vond, verre achter hem ſta, en men het eerſte Deel van LESS, *über die Religion*, ſlechts intezien heeft, om te bemerken hoe weinig de anderen bij hem te vergelijken zijn! Maar, hoe gering is SOKRATES in Leer en Wandel, bij JESUS! SOKRATES, de beſchaafde Atheener, bij JESUS, den vergeten Nazarener! Hoe waar zegt ROUSSEAU, „ dat het „ alleen het vooroordeel en de verblinding „ zijn kan, welke den zoon van *Sofroniskus* „ met dien van *Maria* durft vergelijken"! In de daad, zo wij onpartijdiglijk te werk gaan,

gaan, bij welken Wijsgeer of Godsdienstleeraar is dan zelfs eene flaauwe schemering te bespeuren, van het geen Jesus en zijner Apostelen Zedenlijk-Godsdienstig onderwijs kenmerkt? De Stichter van den Euangelischen Godsdienst achte zich, tot de verwezenlijking van het hooge oogmerk der Godheid, bestemd en verordend. Innig gevoelde, en met den warmsten zieledrang verklaarde Hij, „ het licht der wereld, ter verlichting van „ allen te zijn; den weg, de waarheid en het „ leven te wezen; tot zijn hoogste doel te „ stellen, den naam des Hemelschen Vaders „ den menschen te openbaaren, en dergelij„ ken". De roeping zijner Apostelen hield desgelijks niets minder in, dan „ Visschers „ van menschen te worden; in de geheele we„ reld te prediken, en den menschen te lee„ ren onderhouden, wat hun Goddelijke „ Meester hun gebooden had: ja, om hen te „ bekeeren van de duisternis tot het licht, „ van de magt des Satans tot God, en een „ erfdeel onder de geheiligden te doen ver„ krijgen". — Overeenkomstig de allesomvattende Menschenliefde van den Vader aller Geesten, beperkte Jesus, blijkends zijne bevelen aan zijne Leerlingen, en den geheelen aanleg zijner Leere, dit zijn hooge doel

geens-

geenszins tot één land, tot één volk. Hij deed, het geen nog niemand gedaan had, en na Hem evenweinig iemand gedaan heeft, hij ontwierp een plan, door REINHARD, na de wenken van JENYNS, keurig in het licht gesteld, ten beste van het geheele Menschelijke Geslacht. Zijne Leer en Godsdienst-inrichting was daarom „ niet van deze we„ reld"; niet verbonden aan burgerlijke inrichtingen; geschikt voor alle oorden; „ om„ verre werpende den middelmuur des af„ scheidsels door inzettingen", en, „ in „ één lichaam vereenigende, die verre en „ die nabij waren". — Dit Plan, het Goddelijk Oogmerk, zijne bestemming hield Jesus bestendig in het oog; en hier in volgden hem zijne Jongeren. Geene ijdele en dwaaze, ten minsten nuttelooze, twistredenen of onderzoekingen omtrent zaken, Godsdienstig-Zedenlijke verbetering des Menschdoms niet aangaande, vinden wij, of bij Hem, of bij hun. Naar zijne en hunne uitspraaken, behoorde zijne dood, onder alle die akelige omstandigheden, wezenlijk tot zijn ontwerp, en moest den grondslag tot waare Zedenverbetering aller volkeren leggen: gelijk hij dan ook dezelve grootmoedig te gemoet ging. — Geheel eenig, in dit opzicht, is de wijze van ver-

be-

betering en verëdeling der menfchen door het Euangelie; gansch en al afwijkende van het geen men, naar andere Godsdienst-inrichtingen of Wijsgeerige onderwijzingen, zou kunnen verwachten. De dood des onfchuldigen Leeraars naar Gods beftelling, de daar op volgende verhooging van denzelven in den Hemel, benevens de, daar op gegronde aankondiging, zoo, van vergeving der zonden op Geloof en Bekeering, als van Jefus Koninglijk Oppergezag, het blijvend toeverzicht over de zijnen, zijne mededeeling van hemelfche gaven aan hun, en zijne aanftaande wederkomst tot het jongfte Gericht, — alles aangewend tot eene, geheel ongewoone, verbetering, onderfcheidt het Euangelie van alle andere Zedenlijke *Theorieën.* — En, zoo eenig hetzelve is, zoo krachtig werkend is het ook bevonden. Gelijk nimmer, op de wereld, in zoo kort een beftek, zulk eene klaare, geheel onbetwijfeld voorgeftelde, kennis van de eerfte Geloofsartykelen der Rede, omtrent God, Pligt, Vrijheid, Voorzienigheid, Onfterfelijkheid, medegedeeld; — gelijk nooit eenige Leer den mensch, uit de doolhoven van ijdele en valfche, ten deele laagzinnelijke, befpiegelingen omtrent de Godheid, waaruit Veelgoden-

dendom, Afgoderij, Beeldendienst, Bijgeloof en ſchandelijke gruweldaaden ontſtonden, zoo algemeen en veelvermogend, gered; — gelijk geene menſchelijke Leer het Zedengebod immer in zulk een helder licht geplaatst, in deszelfs wijde ſtrekking ontvouwd, met het gezag van den Godsdienst verſterkt, en ten behoeve van hetzelve, 's menſchen Zedenlijk gevoel zoo zeer opgewekt heeft; — gelijk door geene Wijsgeerte de menſchelijke geest, zoo zeer tot nadenken gebragt, waare en gemeennuttige kundigheden voor het licht getrokken, de Rede ontwikkeld, en de mensch dus in ſtaat geſteld is, om het oogmerk zijner wording te leeren kennen en bereiken; — gelijk geen Leeraar voor Jeſus, naar de uitſpraak van LESSING zelven, den naam van een' voldoend Zedenlijk Prediker de Onſterflijkheid, aangewend tot betrachting van pligt en het ſtreeven naar hoogere deugd, zoowel als ter juister aanwijzing van 's menſchen waare beſtemming, verdiend heeft: — zoo heeft daarenboven het geheel eenig voorſtel der Euangeliſche verbetering, *theorie*, door aankondiging van Genade en Heiliging, — (met welke nu, na de ontdekking, een KANT, TIEFTRUNK en anderen, de Rede in overeenſtemming weten te brengen,

maar

maar waarvan de fchranderften der oude Wijzen niets gegist hebben, en zelfs zoo veele hedendaagfche Wijsgeeren, (STEINBART, EBERHARD, LOEFFLER, ECKERMANN) uit allerleie grondbeginfelen, niets hooren willen), veel krachtiger gewerkt, dan enkele Zedenlijke Voorfchriften hadden kunnen doen, en, door den moed en lust tot het goede, op eene nieuwe wijze, in het hart te ontvonken, eene geheel vrijwillige en vaardige gehoorzaamheid aan God en zijne Wet, bij duizenden, te weeg gebragt, en brengt dezelve nog dagelijks, onder allerleie Volkeren, ook de wildften, — getuigen de Zendelingfchappen, en onder allerleie menfchen, ook de ruwften, onkundigften en ligtvaardigften, te weeg. — Nog eens; daar wij, bij andere Wijsgeeren, dwalingen onder de Waarheid vermengd, geduurig aantreffen, is de Leer van Jefus geheel en al rein: — daar het nut, door hun gefticht, zich vooral tot hunnen tijd bepaalde, en wij hedendaags, ongelijk beter onderricht zijnde, dan zij waren, hun onderricht, zonder groote fchade, ontbeeren; blijft Jefus Euangelie nog hedendaags het Leerboek voor Wijzen en Onwijzen, en eene behoefte voor verftand en hart. — Eindelijk, de uitwerkfelen dezer

 Lee-

Leere, met het geen men, van haare invoering in de wereld, natuurlijk te verwachten had, vergeleeken, doen te recht tot een zeer bijzonder, over dezelve waakzaam, Beſtuur der Voorzienigheid beſluiten. Hoe zeer toch van den gewoonen weg wijkt het niet af, dat twaalf Visſchers uit Galilea, aanhangelingen van eenen Timmerman uit Nazareth, ongeleerd, ongeacht, zulk eene Leer prediken, welke de wijsheid der Wijzen beſchaamt; zich wijd en zijd, binnen nog geene veertig jaaren, over de bekende wereld uitbreidt; het gretigst omhelsd wordt, waar menſchelijke wijsheid nog het minst vooruit geärbeid had; en, terwijl een *Jeruſalem*, ſchoon de zetel der Moſaïſche wijsheid, door ongeloof zich ten val bereidt, en *Atheene*, in het toppunt van menſchelijke beſchaving, bijgelovig blijft, alöm de Afgodentempels doet verlaaten, de Toverboeken verbranden, het Bijgeloof afzweeren, de ſchandvlekken der Menschheid verbannen, de wreede ijverzucht der Volken verdwijnen, Barbaarschheid en Zedenloosheid de plaats doet ruimen voor Deugd, orde en gezelligheid, en zoo het geheele menschdom als herſchept? — Hoe! Moeten wij hier niet *Gods Hand* eerbiedigen? Moeten wij hier zijn

werk

werk niet bewonderen en uitroepen: „ Dit „ is Gods vinger"!

AANM. Verg. inzonderheid SEILER, *Vern. Glaube*, IV. Abth. ſ. 321. u. W. JENYNS en REINHARD; benevens LESSING's *Erziehung der menschl. Geſchl.*, KANT's *Religion innerh. die gr. der Vern.* en TIEFTRUNK's *Cenſur der Chr. Prot. Lehrbegr.* Th. II. Abſchn. 2.

§. 28.

En, zoo worden wij dan nu, als met de hand, geleid, om, in het Euangelie, eene Leer te zien, welke aan eene *buitengewoone* (onmiddelijke, bovennatuurlijke) Openbaaring van God, is dank te weten. Dit is het hoogſte, waartoe wij ons betoog, immers, met eene beſlisſchende waarſchijnelijkheid, moesten opvoeren. Eene hoogte, tot welke wij, behelsde de Euangelieleer geene Verborgenheden, tegen welke het vleeſchelijk vernuft, ten allen tijde, met ſchijnbaare redenen, is opgekomen, niet behoefden opteklimmen. Immers, alware het, dat de Euangelieleer Jeſus en zijnen Apostelen, geheel middellijk en door eene, geenszins wonderdaadige, bijzondere leiding en wijziging van den gewoonen loop der din-

 gen,

gen, ware bekend geworden, en, bij de invoering dezer Leere in de wereld, almede niets bovennatuurlijks, geene bijzondere tusſchenkomst der Godheid, in den loop der Wereldregeering ware optemerken: dan nog zou het aangevoerde genoegzaam zijn, om te doen gevoelen, dat God, in zijne Voorzienigheid, deze Leer, en de heilzaame waarheden, welke dezelve behelst, wilde ontdekt hebben, en derhalve, dat het derzelver aan Goddelijke begunstiging en aanbeveling in het geheel niet ontbrak. — Langs dezen weg ware diensvolgends, ook het *verbindend gezag* dezer Leere genoegzaam verzekerd. Eene Leere toch, welke, niet alleen *niet Ongoddelijk*, (§. 24.), maar bovendien blijkbaar waarachtig is, (§. 25), vordert reeds, van ons redelijk verſtand, toeſtemming en overtuiging af: wie vermag iets tegen de waarheid? Dan, dit verband wordt ſterker, zoodra wij die waarheid zoo heerlijk en Godewaardig bevinden, dat wij mogen zeggen: zo de hemelſche Wijsheid zelve op de aarde had willen nederkomen, om de ſtervelingen te verlichten, (gelijk BONNET zich uitdrukt), zij had haare lesſen niet duidelijker kunnen kenmerken (§. 26.). En, hetzelve wordt volſtrekt, als het zeker is, dat God

zelf

zelf deze Leer gekend, erkend, omhelsd en betracht wil hebben; iets, hetwelk niet wel betwijfeld kan worden, zoodra wij, in derzelver invoering, zijn doel, zijn werk befpeuren (§. 27.). — Doch, bij dit alles blijft nog altijd de zwaarigheid over, — „ dat 'er, in de Euangelieleer, benevens on- „ lochenbaar waarachtige en Godewaardige, „ toch ook nog andere ftellingen voorkomen, „ welke zich, als waar en Godewaardig, „ voor de Rede niet kunnen *legitimeeren*, te- „ gen welker *mogelijkheid* wel juist geene be- „ flisfchende gronden zijn aantevoeren, „ maar welker *waarfchijnelijkheid* echter zeer „ betwijfeld en betwist, en welker *waarheid* „ altoos door Redebewijzen, volftrekt niet „ aangeweezen kan worden". — Deze zwaarigheid, wordt dezelve niet weggenomen, heeft natuurlijk de aanneming ten gevolge van het gevoelen, door LESSING vooral ter baane gebragt, en door de Toongeveren in de Godgeleerde Wetenfchappen, hedendaags meestal greetig omhelsd; te weeten, „ dat, „ ja wel, God de invoering der Euangelie- „ leer in de wereld gewild hebbe, en dat de- „ zelve, uit dien hoofde, ook waarlijk den „ naam van Goddelijk verdiene: — dan, „ dat het Goddelijk doel met dezelve geens-

 „ zins

„ zins geweest zij, eene Godsdienstleere „ voor alle tijden, — eene Leere, altijd, „ door allen, *in alle haare deelen*, te omhel„ zen, den menſchen voorteſtellen; maar al„ leen, hen door dit meerdere licht dermate „ te verlichten, en hunne Rede aan het „ werk te helpen, dat zij nu, als ſtaande op „ de ſchouderen van Jeſus en zijne Aposte„ len, al verder en verder leeren zien, — „ ook het gebrekkelijke der Euangelieleer lee„ ren inzien, en zoo, met wegwerping van „ dit, anders ſchatbaar Leerboek, in den „ mannelijken ouderdom des menſchelijken „ verſtands, rijp zijn voor eenen, geheel „ zuiver redelijken Zeden-Godsdienst". — Tegen deze zwaarigheid intusſchen ſtaat het oud en echt Christelijk gevoelen van den *Goddelijken oorſprong* der Euangelieleer, als, aan buitengewoone Goddelijke bekendmaaking verſchuldigd, lijnrecht over. Zoodra toch dit gevoelen duidelijk beweezen wordt, hebben *alle* ſtellingen in de Euangelieleer, niet alleen die, welke zich zelve, voor de richtbank der Rede, genoegzaam rechtvaardigen, maar ook alle anderen, een Goddelijk gezag, Goddelijke waarheid: en, 'er is geene reden te bedenken, waarom dezelven, in volgende tijden, zouden ophouden, waarachtig en voor-

voorwerpen van der Christenen geloof en betrachting te wezen. En, om deze reden is het, dat wij, aan dezen *hoogſten* trap van Goddelijkheid, zoo veel gewigts hechten, — ons met het bewijs der *middelijke Openbaaring* geenszins vergenoegen kunnen, en — daar wij tot dit ſtuk nu eindelijk genaderd zijn, nogmaals erinneren, het geen vroeger (§. 23. Art. 3.) gezegd is, dat wij de *vereeniging* der *uitwendige* bewijzen voor het Christendom, met de *inwendigen*, alleen voor *beſlisſchend*, alleen den Goddelijken Oorſprong *voldingend* keuren; en van het *inwendige* bewijs, en inzonderheid van dat, hetwelk wij hier begonnen zijn voortedragen, niet meer, dan het betoog der *hoogſte waarſchijnelijkheid* van dezen *Goddelijken Oorſprong*, en dien ten gevolge, van het *Gewetenverbindend Gezag* der Euangelieleer, ten aanzien van *alle* derzelver bijzondere Leerpunten, verwachten of belooven kunnen.

Deze hoogſte waarſchijnelijkheid, aan eene *volſtrekte zekerheid* zeer nabij grenzende, zal echter, vertrouw ik, niemand, ten dezen aanzien miskennen, die, behalve de reeds gemaakte aanmerkingen, (§. 24—27.), nog bovendien het volgende behoorlijk in overweging neemt:

De *Zedenleer* van het Euangelie, zonder opzicht op het *beschouwelijke*, waar op dezelve rust, en waar aan zij verbonden is, geheel in het afgetrokkene (*in abstracto*) beschouwd zijnde, behelst niet alleen een geheel volledig stelzel van Zedenpligten, hoedanig een in geen Geschrift van eenigen Wijsgeer der ouden te vinden is; — en hoe veele stoffe geeft dit niet reeds aan de hand van vermoeden, dat, het geen SOKRATES of KONFUCIUS heeft kunnen doen, ook wel niet binnen het bereik van het menschelijk vermogen zijn zal! — Maar, bovendien behelst dezelve, in alle bijzonderheden, ontegensprekelijke waarheid, verhevene, treffende waarheid. Dit is iets, hetwelk men, van de voordbrengselen der grootste Wijzen, zoo weinig zeggen kan, dat men de Waarheden, bij hun aantetreffen, veel eer, als enkele schitterende lichte punten op een donker veld, kan aanmerken. De zuiverheid van deze Leer onderscheidt zich van alles, wat ooit te voren in de wereld geleerd was. Geeft dit niet zeer veel gronds, om te denken, dat dezelve, op den gewoonen weg van nadenken, niet gevonden kan zijn, maar van Goddelijken oorsprong wezen moet?

Dit komt te meer uit, als wij in acht nemen

men het geheel bijzondere in *doel* en *aanleg*, hetwelk dezelve, in tegenſtelling van alle Godsdienstige en Staatkundige inſtellingen, en van alle Wijsgeerige en Zedenkundige Onderwijzingen, welke 'er in de wereld geweest zijn of nog zijn, kenmerkt? Het *oogmerk* der anderen zag, voor het grootſte gedeelte, op 's menſchen aardsch en tijdelijk welleven en geluk. De Christelijke Zedenleere alleen doelt op zijne *waare* beſtemming, op zijne wording voor de Eeuwigheid. Dit punt, zoo wezenlijk, — verwaarloosd door alle Heidenen, en zelfs bij de Moſaïſche Godsdienſtige Zedenleer, welke zich gedeeltelijk, om gewigtige redenen, tot het aardſche bepaalen moest, zoo alleen en geheel niet in het oog gehouden, — hoe zou dat in menſchen, zinnelijke, aardſche menſchen, zijn opgekomen, zonder Goddelijke bekendmaaking? Wat zou in ſtaat geweest zijn, hunne denkbeelden, overtuiging en verwachtingen tot die hoogte optevoeren? — En geſteld, dit ware mogelijk geweest, van waar dan, dat geen der Wijzen dit gevonden, — geene oude Egyptiſche Priesteren dit geleerd hebben, — geen SOKRATES, ſchoon voor een' Martelaar gehouden van den waaren Natuurlijken Godsdienst,

dienst, ſchoon de Prediker der Onſterfelijkheid, hier op aandrongen, — geen CICERO, ſchoon ingewijd in de geheimenisſen der oude Wijzen, (waardoor de Waarheid van Gods Eenheid, die der Onſterfelijkheid, en dergelijke, bewaard werd) de voorbereiding voor het toekomend leven ingeſcherpt heeft? Het doel, om den mensch geſchikt te maaken voor de zaligheden des Hemels, „ welke geen oog gezien, geen oor gehoord „ heeft, en in geens menſchen hart is op„ geklommen", is te verheven, om van menſchelijke uitvinding te kunnen zijn. — Zeg niet, „ wie kan weeten, welke inval„ len Geestdrijverij hebben kan"? Want — deze bovenaardſche, geheel in het hemelſche zwevende, Geest der Christelijke Zedenleer, benadeelt geenszins eenigen pligt, uit het aardſche en de betrekkingen, waarin de mensch hier ſtaat, voordvloeijende. Veel eer leert dezelve die allen uit dit verheven oogpunt, als voorbereidende oefeningen, te beſchouwen, en, niet ſlechts uiterlijk ſtipt en getrouw, — veel min alleen dan vervullen, wanneer verandwoording dringt, ſchande, beſpotting of ſtraf te duchten, of goedkeuring, eer, belooning te hoopen is: neen! op eene gewillige, genegene, met aanſpan-

ſpanning van alle krachten, geoefende pligtsvervulling, dringt zij aan, en boezemt dezelve daadelijk in. Dit is geheel onovereenkomſtig met eene, in uiterſten loopende, Dweeperij. — En dit erinnert ons tevens die, geheel-eenige, *inwendige* heiliging van het hart, zoo geheel onderſcheiden van die *Statutariſche*, uitwendige, in allerleie oefeningen of onthoudingen, of, ten besten genomen, in de ſtoffelijke betrachting der pligtgeboden, gezochte deugd der vroegere en laatere, alleen menſchelijke wijsheid. Ook dit is zulk een onderſcheidend, eenen geheel anderen *aanleg* ontdekkend, kenmerk in de Christelijke Zedenleer, dat hetzelve gereedelijk tot eenen hoogeren oorſprong beſluiten doet. Of waarom toch, (opdat ik dit nogmaals herhaale), is dit, hetwelk zoo in het oog loopend voortreffelijk is, anderen Wijzen niet ingevallen? — Of, is de ſluitreden valsch, gegrond op de ſtelling:
„ Het geen niemand der ſtervelingen, ook
„ de ſchranderſten niet, hadden kunnen uit-
„ vinden, en echter, bekend wordende,
„ blijkt onbetwijfelbaar en heilzaame waar-
„ heid te zijn, moet van God geopenbaard
„ zijn"?

Dan, het is niet in het afgetrokkene alleen,

leen, dat de Euangelifche Zedenleere befchouwd moet worden, om derzelver Goddelijkheid te gevoelen. Dezelve hangt toch zeer innig famen met de eigendommelijke, befpiegelende Leerftukken van het Euangelie. Het is van dezelven, dat zij nieuwe, of nieuw gewijzigde, pligtsvoorfchriften, haare fterkfte beweegredenen, haare kracht en veelvermogende uitwerking op de harten ontleent. Het zijn dezen, welke haar tot eene, geheel bijzondere, met geene andere te vergelijken, Leere maakt, — maar ook boven alle anderen, het hart van den Zedenlijk diep bedorvenen mensch roert, omzet en verbetert. — Wel is waar; die Leerftukken zijn hoog en diep: maar — derzelver ftrekking tot Zedenlijkheid eene onlochenbaare daadzaak. Het is het Geloof aan dezelven, hetwelk alöm in de wereld de buitenfpoorigfte menfchen genegen gemaakt heeft, om de Lesfen en Voorfchriften der Zedenleer optevolgen. Dit Geloof reinigde het hart van Jood en Samaritaan, van Griek en Romein. Hoe ontegenzeggelijk is dit niet aan den arbeid der Zendelingen, bij voorbeeld, in *Groenland*, gebleeken! Een voorftel, aanvangende van de Waarheden der natuurlijke Godsdienst en Zedenleere, vond

vond geenen ingang altoos: maar — de prediking van het Kruis verwon de harten, en herschiep Wilden en Zedenloozen in vroome en beschaafde Menschen! — Die Leerstukken dan mogen, als grondslag, aandrang, hulpmiddel der Euangelische Zedenleer, den Wijzen der wereld eene ergernis zijn: in een dubbel opzicht staaven zij den Goddelijken oorsprong van het Euangelie. — *Eensdeels*, wanneer wij op derzelver *uitwerking* zien. Dan toch blijkt aan den eenen kant, dat de Goddelijke beloften, welke daar in gedaan zijn, maar door geen mensch, zonder bijzonderen last daartoe ontvangen te hebben, aangekondigd konden worden, — de beloften van vernieuwing, heiliging en omzetting des gemoeds door den Geest van God, daadelijk vervuld, aan duizenden en tienduizenden vervuld zijn geworden. En, wat kan sterker bewijs van Goddelijke afkomst zijn, dan Goddelijke waarmaaking en bekrachtiging — van het geen, zonder Goddelijke toezegging, te vermetel zou beloofd zijn? — Aan den anderen kant valt alsdan het zonderlinge te meer in het oog, dat juist eene Leer, welke „ den wijzen Grieken „ een *dwaasheid* was", en zelfs nog hedendaags door zoo veele Wereldwijzen voor

on-

onverdraaglijk gehouden en beſtreeden wordt, zich, in zoo kort eenen tijd, onder allerleie Volken, zonder den bijſtand van eenig menſchelijk geweld, den ingang bij het verſtand van duizenden, en daar onder toch ook van verſtandigen en waarheidlievenden, verſchaft, — bij menſchen en volken hart en zeden, Godsdienſtige gebruiken en de dagelijkſche levenswijze, allervermogendst en geheel eenig, verbeterd, — bijgeloovige denkbeelden, verjaarde vooröordeelen, zinſtreelende ondeugden, welke met de tegenkanting der Wijsgeerigſte koppen geſpot hadden, verdreeven, — en, ondanks Wijsgeerige beſtrijding en woedende vervolging, de Zedenlijke wereld, eene geheel nieuwe gedaante heeft doen aannemen. Hoe vreemder en voor het vernuft onaannemelijker deze Leer ſchijnt, hoe onverklaarbaarer zoo algemeen eene omhelzing van, en wonderdaadige verbetering door dezelve, geacht moet worden; ten zij wij, in die hooge, boven-menſchelijke begrippen verhevenheid dezer Leer, gepaard aan dat veelvermogende van dezelve, alles zoo zeer overtreffende, wat waars, ſchoons, edels en weldaadigs, door menſchen uitgevonden en voorgedragen is, een onverkenbaar kenmerk van eenen, geheel boven-

men-

menſchelijken, waarlijk Goddelijken, oorſprong opmerken, en zoo het raadzel, door het vermogen van den hoogen Grondvester van het Euangelie in aanmerking te nemen, gemakkelijk oplosſen. — *Anderdeels* ſtaaven deze Leerſtukken, in verband met de Zedenleer, de Goddelijkheid van het Euangelie, wanneer wij derzelver diepen *verborgenen* aart indenken. Eene Leer, ja wel, zoo berekend voor de menſchelijke behoeften, zoo geſchikt ter verbetering en vertroosting van het hart, maar tevens zoo hoog, zoo zonderling, — hoe kan dezelve bij mogelijkheid, zonder Goddelijke tusſchenkomst, in iemands ziel zijn opgekomen? ſtellingen, door niemand te doorgronden, hoe kunnen zij, door menſchen ontdekt zijn? — Zullen wij zeggen: „ Het is de vrucht van verhit„ te hersſens"? Maar, van waar dan, dat zij, die dezelven predikten, — dat zoo veele honderden, als reeds ten eerſten Predikers van dezelve waren, zoo juist met elkanderen overeenkwamen? van waar, dat deze Dweepers zoo (*conſequent*) gelijk aan zich zelven, zoo welſluitend, redeneerden, zulk een wel ſamenhangend Geheel van hunne droomerijen wisten te maaken? Van waar, dat zij, die zelfde verwarde Denkers, in het zedenlij-

lijke zoo juist, zoo waar, zoo fijn, zoo verheven dachten; — dat zij, uitvinders van zulke dwaaze befpiegelende begrippen, tevens eene Zedenleer predikten, ontdaan van alle bijgeloof, — ontdaan van alle overdrevenheid; — eene Zedenleer, waar van nu nog al wat verftandig denkt, tot een aangebedenen KANT toe, verbaasd moet ftaan? Laat zich dit menschkundig verklaaren? Zoo veel licht, met zoo veele duisternis vereenigd, denken? Dwaashoofden in het eene opzicht, kunnen zij Leeraars der Wijzen in het andere zijn? En, zoo men dit al verzwelgen kon, wie kan het dan uitftaan, dat het juist die droomen zullen zijn, welke den grondflag tot zoo geheel eenig eene Zedenleer gelegd hebben, welke de ziel en kracht 'er van uitmaaken? Waarheid ontleent dan haar vermogen van den Leugen? Het middel, dat God, ter hervorming der wereld gebruikt, is Geestdrijverij? Ja, zelfmisleiding en verftandsverduistering is oorzaak van Waarheid, Deugd en Gelukzaligheid? — Of, zal men denken, „ dat zij zoodanig eene Leer verzonnen hebben"? Dan werpt men zich nog in grooter zwaarigheden. Immers, dan is het geene goedhartige, maar eene opzettelijke fnoode misleiding. Maar, hoe ongerijmd! Mis-

daa-

daadig bedrog, verfoeilijke boosheid zal dan de Leer der heiligfte en reinfte pligtsbetrachting voordgebragt hebben! Hoe is het mogelijk, dat menfchen, zoo verre verzonken, om moedwillig de wereld te willen bedriegen, dien toon, die majesteit, die reinheid zouden hebben kunnen aannemen? — En, behalve dat, wat konden zij van de prediking dier Leerftellingen verwachten? Geenszins dat gevolg, hetwelk dezelve gehad heeft. Veel eer alleen dit, dat de eene helft des menschdoms hen, als beuzelaaren, alle aandacht onwaardig zou keuren; en, wat hadden zij 'er dan aan? en dat de andere helft tegen hun zou uitvaaren, hun hoon en mishandelling aandoen. Had zoo iets dan al eens door hun kunnen verzonnen worden, zij zouden wijs genoeg geweest zijn, om 'er niet mede voor het licht te komen; Bedriegers toch zijn zoo onnozel niet. — Ja, als wij zelfs voor een oogenblik aannemen, dat zij, in waarheid, door eigen nadenken, tot overtuiging van zulke ftellingen gekomen waren; zij zouden dan nog, (veronderfteld, dat zij geenen Goddelijken last ter gemeenmaaking van dezelven verkreegen hadden), dezelven ftil bij zich gehouden hebben, als al te weinig berekend,

 om

om eenigen opgang te kunnen maaken. — 'Er ſchiet dus niet over, dan deze Leer, in haar geheel, voor de vrucht van Goddelijke, buitengewoone, ontdekkingen te houden.

Het zij eens zoo, dat wij, gelijk KLEUKER aanmerkt, „ niet beſtemd genoeg „ kunnen aangeven, wat al, en niet, binnen het bereik van den menſchelijken „ geest en uitvindingskracht ligge, en wat „ derhalve, als boven dit bereik zijnde, „ Gode zou moeten worden toegeſchre- „ ven". De toepasſing echter van deze ſtelling op het onderhavig geval gaat geenszins door. Jeſus en zijne Apostelen leefden niet in onze Eeuw, in een Land van beſchaafde kennis en verlichte Wijsgeerte. Schoon ik de wijze overdreven acht, waarop zich veele Schrijvers, omtrent de, door hun vermeende, ruwheid en wildheid van het Joodſche Volk uitlaaten, is nogthands dit wel duidelijk, dat, hoe groot wij ook de *genie* van Jeſus, als mensch, ons willen voorſtellen, (en toch ook daarin behooren wij de maat te houden, om niet het *menſchelijke* te overſchrijden), de gelegenheid, om zijnen aanleg, langs den gewoonen weg, genoegzaam te beſchaaven, om met *zulk* eene

God-

Goddelijk reine Zedenleer te kunnen optreden, geenszins voor Hem voorhanden was. Ik wil niets aftrekken van de kracht, welke het voorbeeld en onderwijs van *Maria*, de afgezonderde opvoeding te Nazareth, verre van de Joodſche Schriftgeleerden, het vlijtig onderzoek van de Goddelijke Openbaaringen in de Natuur en in de Boeken des Ouden Verbonds, het vragen en leeren op zijn twaalfde jaar in den Tempel, en wat dies meer is, op de ontwikkeling zijns verſtands kan gehad hebben: maar, ik mag mij dit, zoo ſterk ik wil, voorſtellen, 'er blijft altijd zoo veel over, dat eene, zoo geheel eenige, wijsheid, ten aanzien van Godsdienst en Zedenlijkheid in den weg ſtaat, dat ik mij, zonder iets buitengemeen Goddelijks, niet redden kan. Jeſus was toch, (en dit alles geldt van de Apostelen nog veel meer), van deze zijde alleen bezien, een Jood; voor dwaling vatbaar; hoorde gewis van jongs aan Joodſche voorſtellingen in de Synagogen, en aan zijn huis; had geen omgang met Geleerden, immers met geene onbevooroordeelden; kon, wegens den haat der Jooden tegen uitlandſche wijsheid, geene Schriften van Griekſche Dichteren of Wijsgeeren te lezen krijgen; had, wegens de behoeftigheid zijner

ouderen, waarſchijnelijk van zijn handwerk zoo veel tijd tot lezen in de Wet, tot eenzaame wandelingen en Natuurbeſchouwingen niet over, als gewoonlijk veronderſteld wordt: en, in één woord, hij ſtond op zich zelven, zonder, gelijk *Salomo* het noemt, „ zijn aangezicht, door dat van zijn' naas- „ ten, geſcherpt te krijgen". Het mogt nog eenigzins aangaan, alles menschlijk te verklaaren, had hij eenen *Pythagoras*, of *Sokrates*, of *Plato*, of *Cicero* mogen hooren, en dan daarbij eenen *David*, *Salomo*, of *Jeſaïas*: maar nu, enkel met het Oud Verbond in de hand, en dat nog verminkt door de zonderlinge verklaaringen der Rabbijnen, welke hij moest aanhooren, — hoe is het mogelijk, te veronderſtellen, dat Hij zoo wijs, niet alleen boven zijne Tijdgenooten, niet alleen boven zijne Eeuw, — maar boven alle, boven de beſchaafdſte tijdperken der wereld, alleen langs den gewoonen weg, had kunnen worden? Hoe laat zich uit Nazareth eene Leer verwachten, zoo geheel tegen het Joodſche *Particularismus*, ingebeelden waan, dwaaze werkheiligheid, kinderachtige bijgelovigheid, valſche uitzonderingen op, en miskennis van den geestelijken aart van de Goddelijke Wet? Eene Leer, zoo lijnrecht inloo-

inloopende tegen alles, wat de geroemdste Wijzen en Geleerden van zijnen tijd, in Tempel en Synagogen, met groote toejuiching der menigte, predikten? Was dan de Jood alleen onvatbaar voor vooroordeel, alleen ongevoelig voor gezag, alleen onfeilbaar in zijn oordeel? Waren zijne Apostelen, eertijds zoo dwaalziek, na zijne dood, ook plotslings zoo geheel anders, dan andere menschen? Ging dit alles natuurlijk toe? Is het te begrijpen, dat Galileesche Visschers in staat waren, alleen door eigen oefening en het onderwijs van een' dertigjaarig Jongeling, (ik spreek zoo naar het gevoelen der Tegendenkeren, schoon niet zonder wederzin), een samenstel voordtebrengen, zoo waar, zoo edel, als in de ziel van geen PLATO, van geen' Wijsgeer, hoe genaamd, immer was opgereezen, — en eene zedenlijke omwenteling in de wereld daartestellen, welke, door geene andere, immer geëvenaard is, en waar aan Europa na agttien Eeuwen, haare beschaving, wetenschappen, kunsten, staatsbestuur, rechten, wijsgeerige verlichting, zedenlijkheid, menschlievende inrichtingen, en wat al meer, nog te danken heeft? Laat ons oprecht en eerlijk te werk gaan! Hier schuilt iets meer dan menschelijks achter. Of, alle

berekening, wat van een' gelukkigen aanleg, onder gegevene omſtandigheden, al en niet, bij mogelijkheid, verwacht kan worden, moet, als geheel ongerijmd, worden opgegeven: of — de Euangelieleer is van Goddelijken oorſprong!

Zeker, al ware het eens bewijsbaar, dat de Euangelieleer, ondanks haare verhevenheid, toch door eenen NEWTON, LEIBNITS of KANT van onze dagen zou kunnen uitgevonden worden, dit zou nog in het minst niets afdoen, daar de mensch nu meer kan inzien, dan toen; de Christen, de Proteſtant meer, dan de toemaalige Jood. Om den Goddelijken oorſprong van dezelve met grond te kunnen tegenſpreken, zou noodwendig vereïscht worden eene overtuigende aanwijzing van de mogelijkheid, dat iemand *destijds*, en onder *die* omſtandigheden, zulk eene uitvinding had kunnen doen. Dan, zoo min dit ligt zal geschieden, zoo zeer behoort hier nog eene *andere* aanmerking bij: Te weten, het is de eigenſchap van alle *menſchelijke* uitvindingen en wetenſchappen, voor geduurigen aanwasch, zuivering, aanvulling, verbetering, vatbaar te zijn. Dit ligt in de menſchelijke Natuur, welke nimmer ophoudt, zich meer en meer te ontwikke-

kelen, *fpritus finitus*, was men voorheen gewoon te zeggen *crefcit in infinitum.* Ware diensvolgends de Euangelifche Zedenleer eene menfchelijke, door eigen nadenken alleen verkreegene wetenfchap, zoo zoude dezelve ook reeds zinds lang onder de oude en verfleetene zaken behoord hebben. Had dezelve haar aanzien, tot op den tijd van het herleven der Letteren in de zestiende Eeuw, al behouden; bij de vorderingen, welke de Geleerdheid, zedert dat tijdperk, en in onzen leeftijd inzonderheid, in alle vakken, gemaakt heeft, zou hetzelve gewis hebben moeten daalen. De voordgang van 's menfchen vernuft zou reeds iets beters, volleediger, krachtiger werkzaams bedacht, voorgefteld en bij ieder ingang hebben doen vinden. — Maar, hier is het verre van af. Tot heden toe is 'er nog niets beters uitgevonden. De nieuwfte Wijsgeerige Zedenleer moet zelfs voor het Euangelie onderdoen (§. 13.), en derzelver *Vader*, benevens zoo veelen; die derzelve zijn toegedaan, een TIEFTRUNK, SCHMIDT, SNELL, BERGER, enz. doen, wat zij kunnen, om haare overeenkomst met de Christelijke Leere aantewijzen. — Van waar dan die onverbeterbaare Voortreffelijkheid? Van waar, dat de onuit-

puttelijke menſchelijke geest, ondanks de verbazende verlichting van dezen tijd, nog leeren moet van den Nazareener en de Galileërs? Van waar, dat, om 'er dit bijtevoegen, een Vader HINLÓPEN nog onlangs zeggen kon, „ in zijn leven verſchillende „ Wijsgeerige ſtelzels te hebben zien opko„ men, voor de beste keuren, toejuichen, „ en — verdwijnen, terwijl de waardij van „ Jeſus Leer dezelfde bleef"? — Men zegge 'er van, wat men wil, hier van kan geene andere reden bedacht worden, dan — de Goddelijke oorſprong van het Euangelie.

Eindelijk, het getuigenis der eerſte Predikers der Euangeliſche Zedenleere kan, na al het aangevoerde, niet dan van veel gewigts gerekend worden. En, hoedanig dit zij, is ligt optemaaken uit alle die gezegden, waar Jeſus zichzelven bij uitnemendheid, en geheel eenig, het *Licht*, den *Weg*, de *Waarheid* en het *Leven*, noemt; — waar hij verklaart, *van den Vader uitgegaan te zijn;* en wel, om Deszelfs *naam den menſchen te openbaaren;* — waar zijne Apostelen leeren, dat *Hij alleen, die in den ſchoot des Vaders was, denzelven ons verklaard heeft*: — en, om geene andere plaatzen aantehaalen, allerbijzonderst, waar zij hunne Leer, aan eene *buitengemeene* ont-

ontdekking van den Geest van God, dank weeten; bij voorbeeld, 1 Kon. II. 6 — 13., of Jesus zelf te kennen geeft, dat de betrachter van dezelve duidelijk zal inzien, dat zij, door Hem, als mensch, geenszins uitgedacht, maar *van God afkomstig zij* (Joh. VII. 17.) — Gelijk ook deze gezegden tot de Euangelieleer behooren, moeten zij, aan onze overtuiging van den *onmiddelijk Goddelijken oorsprong* van het Euangelie, het laatste, beslisschende overwigt geven. Aan den eenen kant toch zijn deze uitdrukkingen, in *verband* en naar derzelver *oogmerk* beschouwd, voor geene andere uitlegging vatbaar: en aan den anderen kant laat het zich ook niet redelijk begrijpen, dat dezelven aan *Dweeperij* zouden zijn toeteschrijven, daar de Leere, voor het overige, zulk eene diepe Wijsheid ademt; en nog veel minder kan men aan zoo afgrijsselijk een *Bedrog* denken, als, bij eene geheel ongegronde *aanmatiging* van Goddelijk onderwijs, bevolmagtiging en gezag zou plaats hebben. Bij zoo zuiver eene Zedenleer, en in allen deele zoo blinkend en zonder vlek beoefend, de Godslastering te paaren van onmiddelijke Openbaaringen voortewenden! — Wie kan dit aanéénknoopen? — Wie eerbiedigt niet veel

eer de inlichting, welke *zulk* een Leeraar, benevens zijne Gezanten, van den oorſprong zijner Leere geeft? — Voorwaar! dezelve moet van God zijn! —

AANM. Behalve JENYNS, ROUSSEAU, BONNET, KLEUKER en REINHARD, verg. de Verhandeling in TEYLERS *Godgeleerd Genootſchap* D. XV., HALLER, t. a. p. ſ. 44. DOEDERLEIN, NIEMEYER enz. alsmede T. STACKHOUSE, *Vertheidigung der Bibliſchen Geſchichte.* VI. 342. en SEILER, *über die Gottl. Offenb.* II. Th. Cap. I, II. IV, und XVII. verg. VII und XIII.

§. 29.

'Er ſchiet van de, door ons opgenomene, taak niet over, dan alleen het beandwoorden der tegenwerpingen, welke men, met zeer uit een loopende inzichten, tegen het voorgeſteld Bewijs heeft ingebragt. Dezelven zijn niet allen van den zelfden aart, en behooren daarom geſchift te worden.

'Er is, die *alle vergelijking* der Euangelieleere *met de* uitſpraaken der *Rede*, ten einde de waarheid en voortreffelijkheid dier Leere te beter intezien, verwerpelijk keurt; „ vermits, zegt men, dus wel blijkt, wat met

„ de

„ de denkbeelden van bijzondere Wijsgee„ ren, maar geenszins, wat met de waar„ heid, overeenkome". — Doch zulk eene redeneering zou alles op losſe ſchroeven ſtellen, en ons menſchelijk verſtand alle deszelfs rechten ontzeggen. Daar zijn ongetwijfeld Waarheden, Godsdienstige Waarheden, welke de Rede, zelfs zonder Openbaaring, onomſtootelijk bewijzen, en waar aan zij alle gegevene Openbaaringen toetzen kan. Zoo min de Rede gezag kan hebben ter beſlisſching van zaken, welke boven haar bereik zijn: zoo redeloos zou het zijn, zich eene Leer, zonder eigen onderzoek, te laaten opdringen. De Rede is van God. God kan niet tegen zich zelven ſtrijden. Hij wil dus, dat wij *alles beproeven en het goede behouden*, — dat wij *niet eenen iegelijken Geest* (Leeraar) *geloven, maar de Geesten beproeven zullen, of zij uit God zijn.*

Van eenen anderen aart is de aanmerking, „ dat men, bij het *inwendig* Bewijs, minder „ zien moet op de *Zedenleer* zelve, dan wel „ op het *eigendommelijke* van het Euangelie, „ en op de eenſtemmigheid van de onder„ ſcheidene deelen der Leere tot één *geheel*". — En, in andwoord op dezelve dient, eensdeels, dat wij uit de Zedenleer, als *in verband*

met

met het beſchouwelijk gedeelte der Euangelieleer, en niet als alleen op zich zelve ſtaande, het Bewijs hebben afgeleid: — maar ook anderdeels, dat, in de Euangelieleer, het zedenlijk of beoefenend gedeelte het meest geſchikt is, om tot bewijs gebruikt te worden, daar de andere Leerſtukken, in derzelver Goddelijke zekerheid, niet te erkennen zijn, zo men niet reeds vooraf het Euangelie, als eene Goddelijke Leer, over het geheel, op goeden grond, heeft leeren eerbiedigen; vergelijkt §. 24.

Dan, gelijk deze bedenkingen meer bij het *algemeene* blijven, zijn 'er ook anderen, welke ons gevoerd betoog *lijnrecht* aantasten. Dezelven zijn tot twee ſoorten te brengen.

De *eerſte* ſoort laat de *zaak* zelve in het midden, en tracht alleen te toonen, dat het gegeven *Bewijs* voor dezelve niet doorga. Men beweert dit om de volgende redenen: 1. „ wijl het te veel bewijst; 2. omdat in „ hetzelve een ſprong, eene gaping plaats „ heeft; 3. omdat het niet bewijst, wat het „ bewijzen moet: en 4. omdat het in eenen „ kring omloopt". Doch, na nog eenmaal herhaald te hebben, dat wij *dit* Bewijs aan het *uitwendige* verbinden, om het *voldingend* te doen zijn, vraag ik Bewijs der vier ingebragte grieven. Dat

Dat het betoog, uit de Zedenleer afgeleid, *te veel bewijze*, wordt dus aangedrongen: „ De goede inhoud eener Leere moge dezel- „ ve doen goedkeuren en achten, maar de- „ zelve bewijst de Goddelijkheid nog niet; „ anders is de Natuurlijke Godgeleerdheid en „ Wijsgeerige Zedenleer, — of altoos elk „ roerend Christelijk Lied, dat ſticht en tot „ verbetering opleidt, ook Goddelijk". — Dan, het andwoord is gereed. Wij bouwen de Goddelijkheid der Euangelieleer niet enkel daarop, dat de Zedenleer *goed* en *waar*, voortreffelijk en van *invloed* ter verbetering zij: maar inzonderheid daarop, dat derzelver goede inhoud en heilzaame uitwerking zoo *uitnemend*, zoo geheel *eenig*, zoo gansch en al van menſchelijke voordbrengſelen verſchillend, zoo zeer, langs den gewoonen weg, onverklaarbaar zij. — En, daar nu dit niet kan gezegd worden van eenig Wijsgeerig of Dichterlijk voorſtel, hoe genaamd, vervalt de geheele bedenking; al roer ik zelfs niet aan, dat elk Christelijk Lied uit de Euangelieleer geſchept is, en dat de Natuurlijke Godgeleerdheid en Zedenkunde, zonder het Christendom, zoo eenen onberispelijken inhoud niet zouden kunnen vertoonen.

„ Maar, welk een ſprong, van de Voor-

„ tref-

„ treffelijkheid der Leer, tot de Goddelijk„ heid te besluiten"! Geen sprong altoos! Wij besluiten niet van *eenige* Voortreffelijkheid, maar — van *zulk* eene, als gemeld is, — eene, alle menschlijk vernuft overtreffende, — eene, onder *die* omstandigheden, door natuurlijke middelen, zeker niet verkreegene, — eene, in daadelijke bewerkstelliging van dat gene, waartoe Wijsbegeerte, Staatkunde en Godsdienst-inrichtingen te kort schooten, gebleekene, Voortreffelijkheid, tot hooger' oorsprong.

„ Doch, uit de onlochenbaare schoonhe„ den van het *zedenlijke*, vloeit geen bewijs „ voord, ten behoeve van het *eigendommelij*„ *ke* in de Euangelieleer, te weten de Leer „ van het *Kruis*". — Op zich zelve niet: maar in verband beschouwd, wel degelijk. *Eensdeels*, vermits, indien het zedenlijke blijkt aan Goddelijke tusschenkomst zijn' oorsprong verschuldigd te zijn, dan zeker ook die geheele Leer, waar in dat voorkomt, Goddelijk zijn moet: of, zou de Leer half geopenbaard door God, en half geloogen zijn door menschen? — *Anderdeels*, nadien het een zoo innig aan het andere verbonden is, en men de uitwerkselen der Christelijke Zedenleer minder aan de baarblijkelijke betame-

lijk-

lijkheid der voorschriften, welke zij behelst, dan aan derzelver bezieling door de Kruisleere, te danken heeft.

„ Is het evenwel niet, in een cirkel rede-
„ neeren, uit het innerlijk gevoel van het
„ Goddelijke der Euangelieleer, ontstaan
„ door derzelver gebruik, te besluiten tot
„ haaren Goddelijken oorsprong? Moest die
„ Goddelijke oorsprong niet vooraf overtui-
„ gend gebleeken zijn, eer men aan dat in-
„ nerlijk gevoel van Goddelijkheid eenige we-
„ zenlijkheid kon toekennen? — Geeft ook
„ eene andere denkwijze geen' voet aan
„ Geestdrijverij"? — Ik vraag terug:

Van het gewrocht tot de oorzaak te besluiten, is dat in een cirkel redeneeren? Ik gevoel, (of liever, ik bevat verstandelijk) geheel buitengewoone trekken van verhevenheid, waarheid, enz. in Jesus Zedenleer; ik ondervind aan mij zelven, en zie in de wereld, aan anderen, derzelver weldaadige uitwerkselen. Zie daar een *Gewrocht.* Ik beschouw dit *Gewrocht* van alle zijden, en vergelijk 'er andere menschelijke Gewrochten mede; ik vind alles geheel anders: en besluit nu tot eene andere *oorzaak*, welke niemand dan *God* kan zijn. Is dit nu een cirkel? — En Geestdrijverij is het evenweinig; of alle erva-

ervarenis en verſtandelijke redeneering moest Geestdrijverij zijn. Van een *onmiddelijk gevoel der Godlijkheid* is hier immers de Rede niet. Het oordeel is werkzaam en beſluit uit *daadzaken* tot derzelver *veroorzaking*. Jeſus Leer is, *en*, zo men haaren inhoud beziet, *en*, zo men op de ondervinding acht geeft, weldaadig, zoo als geene andere. Is het dweeperij, dit — ook aan zich zelven te ontwaaren? Of, is het dweeperij, na overweging en berekening van alle natuurlijke middelen, waardoor zij die uitwerking zou kunnen hebben, te bevinden, dat geene van dezelven toereikend zij? Of dweept men, zo men, dit beſpeurende, tot het bovennatuurlijke de toevlugt neemt?

De *tweede* ſoort verzet zich tegen de *zaak* zoo wel, als tegen het Bewijs, en heeft vooral ten doel, om, door betoog van het *alleen-menſchelijke*, immers *mensch-mogelijke*, der Euangeliſche Zedenleer, te toonen, dat 'er in het Bewijs eene grove drogreden (*Sophisma enumerationis imperfectæ*, item *fallaciæ non cauſæ pro cauſa*) ſchuile. —

Het *alleen-menſchelijke* der Zedenleer van het Euangelie wordt op verſchillende wijzen beweerd, en tegen ons betoog aangevoerd. — De een zegt: „ Al wat Jeſus Zedenleer be-

„ helst,

„ helst, hadden anderen voorheen reeds even „ goed, of beter geleerd: derhalve, dezel„ ve is niet Goddelijk". Doch hij, die dus ſpreekt, heeft de Euangeliſche Zedenleer noch op zichzelve ooit ingezien en onpartijdiglijk met de voordbrengſelen der vroegere Wijsgeerte vergeleeken; noch in haar verband met de overige Leerſtellingen van het Christendom beſchouwd: en vindt zich reeds vroeger wederlegd (§§. 8. 10. 11. 13 en 16.) — Een ander wendt voor, „ dat de „ gelijkheid der Christelijke Zedenleer met „ die der *Stoïcynen* haar dien opgang in de „ wereld bezorgd hebbe, dien zij gehad „ heeft". Maar, HESSE heeft, in eene opzettelijk daartoe geſchreevene, Verhandeling, aangetoond, dat de Euangelieleer de gronden van het *Stoïcynsch* ſtelzel omverre werpe, en 'er wel verre van af zij, om 'er zoo zeer naar te gelijken. Ook heeft REINHARD daarover lezenswaardige aanmerkingen. Elk weet, buiten dien, dat de *Stoïcynen*, niet min dan de *Epikuraeërs* te Atheene, den Apostel *Paulus* tegenſpraken. — Doch, behalve dat, was het *Stoïcynsch* gevoelen dan zoo innemend? Keurde een CICERO, ja zelfs een SENECA, deszelfs eiſchen niet *overdreven*? — Was het zoo algemeen aangeno-

 men

men en bemind? En zo al, waarom verruilde men het dan tegen iets, dat 'er flechts naar *geleek*? — Maar vooral, kwamen de Zedenlijke uitwerkingen op allerleie menfchen, – ja op de Wijzen zelfs, — in vergelijking bij die, welke het Euangelie gehad heeft? — Eindelijk, beriep zich eenig Apostel, eenig Christenleeraar in de eerfte Eeuw, wel immer op die overeenkomst? — Ten laatften is 'er, die oordeelt, „ dat Je„ fus niet min noch meer, dan het geen de „ Natuurlijke Zedenleer behelst, gepredikt, „ maar, ten behoeve der zinnelijke menfchen „ van zijnen tijd, dezelven door andere „ leeringen, voorbeelden, enz. alleen ver„ zinnelijkt hebbe". — Dan, al gaven wij dit toe, zou nog niet gelochend kunnen worden, dat *zoo zuiver* eene kennis en voorftel van den Natuurlijken Godsdienst en Zedenleer in *dien* tijd, en onder *die* omftandigheden, iets geheel buitengemeens, en alleen door Gods geheel bijzonder beftuur en verordening, verkrijgbaar geweest ware.

Van den anderen kant echter blijkt het uit §§. 5. 9. 11 en 12. genoegzaam, dat de grond der tegenwerping zelve geenszins hecht zij. Jefus Zedenleere is, in grondflag, volledigheid, beweegredenen en hulp ter betrach-

trachting vereischt, geheel eenig: en het geen men alleen voor zinnelijke hulpmiddelen, nederbuigende ſchikking naar vooroordeelen, een ſteiger tot opmetſeling van het gebouw van den Godsdienst der Rede houdt, behoort *wezenlijk* tot zijne Leere, en kan geenszins gemist worden, zo zij die kracht op het hart zal hebben, waardoor zij zoo zeer alle Wijsgeerige ſtelſels overtreft.

Eindelijk is het eene laatſte tegenwerping, „ dat de Euangeliſche Zedenleere, in haaren „ oorſprong geſchiedkundig te verklaaren, „ en diensvolgends geenszins, in dien verhe„ venen zin, als wij zulks beweerden, God„ delijk zij ". — Op dezelve andwoord ik *allereerst*, door de gevolgtrekking te ontkennen. Al ware het bewijsbaar, dat Jeſus alleen uit menſchelijke bronnen geſchept had, dan nog — zou die *hooge* onbedrieglijkheid, die verhevene waarheid in *alles*, dat volſtrekt vermijden van alle uiterſten, waar in anderen gevallen waren, en — behalve dat, die geheel eenige, allerkrachtdaadigſte uitwerking op menſchen en volken, door alle tijden, een bewijs opleveren van een, geheel buitengewoon, Goddelijk toezicht over Jeſus en de ontwikkeling zijner verſtandelijke vermogens, en tevens, van eene geheel Goddelijke me-

dewerking met zijne Leere, ter haarer bekrachtiging. — *Ten tweeden* durf ik, na het geen te voren gezegd is, (in de zoo even aangehaalde §§.), de mogelijkheid zelfs lochenen van *eenige*, ſteekhoudende, geſchiedkundige verklaaring, op den gewoonen loop der dingen rustende. Immers, de Leer van de *vergeving der zonden*, zoo als dezelve in de Zedenleer van het Euangelie invloeit, is volſtrekt van dien aart, dat zij geheel en al van eenen bovenmenschlijken oorſprong zijn moet, zal zij waar en zeker zijn: wie toch kan, zonder dat God zelf zich daarover uitlaat, verzekerd weten, wat Hij, al en niet, zal gelieven te doen? gelijk dan ook de weg, langs welken de Euangelieleer deze weldaad verworven, en verkrijgbaar verklaart, in geene menſchelijke harsſens zou zijn opgekomen? En, wat de belofte van *Goddelijken bijſtand* aangaat, welk mensch kan dien geven? KANT verklaart zelfs heden ten dage, nu men zoo veel verder in de Wijsgeerte en Zedenleer der Rede gevorderd is, „ dat het geloof „ aan deszelfs mogelijkheid, en welligt nood„ zakelijkheid, ter aanvulling onzer onvol„ maaktheid in deugdbeoefening, alles is, „ wat de Rede 'er van zeggen kan". — *Ten derden*, loopen de pogingen, tot gezegd oog-

merk

merk aangewend, verbazend uit malkanderen, en zoekt de een het ſtuk op deze, een ander op gene wijze, te ſtaaven. Dit ſchijnt reeds vooraf geen gunſtig teken te zijn, en wordt, wanneer elke der bronnen, waaruit men meent, dat Jeſus geſchept zou hebben, op zichzelven beſchouwd wordt, hoe langer zoo ongunſtiger. Een uitgewikkeld onderzoek hier van zou ons wel te verre afleiden: dan, met een enkel woord, van alles, wat ons, dezen aangaande, bij de nieuwſte Schrijveren is voorgekomen, iets te zeggen, vereischt het belang der zaak. Men leidt dan Jeſus reine Zedenleere af, of — „ uit het onderricht van Egyptiſche „ Jooden en Priesteren; — of, uit zijne „ beoefening der Schriften des Ouden Ver„ bonds, benevens de *Apokryfen*; of, uit „ zijne bezadigde beſchouwing van den toe„ ſtand zijnes volks, vergeleeken met de „ Mesſiaanſche voorſpellingen; of — uit het „ lezen van Griekſche Wijsgeeren en Dich„ teren; — of uit de lesſen der Fariſeën, — „ of uit de Theorie der Sadduceën: — of „ eindelijk, uit die der Esſeën". — Maar, hoe verre is het een en het ander niet van den weg af! — Waar is ſpoor of blijk in de Euangelieën te vinden van eenigen „ om-

 „ gang,

„ gang, dien Jefus, met *Egyptifche*, of an-
„ dere *Griekfche Jooden*, zou gehad hebben"? Dat Hij hen vermeed, lezen wij op de eenige plaats (Joh. XII.), waar van hun, in betrekking tot Hem, gewaagd wordt. En, had Hij wel tijd en gelegenheid, zoo bezet, als Hij was, om veel met hun te fpreeken? Ja, wat kon Hij toch wezenlijks van hun leeren? — „ Joodfche *Priesters*" waren, over het algemeen, destijds ongefchikte Leeraars; zij voerden meer op dwaalwegen, dan op den weg der waarheid. Zij waren zeker ook niet te Nazareth. Toen Jefus eerst onlangs was begonnen te leeren, onderwees Hij reeds eenen Hoogleeraar NIKODEMUS. De vergeten Timmerman was ook geen Gezelfchap voor lieden van dat aanzien. En, zo al een enkel braaf, onbevooroordeeld Leeraar te Nazareth moge gewoond, en Jefus met hem verkeerd hebbe, dezelve kon Hem toch, aangaande zoo geheel zuiver eene Leere, geen onderricht geven. — „ In de Schriften des „ Ouden Verbonds" las Jefus ongetwijfeld zeer ijverig; Hij leerde 'er veel uit; ook van den Goddelijken wil, omtrent onze begenadiging. Maar, dezelven konden Hem, noch overtuigen, dat *Hij* juist de beloofde Verlosfer ware: noch ook eene Godsdienstinrichting

en

en Zedenleere voor *alle* tijden, voor *allerleie* volkeren, aan de hand geven. Wat Jesus, langs dezen weg, en andere natuurlijke wegen, en, wat hij noodwendig niet anders, dan door Openbaaring, heeft kunnen te weten komen, is door SEILER, in het *Tweede Deel* van zijn werk *over de Goddelijke Openbaaringen*, uitgewikkeld aangewezen. — „ Of „ Jesus ook de Apokryfe Boeken gekend heb„ be" ? is, daar dezelven in verbasterd Grieksch geschreeven zijn, bedenkelijk. Wegens de partijdigheid der Palestynsche en buitenlandsche Jooden, komt mij dit zoo wel, als, dat Jesus de Alexandrynsche Vertaaling van het Oude Verbond zou geleezen hebben, onwaarschijnelijk voor. Doch, al heeft Hij dezelven gekend, veel wezenlijks, — iets van die geheel eenige, voortreffelijke Leere, door Hem gepredikt, kon Hij 'er toch niet van ontleenen. — 'Er is, die zegt: „ Jesus „ dacht bezadigd na, over den staatkundi„ gen toestand van zijn vaderland, en zag „ deszelfs veegheid in: daar Hij nu boven„ dien in de Profeetische Schriften zeer er„ varen was, waren Hem de, vaak beloof„ de, gulden dagen van den Messia geduurig „ voor den geest: Hij hoopte, die Messia te „ zijn, die dezelven zou aanbrengen; en,

 „ daar

„ daar Hij eerlang eene geheele omſchepping „ van zijn volk verwachtte, drong Hij inzon„ derheid op zuivere zeden aan, ten einde de „ menſchen voor dat geluk vatbaar te maa„ ken". Dit is waar en valsch door een gemengd. Jeſus zag zich aan, voor den Mesſia; Hij hoopte zeker ook de Mesſiaanſche Voorſpellingen te vervullen. Maar, waar? wanneer? In welk eenen zin? Ook zoo laag zinnelijk, als men destijds algemeen begreep? Hoe zou dit toch te bewijzen zijn? Jeſus wilde zeker, door Zedenverbetering, menſchen voor zijn Rijk vatbaar maaken. Maar, geeft dat nu eenige opheldering van het *buitengewoone*, geheel eenige, zijner Zedenleer? Het mogt begrijpelijk maaken, *waarom* Jeſus een Zedenprediker was: maar het zegt ons niets van den weg, langs welken Hij *zulk* een Zedenprediker wierd. — „ Griekſche Wijsgeeren „ en Dichteren zou Jeſus gelezen hebben"! Alwederom, met welk gevolg? — Maar vooral, hoe kwamen die te Nazareth? onder Jooden, zoo vijandig tegen, — zoo verachtelijk ſpekende van — uitlandſche Geleerdheid? Hoe kon de *arme* Jeſus zulke duure afſchriften koopen? Hoe de Galileër het Grieksch van eenen ARATUS of PLATO, (zo hij al het Alexandrijnsch Grieksch ſprak), ver-

verſtaan? En, van waar, dat 'er, in zijne voordragt, zoo geheel en al niets van overbleef? — „ Fariſeeſche Leeraaren Jeſus, „ wiens geheele Leer zoo in het oogloopend „ door *Antiphariſeïsmus* zich kenmerkt, te „ laaten vormen", dunkt mij te ongerijmd, om 'er zelfs bij ſtil te ſtaan. — „ Dat der „ Sadduceën geſtrenge gevoelens aangaande „ de zuivere Liefde tot God, den grond„ aanleg van Jeſus Zedenleer zouden geweest „ zijn", is, om meer dan eene reden, niet waarſchijnelijk. En wel 1. omdat geenszins boven alle bedenking verheven is, dat, zo al de berichten, omtrent de denkbeelden van den Stichter dezer Secte waar en gegrond zijn, zijne navolgers, in Christus tijd, aan dezelven getrouw zouden gebleeven zijn. Het geen wij van hun weeten, zou ons, in hun eer grove, zinnelijke wellustelingen (*Epicuri de grege porcos*), dan zulke voorloopers van de ſtreng *rigoristiſche-kritiſche* School, doen beſchouwen. — 2. Wij vinden nergens, in de Euangelieën, den Verloſſer dezer Secte zoo zeer toegedaan. Veel eer hooren wij Hem dezelve, wel eens, ten aanzien haarer bijzondere gevoelens, openlijk gispen. Zou Hij dit zijne Leeraaren gedaan hebben? 3. Jeſus Leere is, in het ge-

 heel,

heel, voor dat geftrenge niet, gelijk wij elders gezien hebben. (§. 9, 10.) Te zeggen: „ Hij „ vereenigde het *Eudaemonismus* der *Farifeën*, „ met het *Purismus* der andere Secte", gaat ook niet aan, vermits de Farifeën geene zuivere *Eudaemonisten* waren, gelijk een LEIBNITS, BURLAMAQUI, PESTEL; maar grof zinnelijke, geheel in de laagere belangen en genoegens eindigende, — op zijn best met een HELVETIUS te vergelijken, — Dwaashoofden, tegen wier *Eudaemonismus* (indien wij het dus noemen zullen), het begin der Bergpredikatie lijnrecht is ingericht. — Het geen nog den meesten fchijn heeft, is het denkbeeld van hun, „ die de „ Zedenleer der *Esfeën* met die van Jefus „ vergeleeken hebben, en, als den grond„ flag van, of aanleiding tot dezelve aan„ merken". Evenwel, bij nadere overweging blijkt het niet meer dan fchijn te wezen. Dit heeft de Superintendent LUDERWALD tegen RIEM, en naderhand de Diaken BENGEL tegen den Göttingfchen Hoogleeraar STÄUDLIN, toen die dit denkbeeld mede omhelsd had, opzettelijk aangetoond, en het refultaat van des laatften onderzoek, na alles, wat de fcherpzinnigheid en geleerdheid van STÄUDLIN bijgebragt had,

komt,

komt, gelijk dat van den anderen Geleerden, hierop neder, dat 'er geene andere overeenkomst tusſchen de Esſeeſche Zedenleer, en die van Jeſus te beſpeuren zij, dan alleen in zulke zaken, welke uit de Leer des Ouden Verbonds ontleend waren; en dat, voor het overige, noch in *inrichtingen*, ('t Monnikenleven, de gemeenſchap van goederen, de Liturgie en het Kerkbeſtuur), noch in *algemeene beginſelen* en wezenlijke kenmerken, noch, in enkele *bijzondere voorſchriften* (omtrent den Eed, de gelijkheid der menſchen, het Huwelijk enz.) eenige wezenlijke overeenkomst te beſpeuren zij; ja, dat dan zelfs nog alle waarſchijnelijkheid tegen de aanneming van het opgeworpen gevoelen pleiten zoude, wanneer men al, hier en daar, meer overeenkomst kon aanwijzen, vermits Jeſus zelf, zoo min, als de Schrijveren der Euangelieën, ergens een wenk geeft, dat Hij zijne Leer, geheel of ten deele, uit het Esſaeismus zou geſchept hebben, en Hij met de Esſeën in geene verbindtenis geſtaan heeft; gelijk ook in de Apostoliſche Brieven, ſomtijds wel Esſeeſche beginſelen wederlegd worden, maar nergens eenig blijk van gemeenſchap met dezelven te beſpeuren is, en men, ten laatſten, ook niets derge-

lijks

lijks bij de oudfte Schrijveren der Christenheid aantreft. Waarmede dan ook deze bedenking wel volledig genoeg wederlegd zal zijn.

Voor het overige moet ik, ten flotte, nog in het algemeen aanmerken, dat hoe zeer men alles, wat op de vorming van Jefus verftand en hart, waarfchijnelijkerwijze, eenigen invloed gehad heeft, zeer wel in aanmerking mag nemen: alles echter, wat zelfs een fchrandere HESS of RAU, (want van BAHRDT en foortgelijken fpreek ik niet); in het midden gebragt heeft, op verre na niet toereikend is, om begrijpelijk te maaken, hoe Jefus zoo voortreffelijk eene Leere zou uitgevonden hebben, daar duizenden, offchoon in dezelfde, of nog gunftiger, omftandigheden geplaatst, en met de uitnemendfte geestvermogens begaafd, zoo oneindig verre achter Hem gebleeven zijn. En, al ware dit, wat de Leere, in het afgetrokkene befchouwd, aangaat, mogelijk: dan nog is 'er niets uittedenken ter natuurlijke verklaaring der geheel eenige *uitwerkfelen* van dezelve in de wereld, bij menfchen en volken. — 'Er fchiet dan niet over, dan te erkennen: „ Uit den voortreffelijken aart „ en gezegenden invloed der Zedenleer van „ het

„ het Euangelie blijkt de Goddelijke oor„ sprong en het gewetenverbindend Gezag „ van Jesus Leere".

AANM. Behalve de Schrijveren, §. 3. aangehaald, zie men bij deze §. na: HESSE, *de Relig. Chr. Philos. Stoïcae, nec aemula, nec patrona.* Diss. inserta *Syllogae* MUNTINGHII, Tom. I. p. 45. *sqq.* LUDERWALD, *über den angeblichen ursprung des Christenthums aus der Jüdischen secte der Essäer*, in HENKES, *Magaz.* IV. Band. XVI. Abh. — SEILER, *Vern. Gl.* s. 328. 386. 424 en eld. — KANT, *Relig. innerh. die gr. der Vern* IV. St. §. 2. — HENKE, *Magaz.* V. Band. s. 530. *Ueber die ausdrücke Jesu vom Messiasreiche.* — REGENBOGEN, *over de Verand. in de Godsd. denkb.* bl. 97. — HESS, *Ueber die Lehren, Thaten und schiksale uns Herrn*, VII. Abschn. en *Jugendgesch. Jesu.* RAU, *de momentis iis, quae ad Jesum, divina rerum scientia imbuendum, vim habuisse videntur praecipuam.* — SEILER, *Ueber die Göttl. Offenb.* II. Th. — *Theol Annal.* 1793. s. 429. enz.

B E S L U I T.

§. 30.

Het aangevoerde volsta ten betooge en ter verdediging der kracht van het *Bewijs* voor

den

den Goddelijken oorfprong van het Euangelie, uit deszelfs Zedenleer en haaren invloed afgeleid. Elk onpartijdige zal, vertrouw ik, bevroeden, hoe zeer hetzelve, ter bevestiging van het Christen-geloof, allezins veelvermogend, en ter overtuiging van eerlijke Twijfelaaren, die nog zin en gevoel voor zedenlijke fchoonheid over hebben, in de *eerfte* plaats dienstig zij. Jammer zou het uit dien hoofde zijn, zo men, in de hitte van gefchilvoering, gelijk veelal plaats heeft, te verre ging, en, bij de verdediging van het Betoog, uit de *Wonderwerken* afgeleid, de *innerlijke* gronden der waarheid en Goddelijkheid van het Euangelie over het hoofd zag, of wilde verzwakken. Daar moet, tusfchen beide de Bewijsfoorten, geen mededingende naarijver ingevoerd worden: de eene fterke de andere veeleer. *Kantiaanen*, die zoo zeer geene *Gefchiedkundige* Bewijzen laaten gelden, wijl dezelven zinnelijke, (*empirifche*) gronden zijn, geene gemeenfchap, naar hun inzien, met het *bovenzinnelijke* hebbende, moeten inzonderheid, door het voorftel van *zedenlijke* betoogredenen, voor het Christendom ingenomen worden. Bij de navolgeren van ROUSSEAU, (en hoe veelen zijn die niet!) kan van het *Wonderbewijs*, van fton-

den

den aan, wegens hunne vooroordeelen tegen de *Wonderwerken*, weinig vrucht verwacht worden. Daarenboven zouden geene *daadzaken*, hoe vreemd en treffend ook anders, in ſtaat zijn, om de Goddelijkheid eener Leere te bewijzen, welker *inhoud* aan zulk eene uitnemende verhevenheid niet beandwoordde, en daarom moet deze *innerlijke* Goddelijkheid ook altijd in het oog gehouden worden. — Te meer, daar het Bewijs, uit den *aart* der Leere, (immers ten grootſten deele) zonder eenigen omhaal van Geleerdheid, in Leerredenen voor het volk, *populair* en aannemelijk voorgeſteld kan worden, en het minst onderhevig is aan twijfelen, welke in het hart der menſchen, onder het voorſtel kunnen oprijzen: en het betoog uit de *uitwerkſelen* van het Christendom, door op de algemeene ervarenis te wijzen — maar vooral, door uitnodiging der menſchen, om zelven de proef 'er van te nemen, gemakkelijk tot het *hart* te brengen is, daar andere bewijsreden, hoe overtuigend ook, bij het koele verſtand alleen ingang vinden. Gelijk dan ook niet alleen een ROUSSEAU, maar zelfs een SCHLEGEL, YPEY, en andere waardige Godgeleerden, het *inwendig* Bewijs voor het voornaamst en welligt alleen toereikend, houden:

en

en deszelfs kracht, naar de aanmerking van REGENBOGEN, bij den verderen voordgang der verlichting, en aanhoudende toetzing, voorzeker nog geduurig meer moet uitkomen. Zoo min wij intusſchen kunnen denken, dat hetzelve, zonder met het *uitwendige* vereenigd te zijn, immer volſtrekt voldingend zal kunnen voorgedragen worden; — of, dat hetzelve ooit door allen, tot één toe, en wel inzonderheid door zulken, die volſtrekt tegen de Verborgenheden des Geloofs, of, tegen een rein en Godvruchtig leven ingenomen zijn, in alle ſterkte, gevoeld zal worden; — ja, zoo zeer wij AMMON, KLEUKER en anderen toeſtemmen, dat het *ſtreng betoogend* voorſtel van dit ſtuk de bevatting der eenvoudigen doorgaands te boven zal gaan: — zoo weinig kunnen wij echter met de zoodanigen inſtemmen, die dit ſtuk *alleen* van kracht houden voor hun, die aan zich zelven de uitwerking van de Euangelieleer ontwaaren. *Paulus* heeft 'er anders over gedacht, (2 Kor. III.) gelijk wij boven (§. 15.) zagen. Elk waarheidlievend gemoed, dat voor overtuiging open ſtaat, en bezadigd nadenkt, over den aart, over de ſtrekking der Euangelieleer, en over derzelver onlochenbaare uitwerkſelen, zal redelijkerwijze tot het, door

ons

ons opgemaakt, besluit komen. Een waar Christen is, naar 's Apostels taal „ een Brief „ van Christus, bekend en gelezen", — niet alleen bij *hem zelven*: — maar ook „ *bij de* „ *geheele wereld*". Is het Euangelie sommigen „ een reuk des doods, eene ergernis en „ dwaasheid"? het is zulks geenszins den eerlijken Denker, die — zijne aandacht op het blijkbaar Goddelijke in deze Leer vestigende, de grenzen van zijn verstand erkent, en het Gode toevertrouwt, dat Hij iets kan openbaaren dat, voor altijd, of voor eenigen tijd altoos, voor den mensch onbegrijpelijk blijven moet, het is zulks alleen, naar *Petrus* taal, „ den genen, die zich aan het woord stooten, ongehoorzaam zijnde, waartoe zij ook „ gezet zijn".

Ik besluit dan met aantemerken, dat, gelijk de voortreffelijkheid van den aart en invloed der *Euangelische Zedenleer* ten bewijze verstrekt voor de Goddelijkheid van het Christendom, het alzoo de pligt van alle Christen-leeraaren zij, om die *Zedenleer*, in haaren geheelen omvang, voor de Christelijke Gemeenten, te prediken, en daarmede, tot eer van den Verlosser, en bevordering van waare Godzaligheid, ondanks vooroordeelen en tegenkanting, aantehouden; doch zoo, dat hun voorstel *waarlijk Euangelisch*, en niet

dor Schoolsch, of *Heidensch* zij. Jesus zelf behoort hun, gelijk ten aanzien van alle andere deelen hunner Ambtsbediening, zoo ook in dit opzicht, als het grootst en beminnelijkst Voorbeeld, voor de aandacht te staan. — En elk Christen moet zichzelven inscherpen, dat eene getrouwe beoefening dezer volmaakte Zedenleere, het best en bondigst betoog van haaren voortreffelijken aart en gezegenden invloed, en — mitsdien van den Goddelijken Oorsprong en Gezag van het Euangelie zij: terwijl een Zedenloos, Oneüangelisch leven in waarheid, den naam verdient van onteering en verraad van het Christendom. — Aller streeven zij het dan, om, aan zichzelven, den invloed van dat Euangelie te ontwaaren, het welk „ de „ Kracht Gods en de Wijsheid Gods" is: en — om tevens de wereld, door openbaaring van de gezegende vruchten, der Euangelische Heiligmaaking, te overtuigen, dat deze Leer waarlijk *uit God* zij!

Mogt deze Verhandeling tot zoo heerlijk een einde medewerken!

ZINSPREUK:

La Morale de l'Evangile est le plus beau présent, que Dieu put faire aux hommes.

DE MONTESQUIEUX.

EEN

VERTOOG

VAN DEN VOORDELIGEN OF NADELIGEN INVLOED ONZER HARTSTOGTEN, OP HET GELOOF EN DE ZEDEN, MET EEN ONDERRICHT, HOE DEZELVEN NAAR HET EUANGELIE MOETEN BESTIERD WORDEN.

DOOR

JOHANNES CORNELIUS BOOT,

PREDIKANT TE ARNHEM;

AAN WIEN EEN ZILVEREN EERE-PRIJS IS TOEGEWEZEN.

EEN

VERTOOG

VAN DEN VOORDELIGEN OF NADELIGEN INVLOED ONZER HARTSTOGTEN, OP HET GELOOF EN DE ZEDEN, MET EEN ONDERRICHT, HOE DEZELVEN NAAR HET EUANGELIE MOETEN BESTIERD WORDEN.

Ik weet waarlijk niet wat men een moeilijk werk noemen zal, indien het dit niet is: eene duidelijke Verhandeling te ſchrijven over een duister onderwerp. En toch het is een gewigtig ſtuk, en wij verblijden ons zeer, dat de keus van de Beſtuurderen van het Genoodſchap ter verdediging van den Christelijken Godsdienst hierop gevallen is. Hoe kunnen zij ook beter het voordeel van den gemeenen man behartigen, dan door anderen optewekken tot de behandeling van eene ſtoffe van zoo veel aanbelang, en waar zoo weinigen iets van weeten? Heeft men

zig zedert eenigen tijd, ook in ons Vaderland, meer dan voormaals, met ijver toegelegd op de mensch- en zielen-kunde, dat wij dan nu ook langs dezen weg voor min geoeffenden geheimen openen, die anders onverklaarbaar zijn.

Gij dan, waarvoor ik nu eigenlijk schrijven zal, gij behoort de uiterste oplettendheid te gebruiken bij het leezen van dit stukje, gij zult uzelven daardoor beter leren kennen, gij zult andere menschen dan ook juister kunnen beoordeelen, gij zult sommige gezegden der Heilige Schrift gemakkelijker verstaan, en, het welk het voornaamste is, gij zult tot uw tijdelijk en eeuwig geluk er door werkzaam kunnen worden.

Ik wil deze eenvouwdige orde houden, en

I. Eerst aantonen wat eigenlijk de *hartstogten* in den mensch zijn.

II. Dan, dat die eenen voor- of nadeligen invloed hebben op het Geloof en de Zeden.

III. En eindelijk zal ik doen zien, hoe die *hartstogten* naar het Euangelie moeten bestierd worden.

I. Eerst

I. Eerst moet ik u aantonen wat eigenlijk de *hartstogten* in den mensch zijn.

De mensch is een redelijk schepsel, bestaande uit eene ziel en een lichaam. Indien wij geene ziel hadden, dan zouden wij ook geen verstand hebben, dan zouden wij ook het geen wij voor goed houden niet begeeren, en het geen wij voor kwaad houden niet haaten; wanneer wij nu van *hartstogten* spreeken, dan bedoelen wij daar door die meer of min krachtiger gemoedsbewegingen in den mensch, die wij *vreugde* en *droefheid*, *liefde* en *haat*, *hoop* en *vrees* noemen, en die ook bij alle menschen, nu eens in eenen meerderen, dan eens in eenen minderen trap plaats hebben. Wij zijn gewoon ook veel van *aandoeningen* in den mensch te spreeken, en bedoelen daar dikwijls hetzelfde door, hetwelk wij hier door *hartstogten* verstaan willen hebben, om dat wij geen kans zien om juist te bepalen de trap en mate der *aandoeningen*, wanneer men ze *hartstogten* zou moeten noemen, en aandoeningen al ras in hartstogten kunnen overgaan, of althans iets meer hartstogtelijks met dezelve kan verzeld zijn, en er plaats in hebben.

Wij kunnen ook niet zien, dat het nodig is, dat wij hier verklaaren, hoe men alles

tot twee hoofd-aandoeningen zou kunnen brengen, *liefde*, namenlijk, en *haat*, en hoe men dan de anderen daar uit poogt afteleiden, door te zeggen: het vooruitzicht, dat wij het geen wij liefhebben zouden kunnen verliezen, baart *vrees*; op de gedachte dat wij het geen wij beminnen, behouden zullen, ontſtaat in ons *hoop*; zijn wij een geliefd voorwerp kwijt, dan heeft er *droefheid*, en verkrijgen wij onze begeerte, dan heeft er *blijdſchap* bij ons plaats; wij meenen dat wij aan het oogmerk der opgegeevene ſtoffe voldoen kunnen, zonder hier over meer te zeggen.

Omtrend de *hartstogten* van den mensch, over welke wij in deze Verhandeling ſpreeken, moeten wij aanmerken, dat zommigen de *hartstogten* noemen, *de onſtuimige bewegingen der ziele*; en indedaad, wanneer die bewegingen bovenmate ſterk zijn, kan men dezelven zeer wel bij ſtormen en onweêrsbuien in de natuur vergelijken; men moet evenwel de uitdrukking *onſtuimig* dan niet in een verkeerden, iets zondigs aanduidenden, zin neemen, en er uit beſluiten, dat de hartstogten op zig zelven kwaad zouden zijn. Het is met dezelve, even als met zoo veele andere dingen, die kwaad worden,

wan-

wanneer men ze kwalijk beſtiert, of er een kwaad gebruik van maakt.

Gij wilt wel gelooven, dat onze gezegende Verloſſer Jeſus Christus volmaakt was, dat hij nooit kwaad deed, dat hij geen zonden gekend heeft, en evenwel die had ook *hartstogten*; van dien zelfden Jeſus, die tot zijne lievelingen zeide: *ik ben blijde om uwen wille dat ik daar niet geweest ben* (*a*), lees ik ook, dat hij weende om den dood van Lazarus, en zeker was deze *droefheid*, gelijk ook de *blijdſchap*, welke hij gevoelde, eene werking van Jeſus menſchelijke natuur, welke hij niet behoefde te bedwingen, en wij zouden zeer dwaalen, wanneer wij deze hartstogten in onzen Heer zouden willen afkeuren. — Toonde hij niet duidelijk, dat hij geen vijand van betamenlijke *vreugde* was, toen hij, door het veranderen van water in wijn, de vrolijkheid der bruiloftsgasten vermeerderde (*b*)?

Wilt

(*a*) *Joh.* XI: 15 en 35.

(*b*) Het zij verre van ons, dat wij zouden willen ſtellen, dat dit verwekken van vreugd, de voorname rede was, waarom Jeſus dit wonder deedt, neen, Godlijk alvermogen moest hierom in hem worden bewonderd, en dit moest hun dringen tot geloof!

Wilt gij nog meer van de aandoeningen van den Zaligmaker weeten, de Schrijver van den brief aan de Hebreen zal u zeggen: *dat hij verhoord is uit de vrees* (*c*), hij verklaarde ronduit, dat hij den Vader *lief had* (*d*), en op ontelbare plaatſen wordt geſproken van zijne *liefde* tot zijne Discipelen. Eindelijk, toen hij het ſtrijdperk voor ons zou intreeden, of liever, toen hij, als Borg van zondaren, al den afkeer gevoelde, welken de heilige God van de werkers der ongerechtigheid heeft, begon hij *droevig* en zeer beangst te worden (*e*).

Daar nu de hartstogten in Jeſus altoos wel geregeld waren, en hij dezelven volkomen in zijne magt had, daar weten wij bedorvene menſchen dezelven niet te bedwingen, en wij worden niet zelden daardoor geheel bemeesterd, en ongelukkig: onze *vreugd* is vaak uitgelaten, en ſlaat dan tot lichtzinnigheid over; onze *droefheid* is bovenmate, en doet ons in het eene oogenblik onzinnig denken, en in het andere onbetamenlijk handelen; in plaats van te vertrouwen op Gods Vaderlijke zorg, *wanhoopen* wij, en de *vrees* be-

(*c*) *Hebr.* 5: 7.
(*d*) *Joh.* 14: 31.
(*e*) *Matth.* 26: 37.

beklemt wel eens zodanig het harte, dat wij tot alles buiten ſtaat geraken: op dezelfde wijs is het met onze buitenſporige *liefde* en *haat* gelegen, wij weten paal nog perk te ſtellen aan deze hartstogten, wanneer ze met drift woeden.

Niemand moet hieruit echter opmaken, dat wij beweren willen dat *alle* hartstogten bij *alle* menſchen even ongeregeld werken, dan zouden wij de ondervinding tegenſpreeken, dan was deze aarde eene helle; ô neen! wij erkennen het nuttige en het aangename van eene *vreugde*, die den redelijken mensch betaamt, die maakt ons voor ons zelven tot het ondernemen van moeilijke en gevaarlijke dingen vaardig; onze opgeruimdheid doet ons bij anderen ingang vinden, en wij kunnen daar dan wel eens wat uitvoeren, waar wij anders geen den minſten invloed zouden hebben; zoo is ook onze *gevoeligheid* voor het leed, hetwelk anderen treft, hun tot opbeuring in lijden, en ons zelven heilzaam; en wat zal ik van de geregelde en welbeſtierde werking der *liefde* zeggen? is zij niet de band en bloei der Maatſchappij? de bron van aardſche gelukzaligheid? verheft zij ons niet boven alles wat ons anders verlagen of bedwelmen zou?

Doch, in plaats van hierin nu nog uitteweiden, daar wij in ons tweede ſtuk eigenlijk eerst over het *voor-* of *nadeel*, hetwelk de hartstogten ons aanbrengen, ſpreeken moeten, willen wij u met den oorſprong der menſchelijke hartstogten nog wat bezig houden, en daaruit zult gij kunnen opmaken, hoe het komt, dat deze bij alle menſchen, en in alle gevallen, niet dezelfde zijn.

Gij hebt boven reeds vernomen, dat de hartstogten, ja, *bewegingen der ziele* zijn, doch wij ſpreeken hier meer bepaaldelijk van de hartstochten *in den mensch*, en dewijl de mensch een ſchepſel is, hetwelk uit eene ziel en een lichaam beſtaat, zult gij ook ligt geloven willen, dat zoo wel het lichaam op de ziel, als de ziel op het lichaam invloed heeft, en uit dien invloed, bijzonder ook de onderſcheidene geſteldheid van elks lichaam in aanmerking nemende, moet men bij den mensch de werking der hartstogten voornamenlijk mede verklaaren.

Wij zeggen voornamenlijk, want alle menſchen hebben ook iets, hetwelk men gewoon is de *verbeeldingskracht* te noemen: daar door brengen wij ons dingen voor den geest, en naar mate wij ons iets gunstiger of ongunstiger voor den geest brengen, ont-

ſtaan

ſtaan er bij ons gewaarwordingen van *hoop* of *vrees*, van *liefde* of *haat*, van *vreugd* of *droefheid*, en gelijk een verſtandig Man zegt: „ op het onverwagtst kan eene groote me„ nigte van voorwerpen in onze verbeel„ ding ontſtaan, zonder dat wij ons nog„ thans herinneren kunnen van waar de ziel „ daartoe aanleiding gekregen heeft (*f*)".

Dan, daar ook door van buiten aankomende zaaken zulke bewegingen des gemoeds, die wij de hartstogten noemen, gepaard met ontroeringen des lichaams, worden gebooren, denken wij hier te recht aan de *zintuigen*: De mensch heeft, gelijk bekend is, vijf zinnen, de *reuk*, de *ſmaak*, het *gezicht*, het *gehoor*, en het *gevoel*; door die zin-

(*f*) REINHARD, over de *kleinigheden in de Zedenkunde*, bl. 19. Ook komt ons eene aanmerking van ISELIN (*geſchiedenis der Menschheid* I. D. bl. 50.) hier van eenig aanbelang voor: „ nadien de gemoedsbe„ wegingen door de toverkracht der verbeelding worden „ gewerkt, en nadien dit vermogen der ziel het ligtst „ dwaalt, het ſchielijkst in beweeging geraakt, het minst „ paalen kent, en aan de grootſte buitenſpoorigheid on„ derhevig is, zoo is het heel natuurlijk, dat de ge„ moedsbewegingen en hartstogten, van alle neigin„ gen die genen zijn, welke den mensch voor de mees„ te gebreken, de meeste dwaalingen en gevaaren bloot„ ſtellen".

zinnen verzamelen wij niet alleen denkbeelden voor de ziel; door *horen* en *zien* immers leren wij dingen, die een doove en blinde nooit kan te weten komen; maar door die zinnen ontſtaan ook in ons gewaarwordingen. — Wat ontſtaat er bij eenen misdadiger, op het zien van gerechtsdienaren, en toebereidſelen tot openbare ſtrafoeffeningen? voorzeker de *vrees*, dat het hem ſtraks gelden, dat hij loon naar werken ontvangen zal. Hoe is een kind geſteld, wanneer het zig iets hoort beloven? het vertoont terſtond alle tekenen van inwendige *vreugd*; wanneer iemand ons belooft, dat hij ons iets toedienen zal, waar door onze *ſmaak* zal worden geſtreeld, en wij proeven, dat hij ons misleid, dat hij ons, in plaats van zoet, bitter geeft, dan begint de *toorn* of *haat* al ras in ons te ontbranden, en dit zou men dus door ontelbare voorbeelden uit het gemeene leven ophelderen kunnen.

Men heeft nog opgemerkt, dat menſchen, die met eenige ondeugd bijzonder behebt zijn, als toornigen, wellustigen, gierigen, en anderen, door de meeste dingen ligt getroffen worden, en dat buiten hen niets zoo onbeduidend is, dat zij niet zouden aangrijpen, en het geen hun-

ne

ne harten niet in beweging brengen zou (*g*).

En laat ons nu eens zien, of wij bij den mensch de werking van zijne hartstogten niet bijzonder mede uit de gefteldheid des lichaams verklaaren kunnen. — Wij hebben allen een zeker *temperament*, hetwelk uit de gefteldheid van het bloed en der vogten, teffens en van andere, ook de vaste deelen in het lichaam, fchijnt te moeten worden afgeleid. Die gefteldheid is bij alle menfchen niet dezelfde; en die is oorzaak, dat iemand driftiger of langzamer, ftouter of blôhartiger is; en waar hij dan het meest toe overhelt, of het geen zijne hoofdneiging uitmaakt, noemt men zijn *temperament*. Schoon ik u niet alles zeggen wil, wat ik u van den oorfprong van de onderfcheidene gefteldheden in den mensch al zou kunnen verhalen, laat mij u tog dit ééne nog onder het oog brengen, dat ook de *zenuwen*, waarmede ons lichaam als doorweven is, en die, gelijk de ondervinding leert, bij den eenen beweeglijker of aandoenlijker dan bij den anderen zijn, veel tot ons temperament toebrengen (*h*).

Het

(*g*) REINHARD, *Kleinigheden*, bl. 19.

(*h*) Wij raden elk, die er gelegenheid toe heeft, ten fterk-

Het zou niet moeilijk vallen over deze temperamenten eene geheele Verhandeling opteſtellen, en menschkundige waarnemingen hebben overvloedig geleerd, dat de geſteldheid des lichaams zeer veel toebrengt tot het gaandemaken van onderſcheidene hartstogten; van daar dan ook, dat ſommigen de bron der hartstogten geheel in het lichaam hebben gezogt. — Dog daar wij geroepen worden om de kortheid en duidelijkheid te behartigen, willen wij hier nog maar eene gedagte bijvoegen, die wij ons herinneren ergens gelezen te hebben, en dienen moest om aantetonen, hoe noodzakelijk het is dat de mensch hartstogten heeft; die gedagte kwam hier op neêr: dat de zeevarenden ten uiterſten bevreesd zijn in ſtille zeeën, zij kunnen daar ook niet in varen, zij wenſchen dus veel liever wind te hebben, al ware het dan dat ze al eens met ſtormen moesten worſtelen; zoo nodig zijn ook de hartstogten bij den mensch, om alles in beweging te brengen en te houden, ſchoon

ſterkſten aan, om de uitmuntende aanmerkingen te lezen *over den invloed, welken de verſchillende temperamenten hebben op iemands Godsdienſtig beſtaan*, medegedeeld in het III. deel van de *Nieuwe Vaderlandſche Bibliotheek.*

ſchoon ze ſoms ook wel eens tot ongeſtuimigheid overſlaan — zonder dezelven zou het menschdom kwijnen, en niemand zou gelukkig zijn, indien elk koel, lusteloos, zonder verlangen, zonder genot ware — zoo wilde de goede Schepper geene redelijke menſchen voortbrengen! —

II. Wij kunnen overgaan om nu, in de tweede plaats, te zien, welk eenen voor- of nadeligen invloed de hartstogten hebben op het geloof en de zeden.

Ik heb ſtraks getoond wat de hartstogten zijn, en gezegd dat die bij alle menſchen gevonden worden; doch, gelijk de eene mensch traag en de ander vlug is in het bevatten van iets, de een meer bedaard, en de ander meer vuurig bemint, zoo heeft dat ook noodzakelijk plaats in het al of niet aannemen van Gods verklaringen, in het doen of nalaten van des Heeren wil? wij geloven zoo zeer als iemand, dat wij, om recht tot zaligheid te geloven, en Gode welbehaaglijk op deze boze wereld te wandelen, verlichtinge des verſtands, en heiliging des harten van God moeten ontvangen; doch wij zien tevens dat God met ons, als met redelijke ſchepſelen, handelen wil, en dat, even gelijk alle gelovige Christenen niet met evenveel opgeklaard verſtand

de

de dingen van Gods Koningrijk bevatten; zoo ook alle menſchen onmogelijk met een even blijmoedig hart het aanbod van zaligheid horen verkondigen, en allen niet even geneigd kunnen zijn om de zaligmakende waarheden aantenemen en te beoeffenen. — Niet lang geleden, ſprak iemand in eene vergadering van menſchen, over de aangelegene en troostrijke waarheden van onzen ſchoonen Godsdienst, hij ſprak van Jeſus, den Verlosſer van zondaren, en hoe niemand zalig wordt dan door het geloof in Hem; hij toonde aan, hoe redelijk en billijk die voorwaarde van geloof was, en hoe nodig het is, dat de mensch zijn geloof uitdrukt door eenen Godzaligen wandel; maar hoe groot was het onderſcheid van aandoeningen, welke men, onder het ſpreeken, en kort daarna, bij deze menſchen beſpeurde! ſommigen hoorden met verrukking naar het Euangelium, hetwelk hun verkondigd wierd; toen de Spreeker de liefde van Jeſus tot zondaren op eene aandoenlijke wijs voorſtelde, raakten niet alleen de hartstogten in beweging, maar ook traanen vloeiden langs de wangen, en zij ſcheenen te willen uitroepen: *Wij hebben den Heere Jeſus hartelijk lief!* — anderen hoorden alles met eene ſtille bedaard-

daardheid aan, zij dachten na op hetgeen hun gezegd wierd, zij maakten bij zig zelven, en naderhand ook bij hunnen Leeraar, allerlei bedenkingen: *of Jefus ook wel hun Heiland wilde zijn? of God hun ook waarlijk in genade aan zou nemen?* en daar wij geloven durven, dat Gods Geest zoo wel in de laatften als in de eerften wat goeds werkte, kan men toch ook duidelijk hieruit den invloed der hartstogten op het geloof afleiden.

Menfchenkenners hebben opgemerkt, dat het vooral de vrouwen zijn, die zig door haare hartstogten ligt laten bemeesteren, en langs dien weg, veel fpoediger dan wel de mannen, tot uiterften vervallen: meerdere vastheid vindt men bij den man, doch aandoenelijkheid, veroorzaakt door de fijnheid harer vezelen, kenmerken de vrouw.

Het is ook zoo gelegen met den invloed der hartstogten *op de zeden* der menfchen. Welke gevolgen zijn er niet uit de te fterke aandoeningen van *liefde* en van *haat* voortgekomen? bijzondere perfoonen en geheele volken hebben hier van wel eens de treffendfte ondervinding gehadt.

Hoe fchandelijk werken niet onze hartstochten, en hoe zondig zijn ze, wanneer ze niet met kracht worden beteugeld! wij zijn

dan ten onrechte *toornig* op onzen broeder; wij *verblijden ons* over zijne ſchande en ongeluk, maar ook is onze *vreugde* niet zelden veel te flaauw bij het genot van Gods weldaden; wij hooren met koele onverſchilligheid van genade in den Heere Jeſus Kristus, en wij laten er ons verſtand zoodanig door bedwelmen, dat wij ophouden redelijk, verſtandig te handelen.

Ik wil thans van genen NERO en DOMITIAAN, of aan den anderen kant van genen ANTONINUS of TRAJANUS ſpreeken; de eerſte ſchonden alle wetten der menschlijkheid, en de laatſten waren uitmuntende beoefenaars van edele menschlievendheid; en van waar kwam dat? om dat zij hunne natuurlijke neigingen volgden, en de eerſte zig niet wilden verbeteren, en de laatſten geen gehoor gaven aan de verleidingen, die anders in ſtaat zijn, om het beste harte te misvormen.

Wanneer ik een voorbeeld van den invloed der hartstogten op de Zeden uit den Bijbel aan zou halen, dan zou ik voegzaam gebruik kunnen maken van David. — Hoe geweldig wierden zijne hartstogten gaande gemaakt door het zien naar Bathzeba? en hij, die anders God vreesde, en zijne Wet, *Gij*

en

en zult niet Echtbreken, kende en eerbiedigde, voerde op dat ogenblik geene heerſchappij over zigzelven, en kwam tot eenen ſtap, die hem zoo menige treurige nagedachte zal hebben veroorzaakt, en die een vlek gelegd heeft op zijn gantſche leven.

Waarlijk, de mensch is door de zonde de ſpeelbal zijner hartstogten! letten wij op derzelver ongeregelde werkingen, dan kunnen wij er ook niet aan twijffelen, of wij zullen, zonder gehoor te geven aan een weldadig Godlijk Beſtier, al verder en verder afdwaalen van den weg der gelukzaligheid; ons verſtand wordt al meer en meer door onze onzalige neigingen bedwelmd, en geen wonder, dat wij dan ook al ras als zinnelozen handelen; nadruklijk is hier de taal van den Zaligmaker: *uit het hart komen voort boze bedenkingen, doodſlagen, overſpelen, hoererijen, valſche getuigenisſen, lasteringen, deze dingen zijn het die den mensch ontreinigen* (*i*).

Doch, heb ik daar het voorbeeld van David aangehaald, om den nadeligen invloed der hartstogten op de *zeden* te toonen; zien wij of er ook geene zijn om dien invloed op het *geloof* nader te bewijzen.

In-

(*i*) *Matth.* 15: 19 en 20.

Indien ik uit Bijbelſche voorbeelden den invloed van de hartstogten *op het geloof* zou aantonen, zou ik mij daartoe van onderſcheidene menſchen bedienen kunnen. — Zoodra wij maar van Thomas hooren, denken wij reeds aan iemand, die niet ſchielijk gelooft — hij kon dat maar niet toeſtemmen, dat zijn gekruiste Meester was opgeſtaan, hoe ſterk zijne Mede-Apostelen daar over ſpraken, en er hem van poogden te overtuigen.

Hierop, mag men denken, had zeker zijn geſtel invloed, eveneens zoo als het ook bij Petrus uit zijn geſtel verklaard moet worden, dat hij terſtond zoo geheel met iets was ingenomen, en met drift ergens voor ijverde.

Wij noemen het ongeloof van Thomas dan liever *traagheid in het geloven*, om dat wij het maar niet van ons verkrijgen kunnen, om dien braven Man met den naam van *ongelovigen* te beſtempelen; hij had een zwaarmoedig geſtel, en daaruit vloeide natuurlijk bij hem bekommering voort, ja misſchien zou men die traagheid in het geloven, met ſommigen (*k*), *een niet geloven uit vreug-*

(*k*) Men kan de Karakterkunde van NIEMYER nazien.

vreugde noemen kunnen, hetwelk van volſlagen ongeloof toch altoos nog zeer onderſcheiden blijft. — En hoe handelde de Zaligmaker met zijnen Thomas? hij verwierp hem zeker om zijne traagheid in het geloven niet, maar, even gelijk verſtandige ouders en meesters het eene kind op deze en het ander kind weêr op die wijze behandelen, naar de onderſcheidene geaartheden en neigingen der kinderen, zoo handelde ook de Zaligmaker in het te recht brengen van menſchen; toen de elf Apostelen t'ſaam vergaderd waren, kwam hij in hun midden, en ging terſtond naar Thomas heen, en, daar hij hem zijne doornagelde handen toonde, bood hij hem ook zijne doorwonde zijde aan, en nu riep Thomas uit, *Mijn Heer!* en *Mijn God* (*l*)! Zoodanig een moest er dan ook onder de Apostelen van Jeſus zijn, om ons een nieuw en ſterk bewijs voor de waarheid van des Verlosſers opſtanding uit den dood te geven, en zoo moeten er onder de Christenen voorbeelden van menſchen zijn, die lang twijffelen, maar in het eind tot volkomen overtuiging geraken, en men kan van de zodanigen ook zeggen, dat zij op vaste gron-

(*l*) *Joh.* 20: 28.

gronden hebben gebouwd. — Het toont waarlijk weinig menfchenkennis aan, wanneer men iemand, die neêrgeflagen en zwaarmoedis is, zoo maar terftond veroordeelt en ongefchikt verklaart om een goed Christen te worden. Dat wij toch bedenken, dat de ziel, door den invloed, welken het lichaam op haar heeft, foms de dingen al te donker, en de bijzondere omftandigheden, waarin men dan verkeert, al te akelig befchouwt; dat wij den man, die zoo gefteld is, met medelijden behandelen, zagtmoedig beftieren, en dat wij vooral zijne onkunde van den waaren aart van het Euangelium trachten te hulp te komen, maar dat wij hem nooit mishandelen of verachten!

Mij komt een ander voorbeeld uit het Euangelie te binnen, ik meen dat van den *verloren Zoon*; ik wil deze gelijkenis hier niet geheel verhalen, maar alleen oplettend maken op zijn kloekmoedig befluit, om weêrtekeren tot eenen Vader, tegen wien hij zoo zwaar had gezondigd; hij dagt zeker niet bekrompen over zijns Vaders liefde, maar dezelfde die hij was, toen hij met eene tomeloze drift zijne erfportie begeerde, en eene verre reize ondernam, dezelfde is hij, wat zijn geftel aangaat, ook nog; de mensch-

kun-

kundige Jesus heeft hem dus uitmuntend voor ons getekend; de grootheid van zijn bedreven kwaad inziende, staat hij wel een oogenblik verlegen, maar hij twijfelt niet lange, hij staat op, en hij gaat tot eenen Vader, van wiens vergevendsgezindheid hij alles goeds kan verwagten; zoo hebben nog onze *hartstogten* eenen aanmerkelijken invloed op ons geloof, en op onzen wandel.

Daar het dus blijkt, dat het gestel van den verloren Zoon invloed had op zijne denk- en handelwijze, waarom heeft Jesus dan toch die gelijkenis aan alle menschen laten voorstellen, en hoe kunnen allen hem navolgen, indien hier iemands bijzondere gesteldheid bij te pas komt? wij kunnen hierop antwoorden: dat het oogmerk van den Heiland voornamenlijk is, om de groote ontferming van den Hemelschen Vader te leren kennen, en elk, die daar van eene proef nemen wil, het zij dan wat vroeger, het zij dan wat later, zal bevinden, dat God den berouwhebbenden zondaar niet verstoot; maar voor het overige is het ook uitgemaakt zeker, dat ons juist in het Euangelie onderscheidene karakters en verschillende gedragingen der menschen beschreven zijn, om de menschen waarlijk te tekenen zoo als ze zijn, en op dat

 wij

wij ook elk naar ons geſtel dezen of dien zouden navolgen. — Ja, de leidingen van God zijn zoo onderſcheiden, als de eene mensch van den anderen onderſcheiden is, en toch er is eigenlijk maar één weg tot zaligheid!

Elk kan dan nu ook ligt nagaan, hoe dwaas het is, dat wij alle andere menſchen naar ons zelven zouden willen beoordelen, of dat wij bij alle menſchen hetzelfde zouden willen ontdekken; zommigen zijn vrijmoediger in het aannemen van Jeſus, weten, als het ware, hunne liefde geen ogenblik te verbergen, daar anderen lang in twijffel ſtaan, eer zij Jeſus Christus tot hunnen Heer aannemen.

Deze helt meer tot blijmoedigheid, *die* meer tot ſombere droefgeestigheid over; de een *hoopt* alle dingen, en de ander *vreest* alle dingen.

Het zou dan ook gevaarlijk zijn, dat wij in zommige gevallen terſtond uit de hartstogten een beſluit trokken tot iemands deugd of ondeugd: durft gij geloven dat in een huisgezin, waar eenige kinderen in zijn, die allen eenen vader of eene moeder verliezen, dat kind het allerbedroeftst is, dat luidkeels zijn verlies beweent? zou niet een ander, die ſtil, bedaard, maar toch in de ziel bitter be-

droefd

droefd is, meer gevoel van zijn gemis kunnen hebben, dan het eerstgenoemde? doch zonder hieruit iets ten voor- of ten nadele van het een of ander kind te willen besluiten, moeten wij alleen in het oog houden, dat de mate van hunne droefheid uit hunne meerdere of mindere hartstogtelijkheid moet worden verklaard. Zoo behoort gij dan ook te besluiten, wanneer, de een, op het gezicht van zijne zonden, sterke aandoeningen heeft, en bitterlijk weent; en wanneer de ander, daar hij zig zelven als een snooden overtreder leert kennen, blijmoediger de zaligheid, hem in het Euangelie geopenbaard, door het geloof aanneemt; deze menschen handelen volmaakt volgens hunne onderscheidene hartstogten.

En schoon wij straks zullen moeten aantonen, hoe dezelven naar het Euangelie behoren bestierd te worden, willen wij hier doen zien, hoe de hartstogten ook nog in den gelovigen Christen, tot zijn wezenlijk *voor*- of *nadeel*, blijven werken.

Daartoe zullen wij voorbeelden van menschen aanhalen, of bij name niet onbekend, of waarvan wij zelfs iets zouden kunnen nalezen.

Indien er iemand onder de Nederlanders

is, die van wegens zijne voorbeeldige Godsvrucht bestendige hoogachting zal verdienen, dan is het, voorzeker, ook de grote HERMAN BOERHAVE, voormaals beroemd Hoogleeraar in de Geneeskunde aan de Leydsche Hoogeschool.

Was er iemand, die den Bijbel, en dus ook Gods wil aangaande onze gezindheid jegens andere menschen, kende, het was deze brave Man; doch hij heeft meer dan eens geklaagd, dat hij een natuurlijken aanleg had tot oplopendheid en drift, en het was soms niet dan met veel moeite en strijd, dat hij door de middelen, welke de Godsdienst hem aan de hand gaf, zijnen toorn kon bedwingen. — Uit denzelfden Man kunt gij zien, hoe hij, volgens zijne natuurlijke geaartheid, ook als bekeerd mensch en gelovig Christen, zig nog bleef gedragen. Hij was namenlijk bij zijne vrienden altoos vrolijk en opgeruimd, daar door was hij anderen tot aanmoediging, en hij toonde, dat de Godsdienst geene sombere droefgeestigheid vordert. Het is waar, toen hij eens vijftien uuren achter den anderen onder onuitspreekelijke lichaamssmerten had gelegen, heeft hij God eens gebeden, dat hij onder deze onlijdelijke folteringen mogt vergaan, doch,

ge-

gelijk zulk een ongeduld bijna onafscheidelijk mag gerekend worden van de menschelijke natuur, zoo zou men uit dat bidden tot God aantonen kunnen, in hoe verre hij zijne hartstogten naar het Euangelie had leren bestieren; dit is zeker, dat hij anderen steeds aantoonde, welk een nadeel er uit vloeit, wanneer men zijne hartstogten tomeloos laat werken, en hij schreef ook als een kundig Zielen-arts hun dan het gebed voor (*m*).

Doch wij herinneren ons, dat wij hier van het bestieren der hartstogten nog niet spreken mogen, maar van derzelver voor- of nadeligen invloed op het Geloof en de Zeden.— Doorbladeren wij het werk van den Godvruchtigen NEWTON (*n*), wij zullen er veel tot ons oogmerk in kunnen vinden.

Me-

(*m*) In het eerste stuk van het werkje, getiteld: *Godsdienst*, *Deugd*, *Natuur en Voorzienigheid*, vind men eene schets van het leven van H. BOERHAVE.

(*n*) Wij bedoelen zijne Cardiphonia, of Brieven, en zullen de bladzijden niet noemen, waarvan wij iets aanhalen, om elk te meer tot de lezing van dat schoone Werk in deszelfs geheel aantesporen; wij spreken niet te sterk, wanneer wij zeggen, dat wij God voor dat boek, als voor een onwaardeerbaar geschenk, behoren te danken.

Menigvuldig zijn de plaatsen, waarin hij tot vrome menschen van hunne hartstogten spreekt, en er hun goeden raad omtrent geeft; in het begin van zijn werk schrijft hij aan eenen godvruchtigen Edelman, hoe uit het gestel van een mensch, die voormaals met vuur en drift de wereldsche vermaaklijkheden had nagejaagd, na zijne bekering tot God, ook voortvloeijen zou, dat hij zig met ijver op zekere uitwendigheden zou toeleggen, en dat hij dus doende wel eens betrachten zou, het geen niet geboden is, en zig aan den anderen kant streng zou willen onthouden van geoorloofde dingen; daar dit laatste zekerlijk niet goed te keuren was, besluit hij nogthans: ,,met alle deze gebreken is er iets schoons, iets beminnelijks in den oprechten ijvergloed van een jong Christen, of eenen jong bekeerden; misschien gaat het voor een groot deel, behoudens eenige uitzonderingen, in de genade, even als in de natuur, als er niet eenig vuur is in de jeugd, kan men bezwaarlijk in rijper ouderdom eene gepaste warmte verwachten".

Lezer! denkt gij hier niet met ons aan den Apostel Paulus? met welk eenen ijver vervolgde hij voormaals de Christenen? hoe woedde hij tegen allen, die den Heer Jesus Chris-

Christus tot hunnen Verlosser aannamen? hij hing zijnen vaderlijken Godsdienst met zulk eene hartelijkheid aan, dat hij gene middelen onbeproefd liet, om die te verdedigen, en eene nieuwe Godsdienst-leer uitteroeien.

Deze Paulus wordt, door onweêrstandelijke genade, in het eind, zelfs Christen, en gelijk hij, door eene snelle lichtstraal ter aarde gevallen, in die ontzettende omstandigheid toch zijnen vorigen moed betoont, daar hij vragen durft: *wie zijt gij, Heere* (*o*)? zoo heeft hij ook kort daarop zijnen ijver aan den dag gelegd, door te verkondigen dat Jesus van Nazareth de beloofde Messias was; ja, zijne onverschrokkenheid redde hem vaak uit dreigende gevaren, deed hem voor Koningen en Waereldgroten, en Geleerden spreeken, de zaak van het Christendom verdedigen, en er alles voor ondergaan!

Verlangt gij intusschen nog meer der aanmerkingen, door NEWTON gemaakt? duidelijk spreekt hij van den invloed der hartstogten op het geloof en de zeden: eerst zegt hij: „ ons lichaamsgestel heeft doorgaans niet weinig invloed op de geestelijke kwellingen van ons gemoed"; en dan is het:

(*o*) *Handel.* 9: 5.

het: „ onze zwaarmoedigheid kan den vijand eenige bijzondere voordelen en gelegenheden verſchaffen, om ons te kwellen; de geest beſchouwt als dan de voorwerpen, even als door een floers, hetwelk dezelven donker en ongunstig doet voorkomen".

En, gelijk NEWTON den invloed der hartstogten op geloof en wandel bij anderen opmerkte, zoo ondervond hij dien ook niet minder voor zigzelven. Hij ſchrijft openlijk van de verdorvenheid van zijn hart, en hoe hij daar door nu nog in den ſtaat der genade wierdt gehinderd, wanneer hij het goede wilde doen. Dat is voorzeker wel een nadelige invloed der hartstogten! dan, daar de Heer zijn volk hulpe beloofd en beſchikt heeft tegen alle bezwaren, behoeft ook de Christen in dit opzicht niet te zijn als de zoodanigen, die geene hope hebben. — Nu eens verhaalt hij van zijne gemoedsaandoeningen, voor, en onder het gebruik van het heilig Avondmaal, en hoe hij van harten geloofde, dat de geſtorven Jeſus zijn Zaligmaker was; dan weder vergelijkt hij eens Christens leven, bij de reis van een zeeman, de een ondervindt dit, de ander dat, doch de Heer houdt een opmerkend oog op aller bedrijf, *humeursgeſtel* en talenten, en op de

bij-

bijzondere diensten en beproevingen, waartoe hij hen heeft gefchikt; geen van die allen komen om, fchoon zij wel eens buiten alle hoop van uitkomst fchijnen te zijn. — Eindelijk, om dat hij de onderfcheidene hartstogten in den mensch zoo wel had gadegeflagen, merkt hij aan, dat een Christen nooit de ondervindingen van anderen tot een regel voor zigzelven, nog ook zijne eigene bevindingen tot een regel voor andere ftellen mag.

Mogen wij uit het bijgebragte niet wel leren, daar wij toch allen onze menfchelijke aandoeningen hebben, dat wij een ander niet ligt moeten veroordelen, maar dat wij ons zelven behoren te fchamen, daar ons hart toch waarlijk niet beter gefteld is, en de zonde dat geen in ons zoo jammerlijk bedorven heeft, hetwelk ons anders tot zoo veel genoegen, en zoo nuttig zou zijn; en dat wij God moeten danken, die ons den weg aanwijst, langs welken wij leren kunnen, aan het kwaad, hetwelk in ons is, door zijne genade, eenigermate eene behoorlijke richting te geven.

III. En dat moet het derde deel van onze Verhandeling uitmaken, waarin wij onderzoeken: *welke middelen het Euangelie aan de hand*

hand geeft, ter bestiering van onze hartstogten.

Gij merkt dan wel, Lezer! dat er over de bestiering, en niet over de uitroeijing, der hartstogten moet gesproken worden; trouwens, een mensch zonder hartstogten kan er niet zijn; herinner u, wat wij hier over in ons eerste deel, en wat wij over Jesus hartstogten zelfs gezegd hebben; maar de Christen moet dezelve leren bedwingen, naar de lessen van het Euangelie.

Denkt intusschen niet, dat gij uwe hartstogten zoo in eens bedwingen of geheel verbeteren kunt; neen, mijn Christen! gelijk uwe hartstogten, langzamerhand, door dat gij u zelven toegaaft in de zonde, tot zulk eene verbazende sterkte waren gekomen, zoo dat het u eene hebbelijkheid geworden was, in dit, en in dat geval verkeerd te handelen, zoo moet gij nu ook daar na staan, om door genade elken dag, en dus bij voortduuring, hetgeen nog in u verbeterd behoort te worden, te verbeteren, en boze neigingen ten onder te brengen.

Het is waar, de rede en ondervinding leren ook, dat gelijk de wind in zijne woede bomen ontwortelt, en de gedaante der natuur misvormt; of, gelijk de aardbeving, in hare

hare ſchuddingen ganſche ſteden omkeert, zoo ook de woede van een toornig man overal onheil rondsom hem brengt, dat gevaar en verwoesting hem verzellen, waar hij gaat, en dat hij als mensch dus zijne woede moet trachten te beteugelen. De rede zegt ons, dat onze vreugde nooit zoo buitenſporig moet zijn, dat ze ons de zinnen betovere, noch onze droefheid zoo hevig, dat ze ons het hart beklemme; dat, wanneer wij immer wanhopen aan den uitſlag; ons nooit iets heilzaams zal gelukken, en dat dus een redelijk vertrouwen ons bij alle onze ondernemingen mag bezielen; dat de vrees ons niet mag afſchrikken, om te doen het geen recht is. Ja dat het plicht is; vriend te zijn van God, en van de menſchen (*p*)!

Wanneer wij de ſchriften van eenen Heiden SENECA opſlaan, dan vinden wij dat hij daar over ook reeds veel goeds heeft gezegt; in zijn geſchrift *over den toorn* leert hij, hoe men deze hartstogt, de geduchtſte en woedendſte van allen, moet leren kennen, verfoeien en ontwijken, of ten minsten ma-

(*p*) Zie *de huishouding des menſchelijken levens*, I. deel bl. 35 enz.

matigen en verzagten. *Waarom zijt gij*, zeide hij onder anderen, *toornig op uwen knegt, op uwen Heer, of op uwen Vorst? wagt ſlegts een oogenblik, zie daar komt de dood, die ons allen gelijk maakt!*

Doch wat zegt de ſtem der rede, en van eenen, bij velen zo hoog geroemden Wijsgeer, bij het beſtier van den Christen Godsdienst? wanneer wij ons naar den raad van God gedragen, dan kunnen wij van voren reeds berekenen, dat wij dan zagtmoediger, voorzigtiger, en ook veel gelukkiger zullen worden. In den Bijbel wordt van *bekeering* geſproken; geeven wij daar met eenig nadenken agt op, dan voelen wij reeds dat dit aanduidt, dat wij ons gansch anders behoren te gedragen, dan wij tot hiertoe deden; maar kan het dan ook wel anders, of Hij, die ons tot bekeering roept, moet ook aandringen op de onderdrukking van onze zondige neigingen, op de beteugeling van onze onreine begeerten? en nu kan het ook niet anders, of Hij, die wil dat wij tegen onze hoofddriften op onze hoede zullen zijn, moet ons daartoe de beste middelen voorzeker aan de hand geven.

Hoe veel invloed hebben onze hartstogten niet op het dienen van God! laat ons dan

eens

eens horen hoe wij moeten *liefhebben*, volgens het Euangelie. Wij moeten *den Heer, onzen God, liefhebben, dat is het eerste en het grootste gebod* (q). En elk verstaat ook dat deze liefde redelijk behoort te zijn; gegrond op eene behoorlijke kennisse van God, van zijne handelwijs omtrent ons, van zijne bevelen aan ons, en van zijne oogmerken met ons; doch dan moet onze liefde ook zonder vrees zijn; het is daarom, dat Johannes ons dit bestier geeft: *daar is in de liefde geene vrees, maar de volmaakte liefde drijft de vrees buiten, want de vrees heeft pijn, en die vreest is niet volmaakt in de liefde* (r). Och! hoe menig een zou God beter liefhebben, wanneer hij deze les van Johannes maar meer onder het oog hieldt. — Het is waar, die zelfde Bijbel, die ons aanspoort om God lief te hebben, spoort ons ook aan om God te *vrezen*, en hoe, zegt gij, kan Johannes dan schrijven: *die vreest is niet volmaakt in de liefde?* doch wanneer wij hier dat gewoone onderscheid, tusschen eene *slaafsche* en eene *kinderlijke vrees*, in acht willen nemen, dan is immers de eerste met de rechte liefde jegens

(q) *Matth.* 22: 37 en 38.
(r) 1 *Joh.* 4: 18.

gens God niet beſtaanbaar, maar de laatſte is onafſcheidelijk van dezelve. Helderen wij dit op door de aandoeningen van een kind, het welk zijnen vader *lief heeft*, en te gelijk zijnen vader *vreest;* dat kind is niet bang, maar het let zorgvuldig op alles, wat tot genoegen en blijdſchap van zijnen vader ſtrekken kan; het ſtelt vertrouwen in dien vader, en in plaats van te wenſchen, dat het dien vader niet langer had, zoo als men iets, waar voor men eigenlijk *vreest*, weg wenscht, daar haakt het ſteeds na zijne tegenwoordigheid, en is gaerne gehoorzaam. Pasſen wij dit nu op het liefhebben en vrezen van God toe, en dan geeft ons Johannes een uitmuntend beſtier.

Wij ſpreken ook veel van *vertrouwen* op God, en dat behoort daar in te beſtaan, dat wij altoos het goede van God verwagten, en geloven dat Hij voor ons zal zorge dragen: maar van hoe veel belang is het, dat wij hier weêr rechte kennis van God hebben, volgens het Euangelie? kennen wij Hem, zoo als Hij zich als verzoend Vader in Jeſus Christus aan ons heeft geopenbaard, dan wordt allengs onze hoop vaster op Hem gevestigd, dan verdwijnen onnodige angſtige zorgen uit onze ziel; dan zijn wij in voor-

voor- en in tegenſpoed gelaten, en wij zijn in leven en ſterven getroost!

Menig een is *te onvrede met God*, is onvergenoegd over zijne beſtellingen, en gevoelt, op het denken aan het hoogſte Wezen, die verſchrikkelijke aandoening wel eens in de ziel, die wij gewoon zijn *haat* te noemen; dat wij hier dan toch het oog op het Euangelie ſlaan, en daar in lezen: *zijt vergenoegd met het tegenwoordige* (*s*). Dat wij ons daartoe de wijsheid van den Beſtuurder der waereld veel voor oogen ſtellen, dat wij bedenken, dat wij ook met een minder deel kunnen gelukkig zijn, en vooral, dat al wat wij zijn en hebben, onverdiend is, dan zal eene tegenovergeſtelde hartstogt *de liefde*, in volle werking komen, dan zijn wij *te vreden* met God; dan *verblijden* wij ons in God; en wij zullen Hem ongetwijfeld *dankbaar* zijn!

Doch laat ons het onderricht, het welk ons het Euangelie omtrent de beſtiering onzer hartstogten geeft, verder nagaan, en wanneer wij geleerd zullen hebben onze aandoeningen eenigermate aan het oogmerk van God

(*s*) *Hebr.* 13: 5.

God te doen beantwoorden, dan spreekt het van zelfs, dat we recht omtrent Hem zullen gevoelen, en dat wij zijne eer zullen bevorderen; dat wij er ons eigen wezenlijk voordeel door zullen leren behartigen, en dat wij beminnelijke menschen in de zamenleving zullen zijn.

Maar hoe worden dan toch onze hartstogten beteugeld? en wat kunnen wij van onzen kant daartoe doen? hier zou het zeker niet voldoen, te zeggen: wij moeten zien, hoe Jesus gezind was, en Jesus zich gedroeg, die ook verkeerde op eene waereld vol van verleiding; immers Jesus was heilig, en zijne hartstogten waren dus nooit ongeregeld; wij integendeel zijn door de zonde zoo bedorven, dat de hartstogten in ons heerschappij willen voeren, en dat wij elk voor ons zelven wel uitroepen mogen: *ik ellendig mensch!*

Dat wij dan onze hartstogten leren bestieren naar Jesus *leer!* ook in dit opzicht *is Hij ons van Gode tot wijsheid geworden*, en hier moeten wij iets aanmerken, het geen men op de gansche leer van Jesus kan toepassen, en dus ook in het bijzonder op zijne lessen omtrent het bestieren der hartstogten: dat wij geen een voorschrift in het Euangelie vin-

vinden, waar van de uitvoering voor ons, door Goddelijke genade geholpen, niet mogelijk zou zijn; letten wij toch bedaard op het beſtier van Jeſus, dan geeft hij dat, niet met eene alles te bovengaande ſtrengheid, maar hij dringt ſteeds op het beteugelen van het onmatige aan, in het oog houdende dat wij menſchen zijn.

Veel ſtrenger was in dit opzigt de leer der Stoïſche Wijsgeeren (*t*), waar wij zoo dikwils van horen ſpreken, doch die misten ook de menſchenkennis, welke Jeſus bezat; en zij konden bij gene mogelijkheid een onderricht geven, eenigzins gelijk aan het onderricht van Hem, van wien men naar waarheid getuigde: *nooit heeft een mensch alzo geſproken als deze mensch!*

Na dezen kleinen uitſtap komen wij nader ter zake, en hier maken wij een begin met te

(*t*) Men zegt doorgaans, de Stoïcynen (dat waren menſchen die eene zeer ſtrenge Zedenleer voorſchreven,) wilden alle aandoeningen uit den Wijzen geheel uitroeien, doch wij behoren onder die genen, die denken, dat zij, niet zo zeer op het uitroeien, als wel op het beteugelen der hevig woedende hartstogten zullen gedoeld hebben. Verre blijft toch altoos hun onderricht in dezen, beneden het voortreflijke dat er is in Jeſus leer.

te zeggen, dat, wanneer onze hartstogten te ſterk werken, wij dan al ras dingen doen, die niet betamen.

Dat dit zoo is, zal niemand ligt ontkennen, die op de natuur der zake, en op de ondervindinge acht geeft; of vervoert de onmatige *liefde* en tomeloze *haat*, de buitenſporige *hoop* en *vrees*, de overdreven *vreugde* en *droefheid*, ons niet tot daden, zoo nadelig voor ons in de gevolgen, als beledigend voor God, en ongelukkig voor andere menſchen? Wat leren Jeſus en zijne Apostelen nu om deze hartstogten te bedwingen? zij waarſchuwen ons altoos voor geweldige, ontijdig werkende, en te lang voortdurende aandoeningen; nopens de *liefde*, bij voorbeeld, die het hart behoort te vervullen, merkt het Euangelie niet alleen aan, dat men, het geen men in dezen aan éénen verſchuldigd is, niet aan eenen anderen, of aan velen mag betonen, maar ook dat zij het harte moet vertederen, het beste doen hopen, het aangedaan ongelijk vergeten, niet ongeſchikt doen handelen, dat die zich niet verblijd in de ongerechtigheid, maar zich verblijd in de waarheid (*u*).

Geen

(*u*) Men leze 2 *Cor.* 13. geheel.

Geen dodelijken *haat* mag de Christen koesteren tegen menſchen, die ook ſchepſelen van denzelfden God zijn (*v*); vooral waarſchuwde Jeſus, en na hem ook zijne Apostelen, tegen die onedele aandoening, die, wanneer ze onbezonnen in den mensch werkt, eene bron is van zoo veel jammer en elende op deze aarde, ik meen *den toorn*; het was daarom: *zijt haastelijk welgezind tegen uwe wederpartij, terwijl ge nog met hem op den weg zijt* (*w*); het was: *vergeldt niemand kwaad voor kwaad, houdt vrede met alle menſchen, wreekt uzelven niet* (*x*). En Jacobus vermaant: *een iegelijk mensch zij traag tot toorn* (*y*).

Herinneren wij ons hier, mijn Lezer! hoe de Schriftgeleerden ten tijde van Jeſus den mensch aanſpoorden, om den vrijen teugel te laten aan zulke vijandige hartstogten; maar bedenken wij daar dan ook bij, hoe ongelovig zij waren, en hoe boos hunne zeden; hebben wij dan even hierom geene rijke

(*v*) Denkt om de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan, *Luc.* 10: 30—37.

(*w*) *Matth* 5: 21—26.

(*x*) *Rom.* 12: 17—19.

(*y*) *Jac.* 1: 19.

ke ſtoffe tot dankzegging aan den gezegenden Verloſſer, dat hij ons leert, hoe wij onze onreine neigingen behoren te beteugelen? Waar haat, kwaadaartigheid, agterdocht, verbittering, nijd, en dergelijke boze hartstogten heerſchappij voeren, daar is het redelijke menſchenverſtand bedwelmd, wij ſchudden dan allengskens alle gevoel uit, en wij zijn tot de grootſte wandaden in ſtaat. Doch naar mate ons hart meer tot liefde en tot zagtmoedigheid overbuigt, naar die mate zullen wij ook meer geloven, en Godzaliger kunnen en willen wandelen.

Het Euangelie, dat den Christen aanſpoort om te *hopen*, op goeden grond te hopen, tracht den mensch tevens te bewaren voor *wanhoop*. Wij mogen nu reeds *in hope zalig zijn* (z). Wij worden aangeſpoord *om aan de zodanigen niet gelijk te zijn, die geene hope hebben* (a). En het is de Heere Jeſus Christus, die overal als de grond der hope van den Christen voorgeſteld wordt. Doch het Euangelie wil ook, dat wij aan deze hartstogt altoos eene verſtandige richting geven, en zoo bedaard in dezen te werk gaan zullen,

(z) *Rom.* 8: 24.
(a) 1 *Theſſ.* 4: 13.

len, dat wij ons voor de gevaren, en aandoenelijke gevolgen van het twijfelen aan Gods getuigenisfen en welmenende raadgevingen, immer zouden wagten. Gaan wij al verder na, wat het onderwijs van Jefus en zijne Apostelen ons omtrent de *vrees* doen opmerken; wanneer we dan lezen van menfchen, *dat ze God verheerlijkten en met vreeze vervuld wierden* (*b*), dan mogen wij dit zeker van die angftige bekommering des harten niet nemen, die voortvloeit uit een kwaad geweten, of uit een dwalend begrip aangaande een perzoon of zaak, maar het is de Godsdienstige gezindheid, die voortvloeit uit overtuiging van de liefde Gods en des Verlosfers tot ons. Wij willen niet zeggen, dat er foms geene hevige aandoeningen des gemoeds bij de fchaare befpeurd wierden, en dat vreeze velen beving, wanneer ze den Propheet van Nazareth een verbazend wonder zagen verrichten (*c*); doch dit willen wij nogmaals herinneren, dat in de ziel des Christens niet dat flaafachtige, maar dat kinderlijke plaats moet hebben, dat uit overtuiging van liefde tot ons, en aanhoudende zugt

(*b*) *Luc.* 5: 26.
(*c*) *Luc.* 7: 16.

zugt tot bevordering van ons geluk wordt geboren.

Laat mij, terwijl gij bij uzelven denkt, die aangehaalde woorden uit Lucas Euangelie raken alleen de menfchen van dien tijd, hier met een woord eenige opheldering geven aan eene plaats uit het Nieuwe Verbond, die zoo menigmaal verkeerd wordt aangevoerd, en waaromtrent zoo velen voor zich zelven dwalen; wij bedoelen die woorden van Paulus: *werkt uwes zelfs zaligheid met vrezen en beven* (*d*). Indien men maar veel gebruik maakte van onze *kanttekeningen*, die meestal uitmuntend fchoon zijn, zou men ook op dezen text eene uitlegging vinden, waar uit men befluiten kan, dat het niet de hartstogten van *vrees* en *angst* zijn, die bij ons in het dienen van God behoren plaats te hebben; immers wij lezen onder die woorden tot derzelver recht verftand; „ met een nedrig gevoelen van u- „ zelven, en met groote *zorgvuldigheid*". Maar nog duidelijker wordt ons het bevel van Paulus, door de opheldering welke Y. VAN HAMELSVELD (*e*) er van geeft: „ *met* „ *vreze*

(*d*) *Filipp.* 2: 12*b*.

(*e*) Men zie zijne aantekeningen voor Ongeleerden.

„ *vreze en beven*, zegt hij, dat is met zorg-
„ vuldige oplettendheid, en eerbied onder
„ en jegens elkanderen; vergeleken 2 *Cor.* 7:
„ 15 en 1 *Cor.* 2: 3. het verband leert ons,
„ dat Paulus ziet op den omgang der Christe-
„ nen met elkanderen. Deze behoort ge-
„ paard te gaan met ontzag en oplettendheid
„ voor elkanderen, daar door zal men zig
„ zelven niet verheffen, en anderen geen
„ aanſtoot geven, maar de Christenen zullen
„ hunne zaligheid eendragtig bewerken. Nu
„ ziet men dat alle die vragen, of men zijne
„ zaligheid zelf werken kan? of een Christen
„ altijd behoort te vrezen, en niet mag ver-
„ trouwen? enz. hier niet te pas komen".

Wij kunnen dus voortgaan, om ook omtrent *vreugde* en *droefheid* iets aantemerken. Het Euangelie zegt niet ſlechts, *verblijdt u met den blijden, en weent met den weenenden* (*f*). En wij moeten dus, ook in dat opzigt, onze hartstogten leren beſtieren, dat wij den voorſpoed van onzen evenmensch met een waar genoegen beſchouwen, of toonen dat ons hart in zijnen rampſpoed deelt; maar het Euangelie wil dus in ons alle de rampzalige bronnen van ondeugd en van ongeloof hoe langs

(*f*) *Rom.* 12: 15.

langs hoe meer dempen; het Euangelie wil ons hart verbeteren, omdat het ons geluk bedoelt! Niemand waane dan ook, dat een Christen afkerig van droefheid behoort te zijn, hij moet aan die hartstogt, tot verheerlijking van God, en ten voordele van zijnen naasten, eene behoorlijke richting trachten te geven; en wij mogen omtrent deze aandoening hier nog wel iets herinneren, opdat niemand dwaale: dat het namelijk niet terstond voor geestdrijverij of dweeperij mag worden uitgeroepen, wanneer iemand droevig is, bij het nadenken op zijne zonden; het is waar, de inhoud van het Euangelie is allesins geschikt, om het hart te verblijden, en opgehelderde begrippen van Gods ontferming in Christus Jesus kunnen alle angstvallige bekommeringen opheffen, of aanmerkelijk doen verminderen; doch het kan naauwlijks anders, of de lichamelijke gesteldheid en hartstogtelijkheid kunnen den mensch als geheel ter neder slaan, terwijl hij langzamerhand wordt opgebeurd, en juist zijne droefheid, die hij zoo lang in de ziel gevoelde, en ook naar buiten uitdrukte, is hem vaak een heilzaam genees- en bewaarmiddel tegen de zonde. Het Euangelie spreekt zelfs van *eene droefheid naar God*;

God (g); en wat kan Paulus daar anders door verstaan, dan een smertelijke aandoening over de zonde, wanneer men bedaard nadenkt, en de treurige gevolgen er van berekent? waarlijk, deze droefheid leidt den mensch op tot bekeering.

Zoo moet men ook wel op zijne hoede zijn, dat men *neêrslagtigheid* niet met *ootmoedigheid* verwisselt; men behoort *ootmoedig* te zijn, wanneer men nagaat wat het Euangelie van *hem* vordert, die Jesus Christus tot zijnen Heer aannam, en wanneer men bedenkt, dat men er nog zoo oneindig verre af is, van een recht navolger van den Verlosser te zijn; dan, dit mag ons niet tot *moedeloosheid* doen vervallen, dit mag ons niet gantsch ter nederslaan; het moet onzen ijver gaande maken, maar, terwijl wij zien hoe gebrekkig wij zijn, moeten wij ook nederig de hulp van Hem inroepen, bij wien hulpe te vinden is.

Doch wij willen de zaak nog eens van eenen anderen kant beschouwen; onze hartstogten moeten naar het Euangelie bestierd worden, en daartoe geeft ons het Euangelie zeker eene menigte lessen en raadgevingen aan

(g) 2 *Cor.* 7: 10.

de hand, om toch tegen onze zondige neigingen en driften op onze hoede te zijn, om te waken. Dan, bijzonder wijst ons het Euangelie, als het voornaame, als het hoogstnodige, waar door alles goeds in ons gewrocht word, hetwelk ons Christelijk gezind maakt, hetwelk ons naar het heerlijk beeld van Christus herfchept, op den *Heiligen Geest* en deszelfs werking; die Geest heiligt, reinigt ons; woont die in het hart, dan zijn wij ook geneigd, om recht te gevoelen, en recht te handelen. Het hart, dat afkerig is van God en zijnen dienst, het hart, dat geheel geneigd is tot zonde, wordt daar door vernieuwd. Hoe uitnemend was ten dezen opzichte de belofte: *ik zal mijnen Geest geven in het binnenfte van u, en ik zal maken dat gij in mijne inzettingen zult wandelen, en mijne rechten zult bewaren ende doen* (*h*). Aan de gelovige Galatiers fchreef Paulus: *Overmits gij kinderen zijt, zoo heeft God den Geest zijns Zoons uitgezonden in uwe harten, die roept Abba, Vader* (*i*). Houden wij al verder in het oog, dat die Geest door Christus beloofd wierd als een *Trooster*, *ik zal den Vader bidden en hij zal u eenen anderen Trooster geven, opdat* die

(*h*) *Ezechiel* 36: 27.
(*i*) *Gal.* 4: 6.

die bij u blijve in der eeuwigheid (*k*). En dat wij van de voorrechten der eerste Christenen ook dit horen vermelden: *dat de vertroostingen des Heiligen Geests vermenigvuldigd wierden* (*l*). Is het dan die Geest niet, die onze hartstogten in moeilijke omstandigheden bestiert? die ons wel te vreden, gelaten doet zijn, die ons leert, in Gods vrijmacht te berusten, die, met één woord, ons tot nieuwe schepselen vormt? Wanneer wij vooral nagaan, dat het de Heiligen Geest is, die door het woord het geloof in onze harten werkt, en dat het geloof ons tot alles goeds bekwaam maakt, wat voordeel moet dan ook hieruit niet voortkomen, ten opzichte van onze neigingen en wandel? Geloven wij in Jesus, dan kennen wij ons zelven ook, ons hart, hoe boos het is, hoe geneigd tot dingen die niet betamen; maar dan kennen wij Jesus ook, hoe hij gezind was, en hoe wij hem behoren te volgen. Het geloof maakt ons zagtmoedig en nederig van harten, het doet ons hart van reine liefde gloeien, het vormt helden, het geeft moed, waar men moed nodig heeft, het twijfelt niet, is niet angst-

val-

(*k*) *Joh.* 14: 16.
(*l*) *Hand.* 9: 31.

vallig, maar is onbedeesd, vol vertrouwen. Doch, waartoe zulk eene optelling van deugden, die allen uit een rein hart, en uit het edele beginfel van geloof worden geboren? uit dat beginfel *kan* en *moet* alleen wat goeds vloeien, en daaruit volgt dan ook, dat de beste Christen de beste mensch is, en dat hij het allermeest zijne hartstogten moet kunnen en zoeken te beftieren.

Ligt denkt hier iemand, hoe is dit? eerst wierdt van den invloed der hartstogten op het geloof en de zeden gefproken, en nu van de verbetering der hartstogten door het geloof; kan dit famengaan? en is het gefteldе in beide opzichten waar? zeer zeker! zoo wel als het hart van den mensch boos is, en hem terug houdt van het aannemen van Gods getuigenisfen en beloften, zoo is het immers ook waar, dat geloof het harte reinigt? of gelijk deze en die ondeugd aanmerkelijken invloed heeft op ons geloof, zoo fpoort het geloof ons aan tot de overwinning van dat kwaad, en tot de beoefening van de daar tegen overgeftelde deugd.

Wij willen nu nog het een en ander ten flotte hier bijvoegen, en wel zulke aanmerkingen, die ons reeds vroeger hier en daar invielen, doch die wij oordeelden dat nu

voeg-

voegzaam bij elkanderen gezameld, en dus geplaatst konden worden.

I. Wij moeten, om met ernst aan de verbetering van ons hart te arbeiden, het in de eerste plaats toeleggen op de kennis van ons zelven; *kent u zelven!* dat is eene oude, doch veel betekenende spreuk, waaraan wij tot ons waar nut wel meer denken, waarop wij het wel met groter ijver toeleggen mogten. Letten wij naauwkeurig op onze neigingen, dan zullen wij ook ontdekken, wat al aanleiding tot deze en die onstuimige werkingen geeft, en dus de gelegenheden kunnen vermijden, waar langs wij tot ons nadeel zouden werken.

Bij voorbeeld: geeft iemand zich over aan de dronkenschap, hij is, dronken zijnde, schielijk tot toorn en wraak geneigd; gaan wij naar schouwtonelen, waar onze verbeelding verleid wordt, wij voelen niet zelden eene neiging tot onkuisheid in ons; het spel is zoo voor velen zeer gevaarlijk, daar leert men al vroeg de hartstogten der kinderen bij kennen; dat wij dan elk ons zelven zoo nagaan, en ziende dat wij voor deze of die ontmoeting niet bestand zijn, dat ons hart *daar* of *daar* wel het meest gevoelt, of het meeste lijdt, dan is het onze zaak, om ons

 voor

voor het geen in de gevolgen nadelig en zondig zou zijn, met allen ernst en naauwgezetheid te wagten.

II. Wij moeten *in tijds* op onze hoede zijn tegen het tomeloos werken van onze hartstogten, ook in dit opzicht *komen de kwade dagen*, waar Salomo van spreekt, waarin men niet meer in staat is, om het geleden nadeel te kunnen herstellen (*m*). Wij hebben menschen gekend, die verklaarden, dat het hun onmogelijk was, nu hunne hartstogten te bedwingen, daar het hun in vroegere jaren zeer wel zou hebben kunnen gelukken. Dat ouders en leermeesters hier in dan met verstand op hunne hoede zijn, en ook in dit opzicht *het rijske buigen, terwijl het jong is!*

III. Wij moeten onze hartstogten leren bedwingen, ook ter bevordering van de gezondheid van ons lichaam; hier wil ik de gedagten van den verstandigen en godvruchtigen GELLERT aan u mededelen, daar hij zegt: „ zoo heerlijk als voor den geest en „ het lichaam de zagte bewegingen der „ welgezindheid en blijdschap over het een „ of ander goed zijn mogen, zoo verderflijk „ worden de al te hevige bewegingen der „ harts-

(*m*) *Prediker* 12: 1.

„ hartstogten , en tegen deze bewegingen „ moet men zich met ernst verzetten. Zij „ vallen wel in ons binnenfte voor , maar „ des te fterker zijn zij , en des te meer „ neemt er ook het lichaam deel aan. Elke „ verheffing der hartstogten berooft ons „ van onze gezondheid , en met haar ook „ allengskens van het leven ; haar invloed „ op het lichaam vertoont zich maar al te „ dikwils, en aan al te veel treurige voor- „ beelden. Men moet de al te zeer vervoe- „ rende liefde, de vreeslijke haat, de fchie- „ lijke oplopenheid, de razende woede, de „ onbepaalde vrolijkheid, de diepe treurig- „ heid, de bange vrees, de ftuurfche trots- „ heid , de vertwijfelende wanhoop , de „ hoogmoedige verheffing, en alles van dien „ aart, fchoon het ook zelfs tot dien graad „ nog niet gekomen was , daar het toch „ zoo worden kan , zoo veel mogelijk is , „ met fnelle fchreeden vlieden ; want daaruit „ komen geene voordelige bewegingen , „ maar zulke veel meer, die ons fmerten en „ dooden kunnen, ten voorfchijn (*n*)".

IV. Mij dunkt het komt dan hier ook niet ten

(*n*) C. F. GELLERTS *Zedenleer voor kinderen* II. D. bl. 367 — 369.

ten onpasſe, dat ik mijne jeugdige Lezers nu wijze op het voorbeeld van den edelen Joſeph, en op het middel, hetwelk hij gebruikte, om tot dat kwaad, waartoe, helaas! zoo velen in dien leeftijd overhellen, niet overteſlaan. Langs welk eenen weg Joſeph, de zoon van den Aardsvader Jacob, in Egypte kwam, en hoe hij dienstbaar was aan het huis van een groot Heer, Potifar genaamd, behoef ik niet te vermelden, het geval waar ik op doel is dit: de vrouw van Potifar ſchijnt zoo zeer met het ſchoon gelaat en de bevallige gedaante van Joſeph ingenomen te zijn geweest, dat ze hem tot onkuisheid wilde verleiden, maar toen, toen zijne deugd op de ſterkſte proef wierd geſteld, ſprak hij: *hoe! zou ik dit een zoo groot kwaad doen, en zondigen tegen God* (*o*)?

Verbeeldt u dan een jongeling in het vuur van zijn leven, in een ogenblik van verzoeking; een ſlaaf, door eene aanzienlijke vrouw, dewelke hem vrijheid en aanzien had kunnen bezorgen, geliefkoosd; verbeeldt u Joſeph in het verborgene met eene vrouwe, die alle hare ſtrikken ſpant om hem te vangen, en die op het listigſte de aandoeningen, de hevig-

(*o*) *Geneſis* 39: 9*b*.

vigſte aandoeningen, in het harte weet te werken, en hoort hem dan deze taal: *zou ik zondigen tegen God?* op eenen eerbiedwekkenden toon uitſpreeken, mij dunkt dan geeft u de Bijbel hier in Joſeph een nieuw middel aan de hand, om uwe hartstogten, en wel die hartstogt, die ſoms het allerſterkſte woelt, te bedwingen, en wel te beſtieren. Dat wij in zulk een uur van verzoeking dan toch ook altoos denken aan God, aan Gods heiligheid, aan Gods tegenwoordigheid, dan zullen wij ten minſten met geen boos overleg dingen doen, waar over wij ons ſtraks zouden moeten ſchamen, en die ons den dood zouden werken; dat wij onze hartstogten door de zagte banden van den Godsdienst laten binden, en wij zullen bewaard blijven voor velerhande zonde.

V. En nu moet ik nog van een weldadig middel ſpreken, het welk ons in den Bijbel, tot verkrijging van alles goeds, en om ons voor velerhande kwaad te bewaren, wordt aan de hand gedaan, ik meen het *Gebed.* Ik zou van de nuttigheid en noodzakelijkheid des Gebeds veel kunnen zeggen, doch ik wil er alleen iets van opnoemen, hetwelk door de ondervinding zoo vaak wordt bevestigd: het Gebed geeft troost en laſenis in droefheid, het doet in voorſpoed op voortduu-

duuring hopen, het vervult onze begeerten, het doet ons onze geringheid gevoelen, en grootsche gedachten van God vormen; het Gebed weet de hartstogten te bedwingen, en de ziel te veredelen! Zoo las ik, (om u een voorbeeld te geven van het geen een Christen steeds bidden moet) zoo las ik nog onlangs in een *kinderlijk Gebed om heiligmakende genade* (*p*).

Ik ben onheilig, 't hart is boos;
'
't Verderf is in mij kragtig;
En ik, ó God! ben magteloos;
Maar uw genâe, die mij verkoos,
Is ook voor mij almagtig.

Betoon die magt, vervul uw woord!
Dat mij uw Geest bestiere!
Dat heiligheid, die U bekoort,
ô Vader, die uw kindren hoort!
Mijn hart en wandel siere!

Er is geen zugt naar U in mij,
Of ze is van U gegeven;
Voleind uw werk, en blijf mij bij!
Uw Zoon kogt immers zondaars vrij,
Om U ter eer te leven?

Wij onderschrijven nu deze Verhandeling met eene spreuk van PAULUS:

Ik vermag alle dingen door Christus die mij kragt geeft.

(*p*) Stigtelijke mengelpoëzij van VAN ALPHEN en VAN DE KASTEELE.

VERHANDELING

OVER

JESAIA VII: 14-16.

DOOR

JUSTUS LUDOVICUS OVERDORP,

PREDIKANT TE NOORDWYK BINNEN;

AAN WIEN EEN ZILVEREN EERE-
PRIJS IS TOEGEWEZEN.

VERHANDELING

OVER

JESAIA VII: 14–16.

Onder alle de reeds vervulde Voorzeggingen is er gewis gene, over welke zo veel geschreven, en onder de Uitleggers zo veel verschil is, als over de beroemde Godspraak *Jes.* VII: 14—16.

De meeste Christen - Uitleggers merken ten minste het 14[e] *vers* aan als ene duidelijke voorspelling van *de Geboorte onzes Heren Jesus Christus uit de maagd Maria*, niet alleen, om de volkomene overeenkomst van deze zonderlinge gebeurenis met die voorzegging, maar ook omdat de heilige Mattheus (*Hoofdst.* I: 22, 23.) deze woorden uitdrukkelijk op de Menschwording van den Heiland toepast, en, als in Hem vervuld, bijbrengt.

De Joodsche Uitleggers en Ongelovigen, integendeel, hebben altijd beweerd, dat de Propheet hier spreekt van een geval, 't welk

 in

in zijnen tijd gebeurd zou zijn, en hebben daar voor met zo veel ſchranderheid, en zo vele bewijzen, vooral uit den zamenhang ontleend, geſtreden, dat verſcheide Christen Godgeleerden, Mannen van oordeel en kunde, hun zijn toegevallen; maar ook anderen weder op hunne beurt zich tegen hun verzet hebben, doch op ene wijze, dat een onpartijdig en waarheidlievend onderzoeker van Gods woord naauwlijks wist, of weten kon, aan welken kant de waarheid te vinden ware, of zo hij dezelve al zag (gelijk bij velen heeft plaats gehad) haar toch in derzelver volle helderheid niet zien, niet genieten, of aan anderen vertonen kon.

In deze donkerheid en onzekerheid heb ook ik jaren lang verkeerd, 't geen mij boven anderen te harder viel, omdat ene zekere onbedwingbare trek tot het onderzoek der oude Voorzeggingen, bijzonder der genen, die *op den Mesſias* en *zijn Rijk* zien, mij ſteeds bezielde, en in den weinigen tijd, die er van mijne amptsbezigheden overſchoot, het beoefenen dier eerwaarde gedenkſtukken der oude Godsmannen mijne geliefkoosde ſtudie en aangenaamſte uitſpanning was.

Ik wist wel, dat Apostel Petrus (2 *Br.* I: 19.) *het Prophetisch Woord* vergelijkt bij *een licht*,

licht, ſchijnende in ene donkere plaats (een kaars- of lamp-licht bij nacht), waar mede men zich dus moest te vreden houden gedurende dezen tijd onzer onvolkomene kennis; maar, bij gelegenheid van een opzetlijker onderzoek over die woorden, werd ik volkomen overtuigd, dat Apostel Petrus daar, volgens den zamenhang, ſpreekt van voorzeggingen aangaande Jeſus *luistervolle* en nog *aanſtaande wederkomst*, (verg. *vers* 16.) over hoedanige voorzeggingen natuurlijk altijd voor de vervulling een eerwaardig donker zweeft, vooräl in die dingen, waar in zich God van de vrije werkingen der menſchen tot zijn doel zal bedienen.

Dat er nu vele zulke nog onvervulde voorzeggingen, niet alleen in het Nieuwe Testament, maar ook in het Oude, gevonden worden, die een veel gelukkiger tijd in het Burgerlijke, Zedelijke en Godsdienſtige beloven; *en* aan de Joodſche Natie, *en* aan het Menschdom in 't gemeen, daar van ben ik zo zeker overtuigd, als van de waarheid en Godlijkheid van den Bijbel, en het zij verre van mij, naauwkeurig te willen weten, 't geen God zich voorbehouden heeft: de grote JUNGIUS is hier een waarſchuwend voorbeeld geweest.

Maar zodanig ene donkerheid, (die men echter niet vergroten, of overdrijven moet,) vond ik niet in ene *reeds vervulde voorzegging van den Messias en zijne lotgevallen*, als hier ter plaatze; en echter verdiende dezelve om verscheidene redenen in haar volle licht vertoond te worden.

Meer dan eens las ik het gehele VII. *Hoofdst.* in den grondtext, bediende mij vervolgens van de beste Uitleggers, vond vele uitmuntende oudheid-, geschied-, en taalkundige ophelderingen in den uitmuntenden Commentarius van den onsterflijken VITRINGA, in de aanmerkingen over dit *Hoofdstuk*, door G. DE HAAS (nieuw uitgegeven anno 1793) in de Verhandeling over deze stof van R. SCHUTTE, geplaatst in *zijne H. Jaarboeken*, D. III. p. 249-265, in 't geen men vindt bij J. VAN NUYS KLINKENBERG, in zijn *onderwijs in den Godsdienst*, D. VII. p. 161 — 167. Mannen, die de Hervormde Kerk tot eer zijn; bij STINSTRA, *oude voorspellingen*, D. II. p. 31 — 62., insgelijks in de zeer geleerde *Dissertatio Inaug.* van den beroemden J. SCHARP, p. 11 — 43. Hier bij voegde ik de Vertalers en Uitleggers over Jesaia, of den Bijbel, die, in de laatste vijf en twintig jaaren vooral, in grote menigte zijn verschenen, doch waar in ik weinig of geen

nieuws

nieuws of belangrijks over dit onderwerp vond, gelijk ik ook niet verwachtte, omdat de zodanigen zich den behoorlijken tijd en moeite, die dikwijls één enkel vers vordert, niet geven kunnen, ja zelfs menigmaal het licht niet weten, dat door anderen daarover reeds verspreid is.

Ik bevond, dat de Uitleggers tot drie classen konden gebragt worden.

I. *Vooreerst* tot de zodanigen, die alle uitzicht op Jesus Christus hier lochenen, als alle de Joodsche Uitleggers, welke genoemd en opzettelijk wederlegd zijn door VITRINGA en SCHARP, in zijne uitmuntende *Diss. Inaug.*, en lang te voren door CHRYSOSTOMUS ad h. l., en THEOPHYLACTUS ad *Matth.* I. p. 9. Onder de Christenen is, zo veel ik weet, de eerste geweest J. L. ISENBICHL, in zijn *neues verzuch über die weissagung von Immanuel* 1778, die dit echter met de gevangenis moest misgelden, MICHAËLIS, ten minsten in later tijd, gelijk blijkt uit zijne *aanmerkingen op Matth.* I: 21. STAEUDLIN en anderen, en hiertoe schijnt onze VAN VLOTEN ook overtehellen.

II. *Ten tweden*, tot de zodanigen, die wel geloven, dat er in Achaz tijd ene maagd op ene natuurlijke of bovennatuurlijke wijze is

zwanger geworden, enen zoon gebaard heeft, die Immanuël is genoemd geweest, doch waardoor de geboorte van den Mesſias wierd afgebeeld: hiertoe behoren GROTIUS, HAMMOND, CLERICUS, EPISCOPIUS, LIMBORCH, CATTENBURG, reeds genoemd bij VRIEMOET, *ad Dicta Claſſica*, P. II. p. 89, bij SCHARP, p. 22., LOWTH en KOPPE, DATHE, DOEDERLEIN, FABER, EWALD.

III. *Ten derden*, tot de zodanigen, die hier aan ene rechtſtreekſche voorzegging op den Mesſias denken; doch dezen verſchillen weder in zo verre met elkander, dat, om het grote bezwaar uit den zamenhang met *vers* 15 en 16 te ontwijken,

A. zommigen zich moeite geven, om ook deze twee verſen, zo wel als het 14^e^, van den Mesſias te verklaren, bij voorbeeld, onder de Kerkvaders BASILIUS, CYRILLUS, HIERONYMUS, BERNHARDUS; conf. SUICERUS, *Th. Eccl.* voce μελι, ALTING, VITRINGA, die dit als het toenmaalig gewoon gevoelen opgeeft, SCHUTTE, en, gelijk het ſchijnt, ook SCHARP.

B. Dat anderen het 15^e^ *vers* ook nog tot den Immanuël brengen, maar het 16^e^ *vers* tot het zoontje van Jeſaia: CALVINUS, PISCATOR DIODATI, door VITRINGA

bij-

bijgebragt, die het telt onder de *hypotheses, quas ratio respuit*, waar bij men voegen kan DE HAAS, KLINKENBERG, STINSTRA en HAMELSVELD.

C. Dat anderen, eindelijk, wel gezien hebbende, dat *vers* 15 en 16 noch van den Immanuël kunnen handelen, noch van elkanderen afgezonderd worden, maar doelen moeten op *Schear-Jaschub*; gelijk, bij voorbeeld, TREMELLIUS, JUNIUS en USSERIUS, maar, gelijk het schijnt, zonder gronden er voor te hebben, en daar uit besluit ik, dat de grote VITRINGA er zich zo zeer over verwondert, en het *hard* genoemd heeft. Naderhand is ook VENEMA op dit denkbeeld gekomen, maar begreep tevens, dat er dan enige verbetering in den text moest gemaakt worden. Ik bemerkte hier uit, dat dit Hoofdstuk een waardig onderwerp bleef van een nieuw onderzoek, en, daar er mij reeds in zo menige donkerheid van het Woord der Voorzegging eindelijk licht was opgegaan, hoopte ik steeds op het vervolg; ik was wel zo verre genaderd, dat ik overtuigd was, dat *vers* 14 alleen en volkomen op *de geboorte van den Messias* zag, en dat *vers* 15 en 16 van *Schear-Jaschub* handelde, ja met gene mogelijkheid op een ander zien konde;

maar daar hier geen teken van enige ſpraakwending tot een anderen Perſoon was, en ik bij de herhaalde beoefening van Gods woord hoe langer zo meer overtuigd was geworden van het losſe en gevaarlijke, om overal, daar het ons donker is, *invullingen*, *verbeteringen* en *verplaatzingen* te maken, en met den Bijbel te handelen, gelijk geen groot Man immer met HOMERUS of enig ander Boek gehandeld heeft, bleef ook hier nog enige nevel voor mij over. Ik was wel reeds overtuigd, dat de Propheten meermalen zulke ſnelle (en voor ons nu alleen maar uit den zamenhang merkbare) overgangen en ſpraakwendingen hadden, maar het duurde lang, eer ik op den gelukkigen inval kwam, om den door mij in 't vervolg gebruikten regel, die zo menigmaal licht in donkerheid geeft, ook op deze Godſpraak toetepasſen, waarna mij alles helder wierd.

Deze Verhandeling is derhalven de vrucht van ene langdurige overdenking, en van enen vertrouwlijken omgang met den Bijbel, een Boek, dat ik, bij elk nieuw onderzoek, onuïtſprekelijk weldadig vinde, en welks donkerſte gedeelten, de Voorzeggingen, onze inſpanning en moeite zo rijkelijk belonen, en van dat leven, en dien geest mededelen,

wel-

welke die oude Godsmannen bezielden, wanneer zij met hunne verrukking zweefden in de gelukkige dagen van den Mesſias; — van het heil, dat het menschdom eenmaal door Hem zal te beurt vallen, en 't welk die genen nu reeds in zo veel kracht ondervinden, die onder zijnen Scepter eerbiedig bukken, en alle lotgevallen der waereld in betrekking tot Hem, het middenpunt van alles, den Overſten van de Koningen der aarde, beſchouwen.

Eerst was ik voornemens ene korte ſchets te geven van de burgerlijke, zedelijke en godsdienſtige geſteldheid van het Rijk van *Juda*, geduurende de regering van den godlozen Koning *Achaz*, als ook van de toenmalige nabuurige volken, en derzelver betrekking op dit Rijk; doch daar dit ook voor den Nederduitſchen lezer wel behandeld is door den achtingswaardigen DE HAAS, in zijne *voorbereidende aanmerkingen tot de verklaring van dit Hoofdſt.*, en door HESZ, in zijne uitmuntende *geſchiedenis der Koningen van Juda en Israël*, V. B. Cap. II, vond ik dit onnodig, daar ik niet gaarne herhaal, 't geen door anderen reeds wel gezegd is, en heb mij daarom ook in deze Verhandeling op de kortheid toegelegd. Ik heb meer aantekeningen bij dit onderwerp moeten voegen, dan mij

mij zelfs aangenaam was; offchoon ik dit gaarne had willen vermijden, om aan deze Verhandeling de gedaante van ijdele of geleerde praal, waar van ik zeer afkerig ben, te benemen, vorderde dit evenwel het gewigt van het onderwerp, het menigvuldig verfchil, de behoeften van onzen tijd, die met een bloot zeggen niet te vreden is, vooral de tans ongelukkige verwarring van de uitlegkundige mogelijkheid en waarfchijnlijkheid; een uitmuntend middel, om alles op losfe fchroeven te zetten!

De meeste, ook nieuwere, Overzetters heb ik gebruikt, maar niet allen, bij voorbeeld, HENSLER en KRAEGELIUS niet, zelfs niet de *Scholia* van (*) ROSENMULLER, want hoe zeer men met recht vordert, dat de onderzoeker van Gods woord gebruik maakt van de tegenwoordige hulpmiddelen, zo zal toch niemand vergen, dat ik *alles, wat ooit gefchreven is over een text, moet gelezen hebben*; ik

(*) Naderhand is mij bericht, dat ROSENMULLER het 14 *vers* wil verftaan hebben van zekere maagd, nu hier bij Jefaia ftaande, welke eerstdaags trouwen zou, en na verloop van negen maanden enen zoon ter waereld brengen, aan wien de naam van Immanuël zou gegeven worden, ter gedachtenisfe der Godlijke hulpe in de verlosfinge des Lands uit de magt der vijanden.

ik twijfel ook zeer, of zij mij nader licht zouden gegeven hebben, daar het toch de meeste Duitschers ontbreekt aan die grondige Oostersche taal-kennis, die, bij voorbeeld, een ARNOLDI en SCHNURRER onder hun bezitten, en men *bijna* van allen zou kunnen zeggen, ten aanzien van het Prophetisch Woord: „ *zij hebben mijnen Heer weggenomen, en ik weet niet waar zij Hem gelegd hebben*".

Ik behoor intusschen nog tot die genen, die met Joannes geloven, dat *Jesus Christus de geest der Prophetie is*; ik beween, met diepen weedom mijner ziel, elke poging, om die oude Godstolken, en hunne voorzeggingen met Hem, die er de grote inhoud van was, van hunne waarde, gebruik en nuttigheid te beroven; en verheuge mij over elken triumph, door enen BEKHAUS, enen REGENBOGEN en anderen, op dezelven behaald, met stille dankbaarheid aan Hem, wiens Geest in en door die oude Godsmannen sprak.

Daar intusschen niemand, in het woord der Voorzeggingen maar enigzins ervaren, ontkennen zal, of in de uitmuntende Verhandeling van den waardigen REGENBOGEN dat gedeelte, daar in gehandeld wordt over *het bewijs, ontleend uit de voorspellingen des Ouden*

den Testaments zelve, het zwakste is, zal misschien deze mijne Verhandeling tot een geschikt aanhangzel kunnen strekken, niet tot ene volledige aanvulling, of volkomener behandeling van dit onderwerp, dat *en* te uitgebreid, *en* te zeer aangevallen, *en* tot hier toe te weinig naauwkeurig behandeld is, om in éne Verhandeling naar waarde beschouwd, en in een helderer daglicht geplaatst te kunnen worden.

Den zamenhang heb ik wat breder uit elkander gezet en opgehelderd, deels, omdat die, oppervlakkig gelezen, veel donkerheid heeft, deels, omdat daar uit de meeste tegenwerpingen van Joden, Deïsten en anderen ontleend zijn, deels om mijne medeonderzoekers van het Prophetisch Woord een voorbeeld te geven van ene gegronde manier van verklaren, hen te wapenen tegen de verschillende aanslagen, die tans op den Bijbel, dit Boek aller boeken, maar bijzonder op het Prophetisch gedeelte van het zelve gedaan worden, en ten delen reeds gelukt zijn, en tevens te waarschuwen tegen enen zekeren lust, om veranderingen, verbeteringen en verplaatzingen te maken, daar het ons uit onkunde nog donker is; doch 't geen eer een doorhakken, dan behoorlijk losmaken van den

den knoop is, en welke weg, door ons ook, bij rijper onderzoek, (gelijk de ondervinding mij heeft geleerd) wordt verlaten, gelijk ik zeker vertrouw, dat men geene genoegzaame rede zal vinden om te duchten, „ *dat vele Prophetische stukken, zo zij al in de* „ *beste orde verzameld zijn, niet tegenstaande* „ *de getrouwe voorzorg der Joden, in zo vele ver-* „ *woestende omwentelingen zullen geleden, en* „ *van haar oorsprongelijk iets verloren hebben*".

Van de aanhaling dezer Godspraak door Mattheus, de echtheid zijner verhalen, ook in deze twee eerste Hoofdstukken, en derzelver geloofwaardigheid, heb ik maar met een woord gesproken, omdat hier over reeds zo veel geschreven is, en een voorname grond van den groten MICHAËLIS tegen die twee eerste Hoofdstukken juist de aanhaling van deze Godspraak is (*), die door mijne verklaring vervalt; even zo zullen die twee andere aanhalingen, *Hoofdst.* II: 15 en 23. ook nog wel te redden zijn, al mogt dat dan tot hier toe nog niet op ene voldoende wijze geschied zijn, ja al geschiedde dit niet, dan nog zou dit geen bewijs tegen de echtheid zijn.

(*) Zie zijne *Anmerk. zu Matth.* S. 1, 10, 11.

zijn. Staan de echtheid en geloofwaardigheid van Mattheus in deze twee Hoofdſtukken vast, gelijk naar mijn begrip tans als voldongen kan aangemerkt worden, dan leveren *zijne aanhaling* dezer Godſpraak, en de *wijze waarop* hij dat doet, ook een bewijs op, dat Jeſus die grote Davids Zoon, die verwachte Meſſias en Immanuël is, wiens *geboorte uit ene Maagd* reeds zeven eeuwen te voren zo duidelijk is voorſpeld geworden, en waar aan Jeſus van Naſareth alleen zo volkomen beantwoord heeft, dat zulk een opgegeven kenmerk veel eer geſchikt is, om alle twijfelingen aan de waarheid en godlijkheid der Euangeliſche verhalen uit onze zielen te verbannen.

En daar Mattheus een Apostel is geweest, die onder de onmiddelijke leiding en beſturing van den Heiligen Geest zijn Euangelie geſchreven heeft, zo verdient hij reeds op zijn woord ons volkomen geloof, even zo goed in 't geen vóór zijne roeping (*Hoofdſt.* IX.) als na dezelve met Jeſus is voorgevallen; en dus is ook deze aanhaling uit Jeſaia even zo verbindend voor ons, als of zij door den Engel, die tot Maria ſprak, ja door God zelven, gedaan was.

Alleenlijk voeg ik er nog bij, dat deze en an-

andere aanhalingen der oude Godſpraken bijzonder ſtroken met zijn oogmerk, 't welk, gelijk uit den gehelen inhoud blijkbaar is, geweest is, „*den Joden in Palaeſtina, zo wel* „*die aan den Mesſias geloofden, als ook aan* „*hun, die nog niet geloofden, Jeſus geſchiede-* „*nis te verhalen*". Een Israëlit, maar een Israëlit door Jeſus Geest vrijgemaakt van alle vooroordelen zijner Natie, verhaalt hier de geſchiedenis van den groten Davids Zoon, den Koning Israëls; dus moest zij ook in een Israëlitisch kleed, en in ene gedurige betrekking op de Godlijke leidingen met dat volk, op deszelfs verwachtingen, denkbeelden, zeden, Godſpraken, voorgedragen worden. Van hier ook, dat hij aanſtonds met het ſtamregister van Hem, die de Hoofdperſoon zijner geſchiedenis uitmaakt, begint, en die veelvuldige beroepingen op de oude geſchiedenis, *Hoofdſt.* I en II. (*).

Wanneer ik de tegenwoordige toenemende oneerbiedigheid, waar mede Gods Woord behandeld, en de gronden van ons Christendom

(*) Verg. HESZ, *geſchichte und Schriften der Apostel Jeſu*, II. Th. p. 1—48, waar dit ſtuk met ene ongewone ſchranderheid breedvoerig wordt aangetoond.

dom worden ondermijnd, met deszelfs rampzalige gevolgen nadenke, dan zie ik reeds met ſmart de voorbereidzelen van die treurige tijden van algemene verleiding, ongeloof, godloosheid en vervolging, die volgens het Prophetisch Woord nog aanſtaande zijn. Maar dat zelfde Woord troost mij ook weder, met de ſpoedige zegepraal van Jeſus en zijn Rijk, over de laatſte en geduchtſte aanvallen, en met de heerlijke uitzichten op beter en zaliger tijden. Allengskens koomt de dag, die Hem als Koning der koningen en Heer der heren zal daarſtellen, die eertijds, en ook nu nog, van velen wordt miskend.

Daar de hoge God onder de verſchillende middelen, ter bewaring van het echte Christendom in Nederland, ook het *Genoodſchap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst, opgericht in 's Hage*, en deszelfs pogingen heeft gelieven te zegenen, zo drage ik ook deze mijne Verhandeling aan Ulieden op, Hoog-Eerwaardige en voor de beste zaak verdienſtelijke Mannen! met vrijmoedigheid, vertrouwen, en met hartelijke zegenbede over uwen arbeid.

I. Het zal tot het recht verſtand dezer Voorſpelling nodig zijn, *de gelegenheid* bij wel-

welke, de *perſonen*, tot welken, en den *zamenhang*, waar in deze Profetiſche leerrede van Jeſaia gevoerd is; kortelijk optehelderen.

In de eerſte jaren der Regering van Koning *Achaz* over *Juda* en *Benjamin*, ſpanden *Rezin*, Koning van *Syrie* of *Damascus*, en *Pekah*, zoon van *Remalia*, Koning over *Israël*, of het Rijk der tien Stammen, te zamen, om met vereenigde krachten het Koningrijk van *Juda*, 't welk zij reeds voorheen elk afzonderlijk hadden aangetast, en het zelve gevoelige ſlagen toegebragt: (2 *Kon.* XVI: 1—5^{a}. 2 *Chron.* XXVIII: 1—15) geheel te onder te brengen, *Jeruſalem* te veroveren, aan de Regering van het Davidisch Huis voor altoos een einde te maken, en enen zekeren zoon *Tabeals*, (die vermoedelijk met hun tegen zijnen Heer, den Koning *Achaz*, had zamengeſpannen) op den troon te plaatſen, die dan hunlieder Vaſal zijn zoude. Zie *Jeſ.* VII: 1 en 6. verg. 2 *Kon.* XVI: 5^{b}.

Het bericht van de aantogt dezer beide Koningen zettede *Jeruſalem*, en bijzonder het Koninglijk Huis, in de allergrootſte verlegenheid.

Zeer nadrukkelijk laat zich Jeſaia hier over uit *vers* 2: *Als men den huize Davids boodſchapte*,

 te,

te, zeggende: De Syriërs rusten op Ephraim: (dat is, legeren zich te zamen met de Ephraimiten (*a*)) *ſoo beweegde hem zijn hart en het hart zijns volks, gelijk de bomen des wouds beweegd worden van den wind.* Tegen twee zulke magten vertrouwde zich *Achaz* niet zijne Koning-ſtad, hoe ſterk die ook ware, te behouden; en dat het zijne vijanden om niets minder te doen was, dan om de uitroeijing van het regerend Huis, lieten zij door hunne bedreigingen niet onduidelijk merken.

Ene Godlijke belofte (2 *Sam.* VII.) had wel het Huis van *David* voor het altoos regerend Huis beſtemd, 't welk ook, reeds vele geſlachten door, in het bezit der Kroon gebleven was, terwijl integendeel in *Israël* zo menig Konings Huis zich naauwlijks tot in het derde of vierde geſlacht had kunnen ſtaan-

(*a*) Deze opvatting van נחה geef ik met SCHULTENS, *ad Prov.* p. 263, SIMONIS en DE HAAS, uit vergelijking van *vers* 19, den voorrang, en neem tevens על hier in de betekenis van *te zamen, met.* Conf. LETTE, *Animadverſ. Sacr.* p. 3. MICHAËLIS en KOPPE maken hier wel ene kleine verandering in de lezing, omdat de gewone ſtrijden zoude tegen de taalkunde, maar dat is er ver af. Zie de *Grammatica van* SCHULTENS, p. 424.

ſtaande houden; maar hoe vertroostend dit ook was voor de vereëerers van *Jehovah*, wat moed of ſterkte kon zulk ene Godſpraak ook in den grootſten nood geven aan enen afgodiſchen en godloozen Koning, als *Achaz* was!

De ſchrik en verlegenheid was zo groot, het gevaar zweefde *Achaz*, en de Prinſen van den bloede zo nabij, en zo levendig voor den geest, dat men naauwlijks op ene behoorlijke verdediging van *Jeruſalem* bedacht was. Slegts nog zo veel overleg ſchijnt *Achaz* gehad te hebben, dat hij, om de belegering des te langer te kunnen uithouden, zich van ene waterleiding verzekeren wilde, en dezelve voor den vijand ontoegangelijk maken, *vers* 3. Juist terwijl men die beſchouwde, of daar omtrent ſchikkingen maakte, kwam *Jeſaia* met zijn Zoon *Schear-Jaſchub*, op Godlijk bevel, tot *Achaz* en de zijnen, om hen te verzekeren, dat die onderneming der vijanden niet gelukken zoude, dat zij het hoofd ſtoten, en onverrichter zaak te rug trekken zouden; ja dat zij in hun eigen land genoeg te doen zouden krijgen, en eerlang zelven overwonnen en uitgeroeid zouden worden.

Dit bevel aan *Jeſaia*, met deszelfs uitvoe-

 ring,

ring, vinden wij van *vers* 3 tot *vers* 9[a], gepaard met ene nadrukkelijke bedreiging van *Jehovah's* ongenade, zo *Achaz* er geen geloof aan gaf.

Het bevel zelve luidde aldus:

Vers 3. „ *Gaat nu uit, Achaz te gemoet,* „ *Gij en uw' Zoon Schear-Jaſchub, aan of bij* „ *het einde van den watergang des opperſten* „ *vijvers*" (*b*), dat is, bij het einde der waterleiding van den boven-vijver, „ *aan,* „ *op*, of *langs den hogen weg van het veld des* „ *vollers*". Waarſchijnlijk het vollers of bleekveld genoemd, naar het vollen der lakens, welken in den nabijzijnden vijver geſpoeld konden worden.

Vers 4. „ *En zegt tot hem: wacht u*", of, gelijk dit woord hier beter vertaald wordt, *zijt bedaard* (*c*), „ *en zijt gerust en vreest* „ *niet, en uw hart worde niet week van wegen* „ *die twee ſtaarten dezer rokende vuurbranden*": (dat is, voor deze twee Koningen, die weldra zullen ophouden te beſtaan, en die niets meer

(*b*) Over dezen vijver zie men HAMELSV. *Bijbelſche Aardrijkskunde*, II. Deel, bladz. 135 — 139, alwaar hij tevens de misſlagen van BACHIENE verbetert, en zijne *aanmerkingen* op 2 *Kon.* XVIII: 17.

(*c*) השמר; conf. ORIG. SCHROEDERI, p. 110.

meer zijn, dan reeds bijna verteerde vuurhouten) „*van wegen de ontsteking des toorns* „ *Rezins, en der Syriërs, en des Zoons Remalia*": (bij wijze van verächting wordt dus zijn naam verzwegen, verg. 1 *Sam.* XX: 27, 30, waar *David* door *Saul* dus verächtelijk de *Zoon van Isaï* genoemd wordt).

Vers 5. „ *Omdat de Syriër kwaad tegen u* „ *beraadslaagd heeft met Ephraim, en den* „ *Zoon van Remalia, zeggende:*

Vers 6. „ *Laat ons optrekken tegen Juda,* „ *en haar verdriet aandoen*", (dat is, het rijk en land inneemen (*d*)), „ *en onder ons* „ *deelen: en den Zoon Tabeals Koning maken*", (om in onzen naam over het overig gedeelte te regeren) „ *in het midden van haar*".

Vers 7. „ *Zo spreekt de Here Jehovah:* „ *Het zal niet bestaan, noch het zal niet ge-* „ *schieden*".

Vers 8. „ *Maar*" (of *want*) „ *Damascus* „ *zal het hoofd van Syrië zijn, en Rezin het* „ *hoofd van Damascus*": (dat is, *Damascus* en

(*d*) Dat de uitdrukking van *iemand verdriet aantedoen*, bij de *Arabieren* gebruikt wordt voor *iemand te beledigen*, is door A. SCHULTENS bewezen, en deze betekenis gelukkig toegepast op dit en op het 16 *vers.* Zie de *Op. min.* p. 257.

en deszelfs Koning *Rezin* zal zijne grenzen niet verder uitbreiden, waar door een duidelijke wenk wordt gegeven, dat hij in zijn ontwerp zoude teleurgesteld worden) „ *en* „ *in nog vijf en zestig jaar* (*e*) *zal Ephraim* „ *ver-*

(*e*) Moeielijk is het te bepalen, hoe men het maken moet met die vijf en zestig jaren, naa welken *Ephraim* (dat is, het Rijk der tien Stammen) zo zou verbroken worden, dat het geen volk meer zou zijn, daar het toch zeker is, dat twintig jaaren, of daar omtrent, *Samaria* door *Salmanezer* ingenomen, en het Rijk der tien Stammen geëindigd is, 2 *Kon.* XVII: 6. vergel. XVIII: 10. — Ik merke tans kortelijk aan:

1.) Dat noch de verbetering van GROTIUS, door LUD. CAPELLUS goedgekeurd, *na vijf of zes jaren*, noch die van VITRINGA, goedgekeurd door WANGER, *ad Hoseam*, p. 63, volgens welke men zou moeten lezen: en *nog zestien en vijf jaren*, noch die der latere Uitleggers, als van MICHAËLIS, WALTHER, HOUBIGANT voorgeslagen, aannemelijk zijn; ja zelfs, dat ik met DATHE, KOPPE en VAN VLOTEN niet eens geloof, dat hier enige verbetering nodig of waarschijnlijk is.

2.) Dat men dit tijdperk niet slegts moet uitstrekken tot de wegvoering der *Israëliten*, door *Salmanezer*, alzo het zeker is, dat lang daar na in de geschiedenis van Josia (2 *Chron.* XXIV: 6, 7, 33. en XXXV: 16. 2 *Kon.* XXIII: 19, 20.) nog van *Israëliten* gesproken wordt. Deze zijn derhalven door *Salmanezer* in hun land nog overig gelaten, en eerst naderhand door *Esarhaddon*, toen hij nieuwe volkplantingen naar dit land zond,

„ *verbroken worden, dat het geen volk zij*". (en geen bijzondere maatſchappij of ſtaat meer uitmake).

Vers 9ᵃ. „ *Ondertusſchen zal Samaria* „ *Ephraims hoofd zijn, en de Zoon Remalia* „ *het*

zond, (*Ezra* IV: 2, 10.) in zijne ſtaten overgebragt; of bij de herſtelling van *Manasſe* in het Rijk van *Juda* met hetzelve verēnigd en aan hem onderdanig gemaakt. Welk gevoelen iemand hier omtrent ook kieze, hij zal in de tijdrekening geen verſchil en een tijdperk van vijf en zestig jaren, of daar omtrent, vinden; conf. USSERUS en T. NEWTON, gevolgd door LOWTH en DE VIGNOLES, bij DOEDERLEIN, *ad h. l.*

3.) Dat, 't geen door VITRINGA, DATHE enz. hier tegen is ingebragt, volkomen ſchijnt beantwoord te zijn door VENEMA (*ad Daniel.* p. 88, 89), door DOEDERLEIN, *ad h. l.* edit. tertiae, anni 1789. Zie verder over dit onderwerp T. NEWTON, over de *gewijde Voorzeggingen*, D. I. p. 133—139. DE HAAS, *ad h. l.* en HAM. *Bijb. Verd.* D. IV. p. 186 — 189.

4.) De uitdrukking, *dat het geen volk zij*, geeft niet altijd te kennen enen gehelen ondergang van een volk; dit toch is den Stam *Ephraim* in het geheel niet wedervaren, hoe zeer PRIDEAUX (in zijn anders uitmuntend werk, *het Oud en Nieuw Verbond aaneengeſchakeld*, Deel I, p. 48 en 49.) ten onrechte dit ſtaande houdt. Conf. T. NEWTON *l. c.* Maar een volk wordt ook gezegd optehouden *een volk te zijn*, als het geen bijzonder gemenebest meer uitmaakt, als het zijn ſtaat, land of regeringswijs verliest; conf. VENEMA,

 ad

„ *het hoofd van Samaria.* (Zonder zijne heerschappij in het allerminste te kunnen uitbreiden) (*f*).

Vers 9b. „ *Indien gijlieden niet gelooft, zekerlijk gij zult niet bevestigd worden*": deze bedreiging van Gods ongenade en wederspoed voegt er de Propheet op enen ernstigen toon bij, en spreekt tevens hier, gelijk meerma-

ad Malach. p. 562. nu had de Profeet gewis, om dit te kennen te geven, een veel korter tijd kunnen noemen, maar opzettelijk noemt hij een tijd, waar na er geen spoor van hun verblijf, als een bijzonder volk en maatschappij, in dit land zou te vinden zijn.

(*f*) MICHAËLIS, LOWTH, KOPPE, JUBB en GREEN, *in de voorrede voor zijne Dichtstukken* (vertaald door SCHEIDIUS) zijn van begrip, dat hier ene verwarring of uitlating plaats heeft: zij geven zich daarom vele moeite, om ene verandering in den text te maken, maar ik voor mij vinde, met VAN VLOTEN, in hunne verschillende verschikkingen, verplaatzingen en invullingen weinig smaak. 't Is wel waar, dat zo *vers* 8b ook ene bedreiging aan de *Syriërs* behelsde, of het eerste lid van *vers 9* voor het tweede van *vers* 8 geplaatst wierd, de evenredigheid, orde en zamenhang meer behagen zouden, maar naar onze kiesheid en schoonheid in den volzin, in de evenredigheid der leden enz. mag en moet men de Hebreeuwsche Dichters niet beoordelen, of er zoudé geen einde zijn aan veränderen, en elk op zijne wijze, gelijk hier het geval is.

malen in dit Hoofdſtuk, met verwisſeling van het enkelvoud in het meervoud, omdat hij niet ſlegts met *Achaz*, maar ook met het gehele geſlacht van *David*, waar van hij tans het hoofd was, te doen had. (Men vergel. tot verſtand dezer woorden de vermaning van *Joſaphat*, 2 *Chron.* XX: 20.)

Jeſaia had niets gezegd, 't geen niet zijne inwendige waarſchijnlijkheid had, daar de Asſyriſche magt ten dezen tijde zo verbazend toenam, dat zij binnen kort ook de landen aan deze zijde van den *Euphraat* dreigde te verſlinden; en hij had het niet ſlegts als ene ſtaatkundige gisſing, maar als ene uitſpraak van *Jehovah* voorgedragen, met een vertrouwen, dat den Koning had moeten gerust ſtellen, zo hij gewoon ware geweest aan Propheten van den waaren God geloof te geven: maar verre van daar! hij geeft zijn ongeloof aan God en deszelfs Propheet, met een veráchtelijk ſtilzwijgen te kennen.

Vers 10 en 11. „*Hier op voer de Here voord*" door zijnen Dienaar „*tot Achaz te ſpreeken,* „*zeggende: eisch*", liever *vraag, begeer,* „*u een teken van den Heer, uwen God*": kies er u zodanig een, dat u het overtuigendst is, „*vraag het, of beneden in de diepte, of vraag* „*het boven uit de hoogte*": Het zal iemand vreemd

vreemd voorkomen, dat *Jehovah* hier, gelijk ook 2 *Chron.* XXVIII: 5, *de God van Achaz*, zulk een Godloos Koning, genoemd wordt; doch dit was uit hoofde van de bijzondere betrekking des Heren op hem, als een afſtammeling van *David*, in wiens geſlagt zich de regering door den Meſſias zou verëeuwigen, volgens ene bijzondere belofte aan *David* gedaan, zie 2 *Sam.* VII. verg. *Psalm* LXXXIX, en aan deze betrekking wordt hier *Achaz* nadrukkelijk herrinnerd.

Wie zou hier op niet een ootmoedig wederkeren tot *Jehovah* verwacht hebben? maar neen! geheel afkerig van God en zijnen dienst, ziet de Koning dit als een verwijt aan van zijn geloof, als ene beſchamende uitdaging van ene belijdenis, dat hij zich tot hier toe door valſchen ſchijn en het dienen der afgoden had laten misleiden. Met bitterheid en half ſpottend zegt hij daarom:

Vers 12. „ *Ik zal het niet vragen, noch ik* „ *zal den Heer niet verzoeken*", dat is, ik zal het op het uiterſte niet beproeven, wat de Heer doen kan; ik zal het niet wagen, of en welk een wonderteken er volgen zal. Dit betekende nu zo veel, als zich, zijn geſlacht en volk liever aan het grootſte gevaar prijs geven, dan die belijdenis te doen, dat ſlegts de God

God van Israël waare Propheten heeft, en dat Hij alleen helpen kan.

Vers 13. Jesaia had zich zulk een ongeloof niet voorgesteld. Verbaasd over zulk ene smadelijke verwerping der Godlijke goedertierenheid, laat hij zich heftig, en bewust van zijne hoge zending, dus horen: *Hoort gijlieden nu, gij Huis Davids!* dus spreekt hij wederom het geslacht van *David*, en niet den Koning *Achaz alleen* aan, om tans aan *Davids* zo ongelijkvormig nakroost deszelfs afkomst, betrekking, Godlijke belofte en onwaardig bestaan te herrinneren: *Is het ulieden te weinig, dat gij menschen moede maakt?* Dat gij mij en andere dienstknegten van *Jehovah* allen lust en moed beneemt, om aan uw geloof te arbeiden: *Dat gij* daarenboven *mijnen God*, dien Jehovah, wiens dienstknecht ik ben, *moede maakt*, en door uw weêrspannig en verachtelijk gedrag als noodzaakt, zijne hand van u aftetrekken.

Vers 14—16. Op deze voorafgaande ernstige bestraffing geeft nu Jesaia ene nadere verzekering, *en* van de voordduring van het geslacht van David, niet tegenstaande alle daar tegen gemaakte aanslagen (*vers* 14), *en* van de kort op handen zijnde verwoesting van het land der twee tans verënigde vijan-

vijanden (*vers* 15 en 16) en bevestigt daar door nogmaals zijne vorige voorspelling (*vers* 7—9a), doch waar van wij zo aanstonds nader zullen handelen.

Vers 17— Aanstonds hier op gaat de Propheet weder in enen dreigenden toon voord, en voorspelt aan *Achaz*, zijn Huis en het volk van Juda de armoede, het jammer en de ellende, die zij ook van dien zelfden *Assyriër*, die aan het Rijk van *Ephraim* en *Syrië* een einde zou maken, te wachten hadden; doch welke woorden ik tans, om niet te ver van mijn doel te worden afgeleid, niet bijzonder zal ophelderen; alleen maar aanmerkende, *vooreerst*, dat, hoe zeer het in den eersten opslag vreemd klinkt, ook *vers* 22 niet als ene belofte van voorspoed, maar als een bewijs van enen armoedigen toestand en algemene bedreiging moet aangemerkt worden, gelijk onze voortreflijke Kanttekenaars hebben aangemerkt (*g*). *Ten tweden*, dat deze Prophetische leerrede niet verder doorloopt dan tot het slot van dit Hoofd-

(*g*) VITRINGA heeft dit zo beslissend bewezen; dat ik mij verwonder, hoe de Eerwaarde DE HAAS en KLINKENBERG dit gevoelen hebben kunnen verlaten.

Hoofdstuk, doch echter met de volgende Hoofdstukken, VIII — XII ingesloten, in ene naauwe betrekking staat, die allen op den zelfden tijd zijn voordgebragt, en, of door *Jesaia* zelven, of door zijn verzamelaar, bij elkander zijn geplaatst; zo dat de ene steeds veel licht ontfangt van de andere (*h*).

II. Dus de gelegenheid en den zamenhang, waar in deze merkwaardige woorden voorkomen, onderzocht hebbende, laat ons zien: welke de *natuurlijkste*, met taal, stijl en gewoonte der Propheten, meest overeenkomende zin derzelven zij, en onze gedagten daar omtrent wat nader ontwikkelen.

Wij onderscheiden in deze woorden *twee beloften*, of liever nadere verzekeringen der Godlijke beloften, waar van de eerste betrekking heeft op de instandhouding en voord-

(*h*) Ik weet wel, dat andere Uitleggers, bij voorbeeld VITRINGA, V. VLOTEN, HAMELSVELD, deze leerrede willen laten doorlopen tot *Hoofdst.* VIII: 5, maar daar voor zie ik gene de minste rede, schoon dat gehele Hoofdstuk gewis in ene naauwe betrekking tot dit staat, en dezelven aan elkander veel licht geven, gelijk alle Voorzeggingen, die op dezelfde tijden en zaken zien, ook nog onvervulde.

voordduring van *Davids* geslacht, tot de geboorte van enen Wonderzoon uit het zelve; in en door wien er wederom ene naauwere betrekking tusschen God en zijn volk zoude komen (*vers* 14); de twede heeft betrekking op den spoedigen ondergang der twee verënigde vijanden, en de verwoesting hunner Rijken (*vers* 15 en 16).

A. De wonderbare gebeurenis, die het Huis van *David* tegen ene gehele vernietiging beveiligen, en waar door eens weder de naauwere betrekking tusschen *Jehovah* en zijn volk hersteld zoude worden, vinden wij in het 14e *vers*: *Daarom zal de Here zelve ulieden een teken geven: ziet ene Maagd enz.* Eerst dan zegt de Propheet: *Daarom zal de Here zelve ulieden een teken geven*: Het woord *Daarom* לכן, vertaalt men hier veel beter door *des niet tegenstaande, in weêrwil hier van, nogtans*: in die betekenis koomt het meermalen in het Oude Testament voor (*i*), en de za-

(*i*) Zie, bij voorbeeld, *Jerem.* XVI: 14. *Hoz.* II: 16 en vele andere plaatzen; conf. NOLDIUS, *Concord. Partic.*, p. m. 434. GLASS. *ed. Dath.* p. 528. SCHNURRER, *Differt. Philol. - Crit.* p. 335. De Eerw. DE BAAS, *ad h. l.* p. 206—208, verzet zich wel tegen deze ver-

zamenhang vordert dit hier volſtrekt: dan toch ſluit dit vers veel beter met het voorgaande, daar er, volgens de gewone vertaling, geen ander, dan een zeer gedwongen zamenhang tusſchen het vorig verwijt en deze belofte kan aangetoond worden.

Er is hier enige nadruk in den grondtext; er ſtaat eigenlijk: *des niet te min zal Jehovah*, DIE *zal ulieden een teken geven*, even gelijk *Job* XXXVIII: 23. *den Almachtigen*, DIEN *kunnen wij niet uitvinden* (*k*). De mening is: „ *Schoon ongevorderd en van ulieden miskend, zal* „ *Jehovah*, *de onveranderlijke en getrouwe*, „ DIE *zal u een teken geven*, *en daar door to-* „ *nen de grote Waarmaker zijner beloften te zijn*, „ *in 't bijzonder der genen*, *die Hij aan David* „ *en zijn Huis*, *ten aanzien van deszelfs bewa-* „ *ring en voordduring*, *tot op onafzienbare tij-* „ *den*, *gedaan heeft*".

Maar welk was nu dit teken (*l*)? de aankondiging van ene voor het Huis van *David* hoogst

vertaling, maar zonder grond, en zijne opvattingen of verklaringen van deze en de bijgebragte plaatzen zijn gedrongen.

(*k*) Over dezen bekenden nadruk van het woord הוא op vele plaatzen, zie DE HAAS, p 205, 206.

(*l*) Schoon DE HAAS, KLINKENBERG, en HA-

hoogst belangrijke en wonderbare gebeurenis, waar door zich de Godheid op nieuw aan de Natie openbaren, ja mededeelen zoude: *Ziet*, zegt de Propheet, om het gewigt der zaak, welke hij zou aankondigen, te kennen te geven, *ziet ene Maagd zal zwanger worden, en zij zal een Zoon baren, en zijn naam Immanuel heten.*

Deze woorden vorderen ene nadere naauwkeurige verklaring; doch waar in ik de kortheid zal betrachten.

Het onderwerp, waar van hier gesproken wordt, is ene *Maagd*: Het Hebreeuwsch woord, hier gebezigd, עלמה, dat, behalven op deze plaats, nog zesmaal in de Heilige Schrift voorkoomt, (*Gen.* XXIV: 43. *Exod.* II: 8. *Psalm* LXXVIII: 26. *Hoogl.* I: 3. VI: 8. *Spreuk.* XXX: 19.) betekent, volgens deszelfs oorsprong en gebruik, altijd ene *eigenlijk gezegde Maagd*, ene huwbare, maar echter nog reine en ongerepte Maagd; dit

MELSVELD deze woorden *vers* 14 niet als een teken aanmerken, maar als de grote zaak, die door het teken zoude bevestigd worden, en als ene vermaning om er geloof aan te geven, *ziet*, *erkent*, *en omhelst die waarheid*, *ziet de Maagd*: geloof ik, dat de woorden wel dégelijk een bevestigings-teken zijn der Godlijke belofte.

dit is zo menigmalen en zo bondig tegen de Joden, die hier aan ene *jonge vrouw* denken, *en* tegen vroegere, *en* tegen latere ongelovigen, aangetoond, dat alleen hardnekkig ongeloof en vooroordeel dit kunnen ontkennen (*m*).

Maar al was het, dat het woord van ene *jong gehuwde vrouw* gebruikt wierd, dan nog kan deze betekenis hier geen plaats hebben, om-

(*m*) Het is bekend, dat de Joden zich vooral beroepen op *Spreuk.* XXX: 19, maar ten onrecht. Conf. Auctores citati a STINSTRA *ad h. l.*, en SCHARP, *in Diss. Inaug.*, bij welken men tevens de gevoelens van SCHULTENS, VRIEMOET en anderen, over de afleiding en eigenlijke betekenis van dit woord, vindt. Het smart mij, dat sommige Christen-Uitleggers de Joden gevolgd zijn; ook nog onlangs v. VLOTEN, die, schoon hij in de vertaling de betekenis van *Maagd* houdt, echter in de *Aantekeningen* onder anderen schrijft: „ *Het woord* „ MAAGD *wordt elders meer in den zin van* JONGE „ VROUW, *dan wel eigenlijk van* MAAGD *gebruikt*". Insgelijks STAEUDLIN, *neue Beyträge zur erläuterung der Bibl. Propheten*, p. 217. zich insgelijks wederom op *Spreuk.* XXX: 19. beroepende, er bijvoegende, dat „ niet עלמה, maar בתולה *das eigentliche wort für* „ *ein keusches Mädchen ist*". Dit is onwaar: conf. GALATINUS, *ap. Scharp.* l. c. p. 26. & addatur omnino WARNEKROS, *Entwurf der Hebr. Alterthümer*, p. m. 432., cui plane consentio.

omdat de Propheet hier niet iets natúurlijks of gewoons, maar iets ongewoons, iets wonderbaars (verg. *vers* 11) tot een teken wilde geven. Het is waarlijk treurig te zien, in welk ene verlegenheid de Joden zich hier bevinden, en wat moeite zij zich geven, om dit teken, of in *Achaz* vrouw, of in zijne getrouwde dochter, of in de vrouw van den Propheet te vinden, ſchoon zij van dat alles niets weten, niets bewijzen kunnen.

Nog moet ik met een woord aanmerken, dat er eigenlijk niet ſtaat ENE *Maagd*, onbepaald *wie*, maar DIE of DE *Maagd*, gelijk dus ook deze woorden *Matth.* I: 23 worden aangehaald. Er wordt dus door te kennen gegeven, of *ene Maagd, die als zodanig reeds te voren aangekondigd en bekend was*, of *die door den Propheet toenmaals, als met den vinger, werd aangewezen*, of eindelijk, *ene zekere Maagd, bij uitnemendheid dus genaamd*, en van God boven alle anderen uitgekozen en beſtemd.

Welke verklaring den voorrang verdiene, kan alleen door de uitkomst beſlist worden, waar van ſtraks nader (*n*).

Van

(*n*) In den eerſten zin nemen dit woord hier de meeste Christen-Uitleggers, bij voorbeeld, DE HAAS, SCHUT-

Van deze Maagd nu wordt gezegd, *dat zij zoude zwanger worden, en enen Zoon baren.* Letterlijk ſtaat er in den grondtext: ziet de Maagd, *zwanger wordende, en een Zoon barende;* doch daar hier een werkwoord in den toekomenden tijd verſtaan wordt, zo hebben het de Griekſche en onze Overzetters wel vertolkt: *zij zal zwanger worden enz.* (*o*). Er wordt dus door te kennen gegeven, dat zij, ſchoon Maagd zijnde en blijvende, op ene gantsch ongewone wijze bevrucht worden, en haren Wonderzoon voordbrengen zoude.

Gelijk nu dit reeds iets groots, iets verhevens van dien Perſoon liet verwachten, zo wordt dit ook zeer nadrukkelijk te kennen gegeven in deze woorden: *en zij zal zijn naam Immanuel heten.*

De naam van *Immanuel* betekent *God met ons*, dat is, God is aan onze zijde, Hij is onze genegen Helper. In dezen zin wordt God gezegd met iemand te zijn, dit blijkt dui-

SCHUTTE, KLINKENBERG, STINSTRA; den tweden vele Joden en V. VLOTEN; den laatſten SCHARP l.c. en die bevalt ook mij.

(*o*) Conf. DE HAAS p. 209; en vooral SCHARP p. 32.

duidelijk uit *Hoofdst.* VIII: 8*b*, waar, met opzicht op dien Perſoon, in ons *vers* vermeld, die *Davids* Huis (en dus de dit Huis aanhangende, de aan dit begunſtigde Huis verknochte Natie) voor den ondergang beveiligen zoude, wordt uitgeroepen: *God is met ons* (*p*)! Immers, dat die benaming van *Immanuel*, waarbij onze Overzetters den uitroep O gevoegd hebben, aldaar niet als een eigen naam, maar als een blijde en dankbare uitroep van Gods genegenheid en hulp moet aangemerkt worden, blijkt uit het ſlot van het 10e *vers* van het VIII. *Hoofdſt.*, daar dezelfde woorden in den zelfden zin voorkomen, en door onze Overzetters te recht als ene juichtaal aangemerkt, en door *God is met ons* vertaald zijn.

Volgens onze Overzetting wordt deze benaming van haar Zoon *aan de Maagd zelve* toegekend; dan, nog naauwkeuriger vertaalt

(*p*) Schoon de meeste Uitleggers *Hoofdſt.* VIII: 8. de gewone vertaling houden, ook DE HAAS, KLINKENBERG, HAMELSVELD, VAN VLOTEN, LOWTH en DATHE; geloof ik echter met MICH. DOED., STINSTRA en HESS, dat men vertalen moet: *God is met ons*, en met die juichtaal niet *vers* 8 ſluiten, maar *vers* 9 behoort te beginnen.

taalt men met de Griekſche Overzetting: GIJ *zult zijnen naam Immanuel heten* (*q*). De aanſpraak blijft derhalven hier aan het huis of geſlacht van *David* (*vers* 13), aan het welk beloofd wordt, dat het aan dien Wonderzoon dezen onvergelijkelijken, dezen veel betekenenden naam geven zoude.

Wanneer nu de Propheet hier tot het Huis van *David* zegt: *Gij zult zijn naam Immanuel heten*, dan behoeft men dit juist niet zo te verſtaan, dat dit de eigen naam van dit zonderling Kind, van dien Perſoon, van zulk ene hoge afkomst zijn zoude; maar de mening kan ook zijn, dat Hij dien naam met alle recht zoude kunnen dragen, dat 't geen daar door betekend wordt, in Hem volkomen zou plaats hebben, even gelijk er *Hoofdſt.* IX: 5, aangaande dit Kind van zulk ene verhevene beſtemming gezegd wordt: *men noemt zijn naam wonderlijk, raad, enz.*: 't zij dan dat *Im-*

(*q*) Over de form van het woord קראת zie de gevoelens van de Joodſche Grammatici, bij SCHARP, l. c. p. 35, 36. Hij houdt ook met recht de vertaling der LXX, doch is, gelijk VITRINGA, van gedachte, dat hier ene ſpraakwending tot de Maagd zelve geſchied; liever zoude ik met DE HAAS aan het geſlacht van *David* blijven denken.

Immanuel zijn eigen naam zijn zal, of dat Hij slegts aan de betekenis van dien naam zal beantwoorden; de zin is deze: „ *In en door* „ *dezen Wonderzoon zal de Godheid zelve zich* „ *nader openbaren en mededeelen; Hij zal de* „ *Hersteller, of liever de Stichter, zijn van ene* „ *allernaauwste betrekking tusschen God en zijn* „ *volk, en daar voor van Davids geslacht er-* „ *kend worden* " (*r*).

Maar op welke gebeurenis wordt nu hier gedoeld? wie is die verheven Persoon, welkers geboorte uit ene Maagd hier voorspeld wordt?

Ik antwoorde: De vervulling hier van is gewis niet te vinden in *Achaz* vrouw, en haren zoon *Hiskia*, die reeds lang geboren was, noch in *Achaz* dochter, die hier dan verondersteld wordt tegenwoordig te zijn geweest, (dat niet denkelijk is), noch in de vrouw van den Propheet, want dit alles strijdt *en* tegen

(*r*) Deze omschrijving heb ik met HESS gericht naar 't geen men toenmaals uit dezen naam besluiten kon, zonder er in te mengen, 't geen wij uit latere openbaringen, en uit de ontwikkeling van het Gods-ontwerp door het Euangelie weten. Hoe menig Propheet en rechtvaerdige zal ook hier over verder naargevorscht en nagedacht hebben! Hoe veel lag er niet in!!

gen den grondtext, *en* tegen den inhoud en het oogmerk der Voorzegging, *en* tegen de geschiedenis. Even zo min kan ik mij bij velen, anders voortreflijke, Christen-Uitleggers voegen, die hier denken, dat er in *Achaz* tijd waarlijk ene Maagd op ene buitengewone wijze is zwanger geworden, en haar zoon *Immanuel* is genaamd; doch welke zoon tevens een beeld (*typus*) van den *Messias* is geweest, even gelijk zijne Opstanding wel eer door *Jonas* is afgebeeld; want het is zwaar om te geloven, dat er ook in *Achaz* tijden ene zo wonderdadige gebeurenis zou hebben plaats gehad, zonder dat een enig geschiedkundig bericht daaromtrent zegt, wie en waar deze Maagd geweest zij. Dit gantsche gevoelen steunt op enen verkeerden grondslag; namenlijk, dat *Achaz* dit teken moest beleven, en is uitgedacht, om *Jesaia* en *Mattheus* te vereffenen, met opoffering der waarheid (*s*).

Wat

(*s*) In dit gevoelen zijn, behalven de vroegere Uitleggers, door SCHARP gemeene p. 22., DATHE, LOWTH, KOPPE, DODERL., EWALD, *gesch. van David*, II. Deel p. 274, 275. Hoe veel zou men tegen zulk eene manier van de Propheten te verklaren, en tegen de toepassing van zulk een *sensus mysticus*, op dit geval nog kunnen zeggen.

Wat dan? Alles, dunkt mij, leidt ons om hier *alleen* en *rechtstreeks* te denken aan dien groten Zoon en afstammeling van *David*, door welken zich zijn geslacht en heerschappij eenmaal vereëeuwigen zoude. Immers men lette nogmaals,

Vooreerst, op de aanleiding, den zamenhang en den inhoud dezer Voorzegging. Aan *Davids* geslacht was door een Godlijk orakel ene bestendige regering en de geboorte van *Messias*, uit het zelve toegezegd (2 *Sam. Hoofdst.* VII. *Psalm* LXXXIX.). Dat geslacht was tans, tot smart der Godvruchtigen, in het zedelijke en godsdienstige zo diep gezonken, dat geslacht was tans rechtvaerdiglijk reeds zo zeer vernederd, en in zulk een geducht gevaar, dat de uitzichten, op het zelve gevestigd, steeds donkerer wierden! Hoe natuurlijk, hoe overeenkomstig Gods barmhartigheid, trouw, en gewone handelwijs was het dus, ene nadere bekrachtiging van dit zijn verbond, met *David* in deze angstvolle ogenblikken gemaakt, te geven. De naauwe betrekking, waar in deze gehele Prophetische leerrede staat tot die der volgende Hoofdstukken, geeft ons allen grond, om hier te denken aan dien zelfden Zoon van *David*, van welken als een Kind,

van

van zulk ene hoge waarde en bestemming, wordt uitgeroepen, *Hoofdst.* IX: 5: *Een Kind is ons geboren enz.* vergel. *Hoofdst.* XI: 1. Eindelijk, de belofte: *Gij zult zijn naam Immanuel heten*, leidt de kracht, de nadruk daar van niet tot dien zelfden Persoon?

Ten tweden. Hier in worden wij versterkt door de overlevering der Joden, dat de beloofde *Messias* uit ene Maagd zou geboren worden; want dat de latere Rabbynen zich tans zo veel moeite geven, om zich en de hunnen tegen de Christenen te wapenen, en door allerlei verdraaijingen der duidelijkste bewijzen in het ongeloof te sterken, is zeker geen bewijs, dat hunne voorouderen dergelijke plaatzen niet beter zouden verstaan en verklaard hebben. De Geleerden menen ook verschillende sporen van deze wel eer erkende waarheid in de schriften der Rabbynen aangetroffen te hebben (*t*). Twee stalen daar van zijn mij ook altijd zeer gewigtig voorgekomen: het eerste is uit BASNAGE, *Geschiedenis der Joden* (*u*), „*dat namentlijk,*

„ *in*

(*t*) Vid. J. DE VOISIN, *observ. ad* R. MARTINI, *pag. Fid.*, W. NICHOLS, aangehaald door STINSTRA, *ad h. l.*

(*u*) Boek IX cap. 35, aangehaald door VRIEMOET, in

„ *in ene vergadering, wel van drie honderd* „ *Rabbynen, in het jaar 1650, in Hongaryen,* „ *bij Offen, onder de kenmerken van den Mes-* „ *ſias eenparig vastgeſteld is, dat Hij uit ene* „ *Maagd zou geboren worden*". Het ander vindt men bij EISENMENGER (*v*), en is ene alleraandoenlijkſte gebeurenis, te Worms in het jaar 1222, tusſchen een jongman, en een ſchoon Joodsch meisje voorgevallen, die men zonder diepen weedom, en innig medelijden der zo dikwijls, zo treurig te leurgeſtelde verwachting van dat ongelukkig volk niet lezen kan.

Ein-

in *Miſcell. Groning.* Tom. II. p. 620. in *dict. Claſſ.* Tom. II. p. 90, in *den Bijb. verded. door* HAMELSV. Deel I. p. 307. in not. men vergelijke de *Algemene Inleiding op de ſchriften der Propheten*, door VAN VLOTEN, bijzonder §. 10. waar in veel waars en ſchoons gezegd is.

(*v*) Vide ejus *Entdecktes Judenthum*, Th. II. p. 464—466. dit Boek wordt wel door MICHAËLIS, *Orient. en Exeg. Biblioth.* tom. XVI. p. 117—119, genoemd „ *ei-* „ *ne auſſerſte elende und partheiiſche compilation*", en Tom. XXII. p. 187, „ *ein gelehrter lasterſchrift*", maar behalven dat dit vonnis wat partijdig ſchijnt, zo verhaalt hij ook hetzelve uit JOH. A LENT, *Schediasm. de Jud. Pſeud — Meſſ.* en uit STENGELIUS, *Exempl.* Lib. II. c. III, bij gebrek van dit Boek kan men deze geſchiedenis ook vinden bij SCHARP, l. c. p. 42, 43.

Eindelijk, voor ons Christenen is het bijna ongeoorloofd aan deze uitlegging van dit vers te twijffelen, daar aan het geslacht van *David*, namenlijk aan *Joseph*, den ondertrouwden man van *Maria*, de geboorte van dien Wonderzoon dus wordt aangekondigd, *Matth.* I: 20—23: „ *Joseph*, GIJ ZOON DAVIDS! „ *zijt niet bevreesd Maria uw wijf tot u te nemen, want 't geen in haar ontfangen is, dat* „ *is uit den Heiligen Geest . . . . . en dit alles* „ *is geschied, opdat vervuld zoude worden, 't* „ *geen door den Heer gesproken is, zeggende:* „ *ziet de Maagd zal zwanger worden, en een* „ *Zoon baren, en Gij zult zijn naam heten* „ *Immanuel, 't welk is, overgezet zijnde*, GOD MET ONS". Ik weet wel, dat de Ridder MICHAËLIS uit deze en andere aanhalingen, in het begin van Mattheus, mede een bewijs ontleend heeft tegen de echtheid der twee eerste hoofdstukken van dien Evangelist; daar, behalven dat, misschien die woorden nog tot de taal van den Engel behoren (*w*), zo is ook de echtheid der gemelde twee

(*w*) Conf. WOLF. *ad h. Matth.* loc. STINSTRA *l. c.* Het koomt mij echter meer overeenkomstig Mattheus oogmerk en gewoonte voor, deze woorden hem zelven toetekennen.

twee eerste Hoofdstukken van Mattheus tans door vele ervarene Mannen buiten bedenking gesteld (*x*); en wat de lasteringen of bedenkingen der ongelovigen, die zulk ene buitengewone ontfangenis voor ten enenmaal onmogelijk en ongerijmd verklaren, aangaat, dezen gaa ik voorbij, als reeds wederlegd door den Engel zelven, *Luc.* I: 37, en door vele anderen (*y*).

Volgens deze onze gegevene verklaring, en 't geen wij verder over de twee volgende verssen zullen bijbrengen, vervallen nu ook de meeste tegenwerpingen, door Joden en sommige Christenen gemaakt, tegen het gevoelen van hun, die deze voorspelling rechtstreeks van Christus verstaan, waar van de voornaamste deze is; „ *dat de geboorte van* „ *den Messias, welke na vele eeuwen eerst zou* „ *gebeuren, voor Achaz en den zijnen geen teken* „ *kon*

(*x*) Zie, bij voorbeeld, de Schrijvers aangehaald door Prof. HERINGA, in zijne uitmuntende Verhandeling *over het gebr. en misbr. der Kritiek*, p. 413. *sq.* add. STORR, *Dissert. Exeg. ad Libr. Hist. N. Test.* P. II. p. 2. *sq.* & ex professo hoc egit J. F. SCHMID, *in Exam. integrit. duorum priorum Capp. Matthei in Comm. Theol.* a KUIN., VELTH. & RUP. ed. Vol. I. p. 340—359.

(*y*) Conf. HAMELSV. *Bijb. verd.* Part V. p. 241 — 245.

„ *kon zijn van hunne aanſtaande redding uit de* „ *magt der vijanden*"; want, *vooreerst*, de geruststelling van *Achaz* kon nu niet meer het naaste oogmerk van den Propheet zijn, daar hij zich zo ongelovig jegens God en zijnen Gezant had betoond. Het Orakel betrof nu veel meer het gehele geſlacht van *David*, en wat daar uit, bij al het treurig aanzien des tegenwoordigen tijds, eens nog te wagten en te hopen was; ja de hier op volgende bedreigingen, *vers* 17, tonen genoeg, dat het nu niet meer om de onderrichting en bemoediging van *Achaz* (dat ook zijn ongeloof en twijffelzucht onmogelijk maakten), maar om den troost der godvruchtigen onder *Juda's* volk, en der enkele edeldenkenden (die er misſchien nog onder dat diep gezonken geſlacht van *David* waren) te doen ware. *Ten tweden*, *Jeſaia* voegde hier bij, voor *Achaz* toenmalige tijdgenoten, vooral der zodanigen, die aan zijn Huis, als het Stamhuis van den *Mesſias*, en aan hun Land, als het Land van *Mesſias* geboorte en verblijf, gehecht waren, ook nog een ander teken aangaande de ſpoedige verlosſing van die twee verenigde magten, die tans tegen *Jeruſalem* optrokken, en van de verwoesting hunner eigene ſtaten, waar van de vervulling door velen der

toen

toen levende menschen nog zou gezien worden, en 't geen weder voor de godvruchtigen een onderpand was, dat ook alzo eenmaal de grote hoofdbelofte (de geboorte van den *Messias* uit ene Maagd, in en door Hem zegen voor het menschdom), zou bewaarheid worden.

B. En dus koom ik van zelfs tot ene nadere overweging van *vers* 15 en 16, die met en tot *vers* 14 in enig verband staan.

Op het eerste lezen van deze twee versen voelt men de naauwe betrekking tusschen *vers* 15 en 16 zo sterk, dat men zich verwonderen moet, hoe er zo vele voorname Mannen geweest zijn, die dit niet gevoelden, en daar toe hebben kunnen komen, dat zij tusschen *vers* 15 en 16 ene scheiding gemaakt, en gewild hebben, dat de Propheet van twee onderscheide kinderen sprak, dat is, met *vers* 16 tot een ander onderwerp overging (z), daar het toch, uit vergelijking van het 15e en

(z) Zulk ene scheiding of scheuring tusschen *vers* 15 en 16 wordt gemaakt door DE HAAS, p. 242, KLINKENB., STINSTRA, HAMELSV., en reeds voor hun door CALV., PISCAT. en anderen, genoemd door VITRINGA, die zelfs hier mede echter niet instemt, gelijk ook SCHUTTE niet, l. c. p. 259, 260.

en 16[e] *vers*, inzonderheid van de woorden: „*tot dat Hij weete te verwerpen het kwade en* „*te verkiezen het goede; zekerlijk eer dit* „*knechtken weet te verwerpen het kwade en te* „*verkiezen het goede*", zo duidelijk in 't oog valt, dat van een en het zelfde jonksken in beide verſen geſproken wordt.

Dit naauwe verband mist men echter ten enenmaal tusſchen deze verſen, en de voorgaande hoofdbelofte *vers* 14: dit loopt zo duidelijk in 't oog, dat ik mij verwondere, hoe zommige kundige Schriftverklaarders tot het vermoeden gekomen zijn, dat dit Hoofdſtuk ſlegt en gebrekkig afgeſchreven, en aldus tot ons gekomen zij. Anderen wederom erkennen, dat hier ene, nu niet meer volkomen wegtenemene, donkerheid plaats heeft (*a*). Dan, alle zwarigheden vervallen, indien men ſtelt, dat de Propheet met den aanvang van *vers* 15 *niet meer* ſpreekt *van den Immanuel*, maar van zijn eigen zoontje *Schear-Jaſchub* (*vers* 3).

Ik zal aantonen dat deze uitlegging *en mogelijk*, *en zeker* is.

De-

(*a*) MICHAËL., KOPP. en VAN VLOT. denken, dat hier het een en ander is uitgevallen: HESS en HAMELSV. klagen zeer over de donkerheid.

Deze uitlegging is *mogelijk*; want zulke spoedige overgangen en spraakwendingen van den enen Persoon tot den anderen, en van het ene onderwerp tot het andere, ook zonder enige uitdrukkelijke opgave daar van, zijn veelvuldig in de leerredenen der Propheten; dit verwekt voor ons tans zeer veel donkerheid in die eerwaardige gedenkstukken der Oudheid, en er wordt ene grote geoeffendheid en sterke inspanning gevorderd, om zulke spoedige overgangen te ontdekken; doch waar door dan ook tevens een licht uit de duisternis opgaat, en alle die tans zo geliefkoosde verplaatzingen, invullingen, beschuldigingen van verwarring in de Propheten, vervallen. Deze donkerheid hadden zulke spraakwendingen ten tijde der Propheten echter niet, alzo zich dit uit den toon van spreken, uit ene wending van het hoofd, of andere gebaarden gemakkelijk deed bemerken. Ik zoude dit mijn gezegde met vele voorbeelden kunnen staven, maar zal er tans slegts enigen, die zeer overtuigend zijn, bijbrengen.

Ezechiel, *Hoofdst.* XXI: 16: „*Houdt u bij* „ *een*, (ô zwaard!) *keerd u rechtsöm*, *schikt u*, „ *keert u slinksöm*, *waar henen uw aangezicht* „ *gesteld is*". Dat hier ene schielijke spraakwen-

wending tot het zwaard is, hebben onze Overzetters ſchrander opgemerkt, en daarom het woord *zwaard* ingevuld, gelijk ook de meeste Uitleggers; ſchoon zij allen verſchillen in de vertaling, welke deze ſchijnt te moeten zijn: „*Doe u best* (ô zwaard!), *wend u rechts*,
„*Let op, wend u linkt*,
„*Werwaards uw ſcherpte gekeerd is*".
(Gaat dan voord met moorden.)

Insgelijks *vers* 24: „ *Daarom zegt de Here* „ *Here alzo: omdat gijlieden uwer ongerechtig-* „ *heid doet gedenken, doordien uwe overtredingen* „ *ontdekt worden, zodat uwe zonden gezien wor-* „ *den in alle uwe handelingen; omdat uwer ge-* „ *dacht wordt, zult gij met de hand gegrepen* „ *worden*": omdat men voelt, dat hier tot de Joden geſproken wordt, brengt men tot hun ook reeds het voorgaande vers (*b*), waar door de moeijelijkheden van het zelve niet weinig vergroot en vermeerderd zijn, daar intusſchen de orde en de zamenhang vordert,

(*b*) Zie onze Kanttekenaars, en MICH., DATHE, VENEMA, KLINKENB., HAMELSV., die allen even ongelukkig geſlaagd zijn in de verklaring van *vers* 23, 24. De mijne ben ik verſchuldigd aan SCHNURRER, *ad h. l:* in *Diſſ* p. 468—470, gevolgd door VAN VLOTEN.

dert, dat daar vermeld wordt, 't geen aanſtonds na het werpen van het lot door de Babyloniërs verricht is, wanneer wij dezen ſchonen zin van *vers* 23 krijgen: „ *Dat het de*
„ *Babyloniërs zelven onbegrijpelijk voorkwam,*
„ *dat het met Jeruſalem zo treurig zoude aflo-*
„ *pen, met Jeruſalem, ene zo ſterke en van de*
„ *Godheid begunſtigde ſtad, dat daarom zommi-*
„ *gen hunner zwoeren, dat er bedrog onder de*
„ *waarzegging ſchuilde; zommigen weder het*
„ *tegendeel ſtaande hielden, waar op eindelijk*
„ *Nebucadnezar het dus beſliste, dat hij zei-*
„ *de: dat tans de godloosheid der Joden zo groot*
„ *was, dat er geen rede was, om aan het inne-*
„ *men der ſtad te wanhopen*".

Hier op nu volgt ene ſchielijke ſpraakwending tot de Joden *vers* 24, waar van de zin eenvoudig deze is: „ *Dat de Babyloniërs naar*
„ *waarheid oordeelden, dat in de boosheid der Jo-*
„ *den de ware rede was, waarom hun Gemene-*
„ *best zou te onder gaan, en zij in de magt van*
„ *vreemdelingen komen zouden*".

Een derde voorbeeld vinden wij *Obadja vers* 16: „ *Want, gelijk gijlieden gedronken hebt*
„ *op den berg mijner heiligheid, zullen alle de*
„ *Heidenen geduriglijk drinken; ja zij zullen*
„ *drinken en inzwelgen, en zullen zijn, als of*
„ *zij niet geweest waren*". Dit *gijlieden* be-

hoort

hoort niet tot de Edomiten, van welken in het voorgaande was gesproken, maar ook hier is wederom een spoedige overgang tot de Joden, van welken ook in 't vervolg wordt gesproken; verg. *Jer.* XLIX: 12. (*c*).

Na deze bijgebragte voorbeelden, waarbij ik nog anderen zou kunnen voegen, zal nu, vertrouwe ik, niemand meer twijffelen aan de mogelijkheid, dat Jesaia hier even zo van den *Immanuel* kan overgaan tot zijn zoontje *Schear-Jaschub*. Maar hier uit volgt nog niet, dat hij dit doet: dan, daar voor menen wij beslissende gronden te hebben; want, 1.) hoe men dit 15^e^ *vers* ook verklare, brengt men het tot den *Immanuel* of *Messias*, gelijk de meeste Uitleggers doen, dan is de verklaring altijd willekeurig, onnatuurlijk en gedrongen, gelijk men bij de verschillende Schrijvers over dit onderwerp zien kan (*d*);

2.)

(*c*) Ook hier ter plaatze hebben onze schrandere Overzetters in hunne kanttekeningen dit opgemerkt, en hierom gis ik, dat wij het in onze Nederduitsche verklaringen van KLINKENBERG en HAMELSVELD ook zo genomen vinden: de gegrondheid hier van is zo voldingend bewezen door SCHNURRER, *in ejus Differt. ad Obadj.*, dat ik mij verwonder, dat ook VAN VLOTEN, die deszelfs waarde kende, hier hem verlaten heeft.

(*d*) Uit VITRINGA, *ad h. l.* p. 188. heb ik gezien,

dat

2.) omdat in het volgende 16ᵉ *vers*, dat van dit 15ᵉ niet afgefcheiden kan worden, het zoontje van *Jefaia* duidelijk wordt gemeend, met ene andere benaming (הנער) in den grondtext, dan de *Immanuel* (בן) wordt beftempeld, en men anders ook niet ziet, waar toe de Propheet het volgens godlijk bevel (*vers* 3) had moeten medenemen; 3.) omdat dezelfde benaming (הנער) van enen anderen zoon van Jefaia, die ingelijks een teken van den fpoedigen ondergang van *Syrië*, en het rijk der tien Stammen zijn zoude, (*Hoofdft.* VIII: 1—4), wordt gebruikt, en het uit *Hoofdft.* VIII: 18 zeker is, dat er meer dan één zijner zonen tot tekenen en zinnebeelden hier van hebben moeten dienen, waar door wij dus, als van zelven, ook hier tot Jefaia's zoontje geleid worden.

Dit

dat er reeds zommigen in dit gevoelen geweest zijn, maar op wat grond weet ik niet; waarfchijnlijk bij wijze van blote gisfing: zo zag, bij voorbeeld, VENEMA reeds lang de aannemelijkheid van deze opvatting, gelijk blijkt uit de *Aantekeningen* van A. HAITSMA, *ad Ibn Doreid. in Indice vocum Hebraearum*, pag. ultim. en uit de *methodo Prophetica*, p. 23, 24. doch daar bij deze fpoedige fpraakwending der Propheten hier niet zag, floeg hij voor, om הנער uit *vers* 16 naar *vers* 15 te verplaatzen,

Dit vooraf aangemerkt hebbende, zullen wij ook dit twede teken nu nog wat nader ophelderen.

Eerst zegt de Propheet, met ene vingerwijs op zijn zoontje *Schear-Jaschub: Boter en honing zal hij eeten, tot dat hij weet te verwerpen het kwade, en te verkiezen het goede.* Het Hebreeuwsch woord חמאה, hier door *boter* vertaald, betekent geen *boter*, maar *gestremde of dikke melk*, *Deut.* XXXII: 14. *Richt.* V: 25. *Job* XX: 17. XXIX: 6. (*e*). Het andere woord, door *honing* vertaald (דבש), is hier *wilde honing*, zo als die in de holle bomen of kloven der rotzen van wilde bijën gezameld wordt, hoedanig ook het voedzel was van Joannes den Doper; en die in Palaestina zeer overvloedig was (*Deut.* XXXII: 13. *Psalm* LXXXI: 17) (*f*).

Maar

(*e*) Conf. J. SCHRIDIUS, *letterkundige Aantek.* op *Deut.* XXXII: 14, MICHAËLIS en SCHNURRER, op *Richt.* V: 25. VITRINGA & KOPPE *ad h. l.*, en reeds lang te voren JARCH. *ad Gen.* XVIII: 8. Hier koomt bij, dat de Oosterlingen gewoon waren niet met *boter*, maar met *olie* hunne spijzen te bereiden.

(*f*) Men zie de Schrijvers, genoemd door SUICERUS, *Th. Ecc.* P. II. p. 330—332. T. SHAW, *Reizen* II. D. p. 91. en aldaar de Aantekeningen van den zeer geleerden TYDEMAN en KOPPE *ad h. l.*; MICHAËLIS

Maar wat betekent hier de ſpreekwijs van *melk en honing te eeten?* gewis kan deze uitdrukking *welvaart*, *rijkdom* en *overvloed* te kennen geven; bijzonder bij een herders volk, en in een leeftijd van onſchuld en eenvoudigheid van zeden, gelijk zich MOSES, HOMERUS en THEOCRITUS van die uitdrukking meermalen bediend hebben; van hier dat de meesten, zo Joodſche als Christen-Uitleggers, deze ſpreekwijs hier ook zo verklaard hebben; maar

verſtaat er door een kleverig en zoet vocht, het Manna niet ongelijk, 't welk in Palaeſtina van enige bomen, inzonderheid van den Vijgenboom, in grote menigte afdruipt.

Insgelijks 1 *Sam* XIV: 25, 26. Conf. HAMELSV. *Bijb. Aardrijksk.* D. I. p. 277. ik zou echter liever *aan wilden honing*, die zomtijds ook van bomen afdruipt, dan aan zulk een honingdaauw, of vloeibaar zoort van Manna denken. Niet zo bekend is het, dat met dit zelfde woord (דבש) ook nog op vele plaatzen wordt te kennen gegeven een *zekere honing*, of liever *ſiroop van druiven*, welke men ook nu nog te Jeruſalem en in de bijliggende Dorpen ter markt brengt, en waar van Hebron alleen 's jaarlijks drie honderd kameel-lasten naar Egypten zend. Zie SHAW, *l. c.* II. D. p. 92. in not., HAMELSVELD, *Bijb. Aardrijksk.* D. I. p. 265., WARNEKROS, *Entwürf der Hebr. Alterth.*, p. m. 220. deze druiven of rozijnen-ſiroop ſchijnt bedoeld te zijn *Gen.* XLIII: 11. 1 *Kon.* XIV: 3. 2 *Chron.* XXXI: 5.

maar voor Stadbewoners en in een leeftijd van algemeen bederf, door verkwisting en buitensporige weelde, hebben dezelve woorden naauwlijks dien zelfden zin, en hier beslist het 22e *vers* zeer duidelijk, dat het *eeten van melk en honing* moet aangezien worden als het gevolg van ene algemene verwoesting des Lands, waar in, door den stilstand van den Akkerbouw en de ontvolking, het brood schaars zoude zijn, en daarom het weinige overbleven vee, overal gras genoeg vindende, er bij gevolg melk en wilde honing de gewoonste spijzen zijn zouden. (*g*)

De tijd, waar op *men weet te verwerpen het kwade, en te verkiezen het goede*, schijnt den leeftijd aanteduiden, waar in een jong mensch tot verstand is gekomen, en aan zich zelven kan toevertrouwd worden, de jaren van rijper beraad en mondigheid.

Dezen rekent men bij verschillende volken op ene verschillende wijze: bij de Joden schijnt

(*g*) Hier ben ik MICHAËLIS en KOPPE gevolgd; in dien zin van een lagen en armoedigen staat heeft EUSEBIUS, een inwoonder van Palaestina, dit reeds verklaard, *in Demonstr. Euang.* Lib. VII. p. 323. & *in Comm. collect. Nov.* P. MONTFAUÇON, T. II. p. 382. gelijk mij STINSTRA geleerd heeft, *l. c.* p. 52.

ſchijnt het twintigſte jaar daar voor gerekend te zijn, uit vergelijking van *Num.* XXXII: 11. met *Deut.* I: 39, 40. Deze ſpreekwijs is dus niet dezelfde met die wij vinden *Hoofdſt.* VIII: 4, waar, door het kunnen roepen, *mijn vader en mijn moeder!* natuurlijk een zeer jongen leeftijd wordt aangeduid (*h*).

De zin van dit gehele vers koomt dus hier op neder: „ *Dit mijn zoontje Schear-Jaſchub* „ *zal, tot zijne jaren van onderſcheid toe, nog* „ *melk en honing moeten eeten, alzo het Land* „ *tot dien tijd woest zal liggen, en de landbouw* „ *door den oorlog en de ontvolking der twee verë-* „ *nigde magten zal ſtilſtaan*" (*i*). Hoe vele jaren men nu voor dien tijd, door deze uitdrukking bepaald, moet rekenen, hangt af van den juisten leeftijd, die tans *Jeſaia's* zoontje

(*h*) Verg. DE HAAS, p. 244 — 247. *tot dien tijd toe*, niet *wanneer hij weeten zal*, gelijk JUBB, LOWTH en HESZ; dat toch ſtrijdt tegen de gewone betekenis, en is een gevolg van ene verkeerde verklaring der uitdrukking *boter en honing te eeten.*

(*i*) Nu vergelijke men eens deze en gene verklaring van dit *vers*, door hun gegeven, die dit op den *Immanuel* willen t' huis brengen, gelijk VITRINGA, DE HAAS p. 232 — 242, STINSTRA en vele anderen, met deze eenvoudige omſchrijving, en dan durf ik mij op uw gevoel veilig beroepen.

zoontje bereikt had, welken ik niet zo naauwkeurig durf bepalen; doch 't geen ook van minder gewigt is: waarschijnlijk was het twee of drie jaren daaromtrent oud, want van zulk een knaapje wordt gesproken *Hoofdst.* VIII: 4.

Hier op nu laat de Propheet volgen: *zekerlijk*, of liever, *doch*, *eer dit knechtke*, dit mijn nu nog onmondig zoontje (*k*), *weet te verwerpen het kwade, en te verkiezen het goede*, tot zijne meerderjarigheid zal gekomen zijn, *zal dat land* van *Syrië* en *Israël*, dat nu als één land tegen u verbonden is, *waar over gij verdrietig zijt*, *verlaten zijn van zijne twee Koningen*, 't geen echter beter vertaald wordt: *zal dat land, van welks twee Koningen u verdriet wordt aangedaan*, dat is, gij belegerd wordt, of *voor welks twee Koningen gij beangstigd zijt*, *verlaten zijn* van inwoners, en woest *liggen* (*l*).

Ge-

(*k*) Dat de Propheet hier van zijn eigen zoontje spreekt stemmen velen toe: CALVINUS en HESZ zijn de enigen, die, zo veel ik weet, hier aan *een tans geboren knaapje*, onbepaald *wie*, denken; dit laat het woord הנער niet toe.

(*l*) Conf. *Num.* XXII: 3. L. DE DIEU, VITRINGA, SCHULTENS, *Opp. min.* p. 257., en dus vervalt ook de voorgeslagene verbetering van W. GREEN, in de *Voor-*

Gelijk nu hier *vers* 15 en 16 is voorspeld geworden, „ *dat tot de meerderjarigheid van* „ *Jesaia's zoontje*", (dat is, gedurende een tijdperk van nog zeventien jaren, of daaromtrent) „ *het Joodsche land van die twee verë-* „ *nigde magten nog veel zou te lijden hebben, en* „ *daar stilstand van akkerbouw en armoede zou* „ *voordduren, doch dat ook binnen dien tijd het* „ *land van Syrië en Israël zou verlaten wor-* „ *den*", zo heeft ook de uitkomst hier aan naauwkeurig beantwoord.

Koning *Achaz* regeerde over *Juda* te *Jeru-salem* zestien jaren (2 *Kon.* XVI: 2.), het was in 't begin zijner regering, en wel, gelijk het schijnt, in het derde jaar van dezelve, waar in de Propheet deze voorzegging deed; voegt men nu bij de nog overige dertien jaren zijner regering, die ene aaneenschakeling van godloosheid en ellende voor het land en volk was (2 *Kon.* XVI. verg. 2 *Chron.* XXVIII.) nog de vier eerste jaren der regering van zijn zoon *Hiskia*, dan heeft men zeventien jaren na het uitspreken dezer voorzegging, en juist in

Voorrede voor zijne Dichtstukken des Oud. Test., daar hij het woordje „ *zijn*" uit den text wil geworpen, en vertaald hebben: „ zal het land verlaten worden van de „ twee Koningen, die hetzelve tans benaauwen".

in dit zeventiende jaar, of vierde jaar van *Hiskia's* regering, toog de Asſyriſche Koning *Salmanezer* (de opvolger van *Tiglath-Pileſer*) op tegen het ganſche land der tien Stammen, zo dat zich toen reeds de verwoesting alom vertoonde, en, na ene driejarige belegering van *Samaria*, een einde aan deszelfs ſtaat gemaakt wierdt; zie 2 *Kon.* VII: 5, en 2 *Kon.* XVIII: 9 (*m*).

En wat *Damascus* of *Syrië* betreft, uit 2 *Kon.* XVI: 9. weten wij, dat dit reeds veel vroeger door den Asſyriſchen Koning *Tiglath-Pileſer* is te ondergebragt; alzo hij reeds in *Achaz* tijd de ſtad ingenomen, de inwoners gevangelijk wegvoerde naar *Kir* (waarſchijnlijk dezelfde ſtreek, waar de rivier *Kur*, die zich van het westen in de Caspiſche zee ſtort, en

(*m*) De meeste Uitleggers komen daarin overëen, dat deze voorzegging is gedaan in 't begin van *Achaz* regering: MICHAËLIS *ad h. l.* plaatst dezelve veel later, in het zesde jaar voor *Achaz* dood, doch heeft dezen zijnen misſlag herroepen *in zijne Voorrede voor het eerſte Boek der Koningen*, (dat later is uitgekomen) *in zijne Voorrede voor de kleine Propheten*, en in *zijne O. Bibliot.* DE HAAS heeft, dunkt mij, beſlisſend bewezen (*in zijne voorbereidende Aanmerk.* p. 8 en 9.). dat dezelve geſchied is in het derde jaar der regering van *Achaz*.

en ook nu nog door de Rusfen en de Perfianen dus genoemd wordt) den Koning *Rezin* dode (*n*), wel licht ook ene Asfyrifche Colonie naar Damascus zond.

Dit twede teken, aangaande de fpoedige uitroeijing dezer twee verënigde vijandelijke magten, ftond met de vorige hoofdbelofte, aangaande de geboorte van den groten *Davidszoon* (*vers* 14), in verband, en volgt onmiddelijk op dezelve, omdat deze fchielijke ommekeer van zaaken in de vijandelijke ftaten een fterk fprekend bewijs en onderpand was, dat *Jehovah* ook zijne andere hogere uitnemender belofte, aan het Huis van *David* gedaan, te zijner tijd vastelijk zonde vervullen.

En dat ook de volgende *Symbolifche* voorfpelling, *Hoofdft.* VIII: 1—4. uit dit zelfde oogpunt moet befchouwd worden, blijkt uit het

(*n*) Ik weet wel, dat de Eerw. DE HAAS, p. 248—253. de volkomene voleinding der Syrifche Monarchie vele jaren later, en gelijktijdig met die van Israël door Salmanezer ftelt, en hier in door KLINKENBERG, *ad h. l.*, en door VAN VLOTEN, *in zijne Aantek.* op *Hoofdft.* VIII: 4., wordt gevolgd, maar tot nog toe ben ik met VITRINGA en anderen in het gewoon gevoelen, en kan ook geen kracht van overtuiging in zijne bewijzen vinden, hoe zeer ik er den zeer geleerden Man in merke. =

het gebruik, dat de Propheet zelfs daar van vervolgens maakt *Hoofdst.* VIII: 8 en 10, en uit die nadere beſchrijvingen (in dit zelfde verband van zaken) van dien enigen, dien onvergelijkelijken, dien godlijken, op wiens ſchouders eenmaal de heerſchappij van Hemel en aarde rusten zoude; wiens naam zoude zijn *wonderlijk*, *raad*, *ſterke God*, *eeuwige*, *Vredevorst*, maar die tevens als *den Zoon van David* zijns vaders regering verëdelen en verëeuwigen zoude, *Hoofdst.* IX: 5, 6. XI, XII.

ô! Hoe aangenaam is het bij de Propheten te zien, hoe veel God ſteeds deed, om de troostbehoeftigen, de zwakgelovigen, verlegenen, maar echter echte kinderen Jacobs, te bemoedigen, en met het uitzicht op den Mesſias, en de zalige dagen zijner Regering, ook in de donkerſte tijden, te ſterken!

ô Aangename bezigheid, in de ſtille uren van nadenken zich met Hem nader bekend te maken, die ons van God tot wijsheid, rechtvaerdigheid en heiligheid geſchonken is!

Hij, Hij is het waardig van alle zijden gekend te worden, maar dit kan geen plaats hebben, zònder een deelnemend onderzoek dier oude ſchriften, die van Hem getui-

gen,

gen, en heeft men dit éénmaal gedaan, dan doet men dit gaarne ook nog tienmaal!

„ *Jesus Christus, mein Herr und mein Gott,*
„ *dein Namen erschalle*
„ *Immer von meinen Lippen — — —*"

SYMBOLUM:

Dit eerst wetende, dat geen Prophetie der Schrift is van eigener uitlegging.

PETRUS.

Date Due

Demco 293-5

Div.S. 208 H111W 1.reeks 1803
1.stuk
Haagsche Genootschap tot Verdediging van de Christelijke Godsdienst
Werken
DATE ISSUED TO

Duke University Libraries
D03663188Z